

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

ТУРИЗМ АСОСЛАРИ

(Ўқув қўлланма)

Тошкент - 2006

Масъул муҳаррир: проф. А. М. Абдувоҳидов

Тақризчилар:

1. проф. А .К. Алиев

2. проф. Ф.К.Камилова.

Тузувчилар:

доц. М. А. Мирзаев., доц. М. Т. Алиева

Туризм асослари: Ўқув қўлланма. -Т.: ТДИУ, 2006.

МУНДАРИЖА

1 - боб. "Туризм асослари" фанининг мақсади ва вазифалари

- 1.1. "Туризм асослари" фанининг мақсад ва вазифалари
- 1.2. Фаннинг бошқа билимлар тизимида тутган ўрни
- 1.3. Ўзбекистон Республикасининг туризм тўғрисидаги давлат сиёсати (меъёрий ҳужжатлар асосида)

2 - боб. Туризм тушунчаси

- 2.1. Илк саёҳатлар ва саёҳатчилар тарихи
- 2.2. Туризм тушунчаси, унинг бошланиши, шаклланиши ва тарихи

3 - боб. Туризм мақсадлари

- 3.1. Туризм мақсадлари ҳақида маълумот
- 3.2. Дам олиш ва даволаниш мақсадлари
- 3.3. Туристик ресурслардан фойдаланиш мақсади
- 3.4. Ижтимоий мақсадлар ва сиёсат

4 - боб. Туризмнинг ташкилий шакллари ва асосий категориялари

- 4.1. Ички ва халқаро туризм тушунчалари ҳақида маълумот
- 4.2. Ички ва халқаро туризмнинг ривожланишидаги айрим муаммолар ва кўрсаткичлар

5 - боб. Туризм турлари ва асосий кўринишлари

- 5.1. Актив (фаол) ва пасив (нофаол) туризм ҳақида тушунча
- 5.2. Туризм турларининг кўринишлари
- 5.3. Махсус ва ижтимоий туризмнинг ўзига хос хусусиятлари

6 - боб. Турист тушунчасининг моҳияти

- 6.1. Турист тушунчасининг таърифи
- 6.2. Туристнинг мақсадлари
- 6.3. Туристнинг ҳуқуқи ва мажбуриятлари
- 6.4. Туристнинг ирқи, миллати, жинси, ёши, тили, дини

7 - боб. Туристик индустрия (саноат)

- 7.1. Туристик индустрия (саноат) ҳақида тушунча
- 7.2. Туроператорлар ва турагентликлар
- 7.3. Ташиш ва жойлаштириш индустрияси
- 7.4. Овқатлантиришни ташкил этиш

8 - боб. Туризм инфратузилмаси

- 8.1. Туризм инфратузилмаси ҳақида тушунча
- 8.2. Ўзбекистон Республикасида туризм инфратузилмасини ривожлантириш чора - тадбирлари

9 - боб. Туристик хизматлар

- 9.1. Туристик хизматлар ҳақида тушунча
- 9.2. Туристик хизматлар таркиби

10 - боб. Туристик товарлар

- 10.1. Туристик товарлар ҳақида тушунча
- 10.2. Давлат божи олинмайдиган товарлар

11 - боб. Туристик маҳсулотлар

- 11.1. Туристик маҳсулотлар ҳақида тушунча
- 11.2. Хизматларни стандартлаштириш ва сертификатлаштириш
- 11.3. Тур ва турист йўналиши (маршрути)

12 - боб. Туристик ресурслар

- 12.1. Туристик қизиқиш объектлари
- 12.2. Туристик ресурслар

13 - боб. Экология ва туризм

- 13.1. Экология ва туризмнинг ўзаро алоқадорлиги
- 13.2. Туризм экологияси ва экологик туризмнинг ўзига хос хусусиятлари
- 13.3. Миллий парк ва заҳираларнинг экотуризмда тутган ўрни

14 - боб. Миллий парк ва резервациялар

- 14.1. Миллий парк ҳақида тушунча
- 14.2. Миллий парк ва резервацияларнинг ўзига хос хусусиятлари ва уларнинг туризмга дахлдорлиги

15 - боб. Туристик саёҳатлар хавфсизлигини таъминлаш

- 15.1. Саёҳат давомида туристларнинг ҳаётига таъсир этувчи омиллар
- 15.2. Туристик саёҳатлар хавфсизлигини таъминлаш чора – тадбирлари

16 - боб. Туристик суғурта

- 16.1. Суғурта ҳақида тушунча
- 16.2. Туристик суғурта ва унинг турлари

17 - боб. Туристик ҳужжатлар

- 17.1. Туристик фирмадаги услубий таъминот
- 17.2. Асосий туристик ҳужжатлар мажмуаси

СОДЕРЖАНИЕ

Раздел 1. Цели и задачи предмета "Основы туризма"

- 1.1. Цели и задачи предмета "Основы туризма"
- 1.2. Место предмета среди других наук
- 1.3. Государственная политика по туризму Республики Узбекистан
(на основе нормативных документов)

Раздел 2. Понятие о туризме

- 2.1. История о первых путешествий и путешественников
- 2.2. Понятие о туризме, история ее формирования

Раздел 3. Цели туризма

- 3.1. Информация о целях туризма
- 3.2. Цели отдыха и лечения
- 3.3. Цель использования туристических ресурсов
- 3.4. Социальные цели и политика

Раздел 4. Организационные формы и основные категории туризма

- 4.1. Информация о внутренним и внешним туризме
- 4.2. Некоторые проблемы и показатели развития внутреннего и внешнего туризма

Раздел 5. Основные виды туризма

- 5.1. Понятие об активным и пассивным туризме
- 5.2. Виды туризма
- 5.3. Особенности специального и социального видов туризма

Раздел 6. Сущность понятия о туристе

- 6.1. Определение понятия о туристе
- 6.2. Цели туриста
- 6.3. Права и обязанности туриста
- 6.4. Национальность, раса, пол, возраст, язык, религия туриста

Раздел 7. Индустрия туризма

- 7.1. Понятие об индустрии туризма
- 7.2. Туроператоры и турагентства
- 7.3. Индустрия перевозок и размещения
- 7.4. Организация питания

Раздел 8. Инфраструктура туризма

- 8.1. Понятие об инфраструктуре туризма
- 8.2. Меры по развитию инфраструктуры туризма в Республики Узбекистан

Раздел 9. Туристические услуги

- 9.1. Понятие о туристических услугах
- 9.2. Структура туристических услуг

Раздел 10. Туристические товары

- 10.1. Понятие о туристических товаров
- 10.2. Товары не облагаемые государственной пошлиной

Раздел 11. Туристические продукты

- 11.1. Понятие о туристических продуктов
- 11.2. Стандартизация и сертификация услуг
- 11.3. Тур и туристический маршрут

Раздел 12. Туристические ресурсы

- 12.1. Туристические объекты интереса
- 12.2. Туристические ресурсы

Раздел 13. Экология и туризм

- 13.1. Взаимосвязь экологии и туризма
- 13.2. Экология туризма и особенности экотуризма
- 13.3. Роль национальных парков в экотуризме

Раздел 14. Национальные парки и резервации

- 14.1. Понятие о национальном парке
- 14.2. Особенности национальных парков и резерваций и их причастность туризму

Раздел 15. Обеспечение безопасности туристических путешествий

- 15.1. Факторы влияющие на самочувствие туристов
- 15.2. Меры по обеспечению безопасности туристических путешествий

Раздел 16. Страхование туризма

- 16.1. Понятие о страховании
- 16.2. Страхование туризма и её виды

Раздел 17. Туристические документы

- 17.1. Методическое обеспечение в туристической фирме
- 17.2. Основные туристические документы

CONTENTS

Chapter 1. Aims of the subject “Basis of tourism”

- 1.1. Aims of the subject “Basis of tourism”
- 1.2. Relations of the subject “Basis of tourism” with another sciences
- 1.3. The tourism policy of the government of Uzbekistan

Chapter 2. Definition of tourism

- 2.1. History of ancient travels and travellers
- 2.2. History of tourism’s definition

Chapter 3. Goals of tourism

- 3.1. Information of tourism’s goals
- 3.2. Goals of recreations
- 3.3. Utilization’s goals of touristic resources
- 3.4. Social goals and policy

Chapter 4. Main forms and categories of tourism

- 4.1. Information of domestic and international tourisms’ definition
- 4.2. Some problems and indicators of domestic and international tourisms’ development

Chapter 5. Main kinds of tourism

- 5.1. Definition of active and passive tourism
- 5.2. Kinds of tourism
- 5.3. Specific features of special and social tourism development

Chapter 6. Essence of tourist’s definition

- 6.1. Definition of tourist
- 6.2. Targets of tourist
- 6.3. Rights and duties of tourist
- 6.4. Race, nationality, sex, age, language and religion of tourist

Chapter 7. Tourism industry

- 7.1. Definition of tourism industry
- 7.2. Tour operators and tour agents
- 7.3. Transport and hospitality industries
- 7.4. Arrangements of nourishment

Chapter 8. Infrastructure of tourism

- 8.1. Definition of tourism’s infrastructure
- 8.2. The development actions of tourism’s infrastructure of Uzbekistan

Chapter 9. Touristic services

- 9.1. Definition of touristic services
- 9.2. Contents of touristic services

Chapter 10. Touristic goods

- 10.1. Definition of touristic goods
- 10.2. Duty free touristic goods

Chapter 11. Touristic products

- 11.1. Definition of touristic products
- 11.2. Standardization and certification of services
- 11.3. Tour and tourist's itinerary

Chapter 12. Touristic resources

- 12.1. Attraction objects of tourism
- 12.2. Touristic resources

Chapter 13. Ecology and tourism

- 13.1. Relations of ecology and tourism
- 13.2. Ecology of tourism and specific features of ecological tourism
- 13.3. The role of national parks in ecotourism

Chapter 14. National parks and reservations

- 14.1. Definition of national park
- 14.2. Specific features of national parks and reservations and their role in tourism

Chapter 15. Security arrangements of travels

- 15.1. Influence factors on tourists' security
- 15.2. Security arrangements' actions of travels

Chapter 16. Tourism insurance

- 16.1. Definition of insurance
- 16.2. Kinds of tourism insurance

Chapter 17. Touristic documents

- 17.1. Methodical arrangements in touristic firms
- 17.2. Main touristic documents

Кириш

Мустақиллик иқтисодиёт таълими тизимини мисли кўрилмаган даражада модернизациялаштириб юборди. Янги -янги йўналишлар ва ихтисосликлар замон талабига мослаштирилмоқда. Туризм фаолиятини ташкил этувчи мутахассислар шулар жумласидандир. Бўлажак кадрлар эса соҳани мукамал эгаллашлари учун муҳим адабиётлар билан таъминланмоқдалар. Хусусан, "Туризм асослари" фани фикримизнинг далили бўлиб, у Ўзбекистонда ҳали ўрганилмаган, янги ва келажаги порлоқ фанлардан бири ҳисобланади. Уни бакалавриятнинг дастлабки босқич ўқув дастурларига киритилиши ҳам фикримизнинг ёрқин далилидир. Студентлар бошқа ижтимоий фанлар билан бир қаторда мутахассислик фани сифатида "Туризм асослари"ни илк курсларданок ўргана бошлайдилар.

"Туризм асослари" ўқув қўлланмасида республикамизда ушбу соҳага бўлаётган эътиборнинг ортаётганлиги, туризм фаолиятининг иқтисодиёт тизимидаги аҳамияти муҳимлиги далиллар асосида кўрсатиб ўтилди. Қўлланмани тайёрлаш жараёнида амалий иш фаолиятидаги ютуқ ва камчиликлардан фойдаланилиб, туризмга оид турли меъёрий - ҳуқуқий ҳужжатлар жамланди, атамалар шарҳланди. Хусусан, республикамиз ҳукуматининг туризм соҳасидаги қатор ҳужжатлари таҳлил этилди, тарихий - маданий ёдгорликлар ва туризм тарихи, туризм мақсадлари, ташкилий шакллари ва асосий категориялари, турлари, инфратузилмаси, турист тушунчаси, туристик хизматлар, маҳсулотлар ва товарлар, туристик индустрия, туристик ресурслар ўрганилди.

"Туризм асослари" фанини бошланғич курсларда машғулоти олиб борилишига асосий сабаб шуки, у ўрта мактаб таълими дастурларига яқин туради. Фанни тайёрлаш жараёнида мураккаб мавзулар ва ўта қийин тушунчалар берилишидан четга чиқилган. Шунингдек, у мактаб ўқув дастурларидаги тарих, география ва бошқа фанлар билан узвий алоқададир.

Маълумки, туризм соҳасини халқаро миқёсда кўриб чиқадиغان бўлсак, у дунёнинг турли минтақалари ва мамлакатларида турлича ривожланмоқда ҳамда ўша давлатларнинг иқтисодиётига ўзининг ижобий таъсирини кўрсатмоқда. Шу боис, "Туризм асослари" фанини ёритиш жараёнида мазкур мамлакатлардаги туризм фаолияти имкони қадар ўрганилди, ижобий жиҳатлари ва салбий томонларини очиб берилишига ҳаракат қилинди, республикамизда келажақда туризм соҳасида қилиниши лозим бўлган ишлар ҳақида фикр билдирилди.

"Туризм асослари" ўқув қўлланмасини ишлаб чиқишда хорижий мамлакатлар олимлари ва мутахассислари томонидан ихтисосликка оид яратилган адабиётлар ўрганилди, таҳлил этилди ҳамда керакли ўринларда уларнинг таржима матнларидан тўлиқ фойдаланиб, республикамиз шароитига мослаштирилди.

"Туризм асослари" мутахассислик фанлари ичида ўз ўрнига эга бўлиб, унинг

мавзулари кейинги курсларда таълим бериладиган туризм йўналишидаги фанларнинг ўзагини ташкил этади.

Энг муҳими - ўзига хос, мутахассислар анча йиллардан буён орзиқиб кутаётган, туризм таълими соҳасида янги ихтисослик адабиёти ўзбек тилида юзага келди. Бу ишнинг дебочасидир. Ҳар бир ижод намунасида муаллиф эътиборидан четда қоладиган айрим камчиликлар бўлиши табиий. Ушбу ўқув қўлланма ҳам ундан мустасно эмас. Келажакда соҳамизнинг илмий тадқиқотчилари мазкур қўлланмадан унумли фойдаланадилар ва уни янги маълумотлар билан бойитадилар, - деган умиддамиз.

1 - боб. "Туризм асослари" фанининг мақсад ва вазифалари

1. 1. "Туризм асослари" фанининг мақсад ва вазифалари
1. 2. Фаннинг бошқа билимлар тизимида тутган ўрни
- 1.3. Ўзбекистон Республикасининг туризм тўғрисидаги давлат сиёсати (меъёрий ҳужжатлар асосида)

1. 1. "Туризм асослари" фанининг мақсад ва вазифалари

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, бозор иқтисодиётига асосланган жамият қуришни ўзининг асосий мақсади қилиб белгилаб олди. Бу ишда туризм соҳаси ҳам етакчи тармоқлардан бири ҳисобланади. Туризм нафақат ўтмишни ўрганиш, ўзга халқлар ва элатлар билан танишиш, уларнинг маданий ёдгорликларидан баҳраманд бўлиш, шунингдек, у катта бизнес ҳамдир. Мазкур фаолиятни йўлга қўйиш эса мутахассисларга боғлиқ. Бунинг учун малакали кадрларни тайёрлаш ҳозирги муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Тошкент давлат иқтисодиёт университетининг "Халқаро туризм" факультети ва Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, қолаверса, қатор Туризм касб - ҳунар коллежлари бу ишга ўз ҳиссаларини қўшиб келмоқдалар. Бу ўқув масканларида қатор фанлар, жумладан, мутахассислик фанлари ҳам бўлиб, уларда касб илмига тааълуқли муаммолар ўз ечимини топади. Шундай фанлар ичида "Туризм асослари" ўз ўрнига эга янги ўқув фанларидан бири бўлиб, Тошкент давлат иқтисодиёт университетининг "Халқаро туризм" факультетида 2002 - 2003 ўқув йилидан эътиборан машғулотлар олиб борилмоқда.

Тажрибалар шуни кўрсатадики, туризм тарихи, унинг асосий йўналишлари, турлари, категориялари, туристик хизматлар, умуман туризм илми билан боғлиқ барча масалалар ҳақида билим бериш, ҳатто туризмга оид тушунча ва атамаларнинг ҳар бирини таърифлаш таснифлаш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бу алоҳида предмет даражасидаги масала ҳисобланади. Шуларни эътиборга олган ҳолда, таъбир жоиз бўлса айтиш мумкинки, "Туризм асослари" туризмга оид барча мутахассислик фанларининг алифбоси сифатида ташкил этилди. Маълумки, туризм йўналишидаги фанларининг ҳаммасида ҳам ўрганиладиган

масалага тўғридан - тўғри ёндашилади, яъни соҳанинг ибтидосини ўргатиладиган, унинг "об - ҳаво"сини белгилаб берадиган фан керак эди. "Туризм асослари" эса айнан шундай предмет ҳисобланади. Уни пухта эгалламай туриб, мутахассисликка оид бошқа фанларни ўзлаштириб олиш жуда қийин кечади.

Хўш, "Туризм асослари" фанининг мақсад ва вазифалари нималардан иборат? - деган ҳақли савол туғилиши табиий. Масалага ойдинлик киритиш учун уларни қуйидаги тарзда белгилаб олдик.

Фаннинг мақсадлари сифатида:

- туризмнинг асл моҳиятини очиб бериш;
- туризмнинг тараққиёт йўли, тажрибаси, ҳозирги кундаги муаммоларини аниқлаб олиш;
- туризмнинг иқтисодий, сиёсий, маънавий ва ижтимоий аҳамиятини ёритиб бериш;
- соҳага оид тушунча ва атамаларни таърифлаш;
- Ўзбекистон ва жаҳон туризм бизнесининг илдизларини ўрганишга асосий эътибор қаратилди.

Фаннинг вазифаларида эса:

- туризм ва турист тушунчаларини таърифлаш, уларнинг илк кўринишлари, тараққиёти, шаклланиши ҳақида илмий ва далилий манбалар келтириш;
- Ўзбекистон Республикасининг туризм тўғрисидаги Давлат сиёсати ҳақида (меъёрий ҳужжатлар асосида) маълумотлар бериш;
- жаҳон туризм тажрибасининг илғор намуналари билан ўртоқлашиш;
- туризм ва туристнинг мақсадларини аниқлаб олиш;
- туризмнинг ташкилий тузилиши ва асосий категорияларини билиб олиш;
- туристик индустрия ва унга бўлган талабларни ўрганиш;
- туризм инфратузилмаси ҳақида маълумот олиш;
- туризм турлари ва унинг асосий кўринишларини белгилаб чиқиш;
- туристик ресурсларни тушунтириб бериш;
- туристик товарлар ва маҳсулотлар ҳақидаги тушунчаларни эгаллаш;
- туристик хизматлар ва сервис даражасини такомиллаштириш сирларини очиб бериш;
- туризм маршрутлари ва махсус маршрутлар ҳақидаги билимларга эга бўлиш;
- туризмда солиқ, суғурта ва молиявий масалаларни ўрганиш долзарб масала, - деб билинди.

Мазкур фанни пухта эгаллаш ва келажакда етук мутахассис бўлиш учун студентлар биринчи навбатда Ўзбекистон ва жаҳон тарихи, географияси, уларнинг табиий - иқлимий ресурслари, археологик ва меъморий ёдгорликлари, музей ва маданият кошоналари, айниқса, иқтисодиёт фанларининг - маркетинг, менежмент, сервис, бухгалтерия, солиқ, бож йўналишлари ҳақида маълум тушунчаларга эга бўлишлари лозим. Шунингдек, "Буюк ипак йўли", савдогарлик

тарихи, диний билимлар бўйича ҳам етарли фикр - мулоҳазалар талаб этилади. Ўқув қўлланмани тайёрлаш жараёнида ушбу масалалар ҳам четда қолгани йўқ.

"Туризм асослари" мутахассислик фанлари ичида "Халқаро туризм", "Туристтик маршрутларни ташкил этиш", "Туризм иқтисоди", "Экскурсияларни ташкил этиш" каби ва бошқа фанлар билан узвий алоқада ҳисобланади.

Фанни ўзлаштириш жараёни - ўқитишда туристик экскурсия, экспедиция ва маҳсул турлар ташкил этиш; туризм бозори (Халқаро Тошкент туризм ярмаркаси)да иштирок этиш; меҳмонхоналар фаолиятини, туристик фирмалар ишини, ресторан хизматини амалий тарзда намойиш этиш; экологик, тарихий - маданий ёдгорликларни акс эттирувчи видео кассеталар, буклетлар, тарихий хариталар ишлаб чиқиш; интернет алоқа тизимидан турли маълумотлар олиш муҳим аҳамиятга эга.

"Туризм асослари" фанидан ўқув машғулотларини "Туризм менежменти", "Халқаро туризм" йўналишлари 1 - ва 2 - босқич бакалаврлари учун олиб борилади. Унда хорижий давлатлар ва республикамизда нашр этилган туризм соҳасига оид илмий, ўқув, услубий қўлланмалардан ҳамда журнал ва газеталардаги мақолалардан, туристик фирмаларнинг намунавий маршрутлари, буклетлари ва йўл кўрсаткичларидан фойдаланиш тавсия этилади.

1. 2. Фаннинг бошқа билимлар тизимида тутган ўрни

Туризм инсон ҳаёти ва фаолиятининг кўп соҳаларини қамраб олади. Шунинг учун туризмни ўрганиш психология, антропология, социология, иқтисодиёт, география, информатика, ҳуқуқ каби фанлар билан узвий боғлиқ. Туристтик ресурслар ер шарининг деярли барча бурчакларида, китъаларида ва мамлакатларида мавжуд. Туризм ташкилотчилари туризм йўналиши (маршрути) ва туризм турини эркин танлаш шароитида туристик оқимларни билиши, истиқболлаши ва ҳатто уларни бошқариши керак. Бунинг учун эса қуйидаги фанларни билиш жуда - жуда зарур.

Психология

Саёҳат қилиш учун турист қайси йўналишни танлайди? Ушбу мавсумда қайси мамлакат кўпроқ афзалликка эга бўлади ва туризмнинг қайси турлари энг машҳур бўлади? Туризм бозорида қандай тур маҳсулотни таклиф қилиш фойдали? Ўз туристик маҳсулотини ҳаракатини қаерга йўналтириш керак? Мижоз хоҳишларини энг яхши қондирувчи турни қандай қилиб тузиш керак? Бу саволларнинг кўпчилигига инсон психологиясини ўрганмасдан жавоб бериш мумкин эмас. Мижоз (турист) хоҳиши сабабларини ўрганмасдан ва тушунмасдан туриб, турни тўғри тузиш ва уни бозорда истеъмолчига таклиф қилиш мумкин эмас. Кичкинагина узилиш ёки хатолик ҳам пухта тайёрланган ва таҳлил қилинган саёҳатдаги ижобий таассуротни йўқотишга етарли бўлади.

Саёҳатни амалга ошириш - туристларнинг ёши, интеллект даражаси, молиявий аҳволи ва кўпгина бошқа омилларга боғлиқ. Дам олиш, дунёкарашни

кенгайтириш, нотаниш нарсаларни билиш, кўнгил очиш, диний, даволаниш, қариндошлар ва дўстларни кўриш ва бошқа мақсадлар туфайли кишилар саёҳатни амалга оширадилар.

Саёҳатни танлашда мақсадларнинг ўзгариши истеъмолич бозорида туристик маҳсулотни таклиф қилувчи туристик фирма учун салбий оқибатларга олиб келади. Кайфият, мода, умумий сиёсий - иқтисодий ҳолат ва кўпгина бошқа омилларга эътиборсизлик туфайли мижозлар йўқотилади, натижада, туристик фаолиятда иқтисодий қийинчиликларга сабаб бўлади. Масалан, сўнгги йилларда катта шаҳарлар ва саноат марказлари аҳолиси экологик тоза табиат сақланган жойлардаги экотуризмни афзал кўришмоқда.

Туристтик маҳсулотни лойиҳалаштириш уни туристик кўргазма ва ярмаркаларда улгуржи савдога таклиф қилишдан тахминан икки йил олдин бошланади. Шу боис, туристик талабни истикболлашда психологик жиҳатдан чуқур тажриба, сезгирлик ва профессионал билимга эга бўлиш керак.

Антропология

Антропология - одамнинг келиб чиқиши ва эволюцияси (ривожланиши), жисмоний тузилиши ва ирқлар, миллатларнинг пайдо бўлиши ҳақидаги фандир. Туризм илмида эса у - инсоннинг атроф - муҳитга таъсири ва маданиятини ўрганади. Мақсади - инсон ҳаётининг мураккаб характери, уларнинг ўзаро алоқадорлик тизимини ва жамиятдаги ҳуқуқини тадқиқ қилишдир. Шунингдек, у саёҳат қилишга ундовчи сабабларни келтириб чиқарувчи омилларни; саёҳат заруриятини тақозо қилувчи ижтимоий, маданий, иқтисодий шароитларни; туристларнинг атроф - муҳитга таъсирини, турли ҳолатларда маҳаллий аҳоли билан ўзаро алоқасини, маҳаллий маданият ва миллатлараро алоқалар ривожланишининг туризмга таъсирини ўрганади. Айнан антропологияни ўрганиш туристик объектлар ва марказлар чегарасини аниқлашга ёрдам беради ва туристик оқимни тўғри тақсимлаш ва йўналтириш имкони туғилади.

Пировард натижада қуйидаги саволларга жавоб олинади: маълум бир объектга объектнинг ўзи ва туристларга зарар қилмаган ҳолда нечта турист ташриф буюриши мумкин? Туристлар томонидан ахборот (информация) ва атрофни ўрганиш, ушбу ресурслардан мақсадли фойдаланишни таъминлаш мумкинми? Бу маълумотлар туризмни турли даражада режалаштириш имконини беради.

Социология

Социология - жамиятшунослик ҳақидаги фандир. Туризм илмида эса у - инсонни бошқа жойга боришга ёрдам берувчи ижтимоий (социал) шароитларни ўрганувчи фан бўлиб гавдаланади. Инсон ҳаётида туризмни амалга ошириш учун камида (минимум) иккита муҳим шарт бажарилиши керак: туристик саёҳатни амалга ошириш учун бўш вақт ва маблағ. Шунингдек, тинч сиёсий ҳолат ва мижоз хоҳиши мавжуд бўлган пайтда бўлиши керак.

Туризм иқтисодий муносабатларда пайдо бўладиган ҳар қандай номуносабатликлардан таъсирланади. Жаҳон ижтимоий ҳаётида катта воқеа ёки

иқтисодий тизимда муҳим ўзгаришлар содир бўлиши билан дарҳол туризм ривожланиши ҳолати ва динамикасида акс этади. Масалан, 1998 - йилги Россия молиявий инқирози жамиятни ларзага келтирди. Осиё кризиси ушбу ҳудуд туристик бозорига ёмон таъсир қилди ва бундан туризм 10 % га қисқарди. Бирор мамлакатдаги молиявий тизимнинг кризиси туристик хизматларнинг тўловига бўлган талабини деярли тугатади. Натижада, ташқарига чиқадиган ва ички туризм соҳасида туристлар сони юз марталаб камаяди, ҳафталаб давомида туристик фаолият деярли мавжуд бўлмайди.

Доимий тараққиётда туризм ижтимоий (социал) ҳодиса сифатида қаралади. Инсонларнинг хулқи уларнинг ёши, миллати, ижтимоий ҳолати, маълумоти, яшаш жойи, маданий қарашларга боғлиқ ҳолда ўрганилади. Социология психология ва антропология усулларида фойдаланиб, инсонлар гуруҳининг хулқини тадқиқ қилади.

Ҳозирги кунда социологик тадқиқотларга катта эътибор берилмоқда. Деярли ҳар бир катта тадбир ёки кўргазмада туристлар ва ташриф буюрувчилардан турли маълумотларни тўплаш мақсадида анкеталаш ўтказилмоқда. Бу анкеталаш ҳозирги ва келажакдаги саёҳатлар даражасини баҳолаш учун муҳим маълумотлар олиш имконини беради. Туризм хизматчилари ҳам туристлар ҳам фаол равишда анкетада қатнашмоқдалар.

Социологик тадқиқотлар маълумотлари маълум бир истеъмолчи бозорида туристик маҳсулотнинг ҳаракат қилиш сиёсати шаклланишида, башорат ва кўрсатмалар ишлаб чиқишда ҳамда божхона ва миграцион муносабатлар ва қоидалар соҳасида муҳим сиёсий - иқтисодий қарорлар қабул қилишда асос бўлиш учун дастлабки база ҳисобланади.

Иқтисодиёт

Туризм - кўп жиҳатдан иқтисодий формация ва категориядир. У туризм ташкилотчилари учун ҳам, туризм истеъмолчилари - туристлар учун ҳам кўп қиррали иқтисодий фаолият. Жаҳон ва миллий туризм ривожланишининг ҳар бир босқичи - барча иштирокчиларнинг фаолияти, ўзига хос характеристикаси ва кўрсаткичи билан характерланади.

Ҳар бир туристик ҳудуд, ҳар бир мамлакат, ҳар бир шаҳар ва жой иқтисодий фойда ва даромад олиш учун мавжуд туристик ресурсларидан оқилона фойдаланишга ҳаракат қилади. Хоҳиш жуда зўр бўлса ҳам бунга эришиш осон эмас. Ҳар бир мамлакатда ўзининг сиёсий қарашлари, иқтисодиёти ривожланишининг йўналишлари, жамият анъаналарининг кўп қирралари мажуд. Туристларни жалб қилиш учун ҳатто жуда қизиқарли бўлган объектлар ва ҳодисалар учун ҳам хизмат кўрсатишнинг мос даражасини, хавфсизликни таъминловчи туристик қизиқиш ва эҳтиёжни уйғунлаштириб қондирувчи туристик индустрия (саноат) ва инфратузилма зарур.

Туристик оқимларни кўпроқ жалб қилиш учун - туристик ресурслар ва уларнинг потенциал имкониятлари, айниқса, туристик саноат объектлари батафсил ўрганилади ва баҳоланади.

Хориж туристларини қабул қилишга қодир бўлган маҳаллий аҳоли муаммосини ҳам унутмаслик керак. Бунда кўпчилик муаммолар маҳаллий норма (меъёр) лар билан хорижликларнинг ўзини тутиш одатлари бир - бирига мосланишидан келиб чиқади. Агар муҳитга мос келмайдиганлари бўлса, фарқи кўп бўлса, туризм амалга ошмаслиги мумкин. Масалан, Бирлашган Араб Амирликларига қарашли Шаржада туристларга қўйилган талаблар - ислом қоидалари таъсирида жуда каттиқ бўлганлиги учун (спиртли ичимликлар истеъмол қилиш, аёлларнинг махсус кийими ва хулқида маҳаллий қонунларни бузганлиги учун европаликларга таёқлар билан тана жазолари ва ҳоказолар) бу туристик марказга туристик оқимлар миқдори камайган, баъзи даврларда эса умуман тўхтатилган. Яқин қўшни ҳудуд - Дубай бир вақтда ушбу талабларни юмшатган эди туристик оқим ушбу туристик марказга йўналишини ўзгартирди.

Туризмни "тилла тухум қўювчи товук"қа ўхшатишади. Лекин, ушбу товук боқилмаса, у тухум қўйишни тўхтатиши, тухумлар ҳажми ва сифати бузилиши ёки товукнинг ўзи ўлиб ҳам қолиши мумкин. Шунга кўра, туристик марказлар ва ҳудудлар нафақат туризмдан пул ишлаб қолишади, балки туристик саноатни барқарор ривожлантиришга, туристик маҳсулотни ички ва ташқи бозорларда ҳаракат қилдиришга жуда катта миқдорда маблағлар ажратишади. Туризмни ривожлантиришга ажратилган маблағлар биринчи қарашда астрономик рақамларда бўлиб кўриниши мумкин, лекин амалиёт шуни кўрсатадики, бу ҳаражатлар ўзларини оқлайди ва давлатга туризмдан ундан ҳам катта ҳажмдаги даромадларни келтиради.

Барча давлатларда ҳам туризмга бўлган сиёсат бир хил тузилмаган. Масалан, Япония узок давр мобайнида келувчи туристларга эътибор бермаган. Ҳатто, меҳмонхона саноати ҳам хориж туристларини қабул қилишга йўналтирилмаган, отеллар паст табақали аҳоли жойлашишига мўлжалланган ва иншоот габарити ва шип баландлиги бўйича Европа стандартларига жавоб бермайдиган нормалар бўйича қурилган. Лекин, узок давр мобайнида туризмсиз ҳам ривожланаётган мамлакат иқтисодиёти ҳаётий куч оқимининг янги манбасини талаб қилди. Япон ҳукумати мамлакатга кирувчи туризм концепцияларини янгитдан кўриб чиқди ва бошқа ҳудудлардан мамлакатга туристик оқимларни жалб этиш мақсадида жаҳон туристик бозорига миллий туристик маҳсулотни чиқариш фаолиятига 2 млрд.долларини ажратди.

Юқорида ифода этилган фаолият Хитойда жуда қизиқарли. Чиқувчи туристик оқим бу мамлакатда жуда паст, чунки давлатда таътилни ҳар йили тўлаш учун ҳукукий институт шаклланмаган ва қишлоқ хўжалигида банд бўлган аҳолининг кўп қисми хорижда саёҳат қилиш учун маблағга эга эмас. Ташқарига чиқувчи туризм йилига 5 млн. кишидан ортмайди. Бу кўрсаткич умумий аҳолиси 1 млрд. 250 млнга тенг бўлган мамлакат учун жуда паст даражада. Лекин, келувчи туризм ривожланмоқда. Жаҳон туризм иқтисодиётида Хитой ҳозирги кунда туризмнинг энг жозибадор ҳудуди ҳисобланади. У ерда туристик қизиқиш объектлари мавжудлиги, туризм саноати ривожланганлиги ва давлат сиёсатининг

туризмга ижобий муносабатда эканлиги сабаб бўлмоқда. Хитой Туризм Ташкилоти экспертлари баҳоларига кўра, кейинги йилларда Хитой жаҳондаги энг кўп туристлар келувчи мамлакатга айланади. 1998 - йилда Хитойга 65 млн. туристлар келиб кетишган. 2010 - йилда Хитойга 125 млн. хориж туристлари келиши режалаштирилмоқда. Бу эса жуда катта рақам.

География

Худуд ресурсларининг туристик салоҳиятини баҳолаш географик ва унга бўлган омилларга боғлиқ. География - табиий - иқлимий, демографик (демография - аҳолишунослик) маълумотлар, уларнинг ўзгариш тенденциялари ва истикболлари, туризмнинг худудлараро ва худуд ичида ривожланишини батафсил режалаштириш, объектлар, туристик саноат, туризм соҳасини инвестициялашни ривожлантиришни режалаштириш, туристик оқимларни, аҳоли бандлигини ва туризмдан тушувчи даромадни режалаштириш учун жуда зарур ҳисобланади.

Информатика

Ривожланишнинг ҳозирги босқичида хўжаликнинг ҳар қандай тармоғи кучли ахборот кўмагисиз ишлай олмайди. Турли фан соҳалари бўйича маълумотлардан туризм мақсадларида ҳам фойдаланилади. Бугунги кунда туристик хизматларни бронлашда турли автоматлаштирилган ахборот тизимлари муҳим рол уйнайди. Туристик ресурслар, туристик маҳсулотлар маълумотларининг ахборотлари турли хил - китоблар, справочниклар, каталоглар, проспектлар, йўл кўрсаткичлар, жадваллар кўринишларида акс этади. Кўпчилик туристик компаниялар ўз таркибида нафақат хусусий туристик агентлиги, балки қувватли ахборот марказлари ва нашриётларига ҳам эгадирлар. Масалан, Буюк Британиянинг “Reed Travel Group” туристик агентлиги бунга мисолдир. Таъкидлаб ўтиш керакки, йўл кўрсатувчи китоблар туризмнинг ўзи ривожланишидан анча олдин ишлаб чиқилган. Томас Кук биринчи бўлиб туристик саёҳатни ташкил қилган пайтда, Лондондан Парижга саёҳат қилишни амалга ошириш учун йўл кўрсатувчи китоблар бор эди. Кўпчилик йўл кўрсаткичлар 100 йиллик тарихга эга.

Бугунги кунда кўпгина ахборот оқимлари CD - дискларда жамланган. 1990 - йил компьютер билан таъминлашдаги техник инқилоб туризм мақсадлари учун кучли автоматлаштирилган тизимни вужудга келтирди.

Жаҳон Глобал компьютер тизимлари ахборот ташувларини биринчи навбатда ҳаво транспорти ҳамда меҳмонхона ва бошқа хизматларни бронлашни ташкил қилишда кенг тарқалган.

Туристик ахборотни ривожлантиришда яна бир жуда катта туртки интернет глобал тармоғи бўлди. Бугунги кунда деярли барча туристик фирмалар e-mail электрон почта орқали ушбу тармоққа чиқиш имкониятига эга. Тармоқдан фойдаланувчиларнинг барчаси туристик хизматлар ҳақида кенг ахборот олишда улардан фойдаланадилар.

Туризмга жавоб берувчи давлат ташкилотлари, хусусий компаниялар,

туристик фирмалар, отеллар, туристик ассоциациялар, ташувчилар, аттракция хизматини таклиф этувчи фирмаларда катта ахборот тизимлари мавжуд. Ахборотни интернет тармоғига жойлаштириш умумий ҳолда китоб ёки буклет чиқаришдан арзон, ахборот осон ва тез кўринишини ўзгартиради, юқори сифатли рангли иллюстрацион маълумотни ҳам узатиш мумкин. Ахборот ривожланган мамлакатлардаги фойдаланувчиларнинг кенг доирасига етиб боради.

Ҳуқуқ

Туризм кўпчилик мамлакатлар иқтисодиётининг муҳим қисми сифатида, халқаро алоқаларнинг таркиби сифатида алоҳида ҳуқуқий тартибга солишни талаб қилади. Шунинг учун ўзига хос тармоқ - туристик ҳуқуқ таркиб топган.

Миллий ҳуқуқ

Кўпчилик мамлакатларда резидент ва норезидент компаниялар учун туристик фаолият нормалари ва ривожланиш тамойилларининг асосий концепциялари туризм ҳақида миллий қонунлар билан мустаҳкамланган.

Норезидентлар фаолияти учун одатда маълум чеклашлар мавжуд. Туризм ташкилотчилари ва турист - мижозлар муносабатлари тартибга солинган.

Ўзбекистон Республикасида бу масалага қандай қаралади? Шунини алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, мустақиллик туризм соҳасига ҳам ўз таъсирини ўтказди. Иқтисодиётнинг мазкур йўналишида ҳам чуқур ислохотлар бошлаб юборилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 - йил 27 - июлдаги "Ўзбектуризм" Миллий Компаниясини ташкил этиш тўғрисида"ги Фармони, 1995 - йил 2 - июндаги "Буюк Ипак йўли"ни қайта тиклашда Ўзбекистон Республикасининг иштирокини авж олдириш ва республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора -тадбирлар тўғрисида"ги Фармони, 1999 - йил 15 - апрелдаги "2005 - йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида"ги Фармони, айниқса, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1999 -йил 20 - августда қабул қилинган "Туризм тўғрисида"ги Қонуни, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг ва бошқа мутасадди давлат ташкилотларининг туризмга оид қатор қарорлари, тартиблари, классификациялари, йўл - йўриқларида туристик фаолият олиб борилиши учун зарур бўлган меъёрлар, низомлар, қоидалар белгилаб берилди. Туристик фаолиятни лицензия (рухсатнома) лаштириш, туристик хизмат ва меҳмонхона хизматини сертификат (гувоҳнома) лаштириш, туристик фаолиятни олиб боровчи ташкилотларни солиққа тортиш масалалари - имтиёзлари, суғурта, бухгалтерия ҳисобини тартибга солиш, имтиёзли кредитлар, халқаро туризм мақсадлари учун чегарадан ўтишдаги расмийлаштиришлар, божхона расмийлаштиришлари, туристларни кириш ва чиқиш "виза"лари ҳақидаги тартиблар - қоидалар, шартномалар ва келишувлар ҳам мазкур ҳужжатларда атрофлича келтириб ўтилган. Туристик фаолиятни энди бошловчи субъектлар ва меҳмонхона бизнеси билан шуғулланмоқчи бўлган юридик шахслар ушбу ҳужжатлардан албатта хабардор бўлмоқлари керак.

Шу боис, туризмга оид меъёрий ҳужжатлардан хабардор бўлишни

истовчиларга 2003 - йил "Талкин" нашриёти томонидан чоп этилган "Туризм ҳуқуқи" китобини (муаллифлар Г. Назарова, М. Мирзаев ва бошқалар) ўқишни тавсия этардик. У асосан Туризм касб - ҳунар коллежлари учун ўқув қўлланма сифатида нашр этилган.

Туризмга оид меъёрий ҳужжатларнинг аҳамиятини ҳисобга олиб, биз мавзуимизнинг 3 - бўлимини унга бағишлаганмиз.

Халқаро туристик ҳуқуқ

Халқаро туризм кўпгина конвенциялар, халқаро шартномалар ва битимлар билан тартибга солинади. Дастлаб туризм ривожланишига асос бўлган, дам олиш ва бўш вақтнинг асосий ҳуқуқларини таъминлаш тўғрисидаги битимга эришилди. 1948 - йил Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясининг 24 - моддасида шундай дейилади: "Ҳар бир инсон иш вақтини оқилона чегараланиши ва ҳар йилга пуллик таътилни олиши, дам олиши ва бўш вақт ҳуқуқига эгадир". 1966 - йил БМТ Бош Ассамблеяси бу шиорни тасдиқлади ва кенгайтирди. Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пакт (битим)га имзо чеккан давлатлар ҳар бир инсоннинг "дам олиш, бўш вақт, иш вақтини оқилона чеклаш, даврий пуллик таътил ҳамда байрам кунлари учун тўлов" ҳуқуқини таъминлаш мажбуриятини бўйнига олганлар.

Бу низомлар туризм ривожланишига, хусусан, халқаро туризм ривожланишига туртки берди. Халқаро туризмнинг жадал ривожланиши туристик фаолиятни тартибга солувчи меъёрлар ўрнатиш заруриятини келтириб чиқаради. Халқаро туристик ҳуқуқ ташкил топишининг энг асосий йўналишларидан бири терминология ва таърифлар тўғрисидаги битим тузиш эди. Туристтик терминология устида ишлаш билан Миллатлар Лигаси статистика қўмитаси шуғулланади ва 1937 -йил Халқаро туризм атамасига биринчи марта таъриф берилади. Иккинчи жаҳон урушидан кейин ушбу масалани ишлаб чиқиш билан Расмий Туристтик Ташкилотларнинг Халқаро Иттифоқи шуғулланади (International Union of Official Travel Organizations - IUOTO). 1950 - йил атамаларга экскурсант, транзит турист тушунчалари киритилди. 1954 - йил эса БМТ комиссияси томонидан туристга янги таъриф берилди. Кейинчалик бу таъриф 1963 - йил БМТнинг халқаро туризм ва саёҳат бўйича Конференцияси (Туризм таърифлари бўйича Рим Конференцияси)да тўла аниқланди. 1976 - йил БМТ томонидан биринчи марта туристик атамалар таърифлари рўйхати нашр қилинди. Унда туристик статистика қоидалари учун мўлжалланган деярли барча муҳим атамалар мавжуд (Provisional Guidelines on International Tourism. UNCTAD).

Халқаро ҳамжамиятда туризмнинг ривожланиши тўғрисидаги муҳим ҳужжат 1975 - йил 1 - августда имзоланган Хельсенки битимидир. Унда Европа хавфсизлик ва ҳамкорлик бўйича Мажлисининг сўнгги АКТи имзоланиб, БМТ қошида Жаҳон Туристтик Ташкилоти - ЖТТ ташкил этилди. Ушбу ташкилотнинг асосий мақсади этиб - халқаро ҳамжамиятда туристик айирбошлашни

енгиллаштирувчи меъёр ва қоидаларни ишлаб чиқиш бўлди. 1985 - йил Жаҳон Туристик Ташкилоти (бундан буён - ЖТТ) Бош Ассамблеясининг 6 - сессиясида "Туризм хартияси ва турист Кодекси" қабул қилинди. ЖТТ меъёрий ҳужжатларининг катта қисми асосий етакчи тилларда чоп этилади (инглиз, немис, француз, испан, сўнгги пайтларда хитой ва рус тилларида ҳам).

Бугунги кунда халқаро туризм ўз фаолиятини асосий халқаро келишувларга биноан олиб боради: Гаага (1989 - йил, Гаага, Нидерландия) ва Манила (1980 - йил, Манила, Филиппин) битимлари, туризм вазирликларининг Осака конференциялари йўриқномалари (1994 - йил, Осака, Япония).

Худудий қонунлар ва меъёрий актларни ҳам таъкидлаб ўтиш муҳим. Европа иқтисодий ҳамжамияти ушбу иттифоққа кирувчи мамлакатлар туристик фаолиятини тартибга солиш бўйича бир қатор қонунлар ва меъёрий актлар қабул қилган. Масалан, ягона визали ҳудуд, туристик хизматлар тўғрисидаги Шенген шартномаси (ЕИ Директиваси № 90 / 134 13 - май 1995 - йил. "Туристик агентлик ва мижоз ўртасида имзоланиши керак бўлган намунавий шартнома", "Саёҳат қилиш шартномаси бўйича Халқаро Конвенция", 1970 - йил 22 - октябрда ФУААВ (ФУААВ - туристик агентликлар уюшмаси Бутунжаҳон Федерацияси) нинг Бош Ассамблеясида қабул қилинган "Меҳмонхона эгалари ва туристик агентликлар ўртасида битимлар тузишга тегишли Халқаро меҳмонхона Конвенцияси", 1979 - йил 15 - июнда МГА ФУААВ томонидан қабул қилинган "Божхона божларисиз савдо қилувчи магазинлар фаолиятини тартибга солувчи меъёрлар" ва ҳоказо.

Йўловчилар ва уларнинг юкларини халқаро ҳаво, автомобил ва денгиз транспортида ташиш алоҳида тартибга солинган. Ҳаво транспорти Варшава Конвенцияси билан (1929 - йил Варшавада қабул қилинган), автомобилда пассажирлар ва юкларни ташиш Берлин Конвенцияси билан (1975 - йил, Берлин), денгиз транспортида йўловчиларни ташиш эса Афина Конвенцияси билан бошқарилади.

1. 3. Ўзбекистон Республикасининг туризм тўғрисидаги давлат сиёсати (меъёрий ҳужжатлар асосида)

Мамлакатимизда туризм ишига Мустақилликнинг дастлабки вақтлариданоқ асосий давлат сиёсати даражасида қаралди. Соҳа ривожини учун барча зарур ташкилий - ҳуқуқий механизм вужудга келтирилиб, муҳим меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди ва бу иш ҳозирда ҳам давом этмоқда. Мамлакатимизда туризмнинг равнақи, уни янги поғоналарга кўтариш, юртимизни жаҳон туризм марказларидан бирига айлантириш учун аввало ҳуқуқий замин яратиш лозим эди. Шу боис, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг мазкур йўналишга тааллуқли қонун ва кодекслари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг туризмга оид қатор Фармонлари, қарорлари, Республика Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, Адлия вазирлигининг ва бошқа мутасадди давлат

идораларининг йўриқнома, кўрсатма ва тартиблари ишлаб чиқилиб, ҳаётга татбиқ этилди. Шулардан келиб чиққан ҳолда, мазкур ҳужжатларни ўрганиш ва таҳлил қилишни қуйидаги тематикалар бўйича амалга ошириш мақсадга мувофиқдир, - деб ўйлаймиз:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг туризмга оид қонун ва кодекслари

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1997 - йил 24 - апрелда қабул қилган "Ўзбекистон Республикаси солиқ кодекси" ва унда туризм соҳасига оид имтиёзлар.

Ушбу Кодекс 11 бўлим, 41 боб ва 134 моддадан иборат бўлиб, унинг асосий вазифаси - Ўзбекистонда солиқ тизимининг ҳуқуқий асосларини, солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқлари ҳамда мажбуриятларини белгилайди, солиқ ишларини юритиш тартиботини ва солиқ ҳақидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарликни тартибга солиб туради. Кодекста юридик ва жисмоний шахслардан олинадиган даромад (фойда) солиғи, қўшилган қиймат солиғи, акция солиғи, ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солиқ, экология солиғи, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ, мол - мулк солиғи, ер солиғи, реклама солиғи, автотранспорт воситаларини олиб сотганлик учун солиқ, шунингдек, турли йиғимлар ҳақида ҳам фикр юритилади. Кодекста солиқ тўлаш билан бир қаторда фаолиятнинг айрим турлари (хусусан, туризм фаолияти)га солиқ тўлашда имтиёзлар ҳам берилган. Жумладан, 8 - боб "Даромад (фойда) солиғи бўйича имтиёзлар", - деб номланиб, унинг 31 - моддаси 12 - қисмида: "Самарқанд, Бухоро, Хива ва Тошкент шаҳарларида янги ташкил этилган, туризм фаолияти билан шуғулланадиган юридик шахслар тузилган пайтдан бошлаб биринчи даромад орттиргунга қадар, лекин узоғи билан рўйхатдан ўтган вақтдан эътиборан уч йилгача. Самарқанд, Бухоро, Хива ва Тошкент шаҳарларида туристик фаолият билан шуғулланувчи юридик шахслар фойда олган биринчи йили 50 %, иккинчи йили 75%, учинчи йилдан бошлаб 100 % миқдорида солиқ тўлайди", - дейилади.

Кодекснинг 21 - боби "Қўшилган қиймат солиғи бўйича имтиёзлар", - деб номланиб, унинг 71 - моддаси 21 - қисмида "туристик - экскурсия хизматлари" қўшилган қиймат солиғидан озод қилинганлиги баён қилинган. Шунингдек, 28 - боби "Мол - мулк солиғи ставкалари ва имтиёзлар", - деб номланиб, унинг 92 - моддасида: "Самаранд, Бухоро, Хива ва Тошкент шаҳарларида янги ташкил этилган, туризм фаолияти билан шуғулланаётган юридик шахсларнинг мол - мулкига, ташкил этилган вақтидан эътиборан дастлабки фойда олгунга қадар, лекин улар рўйхатдан ўтган вақтдан эътиборан уч йилдан ортиқ бўлмаган муддатга. Ана шу юридик шахслар белгиланган имтиёзли даврдан кейин бир йил ўтгунга қадар тугатилган тақдирда солиқ суммаси уларнинг бутун фаолияти даври учун тўлиқ миқдорда ундириб олинади", - дейилади.

Кодекснинг 31 - моддаси "Ер солиғи ставкалари ва имтиёзлар", - деб номланиб, унинг 101 - моддасида солиқ солинмайдиган ер участкаларига:

"тарихий - маданий аҳамиятга молик ерлар (тарихий - маданий кўриқхоналар, хотира боғлари, сағаналар, археология ёдгорликлари, тарих ва маданият ёдгорликлари эгаллаган ерлар) киритилган. Шунингдек, давлат кўриқхоналари, миллий ва дендрология боғлари, ботаника боғлари, ихота дарахтзорлари эгаллаган ерлар; спорт иншоотлари, стадионлар, сузиш хавзалари, оналар ва болаларнинг дам олиш ва соғломлаштириш жойлари, санаторий -курорт муассасалари, дам олиш уйлари эгаллаган ерлар ҳам солиқ тўлашдан озод этилади.

Кодекснинг 102 - моддаси "Ер солиғи тўлашдан озод қилинган солиқ тўловчилар", - деб номланиб, унинг 7 -қисмида: "Самарқанд, Бухоро, Хива ва Тошкент шаҳарларида янги ташкил этилган туристик фаолият билан шуғулланувчи юридик шахслар - ташкил этилган пайтдан эътиборан биринчи фойда олгунга қадар, бироқ бу муддат улар рўйхатдан ўтказилган пайтдан эътиборан уч йилдан ошмаслиги лозим", - дейилади. Кейинги йилларда кодекснинг баъзи моддаларига ўзгартиришлар ва янгиликлар ҳам киритилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 - йил 20 - июньда қабул қилган "Микрофирмалар ва кичик корхоналарни ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора - тадбирлар тўғрисида"ги фармонида ҳам солиқ масаласига эътибор қаратилиб, 2005 - йилнинг 1 - июлидан бошлаб микрофирмалар ва кичик корхоналар бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси, Республика йўл жамғармаси ва Мактаб таълими жамғармасига мажбурий ажратмалар тўлаш ўрнига ягона солиқ тўлови жорий этилди. Шунга мувофиқ, туризм фаолияти билан шуғулланувчи юридик субъектлар учун ягона солиқ тўлови ставкаси 13 % этиб белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1997 - йил 26 - декабрда қабул қилган "Божхона Кодекси".

Ушбу кодекс 11 бўлим, 19 боб ва 198 моддадан иборат бўлиб, жумладан, унинг 1 - бўлими - умумий қоидалар (божхона иши, ҳудуди, қонун ҳужжатларининг амал қилиш тартиби, асосий тушунчалар ва бошқалар), 2 - бўлими - товарлар ва транспорт воситаларини Ўзбекистон Республикаси божхона ҳудудидан олиб ўтиш тартиби, 3 - бўлими - божхона назорати, расмийлаштирилиши ва тўловлари, 6 - бўлими - дастлабки операциялар, 7 - бўлими - бож имтиёзлари, 8 - бўлими - назорат остида товарлар етказиб бериш тартиби, 9 - бўлими - божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик, 10 - бўлими - бундай ишларни юритиш, 11 - бўлими - жазо бериш тўғрисидаги қарорларни ижро этиш, - деб номланиб, ҳар бир кўрсатиб ўтилган бўлимларда туризм фаолиятида тўқнаш келиши мумкин бўлган қоидалар баён этилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1999 - йил 20 - августда қабул қилган "Туризм тўғрисида"ги Қонуни.

1 - модда. Ушбу Қонуннинг мақсади

Туризм соҳасидаги муносабатларни ҳуқуқий жихатдан тартибга солиш,

туристик хизматлар бозорини ривожлантириш, шунингдек, туристлар ва туристик фаолият субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишдан иборат.

2 - модда. Туризм тўғрисидаги қонун ҳужжатлари

Ўзбекистон Республикасининг туризм тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу Қонундан ва бошқа қонун ҳужжатларидан иборат.

Қорақалпоғистон Республикасида туризм соҳасидаги муносабатлар Қорақалпоғистон Республикасининг қонун ҳужжатлари билан ҳам тартибга солинади.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг туризм тўғрисидаги Қонун ҳужжатларида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

3 - модда. Асосий тушунчалар

Ушбу Қонунда қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

- туризм - жисмоний шахснинг доимий истиқомат жойидан соғломлаштириш, маърифий, касбий - амалий ёки бошқа мақсадларда борилган жойда (мамлакатда) ҳақ тўланадиган фаолият билан шуғулланмаган ҳолда узоғи билан бир йил муддатга жўнаб кетиши (саёҳат қилиши);

- турист - Ўзбекистон Республикаси ҳудуди бўйлаб ёки бошқа мамлакатга саёҳат қилувчи (доимий истиқомат жойидан туризм мақсадида жўнаб кетган) жисмоний шахс;

- туристик фаолият - ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқ саёҳатларни ва улар билан боғлиқ хизматларни ташкил этиш борасидаги фаолият;

- экскурсия фаолияти - туристик фаолиятнинг тарихий ёдгорликлар, диққатга сазовор жойлар ва бошқа объектлар билан таништириш мақсадида олдиндан тузилган йўналишлар бўйича экскурсия етакчиси ҳамроҳлигидаги 24 соатдан ошмайдиган экскурсияларни ташкил этишга доир қисми;

- туристик ресурслар - тегишли ҳудуднинг табиий - иқлим, соғломлаштириш, тарихий - маданий, маърифий ва ижтимоий - маиший объектлари мажмуи;

- туристик фаолият субъектлари - белгиланган тартибда рўйхатга олинган ва туристик хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ фаолиятни амалга ошириш учун лицензияси бўлган корхоналар, муассасалар, ташкилотлар;

- туристик индустрия - туристик фаолиятнинг туристларга хизмат кўрсатишни таъминловчи турли субъектлари (меҳмонхоналар, туристик комплекслар, кемпинглар, мотеллар, пансионатлар, умумий овқатланиш, транспорт кор-хоналари, маданият, спорт муассасалари ва бошқалар) мажмуи;

- тур - муайян йўналиш бўйича туристик хизматлар мажмуи (жой бандлаш, жойлаштириш, овқатлантириш, транспорт, рекреация, экскурсия хизматлари ва бошқа хизматлар) билан таъминланган аниқ муддатлардаги туристик саёҳат;

- туристик хизматлар - туристик фаолият субъектларининг жойлаш-тириш, овқатлантириш, транспорт, ахборот-реклама хизматлари кўрсатиш борасидаги, шунингдек, туристларнинг эҳтиёжларини қондиришга қаратилган бошқа хизматлар;

- туристик гуруҳ раҳбари - туристик фаолият субъектларининг вакили бўлган ва унинг номидан иш кўриб, туристларга хизмат кўрсатиш шартномаси шартларининг бажарилишини таъминловчи жисмоний шахс;

- гид (экскурсия етакчиси) - тур қатнашчиларига туристик хизматлар кўрсатиш шартномаси доирасида экскурсия -ахборот, ташкилий йўсиндаги хизматлар ва малакали ёрдам кўрсатувчи жисмоний шахс;

- туристик фаолиятни амалга ошириш учун лицензия - туристик фаолиятни амалга оширишга бўлган ҳуқуқни тасдиқловчи махсус рухсатнома;

- сертификат - туристик хизматлар сифатини ва уларнинг муайян стандартга ёки бошқа норматив ҳужжатга мувофиқлигини тасдиқловчи ҳужжат.

4 - модда. Туризм соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари

Туризм соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- туризм ва туристик индустрияни ривожлантириш;
- фуқароларнинг саёҳат қилиш пайтидаги дам олиш, эркин ҳаракатланиш ва бошқа ҳуқуқларини таъминлаш;
- туристик ресурслардан оқилона фойдаланиш ва уларни сақлаш;
- туризм соҳасидаги норматив базани такомиллаштириш;
- болалар, ёшлар, ногиронлар ва аҳолининг кам таъминланган қатламлари туризми (экскурсиялари) учун шароит яратиш;
- туристик индустрияни ривожлантириш учун инвестициялар жалб этиш;
- тадбиркорлик фаолияти субъектлари учун туристик хизматлар бозорида тенг имкониятлар яратиш;
- туристларнинг хавфсизлигини, уларнинг ҳуқуқлари, қонуний манфаатлари ва мол - мулки муҳофаза қилинишини таъминлаш;
- туризм соҳасининг илмий таъминотини ташкил этиш ва ривожлантириш;
- кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш;
- чет мамлакатлар ва халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни ривожлантириш;

5 - модда. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг туризм соҳасидаги ваколатлари

Туризм соҳасида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси:

- туризмни ривожлантириш давлат дастурини тасдиқлайди;
- туристик фаолиятни лицензиялаш тартибини белгилайди;
- туристларнинг бориши тақиқланадиган объектлар ва ҳудудларни белгилайди;
- туристларнинг айрим тоифаларига имтиёзлар бериш тартибини белгилайди;

- ҳукуматлараро шартномалар тузади;
- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа масалаларни ҳал қилади.

6 - модда. Ваколатли давлат органларининг туризм соҳасидаги ваколатлари

Туризм соҳасида Ваколатли давлат органи:

- туризмни ривожлантириш давлат дастурлари амалга оширилишини таъминлайди;
- туристик хизматлар инфратузилмасини шакллантиради;
- тарихий - маданий меросни тарғиб қилишни, туристик салоҳиятни сақлаш ва ривожлантиришни ташкил этади;
- Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари бажарилишини таъминлайди;
- халқаро туристик ташкилотларда Ўзбекистон Республикасининг манфаатларини ифодалайди;
- туристик фаолият субъектларига уларнинг фаолиятини ташкил этиш билан боғлиқ масалаларда услубий ва бошқа йўсинда ёрдам кўрсатади;
- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа масалаларни ҳал қилади.

7 - модда. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг туризм соҳасидаги Ваколатлари

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари туризм соҳасида туризмни ривожлантиришнинг минтақавий дастурларини ишлаб чиқадилар ва амалга оширадилар ҳамда қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа масалаларни ҳал қиладилар.

8 - модда. Туристик фаолиятни лицензиялаш

Туристик фаолият лицензия асосида амалга оширилади.

Туристик фаолиятни лицензиялаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

9 - модда. Туристик фаолиятни молиялаш манбалари

Туристик фаолият:

- туристик фаолият субъектларининг ўз маблағлари;
- юридик ва жисмоний шахсларнинг пул бадаллари;
- заём маблағлари (облигация заёмлари ва бошқа заёмлар, банк кредитлари ва бошқа кредитлар);
- чет эл инвестициялари;
- қонун ҳужжатларида таъқиқланмаган бошқа манбалар ҳисобидан амалга оширилади.

10 - модда. Туристик хизматларни сертификатлаштириш

Туристик хизматлар мажбурий сертификатлаштирилиши лозим.

Туристик хизматларни сертификатлаштириш ва сертификат бериш қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

Туристик фаолият субъектларининг туристик хизматларни мажбурий сертификатлаштиришдан бош тортиши, туристик хизматларни

сертификатлаштиришнинг натижаси салбий бўлиши, шунингдек, сертификатнинг амал қилишини бекор қилиш туристик фаолиятни амалга ошириш учун берилган лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб қўйишга ёки лицензиядан маҳрум қилишга сабаб бўлади.

11 - модда. Туристик саёҳат ва туристик хизматлар мажмуи

Туристик саёҳат якка тартибда ёки туристлар гуруҳи таркибида амалга оширилади.

Туристик хизматлар мажмуи транспорт хизмати кўрсатишни, яшаш, овқатлантириш, экскурсия хизмати кўрсатиш, маданий, спорт дастурларини ташкил этиш ва бошқа хизматларни ўз ичига олади.

12 - модда. Туристик хизматлар кўрсатиш шартномаси

Туристик хизматлар шартнома асосида кўрсатилади.

Шартнома кўрсатиладиган хизматларнинг кўлами ва сифатини, тарафларнинг ҳуқуқлари ҳамда мажбуриятларини, ҳақ тўлаш ва ҳисоб - китоблар тартибини, шартноманинг амал қилиш муддатини ва уни бажармаганлик ёки лозим даражада бажармаганлик учун жавобгарликни, шунингдек, тарафларнинг келишувига кўра бошқа шартларни белгилайди

13 - модда. Туристик йўлланма (ваучер)

Туристик йўлланма (ваучер) - туристнинг ёки туристлар гуруҳининг тур таркибига кирувчи туристик хизматларга бўлган ҳуқуқини белгиловчи ва бундай хизматлар кўрсатилганлигини тасдиқловчи ҳужжат.

Туристик йўлланма (ваучер) нинг шакли туризм соҳасидаги Ваколатли давлат органи томонидан тасдиқланади.

14 - модда. Туристнинг ҳуқуқлари

Турист:

шартномада назарда тутилган туристик хизматлар мажмуидан тўла фойдаланиш;

саёҳатга таълуқли тўлиқ ва ишончли ахборот олиш;

шахсий хавфсизлик, ўз ҳуқуқларининг ҳимоя қилиниши, шунингдек, ўз мол - мулкнинг асралиши;

шошилиш тиббий ёрдам олиш;

шартнома бажарилмаган ёки лозим даражада бажарилмаган тақдирда моддий зарарнинг тўланиши, шунингдек, маънавий зиённинг ўрни қопланиши;

агар турнинг умумий қиймати ошиши унинг шартлашилган қийматидан ортиб кетса, шунингдек, форс - мажор ҳолатлари рўй берган тақдирда туристик фаолият субъектига етказилган зарарнинг ўрнини қопламасдан шартномани бекор қилиш ҳуқуқига эга.

Турист қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлади.

15 - модда. Туристнинг мажбуриятлари

Турист:

шартнома шартларига;

божхона ва чегара назорати қоидаларига;

борилган мамлакатнинг қонун ҳужжатлари талабларига риоя этиши шарт.
Турист қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа мажбуриятларга ҳам эга бўлади.

16 - модда. Туристик фаолият субъектининг ҳуқуқлари

Туристик фаолият субъекти Ўзбекистон Республикаси ҳудудида туристларга хизматлар кўрсатиш пайтида:

турнинг муддати ва йўналишини, хизмат кўрсатиш даражасини, транспорт хизмати кўрсатиш турини, туристнинг хавфсизлигини таъминлаш ва унинг мол - мулкни қўриқлаш усулини туристнинг розилиги ва хоҳиши билангина ўзгартириш;

туристнинг розилиги билан ҳамда бу хусусда тур бошланишидан камида йигирма кун олдин туристни хабардор қилиш шарти билан турнинг шартлашилган қийматини ошириш;

хизматлар кўрсатиш мумкин бўлмаган форс - мажор ҳолатлари рўй берганда, шунингдек, гуруҳни тузиш учун зарур миқдорда туристлар йиғилмаган тақдирда туристларни бу ҳақда тур бошланишидан камида йигирма кун олдин хабардор қилган ҳолда туристик хизматлар кўрсатиш шартномасини бекор қилиш;

туристлар ёки туристларга хизмат кўрсатишни ташкил этиш бўйича шериклар томонидан етказилган зарарнинг ўрни қопланишини қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда талаб қилиш ҳуқуқига эга.

Туристик фаолият субъекти қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлади.

17 - модда. Туристик фаолият субъектининг мажбуриятлари.

Туристик фаолият субъекти:

туристларга шартномада шартлашилган хизматларни кўрсатиши;

туристик хизматлар кўрсатилмаган ёки тўла ҳажмда ёхуд лозим даражада сифатли кўрсатилмаган тақдирда туристларга етказилган зарарнинг ўрнини қоплаши;

туристларга турни ташкил қилиш, уларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари тўғрисида тўлиқ ахборот бериши;

туристик ресурслар, кўрсатиладиган объектларнинг (тарихий - архитектура ёдгорликлари, табиат объектлари ва бошқаларнинг) сақланишига кўмаклашиши;

туристларнинг борилган жой (мамлакат) қонун ҳужжатларига риоя этишлари устидан назоратни амалга ошириши шарт.

Туристик фаолият субъекти қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа мажбуриятларга ҳам эга бўлади.

18 - модда. Туристларнинг хавфсизлиги кафолати

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида туристларнинг хавфсизлиги давлат томонидан кафолатланади.

Туризм соҳасидаги Ваколатли давлат органи манфаатдор вазирликлар ва идоралар билан биргаликда туристларнинг ҳимоя қилинишини ҳамда

хавфсизлигини таъминлаш дастурини ишлаб чиқади ва унинг бажарилишини ташкил этади.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари туризм соҳасида барча туристик йўналишлар бўйича туристларнинг ҳимоя қилинишини ва хавфсизлигини таъминлаш минтақавий дастурларини ишлаб чиқадилар ва уларнинг бажарилишини ташкил этадилар.

Туристлик фаолият субъектлари туристларнинг хавфсизлигини таъминлаш, улар жароҳатланганда, касалланганда ва бошқа ҳолларда тиббий ва ўзга хил ёрдам кўрсатиш юзасидан аниқ чора - тадбирлар ишлаб чиқадилар.

19 - модда. Туристларнинг хавфсизлигини таъминлаш чора - тадбирлари

Туристлик фаолият субъектлари туристларнинг хавфсизлигини таъминлаш мақсадида:

туристларнинг сафарда хавф - хатардан ҳоли бўлишлари учун шарт - шароитни, сафар, сайр, экскурсия йўллари, мусобақалар ўтказиладиган жойларнинг ободлигини таъминлашлари;

туристларга жароҳатланиш ва бахтсиз ҳодисалардан сақланиш ҳамда уларнинг олдини олиш усулларини ўргатишлари, бирламчи тиббий ёрдам кўрсатиш юзасидан йўл - йўриқ беришлари, шунингдек, белгиланган йўналишнинг хусусияти ва туристларнинг хатти - ҳаракатига боғлиқ ҳолда юзага келиши мумкин бўлган хавф манбалари ҳақида уларни ўзини хабардор қилишлари;

туристларнинг саёҳатлар, сафарлар, мусобақалар, бошқа туристик тадбирларга тайёргарлиги устидан назоратни амалга оширишлари;

фалокатга учраган туристларга тезкор ёрдам кўрсатишлари;

автомобиль, тоғ, чанғи, велосипед, сув, мотоцикл, пиёда сафар, ғор туризми ва туризмнинг бошқа махсус турларини ташкил этиш ва ўтказишда хавфсизликнинг алоҳида талабларини ишлаб чиқишлари ва амалга оширишлари шарт.

Туристлик саёҳатларни туристлар ҳаракатланишининг фаол шаклларида фойдаланган ҳолда ташкил этишга ихтисослашган туристик фаолият субъектлари туристларнинг хавфсизлигини таъминлаш, экстремал вазиятларда уларга ёрдам кўрсатиш ва уларни ҳимоя қилиш мақсадида хизмат кўрсатишни кўзлаб қидирув - қутқарув хизматлари билан шартномалар тузадилар. Қидирув - қутқарув хизматлари қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ташкил этилади.

20 - модда. Туристларни суғурта қилиш

Туристларни суғурта қилиш мажбурийдир ва у туристик фаолият субъектлари томонидан суғурта фаолияти олиб бориш ҳуқуқига эга бўлган тегишли суғурта ташкилотлари билан тузилган битимлар асосида амалга оширилади.

21 - модда. Низоларни ҳал этиш

Туризм соҳасида юзага келган низолар қонун ҳужжатларида белгиланган

тартибда ҳал қилинади.

22 - модда. Туризм тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик

Туризм тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганликда айбдор шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 2001 - йил 30 - августда қабул қилган "Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида"ги Қонуни.

36 моддадан иборат бўлган мазкур Қонуннинг асосий мақсади - Ўзбекистон халқининг умуммиллий бойлиги бўлмиш маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат. Қонуннинг туризм билан боғлиқ ўта муҳим 3 - моддаси "Асосий тушунчалар", - деб номланиб, унда маданий мероснинг қуйидаги асосий тушунчаларига таъриф берилади: маданий мерос объектлари, ёдгорликлар, ансамбллар. Шунингдек, Қонунда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг, Маданият ишлари вазирлигининг, Бош Архив бошқармасининг, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги Ваколатлари, маданий мерос объектларининг паспорти, тарихий - маданий экспертиза, маданий мерос объектларининг Умумжаҳон маданий мерос рўйхатига киритиш, маданий мерос объектларидан фойдаланиш, тарихий - маданий кўриқхоналар, тарихий манзилгоҳлар ҳақида ҳам муҳим маълумотлар мужассам.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Республика Вазирлар Маҳкамасининг туризм соҳасига оид фармон ва қарорлари

Туризм соҳасига оид ишлаб чиқилган илк меъёрий ҳужжат бу - Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 - йил 27 - июлдаги "Ўзбектуризм" МКни ташкил этиш тўғрисида"ги Фармони ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг шу йил 20 - октябрдаги "Ўзбектуризм" МК фаолиятини ташкил этиш масалалари ҳақида"ги қароридир. Мамлакатимизда жаҳон андозаларига жавоб берадиган туризм тизимини барпо этиш, ушбу соҳа бошқарувини такомиллаштириш, унинг иқтисодий самарадорлигини ошириш, шунингдек, мамлакатимизда мавжуд бўлиб келган ва собиқ иттифоққа бўйсинган туристик ташкилотлар ва муассасаларни республика ихтиёрига ўтказиш ушбу фармон ва қарорнинг бош мақсади қилиб олинди ҳамда "Ўзбектуризм" МК нинг асосий вазифа ва йўналишлари этиб қуйидагилар белгилаб берилди:

биринчидан, туризм соҳаси бўйича ягона республика сиёсатини амалга ошириш;

иккинчидан, туризм инфратузилмасини ривожлантириш;

учинчидан, туризмнинг барча турларини ривожлантириш учун ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий асос ва шарт -шароитларни шакллантириш;

тўртинчидан, хорижий сармоядорларни жалб этган ҳолда туристик марказлардан оқилона фойдаланиш, замонавий туристик мажмуаларни қуриш;

бешинчидан, экскурсияларни кўнгилдагидек ўтказиш учун тарихий - меъморий иншоотларни таъмирлаш;

олтинчидан, йирик хорижий фирма ва компаниялар билан биргаликда қўшма туристик хизматлар ва ташкилотларни тузиш;

еттинчидан, жаҳон бозорида талаб қилинадиган янги туристик йўналишлари ва хизматларини кенг ёйиш;

саккизинчидан, туризм соҳаси учун малакали мутахассисларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш;

тўққизинчидан, мулкчилик шаклидан қатъий назар, Ўзбекистон ҳудудида фаолият кўрсатаётган корхона, муассаса ва ташкилотларга туризм соҳасида шуғулланиш ҳуқуқига сертификатлар бериш ва уларнинг фаолиятини назорат остига олиш;

ўнинчидан, ташқи иқтисодий фаолиятни амалга ошириш;

ўн биринчидан, хусусий ишлаб чиқариш ва савдо - сотиқ тизимини ташкил этиш;

ўн иккинчидан, Республикамизнинг туризм соҳасидаги кенг имкониятларини хорижий хусусий Ваколатхоналар ва бюролар орқали реклама қилиш.

"Ўзбектуризм" МКни таъсис этиш, республикамизда туризм соҳасини такомиллаштириш ва уни янги босқичга кўтаришдаги илк ҳуқуқий ҳужжатлар шулардир.

Кейинги йилларда ишлаб чиқилган муҳим ҳужжатлар қаторига Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 -йил 2 - июндаги "Буюк ипак йўли"ни қайта тиклашда Ўзбекистон Республикаси иштирокини авж олдириш ва Республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора - тадбирлар тўғрисида"ги Фармони ҳамда мазкур фармонни амалга ошириш мақсадида эълон қилинган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг шу йил 3 - июндаги "Ўзбекистон Республикасида халқаро туризмнинг замонавий инфратузилмасини барпо этиш чора - тадбирлари тўғрисида"ги қарорини киритиш мумкин.

Икки оғиз сўз "Буюк ипак йўли" хақида. Маълумки, Ўзбекистон тарихи узоқ, аجدодлари буюк, маданий мероси сермазмун кўҳна юртлардан биридир. Айниқса, мамлакатимизни шарқ ва ғарбни боғлаб турувчи "Буюк ипак йўли"даги белбоғ сифатида яхши биламиз. "Буюк ипак йўли" қарийб икки минг йиллик тарихга эга. Бундай ном берилишига сабаб, ипак маҳсулотлари карвонлар орқали ташиб ўтилган, Шунингдек, бронза, чинни, жун хом ашёлари ва улардан тайёрланган буюмлар ҳам олиб ўтилган. "Буюк ипак йўли"да нафақат савдо - сотиқ, шу билан бирга маданият, санъат, илм - фан, маънавият, маърифат, одобу - ахлоқ, тинчлик, туризм, тарғибот - ташвиқот (реклама), талаб ва таклиф (маркетинг) ҳам муттасил шаклланган, юқори даражага етган. "Буюк ипак йўли"да кўҳна Туркистон ҳудуди етакчи мавқега, Самарқанд, Бухоро, Хева,

Термиз, Хўжанд, Чоржуй каби шаҳарлар эса муҳим аҳамиятга эга бўлган. Ҳозирги Ўзбекистон ҳудуди бу йўлнинг қоқ марказида жойлашган. Соҳибқирон Амир Темур даврида бу йўл ривожланган. Шуларни эътиборга олиб, қабул қилинган ушбу ҳужжатлар ғоят муҳим халқаро туризм йўналиши - "Буюк ипак йўли"ни қайта тиклаш, бунга хорижий туристларни кенг жалб этиш, шунингдек, мамлакатимизда замонавий туризм сиёсатини вужудга келтиришга асосий мақсадни қаратди. Бунинг учун эса: "Буюк ипак йўли"даги шаҳарлар - Самарқанд, Бухоро, Хева ва Тошкентда халқаро туризм бўйича махсус очиқ иқтисодий минтақалар ташкил этиш, мазкур шаҳарларнинг аэропортлари ва темир йўл вокзалларида хорижий туристлар учун божхона расм - русумларининг халқаро меъёрларга мос соддалаштирилган тартиби, транзит туристлар учун махсус божхона зоналари, туристик ташкилотлар учун солиқ имтиёзлари жорий қилиш, имтиёзли кредит бериш кўзда тутилди.

Фармон ва қарорнинг муҳим жиҳатларидан бири шу бўлдики, унда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида туризм бўйича Идоралараро Кенгаш тузилиб, ушбу Кенгаш фаолиятининг асосий вазифалари сифатида қуйидагилар белгилаб берилди: а) туризм соҳасида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш; б) жаҳон андозалари даражасида кичик ва ўрта меҳмонхоналар, мотеллар ва кемпинглар тармоғи шакллантирилишини мувофиқлаштириш; в) сайр - томошалар замонавий индустриясини, маданий ва спорт - соғломлаштириш марказларини барпо этишга кўмаклашиш; г) ноёб туризм имкониятлари ва тарихий - маданий мерос кенг қўламда тарғиб қилиниши ва сақланишини ташкил этиш; д) туризм тизимида мувофиқлаштирилган илмий - техникавий ва инвестиция сиёсатини ўтказиш; е) туризм соҳасида кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлашни таъминлаш.

Юртимизда туризм ишини янада ривожлантириш ва уни ташкил этишни такомиллаштириш, туризм хизматлари бозорида кичик ва ўрта туристик ташкилотларининг қатнашишини фаоллаштириш, хорижий сармоядорларни туризм соҳасидаги фаолиятга кенг жалб қилиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 1998 - йил 8 - августда "Туризм ташкилотлари фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида" қарор қабул қилди.

Қарорда Хусусий сайёҳлик ташкилотлари уюшмаси (бундан буён - ХСТУ) ни ташкил этиш ва уни "Ўзбектуризм" МК таркибига аъзо сифатида кириши белгилаб берилди. Шунингдек, "Ўзбектуризм" МК ХСТУга туристик ташкилотлар фаолиятини ташкил этиш, маркетинг, малакали кадрлар тайёрлаш ва уларни қайта тайёрлаш ҳамда туризм фаолияти соҳасида қонун ҳужжатларига риоя этиш билан боғлиқ масалаларда услубий ва ҳуқуқий ёрдам кўрсатишни маълумот учун қабул қилинди.

Қарорга мувофиқ, "Ўзбектуризм" МК таркибига кирувчи корхона ва ташкилотлар рўйхатига, бошқарув ходимларининг чекланган сони 55 нафардан иборат бўлган (хизмат кўрсатувчи ходимларсиз) ижро этувчи аппарат

тузилмасига, ХСТУ нинг намунавий ташкилий тузилмасига ва унинг бошқарувини ижро этувчи аппаратининг намунавий тузилмасига иловаларга мувофиқ розилик берилди. ХСТУ бошқаруви раиси лавозимига кўра "Ўзбектуризм" МК раисининг ўринбосари ҳисобланадиган бўлди. ХСТУ фаолиятининг асосий йўналишлари этиб қуйидагилар белгиланди:

- "Буюк ипак йўли" ни тиклашда, республикада туризмнинг замонавий инфратузилмасини ривожлантиришда фаол қатнашиш;

- уюшма аъзолари бўлган хусусий туризм ташкилотларига кўмаклашиш ва улар фаолиятини мувофиқлаштириш;

- туризм соҳасида маркетинг тадқиқотлари ўтказиш;

- хусусий туризм ташкилотларини ривожлантиришга хорижий сармоядорларни ва мамлакатимиздаги юридик ва жисмоний шахсларнинг маблағларини жалб қилиш;

- "Ўзбектуризм" МК да, давлат органларида ва жамоат ташкилотларида уюшма аъзолари бўлган хусусий сайёҳлик ташкилотларининг манфаатларини ифодлаш;

- уюшма аъзоларига ахборот, маслаҳат ва услубий ёрдам кўрсатиш;

- туризм бизнеси соҳасида ходимларнинг касб тайёргарлигига ва уларни қайта тайёрлашга кўмаклашиш.

Ўзбекистонда туризм соҳасини янги босқичга кўтаришда Республика Президентининг 1999 - йил 15 - апрелдаги "2005 - йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида"ги Фармони алоҳида аҳамиятга эгадир. Ушбу Фармон миллатлараро алоқаларни кенгайтириш ва мустаҳкамлашга кўмаклашиш ҳамда халқаро туризм бозорига узвий кўшилиш, Ўзбекистоннинг маданий - тарихий ва маънавий меросини жаҳон ҳамжамиятига тарғиб қилиш, шунингдек, туристларга хизмат кўрсатиш сифатини халқаро андозалар даражасига кўтариш мақсадида қабул қилиниб, 2005 - йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Давлат дастури ва уни амалга ошириш бўйича Мувофиқлаштирувчи Кенгаш туркиби тасдиқланди. Фармонда мулкчилик шаклидан қатъий назар, туристик ташкилотлар хориждан келтириладиган технология ва меҳмонхона ускуналари, туризм мақсадларига мўлжалланган транспорт воситалари учун божхона пошлиналари тўлашдан уч йил муддатга озод қилиниши кўрсатиб ўтилди. Шунингдек, "Ўзбектуризм" МК тизимидаги корхоналарга хорижий туристларга эркин айирбошланадиган валюта ҳисобидан туристик хизмат ва қўшимча хизмат кўрсатиш ҳуқуқи берилиб, бунинг учун махсус кассалар очилишига руҳсат берилди. "Умид" жамғармаси ҳар йили талабаларни туризм индустрияси мутахассисликлари бўйича етакчи хорижий мамлакатларга таълим олиш учун юборишни кўзда тутиши кўрсатиб ўтилди. Ўзбекистон Республикасининг Ташқи ишлар, Молия ва Маданият ишлари вазирликларининг ва "Ўзбектуризм" МКнинг Ўзбекистон Республикасининг АҚШ, Япония, Буюк Британия, Германия, Франция ва Италиядаги элчихоналарида маданият ва туризм масалалари бўйича маслаҳатчи лавозими

бирликларини жорий этишларига ижозат берилди.

Ушбу дастур олти бўлимдан иборат бўлиб, 1 - бўлим: "Туризмнинг меъёрий - ҳуқуқий базасини шакллантириш", - деб номланиб, унда Ўзбекистон Республикасининг "Туризм тўғрисида"ги Қонунини тайёрлаш, фуқароларимизнинг хорижга чиқиши ва Ўзбекистонга хорижий фуқароларнинг кириши ҳақидаги таклифларни ўрганган ҳолда, хорижий туристлар учун бож, виза ва бошқа ҳужжатларни расмийлаштириш Низомига ўзгартиришлар киритиш; Маданий мерос ёдгорликларининг тўлиқ рўйхатини тузиш ва нашр этиш; ёдгорликларни ноқонуний тарзда олиб чиқиб кетган ва уларга зиён етказилган ҳолларда давлат, жамоат ташкилотларининг, юридик ва жисмоний шахсларнинг жавобгарликлари ҳақидаги тартибни тайёрлаш вазифалари белгилаб берилди. Мазкур бўлимда белгилаб берилган "Туризм тўғрисида"ги Қонун 1999 - йил 20 - августда қабул қилинди, бож ва виза ҳужжатларини расмийлаштириш Низомига ўзгартиришлар киритилди, хуллас барча вазифалар тўлиқ амалга оширилди.

2 - бўлим: "Ўзбектуризм" МКнинг 1999 - 2005 йиллардаги инвестиция сиёсати", - деб номланиб, унда Самарқанд шаҳрида "Президент - отель" меҳмонхонаси қурилиши (маблағнинг 85 % хориж инвестицияси, 15 % "Ўзбектуризм" МК ҳисобидан), шаҳардаги "Самарқанд" меҳмонхонасини қайта тиклаш (8 млн АҚШ доллари. Хорижий ва маҳаллий сармоя); Хивада янги меҳмонхона қурилиши (бу ҳам 85 % га 15 %), Урганчда "Хоразм" меҳмонхонасини қайта тиклаш (7,5 млн АҚШ доллари, Ҳиндистон кредити); Тошкент шаҳридаги "Ўзбекистон" меҳмонхонасини қайта тиклаш (31,5 млн АҚШ доллари, хорижий сармоя). Шунингдек, 50 - 60 ўринли 2 - 3 юлдузли меҳмонхона қурилиши (20 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя); Тошкент вилояти Чорвоқ сув омбори ҳудудида дам олиш зонаси ва гольф клуби қурилиши (100 млн АҚШ доллари, хорижий сармоя); Бухородаги "Бухоро" меҳмонхонасини қайта тиклаш (8 млн АҚШ доллари, хорижий сармоя); Андижондаги 60 ўринли янги меҳмонхона қурилиши (12 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя), шаҳардаги "Олтин Водий" меҳмонхонасини қайта тиклаш (8 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя); Жиззахдаги "Ўзбекистон" меҳмонхонасини қайта тиклаш (10 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя); Термиздаги меҳмонхонани қайта тиклаш (6 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя); Шаҳрисабздаги "Шаҳрисабз" меҳмонхонасини қайта тиклаш (6 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя) каби жуда катта маблағ талаб этиладиган вазифалар белгилаб олинди. Шунингдек, Автобус - автомобиль паркини модернизациялаштириш (замонавийлаштириш) учун 12 млн АҚШ доллари, кичик хусусий меҳмонхоналар ва отеллар қурилиши учун 30 млн АҚШ доллари миқдорида сармоя талаб қилиниши белгилаб берилди. Ушбу бўлимда белгилаб берилган вазифалардан асосийлари ҳам амалга оширилди. Тошкент шаҳрининг ўзида "Ўзбекистон", "Тошкент", "Россия", "Дўстлик", "Турон" каби меҳмонхоналарни

модернизациялаштирилганлигига ёки Самарқанд шаҳридаги "Президент - отель", Тошкент шаҳридаги "Пойтахт" меҳмонхонасини бунёд этилганлигига бугун гувоҳмиз. Ёки, кейинги йилларда тадбиркорлар томонидан кичик меҳмонхоналарни ишга тушурилиши фикримизнинг далилидир. Шунингдек, бошқа вилоятлардаги вазифалар ҳам амалга оширилди.

3 - бўлим: "Маркетинг тадбирлари", - деб номланиб, унда Ўзбекистоннинг диққатга сазовор жойлари ҳақида туристларга информация бериш ва турмаҳсулотларни таклиф қилиш мақсадида интернет, E-mail халқаро информация тармоқларидан фойдаланишни ривожлантириш; Гид - экскурсоводлар учун республика тарихи, сиёсий ҳаёти, маданий - тарихий мероси, туризм имкониятлари, асосий қонунлари, ижтимоий фан ва маданият соҳасидаги ютуқлари ҳақидаги барча ахборотларни ўзида мужассамлаштирган информатсион - услубий маълумотнома (справочник) ишлаб чиқиш; ҳар йили Тошкент шаҳрида халқаро "Буюк ипак йўли" туристик ярмаркасини ўтказиш, шунингдек, йирик халқаро туристик ярмаркаларда иштирок этиш; Янги ва махсус туристик турларни ишлаб чиқиш (тарихий, экологик, экзотик ва спорт); "Туризм - ревью" телекўрсатувини доимий равишда ташкил этиш, Ўзбекистоннинг тарихий ва маданий ёдгорликларига оид кинофильмлар ишлаб чиқариш, реклама маълумотнома (проспекет)ларини ва хусусий "Буюк ипак йўли" ахборот - реклама ҳафталик газетасини нашр эттириш; Информация олиш ва алмашиш мақсадида халқаро ташкилотлар (ЖТТ, ЮНЕСКО, ЮНИД, ПРООН) билан ҳамкорликни фаоллаштириш. Ривожланган давлатлар туризм ташкилотлари билан тажриба алмашиш асосий вазифа сифатида қаралди. Бу бўлимда ҳам белгиланган интернет ва E-mail халқаро информация тармоқларидан фойдаланиш, гидлар учун справочниклар ишлаб чиқиш, ҳар йилги туристик ярмаркани ўтказиш, халқаро туристик ташкилотлар билан ҳамкорликни йўлга қўйиш каби ва бошқа вазифалар амалга ошиб келмоқда.

4 - бўлим: "Туристларга хизмат кўрсатишни халқаро андозалар даражасига кўтариш, туризм инфратузилмасини ҳар томонлама ривожлантириш", - деб номланиб, унда Тошкент, Самарқанд, Бухоро ва Хива шаҳарларидаги туристларни ижарага автомобиль воситалари билан таъминлаш; Марказий Осиё республикалари учун мутахассисларни тайёрлаш мақсадида Тошкент шаҳрида ЖТТнинг малака ошириш институтини ташкил этиш; ЖТТ орқали туризм бўйича халқаро марказларда (Америка, Европа ва Осиё мамлакатлари) "Ўзбектуризм" МК ходимларини, туризм ва гид - таржимонлик бўйича мутахассисларни ўқитиш, тайёрлаш ва қайта тайёрлаш; Маданий - тарихий иншоотларда халқ ижоди ва хунармандлик маҳсулотлари сотиш учун киоскалар ташкил этиш, халқ урф - одатлари, анъаналарини намойиш этувчи видеороликлар чиқариш ва уларнинг савдосини ташкил этиш; Музей коллекциялари ва археологик топилмалар нусхаларидан тайёрланган ёдгорликлар ишлаб чиқаришни ташкил этиш; Туризм объектларида миллий урф - одатлар ва анъаналарни намойиш этиш; Мулкчилик шаклидан қатъий назар туризм

ташкilotлари фаолиятини мувофиқлаштириш ва уларнинг раҳбарларини аттестациядан ўтказиш; туристик хизмат кўрсатиш андозаларига мувофиқликни назорат қилиб бориш масалаларига асосий эътибор қаратилди. Мазкур бўлимда белгилаб берилган вазифалар ҳам амалга ошиб бормоқда.

5 - бўлим: "Жаҳон мероси, маданияти ва тарихига кирувчи қўриқхоналар, ёдгорлик шаҳарларини муҳофаза этиш ва улардан мақсадли фойдаланиш бўйича тадбирлар", - деб номланиб, унда қуйидаги йўналишларга эътибор қаратилди: халқаро илмий - амалий туристик экспедицияларни ташкил этиш ёрдамида хориждаги ватанимиз маданияти, тарихи, фани ва санъати ёдгорликларининг қимматини ўрганиш; миллий боғлар, анъанавий чойхоналар, халқ амалий санъати ва кўргазмаларини ташкил этиш ва уларни туризм маршрутларига киритиш; туризм объектларини, мамлакатимиз тарихи билан боғлиқ тарихий ва маданий ёдгорликларни доимий равишда қайта тиклаш.

6 - бўлим: "Ички туризмни ташкил этиш бўйича тадбирлар", - деб номланиб, унда Самарқанд, Бухоро, Хива ша -ҳарлари туризм марказларида пиёда юрувчи туристлар учун махсус йўллар ташкил этиш; Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарлари ва Фарғона водийсига маънавий - маърифий ва тарихий экскурсияларни ташкил этиш; ўқувчи ёшларимизни ўтмиш меросимизга ҳурмат, ватанпарварлик руҳида тарбиялаш мақсадида музейларда доимий равишда очиқ эшиклар кунини ўтказиш; болалар уйлари тарбияланувчилари ва кам таъминланган оилалар фарзандлари учун бепул экскурсиялар ташкил этиш; Ўзбекистон фуқаролари учун Имом Бухорий, ал Фарғоний, Баҳовуддин Нақшбанд, ал Хоразмий, ат Термизий, Шайх Нажмиддин Кубро ва бошқа ўтмиш алломаларимизнинг мемориал мажмуаларига экскурсиялар ташкил этиш вазифалари белгилаб берилди.

Навбатдаги ҳужжатлар - Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 - йил 21 - ноябрдаги "Хорижий фуқароларнинг ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасига келишлари, кетишлари, бу ерда бўлишлари ва транзит ўтишлари тартиби тўғрисида"ги Қарори ва унга Республика Вазирлар Маҳкамасининг 1999 - йил 16 - апрелдаги Қарори билан ўзгартиришлар ва қўшимчаларнинг киритилиши бўлди.

Ушбу қарорларда "Хорижий фуқароларнинг ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасига келишлари ҳамда Ўзбекистон Республикасидан кетишлари тартиби" тасдиқланди. Тартибнинг биринчи бўлими - "Умумий қоидалар", - деб номланиб, унда республикамизга келиш ва кетишга ҳақли деб - хусусий ҳамда хизмат ишлари бўйича, туризм, дам олиш, ўқиш, ишлаш, даволаниш ва доимий яшаш учун бораётган шахслар ва бошқа масалалар белгилаб берилган. Иккинчи бўлим - "Ўзбекистон Республикасига келиш "виза"ларини расмийлаштириш тартиби", - деб номланиб, унинг 12 - бандида айниқса тўлиқ маълумотлар мужассам. Учинчи бўлим - "Ўзбекистон Республикасидан кетиш "виза"ларини расмийлаштириш тартиби, тўртинчи бўлим - "Ўзбекистон Республикасига келиш ва ундан кетиш ҳуқуқидаги чеклашлар",

бешинчи бўлим - "Чет элга кетиш ҳукуқи рад этилганлиги устидан шикоят қилиш тартиби", - деб номланган.

Шунингдек, ушбу қарорларда "Хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасида бўлишлари қоидалари" тасдиқланган. Бу қонданинг биринчи бўлими - "Умумий қоидалар", иккинчи бўлими - "Ўзбекистон Республикасида вақтинча бўлувчи хорижий фуқароларни рўйхатга олиш", - деб номланган. Қонданинг 13 - бандида: ... Меҳмонхоналар, даволаш муассасалари, санаторийлар, дам олиш уйлари ва уйлари билан масъул шахслари томонидан келиб жойлашган шахсларнинг ҳисоби юритилади. 19 - бандида: Меҳмонхоналар маъмурияти Ўзбекистон Республикасига келиш "виза"сига эга бўлмаган, шунингдек, бошқа қоида бузишларга йўл қўйган хорижий фуқаролар тўғрисида ҳудудий ички ишлар органларига зудлик билан хабар қилишга мажбурдир. Бундай шахсларни меҳмонхоналарда расмийлаштириш ва меҳмонхоналарга жойлашган хорижий фуқароларнинг бўлиш муддатини узайтириш қабул қилувчи ташкилотларнинг ёзма илтимосномасида (туристлар учун турнинг амал қилиш муддатида) кўрсатилган, лекин "виза" нинг амал қилиш муддати даражасида оширилади", - дейилади. Учинчи бўлим - "Хорижий фуқароларга Ўзбекистон Республикасида доимий яшаш учун рухсатномлар бериш", тўртинчи бўлим - "Хорижий фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудида юришлари", бешинчи бўлим - "Ўзбекистон Республикасида бўлиш муддатини қисқартириш ва ундан чиқариб юбориш", - деб номланган.

Вазирлар Маҳкамасининг мазкур қарорларида, шунингдек, "Хорижий фуқароларнинг, фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудуди орқали транзит ўтишлари қоидалари" ҳам тасдиқланган.

Республикада туризм соҳаси бўйича юқори малакали кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш, туризмнинг иқтисодий салоҳиятини мустаҳкамлаш ва унинг самарадорлигини янада ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 - йил 30 - июндаги "Ўзбекистонда туризм соҳаси учун малакали кадрлар тайёрлаш тўғрисида"ги Фармони ва мазкур Фармон ижросини таъминлаш учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг шу йил 2 - июлдаги "Ўзбекистонда туризм соҳаси учун кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш чора - тадбирлари тўғрисида"ги қарори қабул қилинди. Мазкур ҳужжатларга мувофиқ, 1999 - 2000 ўқув йилидан бошлаб туризм соҳаси бўйича олий маълумотли кадрлар тайёрлаш Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университетида мужассамлаштирилиши баён этилди. Шу мақсадда Университетда Халқаро туризм факультети ва унга қарашли "Туризм менежменти", "Туризм сервиси", "Туризм маркетинги" каби мутахассислик (ва бошқа номухтаassisлик) кафедралари ташкил этилди. Университетда "Туризм менежменти" таълими йўналиши бўйича магистратура ҳам фаолият кўрсатмоқда.

Ушбу ҳужжатларга мувофиқ, Тошкент шаҳар меҳмонхона хўжалиги ва туризм лицейи негизида Тошкент туризм касб - ҳунар коллежи ташкил этиш ва

қайта ихтисослашиш, Самарқанд, Бухоро, Хива, Фарғона, Термиз ва Шахрисабз ша -ҳарларида Туризм касб - ҳунар коллежлари очилишини босқичма - босқич амалга ошириш вазифаси белгилаб берилди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 - йил 11 - ноябрдаги "Туризм фаолиятини лицензиялаш тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида"ги қарорида эса туризм фаолияти билан шуғулланишни истаган юридик субъектлар қай тарзда лицензияни олишлари мумкинлиги кўрсатиб ўтилди. "Туризм фаолиятини лицензиялаш тўғрисидаги НИЗОМ"да - I. Умумий қоидалар, II. Лицензия талаблари ва шартлари, III. Лицензия олиш учун зарур бўлган ҳужжатлар, IV. Аризани кўриб чиқиш ва лицензия бериш ёки лицензия беришни рад этиш тўғрисида қарор қабул қилиш, V. Лицензияларни қайта расмийлаштириш, уларнинг амал қилиш муддатини узайтириш, дубликат бериш, VI. Лицензия талаблари ва шартларига риоя этилишини назорат қилиш, VII. Лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб туриш, тўхтатиш, лицензияни бекор қилиш, VIII. Лицензиялар реестри, IX. Лицензия берилганлиги учун давлат божига ҳақида аниқ маълумотлар мавжуд. Шунингдек, қарорда Вазирлар Маҳкамасининг туризм фаолиятини лицензиялаш комиссияси ТАРКИБИ ҳам тасдиқлаб қўйилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 - йил 21 - сентябрдаги "Тадбиркорлик фаолияти юритиш учун рухсатнома турларини қисқартириш ва уларни бериш тартиб - қоидаларини соддалаштириш тўғрисида"ги қарорида эса туризм фаолияти билан шуғулланувчи юридик шахсларга бериладиган лицензиялар муддати чексизлиги кўрсатиб ўтилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 - йил 9 - декабрдаги "Республика давлат бошқаруви органлари тизимини такомиллаштириш тўғрисида"ги фармонини бажариш юзасидан ва туризм соҳасида бошқарувнинг самарали тизимини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2004 - йил 28 - июлда "Ўзбектуризм" МК фаолиятини янада такомиллаштириш тўғрисида"ги қарори қабул қилинганлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим. Қарорга мувофиқ қуйидагилар "Ўзбектуризм" МКнинг асосий вазифалари этиб белгиланди:

- туризм соҳасида ягона давлат сиёсати ўтказилишини таъминлаш, туристик хизматлар инфратузилмасини шакллантиришга кумаклашиш;

- туризмни ривожлантириш давлат дастурини, туристларнинг муҳофаза қилинишини ва хавфсизлигини таъминлаш дастурларини амалга ошириш, туристик фаолиятни тармоқлараро ва минтақалараро мувофиқлаштириш;

- туристик хизматларни сертификатлаштириш;

- туризм соҳасида реклама - ахборот сиёсатини амалга ошириш;

- туризмни ривожлантириш соҳасидаги хорижий кредитлар ва инвестицияларни жалб этиш, хорижий мамлакатлар, шунингдек, хорижий компаниялар билан ҳамкорликнинг узоқ муддатли дастурларини ривожлантириш;

- туризм соҳаси учун кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг

малакасини ошириш чора - тадбирлари комплексини амалга ошириш, туризм тармоқ фанини ривожлантиришга кўмаклашиш.

Қарорда "Ўзбектуризм" МКнинг ташкилий тузилмаси ва марказий аппарат ходимларининг чекланган умумий сони 45 нафар, шу жумладан бошқарув ходимлари 30 нафар бўлган марказий аппарати тузилмаси ҳам тасдиқланди.

"Ўзбектуризм" МКнинг ташкилий тузилмаси:

Минтақавий бўлимлар учта вилоятда сақланиб қолди: Самарқанд минтақавий бўлими, Хоразм минтақавий бўлими, Бухоро минтақавий бўлими.

Худудий саёҳат ва экскурсия бюролари давлат корхоналари (бундан кейин СЭБ дк) эса етти вилоятда ташкил этилди: Сурхондарё СЭБ дк, Қашқадарё СЭБ дк, Навоий СЭБ дк, Қорақалпоғистон СЭБ дк, Жиззах СЭБ дк, Наманган СЭБ дк, Фарғона СЭБ дк.

"Ўзбектуризм" МК тизимида қуйидаги меҳмонхона комплекслари сақланиб қолди: "Афросиёб - Палас" меҳмонхона комплекси давлат корхонаси, "Бухоро - Палас" меҳмонхона комплекси давлат корхонаси, "Хива" туризм экскурсия комплекси давлат корхонаси, "Жайхун" меҳмонхона комплекси давлат корхонаси, "Хоразм" меҳмонхона комплекси давлат корхонаси, "Ўзолмонхотелз" қўшма корхонаси.

Хизмат кўрсатувчи тузилмалардан "Диспетчерлаштириш ва хизмат кўрсатиш марказий бошқармаси" давлат корхонаси, "Республика илмий - ўқув консалтинг маркази" давлат корхонаси, "Куриляётган объектлар дирекцияси" давлат корхонаси ҳам миллий компания тизимида сақланиб қолди.

"Ўзбектуризм" МК марказий аппаратининг тузилмаси:

Раис - 1 киши.

Раис ёрдамчиси - 1 киши.

Раиснинг биринчи ўринбосари - 1 киши бўлиб, унга - Туристик хизматлар ва инвестициялар маркетинги бўлими - 3 киши, Халқаро алоқалар бўлими - 4 киши, Лицензиялаш бўлими - 2 киши, шунингдек, мутасаддилик қилинадиган ташкилотлардан - Республика илмий - ўқув консалтинг маркази, Куриляётган объектлар дирекцияси, Диспетчерлаштириш ва хизмат кўрсатиш марказий бошқармаси қарайдиган бўлди.

Раис ўринбосари - 1 киши бўлиб, унга - Минтақавий ва хусусий туризмни ривожлантиришни қўллаб - қувватлаш бўлими - 3 киши, Молия - иқтисодиёт бошқармаси - 5 киши, Кадрлар ва мутахассисларни қайта тайёрлашни ташкил этиш бўлими - 2 киши, шунингдек, мутасаддилик қилинадиган ташкилотлардан - Самарқанд, Бухоро, Хоразм минтақавий бўлимлари, худудий саёҳат ва экскурсия бюролари қарайдиган бўлди.

Компанияда, шунингдек:

Юридик маслаҳатчи - 1 киши.

Махсус хизмат бўлими - 3 киши.

Умумий бўлим - 2 киши.

Ишлар бошқарувчиси - 1 киши хизмат фаолиятларини олиб борадиган

бўлдилар.

Компанияда 5 та меҳмонхона комплекси ва "Ўзолмонхотелз" қўшма корхонаси сақланиб қолди.

Қарорда Компаниянинг низоми ҳам тасдиқланди.

"Ўзбектуризм" Миллий Компанияси тўғрисида НИЗОМ

I. Умумий қоидалар

1. "Ўзбектуризм" МК (кейинги ўринларда Компания деб аталади) туризм соҳасидаги Ваколатли давлат органи ҳисобланади ва ўз фаолияти тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига ҳисоб беради.

2. Компания тизимида қуйидагилар киради:

Самарқанд, Бухоро, Хоразм минтақавий бўлимлари;

Ўзбекистон Республикаси вилоятлари марказларидаги Саёҳат ва экскурсия бюрolari давлат корхоналари;

"Республика илмий - ўқув консалтинг маркази" давлат корхонаси;

"Диспетчерлаштириш ва хизмат кўрсатиш марказий бошқармаси" давлат корхонаси;

тасарруфидаги бошқа ташкилотлар.

3. Компания ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Конституциясига ва қонунларига, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қарорларига ва бошқа ҳужжатларига, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари ва фармойишларига, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорлари ва фармойишларига, шунингдек ушбу Низомга амал қилади.

4. Компания ўз фаолиятини давлат бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, жамоат бирлашмалари ва бошқа ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорликда амалга оширади.

5. Марказий аппарат ва минтақавий бўлимлар таъминотида ҳаражатлар лицензиялар бериш тўғрисидаги аризалар кўриб чиқилганлиги учун йиғимлардан, сертификатлаштиришга доир хизматлар кўрсатишдан тушумлар ҳамда қонун ҳужжатларида таъқиқланмаган бошқа манбалар ҳисобига маблағ билан таъминланади.

6. Компания ва унинг минтақавий бўлимлари юридик шахс ҳисобланадилар, Ўзбекистон Республикаси Давлат герби тасвири туширилган ва ўз номи ёзилган муҳрга эга бўладилар.

II. Компаниянинг вазифалари ва функциялари

7. Қуйидагилар Компаниянинг асосий вазифалари ҳисобланади:

туризм соҳасида ягона давлат сиёсати ўтказилишини таъминлаш, туристик хизматлар инфратузилмаларини шакллантиришга кўмаклашиш;

туризмни ривожлантириш давлат дастурларини, туристларнинг муҳофаза

қилиниши ва хавфсизлигини таъминлаш дастурларини амалга ошириш;
туристик хизматларни сертификатлаштириш;
туризм соҳасида реклама - ахборот сиёсатини амалга ошириш;
туризмни ривожлантириш соҳасига хорижий кредитлар ва инвестицияларни жалб этиш, хорижий мамлакатлар, шунингдек, хорижий компаниялар билан ҳамкорликнинг узоқ муддатли дастурларини ривожлантириш;

туризм соҳаси учун кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш чора - тадбирлари комплексини амалга ошириш, туризм тармоқ фанини ривожлантиришга кўмаклашиш;

8. Компания ўзига юкланган вазифаларга мувофиқ қуйидаги функцияларни амалга оширади:

Ўзбекистон Республикасида туризмни ривожлантиришнинг асосий стратегик йўналишларини ишлаб чиқади;

туризмни ривожлантириш бўйича норматив - ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқишда қатнашади;

туристик фаолиятни лицензиялаш бўйича ишчи орган функциясини амалга оширади;

"Туризм тўғрисида"ги Қонунга мувофиқ туристик хизматларни сертификатлаштиришни амалга оширади;

туризм соҳасида статистик ҳисобот тизимини такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқади;

туризм соҳасида маркетинг тадқиқотларини ташкил қилади;

таҳлилий ишларни амалга оширади ва республикада туризмни ривожлантиришнинг асосий тенденциялари ва прогнозларини белгилайди;

туризмни ривожлантириш бўйича таклифлар тайёрлайди ҳамда мақсадли тармоқ ва минтақавий дастурлар бажарилишини мувофиқлаштиришни ташкил қилади;

туристик хизматларнинг амалга оширилишини реклама - ахборот билан таъминлаш фаолиятини амалга оширади;

хорижий давлатларнинг миллий туристик маъмуриятлари ва уларнинг Ўзбекистон Республикасидаги Ваколатхоналари билан ҳамкорликни амалга оширади;

Жаҳон туризм ташкилоти ҳамда туризм билан боғлиқ бошқа халқаро ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорликни таъминлайди, уларда республика манфаатларини ифодалайди;

туризм индустриясини ривожлантиришга инвестициялар жалб этиш ишларида қатнашади;

туризм инфратузилмасини ривожлантириш соҳасидаги инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқади;

ташқи бозорда Ўзбекистон Республикаси манфаатларига риоя этилишини таҳлил қилади ҳамда унинг асосида туризм соҳасидаги салбий ҳолатларни

бартараф этиш бўйича таклифлар тайёрлайди;

туризм соҳаси учун кадрлар тайёрлаш бўйича халқаро дастурларни амалга оширади.

9. Компания ўзига юкланган вазифалар ва функцияларни бевосита, шунингдек, минтақавий бўлимлар, тасарруфидаги бошқа ташкилотлар орқали бажаради.

III. Компаниянинг ҳуқуқлари ва жавобгарлиги

10. Компания ўзига юкланган вазифалар ва функцияларни бажариш учун қуйидаги ҳуқуқларга эга:

тегишли вазирликлар ва идоралардан туризм фаолияти масалалари бўйича ахборотларни сўраш ва олиш;

хорижий давлатларнинг Ваколатли органлари билан белгиланган тартибда ахборотлар айирбошлашни амалга оширади;

ўз Ваколатлари доирасида конференциялар, йиғилишлар, семинарлар, симпозиумлар ўтказиш, кўргазмалар ва бошқа тадбирларни ташкил қилиш, шунингдек, бошқа ташкилотлар томонидан ўтказиладиган шу каби тадбирларда қатнашиш;

туризмни ривожлантиришга йўналтирилган лойиҳаларни биргаликда ишлаб чиқиш, тажриба алмашиш мақсадида халқаро, хорижий ва республика ташкилотлари билан амалий алоқалар ўрнатиш;

халқаро нормалар асосида отеллар, меҳмонхоналар, кемпинглар, шунингдек, туристларга хизмат кўрсатувчи бошқа объектлар классификациясини ишлаб чиқишда қатнашиш;

11. Компания ўзига юкланган вазифаларнинг самарали бажарилиши учун жавоб беради.

IV. Компания фаолиятини ташкил этиш

12. Компанияни қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда лавозимга тайинладиган ва лавозимдан озод қилинадиган раис бошқаради.

Раиснинг икки нафар, шу жумладан бир нафар биринчи ўринбосари бўлади.

Раис мақомига кўра вазирга, раис ўринбосарлари - вазир ўринбосарларига тенглаштирилади.

13. Компания раиси:

Компания фаолиятига яккабошчилик асосида умумий раҳбарликни амалга оширади;

Компания Ваколатига кирадиган масалалар бўйича қарорлар қабул қилади ҳамда Компанияга юкланган вазифалар ва функцияларнинг бажарилиши учун шахсан жавоб беради;

Ўз ўринбосарларининг Ваколатларини белгилайди, улар ўртасида вазифаларни тақсимлайди. Компания тизимидаги бошқа мансбдор шахсларнинг

Ваколатларини, ўз ўринбосарларининг ва бошқа мансабдор шахсларнинг Компания фаолиятининг алоҳида участкаларига раҳбарлиги ҳамда тасарруфидаги ташкилотлар ишлар учун жавобгарлик даражасини белгилайди;

Компания тизими ходимларининг бажариши мажбурий бўлган буйруқлар чиқаради ва кўрсатмалар беради;

Компания марказий аппарати тузилмасига ходимларнинг белгиланган умумий сони доирасида ўзгартиришлар киритади, штат жадвалини, шунингдек, Компания марказий аппарати, тасарруфидаги ташкилотлар харажатлари сметаларини тасдиқлайди;

Компаниянинг таркибий бўлинмалари ва минтақавий бўлимлари тўғрисидаги низомларни, ўз тизимига кирадиган тасарруфидаги бошқа ташкилотларнинг уставларини белгиланган тартибда тасдиқлайди;

Компания марказий аппарати ходимларини, минтақавий бўлимларнинг, Компания тизимига кирувчи тасарруфидаги бошқа ташкилотларнинг раҳбарларини белгиланган тартибда лавозимга тайинлайди ва лавозимидан озод қилади.

Раис қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа Ваколатларни амалга оширади.

14. Компанияда таркибига Компания раиси (хайъат раиси), раис ўринбосарлари (лавозимига кўра), шунингдек, минтақавий бўлимлар ва тасарруфидаги бошқа ташкилотлар раҳбарлари кирадиган 7 кишидан иборат хайъат ташкил этилади.

Хайъатнинг шахсий таркиби раиснинг тақдимномасига биноан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади.

Компания хайъати Компания фаолиятининг асосий масалаларини кўриб чиқади, таркибий бўлинмалар, минтақавий бўлимлар ва тасарруфидаги бошқа ташкилотлар раҳбарларининг ҳисоботларини эшитади, компаниянинг муҳим буйруқлари ва бошқа ҳужжатлари лойиҳаларини муҳокама қилади.

Хайъат қарорлари раиснинг буйруқлари билан амалга оширилади. Раис билан хайъат ўртасида келишмовчилик пайдо бўлган тақдирда раис ўз қарорини амалга оширади. Раис пайдо бўлган келишмовчиликлар тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасини хабардор қилади.

15. Минтақавий бўлимлар ўз фаолиятини тегишли вилоятларнинг ҳокимлари билан келишган ҳолда Компания томонидан тасдиқланган низомларга мувофиқ амалга оширадилар.

Компаниянинг минтақавий бўлимлари раҳбарлари лавозимга тегишли вилоятлар ҳокимларининг тақдимномасига биноан раис томонидан тайинланади.

Қарорда компания минтақавий бўлимининг намунавий тузилмаси ҳам тасдиқланган. Унга кўра, минтақавий бўлимга бошқарувчи (1 киши) раҳбарликни амалга оширади. Шунингдек, туризмни ривожлантириш бўлими (1 - 2 киши), хусусий туристик фирмалар билан ишлаш ва лицензиялаш масалалари бўлими (2 киши), бухгалтер - кассир (1 киши) ишлашлари белгилаб берилди.

Барча минтақавий бўлимлар ходимларининг чекланган умумий сони - 24

киши, шу жумладан, бошқарув ходимлари - 16 киши, улардан: Самарқанд минтақавий бўлими - 6 киши, Бухоро минтақавий бўлими - 5 киши, Хоразм минтақавий бўлими - 5 киши қилиб белгиланди.

"Ўзбектуризм" МК раисига зарурат бўлганда компания марказий аппарати тузилмасига ходимларнинг белгиланган чекланган умумий сони доирасида ўзгартиришлар киритишга руҳсат берилди.

Қарорга кўра, профессионал бошқарувчи компанияларга ишончли бошқарувга берилгунга ёки тўлиқ сотилгунгача давлат улушларини бошқариш "Ўзбектуризм" МК да сақлаб қолинадиган корхоналар рўйхати тасдиқланди:

Корхоналар рўйхати фондидаги давлат тулуши (%)	Устав
1. "Отель Ўзбекистон" кўшма корхонаси ёпиқ турдаги акциядорлик жамияти	58
2. "Шодлик" давлат корхонаси акциядорлик жамияти	16
3. "Варахша" давлат корхонаси масъулияти чекланган жамияти	25
4. "Самарқанд" давлат корхонаси акциядорлик жамияти	25
5. "Чорсу" давлат корхонаси масъулияти чекланган жамияти	30
6. "Жиззах саёҳат" давлат корхонаси акциядорлик жамияти	9

Қарорда "Ўзбектуризм" МК га қуйидаги вазифалар ҳам топширилди:

- Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари, бошқа манфаатдор вазирликлар ва идоралар билан биргаликда 2010 - йилгача бўлган даврда туризмни ривожлантириш давлат дастурини ишлаб чиқиш ва Вазирлар Маҳкамасига киритиш;

- манфаатдор вазирликлар ва идоралар билан биргаликда туристларнинг Ўзбекистон Республикасига келиши ва кетиши тартиби тўғрисидаги низомни ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш.

Қарорнинг аҳамиятли томони яна шунда бўлдики, унга мувофиқ, "Ўзбектуризм" МК, Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги ва Молия вазирлигининг бюджетдан ташқари Туризмни ривожлантириш жамғармасини

ташкил этиш, туристларга хизмат кўрсатилганлиги учун туристик фирмалар ва меҳмонхона хўжаликларидан ундириладиган туристик йиғимни жамғармани шакллантириш манбалари этиб белгилаш ҳақидаги таклифига розилиқ берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 - йил 17 - апрелдаги "Ўзбекистон Республикасида 2006 - 2010 йилларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштириш чора - тадбирлари тўғрисида"ги қарорида эса мамлакатимизда сервис соҳасидаги қолоқликни олдини олиш учун муҳим вазифалар белгилаб берилиб, унга мувофиқ мамлакатимизда хизматларнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 60 - 80 % ни ташкил этиши, хизмат кўрсатиш соҳасида иқтисодиётда банд бўлган аҳолининг қарийб 70 % меҳнат қилиши, аҳолининг истеъмол харажатлари таркибида эса мазкур соҳа 50 - 60 % ни ташкил этиши кўрсатиб ўтилди. Қарорда савдо ва умумий овқатланиш, транспорт, алоқа ва ахборотлаштириш, молиявий, банк, коммунал ва маиший, автомобил ва бошқа техника воситалари хизматлари билан бир қаторда туристик - экскурсия (2,5 баробар) ва меҳмонхона хизматлари (2,7 баробар) соҳасида 2006 - 2010 йилларда амалга оширилиши лозим бўлган дастур ишлаб чиқилди. Масалан, туризм хизматларини ривожлантириш бўйича - Тошкент вилоятидаги "Кумушкон" АЖ турбазасини қайта қуришни 2007 - 2008 йилларда амалга ошириб, йиллик даромад олишни 180 млн сўмга етказиш; туристларга хизмат кўрсатиш даражасини яхшилаш мақсадида туристик классдаги 100 та транспорт воситаларига эга бўлиб, улардан олинadиган даромадни 5,5 млрд сўмга олиб чиқиш; янги туристик - экскурсия йўналишларини ишлаб чиқиш; илмий, маданий - кўнгилочар ва спорт туризмни ички ва халқаро даражада ташкил этиш (шунингдек, балиқчилик, овчилик, альпинизм турлари). Ёки, меҳмонхона хўжалигини ривожлантириш бўйича - Бухоро шаҳридаги "Шахристон" меҳмонхонаси иккинчи қисмини 2006 - йил IV чорақда ишга тушириб, хорижий туристлар қабул қилишни 4 мингтагача етказиш. Улардан олинadиган йиллик даромад миқдорини 300 минг АҚШ долларига олиб чиқиш ҳамда 100 та янги ишчи ўринлари ташкил этиш; Бухоро шаҳридаги "Бухоро" меҳмонхонасини 2007 - йилда қайта қуриб, хорижий туристлар қабул қилишни 6 мингтагача етказиш. Улардан олинadиган йиллик даромад миқдорини 400 минг АҚШ долларига олиб чиқиш; Шахрисабз шаҳридаги "Шахрисабз" меҳмонхонаси қурилишини 2007 - йили амалга ошириб, хорижий туристлар қабул қилишни 5 мингтагача етказиш. Улардан олинadиган йиллик даромадни 350 минг АҚШ долларига олиб чиқиш ҳамда 120 та янги ишчи ўринлари ташкил этиш; Фарғона шаҳридаги "Зиёрат" меҳмонхонасини қайта қуришни 2008 - йилда амалга ошириб, хорижий туристлар қабул қилишни 3 мингтагача етказиш. Улардан олинadиган йиллик даромадни 200 минг АҚШ долларига олиб чиқиш кўзда тутилди.

Туризмга оид бошқа меъёрий ҳужжатлар

Ўзбек давлат стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш марказининг 1998 - йил 31 - декабрда рўйхатдан ўтказган "Меҳмонхоналар классификацияси"

Ушбу классификация "Ўзбектуризм" МК томонидан вазирликлар, корхоналар, ташкилотларнинг таклиф ва мулоҳазаларини инобатга олган ҳолда ишлаб чиқилди ва Ўзбек Давлат стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш марказига киритилди. Мазкур стандарт камида 10 номерга эга бўлган меҳмонхоналар, мотеллар, кемпинглар, туристик базалар, шунингдек, Ўзбекистон Республикасига келаётган туристлар ва фуқароларнинг бошқа вақтинча яшаб туриш жойларининг классификациясини белгилайди. Унда, шунингдек, ишлатиладиган асосий атамаларнинг шарҳи, меҳмонхоналарга қўйиладиган умумий талаблар, уларнинг жавобгарлиги, турли тоифадаги меҳмонхоналарга қўйиладиган талаблар ҳақида батафсил маълумотлар берилган. Айниқса, турли тоифадаги меҳмонхоналарга қўйиладиган талабларда: бино ва унга тегишли ҳудуд, техник жиҳозлар, номерлар фонди, техник таъминот, мебель ва бошқа жиҳозлар таъминоти, жиҳозлаш ва номерлардаги санитария - гигиена буюмлари, умумий фойдаланиш санитария объектлари, жамоат жойлари, овқатланиш хизматлари кўрсатиш жойлари, хизматлар, овқатланиш хизматлари, хизматчилар ва уларни тайёрлашга бўлган талаблар ҳақида 1 - 5 юлдузли меҳмонхоналарга хос конкрет вазифалар берилган.

Туризм бўйича Самарқанд декларацияси

1994 - йил 5 - октябрда Самарқанд шаҳрида ЖТТнинг Яхши ниятли кишилар мажлисида ушбу декларация қабул қилинди. Унда бутун дунёга чақирув эълон қилиниб, туризмни ривожлантириш масалаларига эътибор берилди. Айниқса, "Буюк ипак йўли"нинг марказини ташкил этган Ўзбекистонга туризм ишида кенг аҳамият берилиши хусусида, юртимиздаги мавжуд туристик ресурслардан унумли фойдаланиш учун имкониятларни излаб топиш ҳақида фикр -мулоҳазалар билдирилди.

ЮНЕСКО бўйича маълумотлар:

Маълумки, Ўзбекистон тарихий ва маданий ёдгорликларга бой мамлакат. Мана шу бебаҳо меросимизнинг кўпгина қисми инсоният мулкига айланганлигига кўп вақт бўлган. ЮНЕСКОнинг Жаҳон мероси рўйхатига Хивадаги Ичон Қалъа 1990 - йил, Бухоронинг тарихий маркази 1993 - йил, Шаҳрисабзнинг тарихий маркази 2000 - йил киритилган. 2001 - йил 12 - 16 декабрь кунлари Финляндиянинг Хельсинки шаҳрида ЮНЕСКО Жаҳон мероси Қўмитасининг навбатдаги йиғилиши бўлиб, унда Самарқанд шаҳри ҳам ЮНЕСКОнинг Жаҳон мероси рўйхатига киритилди. Демак, эндиликда мазкур тўрттала тарихий маскан халқаро ҳамжамиyat муҳофазасида бўлади. Ҳозиргача дунёдаги 721 та маданий ва тарихий ёдгорликлар ЮНЕСКОнинг Жаҳон мероси рўйхатига киритилган.

Мазкур мавзуни ёритишда 1 - мавзуда берилган Халқаро туристик ҳуқуқ парагрифига ҳам қаралсин.

Хулоса

"Туризм асослари" курси машғулотлари жараёнида студентлар туризмнинг асл моҳиятини ўрганадилар ҳамда туризмнинг тарихи, тараққиёт босқичлари, тажрибаси, ҳозирги кундаги муаммолари, турлари, категориялари, индустрияси, йўналишлари, хизматлари, ресурслари ҳақида маълум билимларга эга бўладилар. Туризм тушунчалари ва атамаларининг ҳар бирига таъриф берилади. Курс давомида туризмнинг иқтисодий, сиёсий, маънавий ва ижтимоий аҳамиятини, Ўзбекистон ва жаҳон туризм бизнесининг илдизларини ўрганадилар, курснинг бошқа билимлар тизимида тутган ўрнини биладилар. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг туризм тўғрисидаги давлат сиёсати ҳақида маълумот берилади ва жаҳон туризм тажрибасининг илғор намуналаридан мисоллар келтирилади.

Таянч иборалар

- Туризм асослари
- туризм тарихи
 - Туризм сиёсати
 - Фаннинг мақсадлари
 - Фаннинг вазифалари

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. "Туризм асослари" фани нимани ўргатади?
2. Фаннинг мақсади нималардан иборат?
3. Фаннинг вазифасини сўзлаб беринг?
4. Фаннинг бошқа билимлар тизимида тутган ўрни қандай?
5. Нима учун мазкур фанни туризмга оид фанларнинг алифбоси дейилади?
6. Ўзбекистонда туризм тўғрисидаги давлат сиёсати нималардан иборат?
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг туризмга оид фармонларидан қайсиларини биласиз?
8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг туризм билан боғлиқ қарорларидан намуналар келтиринг?
9. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг туризм билан боғлиқ қонун ва кодексларидан қайсиларини биласиз?
10. Туризм бўйича Самарқанд декларацияси ҳақидаги фикрингиз қандай?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 - йил 27 - июлдаги "Ўзбектуризм" МКни ташкил этиш тўғрисида"ги Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 - йил 2 - июндаги "Буюк ипак йўли"ни қайта тиклашда Ўзбекистон Республикасининг иштирокини авж олдириш ва Республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора -

тадбирлар тўғрисида"ги Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 - йил 15 - апрелдаги "2005 - йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида"ги Фармони.

4. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1999 - йил 20 - августдаги "Туризм тўғрисида"ги Қонуни.

5. "Основы туристской деятельности" (Учеб.пособие) . Составитель Ильина Е.Н. -М.: Советский спорт, 2000 .

6. Биржаков М.Б. "Введение в туризм". Санкт - Петербург, 2000 .

7. Бгатов А.П. Туристские формальности. Учебное пособие. 2004.

8. Маринин М.М. Туристские формальности и безопасность в туризме. 2004.

2 - боб. Туризм тушунчаси

2. 1. Илк саёҳатлар ва саёҳатчилар тарихи

2. 2. Туризм тушунчаси, унинг бошланиши, шаклланиши ва тарихи

2.1. Илк саёҳатлар ва саёҳатчилар тарихи

Саёҳат ва туризм (*travel and tourism*) - бир - бири билан ўзаро боғлиқ тушунчалар бўлиб, улар инсон ҳаёти фаолиятининг маълум бир тарзини ифодалайди. Бу - дам олиш, актив (фаол) ёки пассив (нофаол) кўнгилочарлик, спорт, атроф - муҳитни англаш, савдо, фан, даволаниш ва бошқа кўплаб нарсаларни камраб олади. Бироқ, бунда ҳар сафар саёҳатни бошқа фаолият турларидан ажратиб турувчи ўзига хос ҳаракат - инсоннинг вақтинчалик бошқа жойга, мамлакатга, қитъага бориши, унинг доимий яшаш жойидан узоқлашиши - мавжуд бўлади. Шунингдек, саёҳат - одамларнинг турмуш тарзи, иши, дам олиши бўлиши мумкин. Россиялик машҳур “Саёҳатчилар клуби” теледастури бошловчиси Юрий Сенкевич ўзининг кўплаб саёҳатларида турист ҳисобланмайди, чунки бу унинг иши бўлганидан ташқари, турмуш тарзи ҳамдир. Айрим халқлар учун саёҳат бу асрлар давомида яшаш жойининг табиий - иқлим шароитлари таъсирида шаклланган турмуш тарзидир. Масалан, мавсумий қишлоқ хўжалиги туфайли мексикаликлар ҳар йили АҚШнинг шимолий қисмига даладан ҳосил йиққани борадилар.

Саёҳат

Саёҳат умумий тушунча маъносига эга атама бўлиб, одамларнинг мақсадларидан катъий кўчиб юришларини англатади. Кўп асрлик тарих гувоҳи, кишилар савдони ривожлантириш, янги ерларни очиш ва ўзлаштириш, ресурслар ва янги транспорт йўлларини излаб топиш мақсадида жаҳон бўйлаб

саёҳат қилиш имкониятига эга бўлганлар. Цивилизациямизнинг ривожланиши унчалик катта давр бўлмай, беш минг йилга яқин ҳисобланади, бироқ фақат яқин ўтмишдаги саёҳатлар ҳақидаги ҳикоя ва тасвирларгина сақланиб қолган. Тарихдан бизга янги қитъа ва ерларни, халқлар ва табиий ҳодисаларни очган, ўзига хос географик тизимларни асослаб берган буюк саёҳатчиларнинг номлари маълум.

"Ўзбек тилининг изоҳли луғати"да: "Саёҳат- арабча сўз бўлиб, дам олиш, хордиқ чиқариш ёки дунёни кўриш, ўрганиш мақсадида қилинган сафардир", - дейилади. Сафар тушунчасининг ўзи ҳам арабчадан олинган ва у хизмат ёки саёҳат мақсадида бирор ерга боришдир.

Мозийга мурожаат қилиб, шуларни айтиш мумкинки, илк саёҳатчилар дейилганда кўз олдимизда кўхна даврлардаги - бир ердан иккинчи ерга кўчиб юрган кўчманчи қабилалар, диний эътиқоддаги зиёратчилар, давлатлараро юрган ва "Буюк ипак йўли" бўйлаб сафарга чиққан савдогарлар, кейинроқ эса мамлакатлар манфаатини ҳимоя қилувчи давлат элчилари, илмни мақсад қилиб олган олимлар, алломалар ва мутасаввуфлар, ҳарбий жабҳаларда ўзга ҳудудларга кирган жангчилар гавдаланади. Шукурлар бўлсинки, буларнинг аксарияти сафарлари давомида ўзга ҳудудлар тарихи, географияси, заҳматкаш халқи, миллатларнинг урф - одатлари, анъана ва маросимлари, бой маданий мероси билан яқиндан танишганлар ҳамда улар ҳақида ажойиб асарлар, хотира ва эсдаликлар ёзиб қолдиришган. Масалан, тарих фанининг отаси - Геродот (эрамиздан аввалги 5 - аср) Европа, Осиё ва Миср бўйлаб саёҳат қилган. Унинг "Тарих" номли асарида Марказий Осиёнинг қадимий халқлари - кўчманчи қабилалари: агриппийлар, исседонлар, массагетлар, дайлар, саклар ҳаёти, одат ва маросимлари, қўшни мамлакатлар (масалан, Эрон) билан алоқалари баён этилади. Геродот массагетларни хунарманд эканликлари: мис ва олтиндан ясалган қурол - аслаҳалар, от анжомлари, турли идишлар, зеб - зийнатлар, бош кийимлар, белбоғ, зардўзлик усталари бўлганликларини ёзиб қолдирган. Ёки, француз тадқиқотчиси ва географи Пифией (эрамиздан аввалги 320 - йил) эса ўша вақтларда ақл бовар қилмайдиган тарзда бутун Европа бўйлаб саёҳат қилган. У Британия ороллариини айланиб ўтиб, Норвегия ва Исландиягача борган. Унинг "Океан ҳақида" деб номланган ажойиб асарида кўплаб географик ихтиролар тасвирлаб берилган. Келинг, уларнинг айримлари ҳақида (гарчи юртимизга ташриф буюрган ва ташриф буюрмаган бўлсаларда) фикр билдирайлик. Аслида эса улар жуда кўп ва хилма - хилдир.

Марҳум тарихчи олим, академик Бўрибой Аҳмедовнинг "Ўзбекистон тарихи манбалари" китобида биз тадқиқ этмоқчи бўлган ушбу масалага алоҳида эътибор билан қаралган. Асарнинг илк саёҳатчилар тарихини ўрганишдаги аҳамияти чексиздир. Айниқса, у махсус ёки янги туристик йўналишлар ишлаб чиқувчи туроператорлар ва гид - экскурсоводлар учун янада қимматли ҳисобланади. Шу сабабли, уни ва бошқа тарихий асарларни мутолаа қилиб,

саёҳат ва илк саёҳатчилик тарихи нуқтаи - назаридан ўрганиб, ўта муҳим тарихий маълумотлар олишга муваффақ бўлдик. Ушбу манбаларда келтирилишича саёҳатчиларнинг ибтидоси ҳисобланган - кўчманчи қабиалар (сайёҳлар) дастлаб чорвачилик билан ҳаёт кечирганлар ва улар бир ҳудуддан иккинчи бир ҳудудга табиий - иқлим шароитлари, жангу - жадаллар туфайли кўчиб юришган ва ўзларининг саёҳатчи эканликларини сезишмаган. Илк кўчманчилар эрамиздан аввалги 4 - 3 минг йилликларда, ҳатто ундан олдинги даврларда ҳам бўлган. Осиё, Шимолий Африка ва Жанубий Европа ҳудудларида уларнинг дастлабки жамоаларини кузатамиз (масалан - аборигенлар, индейслар).

Эрамиздан аввалги 2 - минг йилликнинг охири ва 1 - минг йилликда Марказий Осиё ҳудудида ҳам чорвадор подачи жамоаларининг моддий маданият ёдгорликлари қадимий Хоразм (Тозабоген)да, Зарафшон водийси (Ургут, Каттакўрғон)да, Фарғона водийси (Водил ва Каромкўл)да, Тошкент воҳаси (Ачиқўл) да ҳам мавжуд бўлган. Ўлкамиздаги кўчманчи қабиалар ҳақида "Авесто"да, юнон тарихчилари асарларида муҳим манбаалар мужассам. Эрамиздан аввалги VI - IV асрларда ёзилган ва оташпарастлик (зороастризм) динининг мазкур китобида Эрон ва Марказий Осиё халқларининг қадимги маданияти (эътиқоди, тили, адабиёти), тарихи ҳақида қимматли маълумотлар мужассам.

Кўчманчиларни саҳройи, даштлик, тоғлик каби номлар билан аташган. Эрамиздан аввалги 3 - аср ва эрамизнинг 4 - асрларида Сирдарё бўйларида ташкил топган Қанғ давлати жабғулари (мулкка эга қабиалари) ўз чорва молларини Талас яйловларидан Сарису ва Чу дарёлари (Қирғизистон ва Қозоғистон ҳудудларидан оқиб ўтувчи дарёлар) этаклари томон ҳайдаса, қишда Оҳангарон водийси томон олиб боришган.

Кўчманчилар қаторига лўлилар, қочоқлар ва зўрлаб кўчириб юборилганларни киритиш мумкин. Зўрлаб кўчириб юбориш воқеаларини тасдиқловчи тарихий манбалар ҳам мавжуд. Масалан, қадимдан Шимолий Хитойда яшаган хунлар эрамиздан аввалги 2 - аср охирларида хитойлар тазйиқи остида ғарбга қараб чекинишга мажбур бўлганлар ва Шарқий Туркистонга ҳамда Еттисув (Қозоғистон) воҳасида кўчиб юрган скиф ва усунь қабиаларини суриб чиқарганлар. Натижада, скиф ва усуньлар Сўғдиёна (Қашқадарё ва Зарафшон дарёлари ҳавзасидаги ҳудуд) ва Бактрия (Ўзбекистон ва Тожикистоннинг жанубий, Афғонистоннинг шимолий қисмлари) ҳудудига кўчиб ўтиб, бу ерда саклар билан бирга қўшилиб кетганлар.

Шунингдек, индейсларни мажбурий кўчириш ҳоллари юз берганлигини, Америкага кўплаб аҳолининг ўзга ҳудудлардан борганлигини, баъзи давлатларда лўлилар жамоалари борлигини, Афғонистон ва Ироқ каби мамлакатлар аҳолисининг бошқа давлатларга бошпана истаб кетиб қолганликларини, Ўзбекистонда яшаган (яшаётган) греклар, корейслар, турклар, руслар аввало қайсидир бир сабаблар билан кўчманчи бўлганликларини билиш

кийин эмас. Шу боисдан, кўчманчиликни ҳозирги кунга келиб бутунлай йўқ бўлиб кетди, - дея олмаймиз. Масалан, Марказий Осиё, Яқин Шарқ, Шимолий Африкадаги кўчманчилар (мўғуллар, араблар, балужлар, курдлар) ҳалигача мавжуд. Лекин, транспорт воситаларининг пайдо бўлиши билан кўчманчиларда ўтроқлашув жараёни ҳам кучайди. Кўриниб турибдики, кўчманчик кейинги даврларда ҳам қайсидир шаклларда мавжуд бўлди. Лекин, уларни илк сайёҳлар деб бўлмайди, чунки, улар яшаган давр яқин ўтмишимиздир.

Ўтмиш тарихимиз ҳақида хабар берувчи манбаларига эътиборимизни қаратсак, қадимги даврлардаги диний эътиқоддаги зиёратчиларни ҳам илк саёҳатчилар қаторига қўшишимиз мумкин. Барча дин вакиллариининг муқаддас деб билган ўз қадамжолари - зиёратгоҳлари мавжуд. Ўтмиш даврларини тасаввур қилсак, кишилар нималаргадир эътиқод қилишган, сиғинишган. Керак бўлса, шу йўлда қурбонлик ҳам амалга оширишган. Эътиқод қилиш ёки сиғиниш мақсадида бир ҳудуддан иккинчи бир ҳудудга боришган ва диний амалларини бажаришган. Одамларнинг эътиқод қилувчи китоблари Оллоҳ томонидан бандаларига юбориб турилган. Ушбу китобларга мувофиқ эътиқод қилинган. Масалан, мусулмонлар Хаж зиёрати туфайли фарз амалларидан бирини адо этишган, таъбир жоиз бўлса, саёҳат қилишган. Демак, кишилар диний - зиёрат мақсадида бориб, саёҳатчилар тоифасига қўшилганлар. Шунингдек, буддизм ва христиан динлари вакиллариининг муқаддас деб билган жойларига уюштирган қадим зиёратлари ҳам саёҳатлардир. Шу боис, неча минг йиллар аввал бўлиб ўтган бундай зиёратларни илк саёҳатлар, уларнинг иштирокчиларини эса илк саёҳатчилар қаторига киритамиз. Шунингдек, юртимизда мавжуд имом Бухорий, имом Термизий, Баҳовуддин Нақшбанд, Аҳмад Яссавий, Занги ота қадамжоларини ҳам зиёратгоҳлар, - деб биламиз. Ҳозирда кўплаб мусулмон давлатларидаги туроператорлар диний туризм билан шуғулланиб, уларни ташкиллаштириб, Хаж ва умра зиёратларини амалга ошириб келмоқдалар. Буларни диний - зиёрат туризми турига киритамиз.

Савдогарлар масаласига келсак, улар ҳам савдогарлик мақсадида бир ҳудуддан иккинчи бир ҳудудга борганлар ва саёҳатчи бўлганлар. Эрамиздан аввалги X - VIII асрларда яратилган "Маҳабхарата" ("Бҳарата авлодлари жангномаси") достонида Ҳиндистонга саклар, тохарлар ва қанҳаликлар савдогарлик туфайли борганликлари қуйидаги тарзда баён этилган: "Унинг (подшоҳ Юдхистхиранинг) эшиги олдида бошқа халқлар билан бирга саклар, тохарлар ва қанҳаликлар ҳам навбат кутиб турардилар. Пахмоқ соқол, пешоналари шохлар билан безатилган, қўлларида турли - туман совғалар, жун, рангу, ипак ва патта (оқ қайиннинг бири тури) дарахти толасидан, шунингдек, камёб матолардан, пахтадан тўқилган газламалар, майин, нафис терилар, узун ва ўткир қиличлар, шамширлар, темир найзалар, ҳар - хил болталар, ичимликлар, хушбўй нарсалар, турли - туман қимматбаҳо тошлар...".

Эрамиздан аввалги V - IV асрларда (Доро I даврида) сополга ўйиб ёзилган битикда Эроннинг қадимги Суза шаҳридаги саройнинг қурилиши учун

олтинлар Бактриядан, қимматбаҳо тошлар Сўғдиёнадан, ферузалар Хоразмдан олиб келинганлиги баён қилинади. Тош - тасвирий суратларда Эрон аҳамонийларига қарам мамлакатлардан ўлпон олиб келинганлиги тасвирланган манбалар - суратлар ҳам мавжуд. Масалан, бактрияликлардан турли - туман мато, тери, қўйлар; саклардан чакмон ва отлар; парфияликлардан идишлар, туялар; хоразмликлардан қурол - аслаҳалар, отлар олиб келинганлиги тасвирланади.

Тарих фанлари доктори, профессор Г.А. Ҳидоятлов ўзининг " Менинг жонажон тарихим" китобида: "Ўрта Осиёга келган биринчи хитой элчиси (сайёҳи) Чжан - Цзянь эрамиздан аввалги 140 - йилда Хивага борганлигини таъкидлаб ўтган. Албатта, сайёҳнинг кўрган - билганлари ҳақидаги маълумотлар ҳам анчагина.

Шунингдек, эрамиздан аввалги II асрдан эрамизнинг XV асригача давом этган, қадимда ва ўрта асрларда шарқ ва ғарб мамлакатларини ўзаро боғлаган қарвон йўли - "Буюк ипак йўли" орқали ҳам аجدодларимиз савдогарлик мақсадида ўз саёҳатларини амалга оширганлар. Савдогарлар қарвонлари учун бунёд этилган қарвонсаройларда уларга барча шарт - шароитлар мужассам қилинган. Қарвонлар туриши учун жой, ем - хашак, савдогарлар учун қўналға жой (меҳмонхона), озиқ - овқат олдиндан ҳозирлаб қўйилган ва бошқа хизмат кўрсатиш (сервис) шаҳобчалари туну - кун ўз мижозларини кутиб олиб, меҳмоннавозликни амалга оширганлар. Албатта, савдогарлик маҳаллий тожирлар томонидан ўлкамизро ҳам амалга оширилган. Демак, ўтмишда мамлакатлараро, халқлараро иқтисодий, маданий алоқалар бўлган ва бу алоқаларни сайёҳликнинг илк кўринишларидан, деб айтиш мумкин.

Маданий - маиший турмуш тарзимиз шу даражада ривожланган эдики, ҳатто бундан уч минг йил аввалги ичимлик суви ва чиқинди сувлар оқадиган сопол қувурлар қолдиқларини археолог олимларимиз топишга муваффақ бўлганлар.

Бу манбаълар юртимизда саёҳатчилик соҳасидаги (ҳозирги атама билан айтганда) сервис ва инфратузилма тизими қай даражада бўлганлигидан далолатдир. Шу ўринда қарвонсаройларга алоҳида тўхталиб ўтишни жоиз, деб биламиз. Ўзбекистон миллий энциклопедиясида қарвон ва қарвонсарой ҳақида: қарвон - форсча сўз бўлиб, унинг 1 - маъноси: узоқ жойларга юк ва одам ташувчи, қатор бўлиб кетаётган ҳайвонлар (туя, эшак, хачир, отлар), аравалар ва уларни бошқарувчи шахслар гуруҳи, қатори. Қарвон узилиб қолмаслиги учун энг олдинги ва охириги ҳайвонга қўнғироқ осиб қўйилган, - дейилса; 2 - маъноси: ўзаро ёрдам ва хавфсизликни таъминлаш учун бирга қўшилиб йўлга чиққан йўловчилар, сайёҳлар ёки элчилар гуруҳи. Қарвонни қарвонбоши бошқарган, - дейилади. Қарвонсарой - қарвонлар тунаб ўтадиган работ, сарой. Яқин Шарқ, Марказий Осиё, Кавказ орти шаҳарлари савдо йўлида барпо этилган. Қарвонсаройлар одатда, ўртада катта ҳовли, атрофи бир - икки қаватли хужралар билан ўралган, минорали қалъабанд истехком шаклида бўлиб, савдо

манзилларида ва шаҳардаги бозор (тим, тоқ) лар қаторига қурилган. 9 - 18 - асрларда шаҳарларнинг ўсиши ва қарвон савдосининг кучайиши натижасида қарвонсаройлар қўллаб бунёд этилган. Араб сайёҳлари Истахрий ва ибн Хавқалларнинг маълумотига кўра, 10 - асрда савдо маркази ҳисобланган Мовароуннаҳрда 10 мингдан ортиқ қарвонсаройлар бўлган. Масалан, Работи Малик (11 - аср, Навоий шаҳри яқинида), Доя хотин (12- аср, Туркменистонда) қарвонсаройи харобалари, Оллоқулихон (19 - аср, Хива) қарвонсаройи ва тими.

Яқин ўтмишимизда бўлиб ўтган шундай маълумотлар ҳам борки, давр нуқтаи - назаридан уларни илк саёҳатлар қаторига киритмасдан, оддий сайёҳлик даражасида ўрганамиз. Масалан, ўзбек романчилик мактабининг асосчиси Абдулла Қодирийнинг "Ўтган кунлар" романида Отабекнинг Тошкент - Марғилон - Тошкент йўналишида севгилиси Кумуш изидан бир неча маротаба сафар - саёҳатга чиққанлигини олайлик. Мана шундай саёҳатлар бўлганлигига ҳам тарих гувоҳ. Балки бундай сафарларни севишганлар саёҳати, деб ўрганармиз. Гарчи ўз ҳудудимиз доирасида бўлган бўлсада. Отабекнинг Тошкентнинг Чуқур қишлоқ деган жойида қозоқлар томонидан очилган бўзахонада бир неча маротаба тунаб қолганлиги, отни отхонага жойлаштириш, озуқа беришдан тортиб Отабекка кўрсатилган бошқа хизматлар - турли таомлар (бўзахўрлик), ҳатто кечасилигига қарамай машшоқнинг бўлиши ва унга дутор билан куй чалиб бериши - буларнинг бари гарчи уни меҳмонхона дейилмасада, сервиснинг жой - жойига қўйилганлиги эмасми?

Элчиларни ҳам саёҳатчилар дейиш мумкин. Тарихга мурожаат қилинса, V - VII асрларга оид Самарқанд тарихида Афросиёб саройи меҳмонхонасидаги расмлар ажойиб бўлиб, унда оқ кийим кийган Чағаниён (эрамиздан аввалги VI асрдан - эрамизнинг XVI асригача ҳозирги Сурхондарё вилоятидаги Шўрчи, Денов, Сариосиё, қисман Жарқўрғон туманлари ҳудудларидаги вилоят, шаҳар) элчисининг сурати тасвирланган. Ушбу тасвир ўша даврларда ҳам элчилик алоқалари бўлганлигидан далолатдир.

X асрда яшаган араб сайёҳи ва олими Аҳмад ибн Фадлан Бағдоддан Булғорга Бухоро, Хоразм орқали элчилар билан бирга ташриф буюрган ва ўз хотираларида муҳим тарихий, географик маълумотларни ёзиб қолдирган. Ёки, Соҳибқирон Амир Темур салтанатига Кастилия (Испания) қироли Генрих III нинг элчиси Луи Гонзалес де Клавихо ташриф буюриб, юртимиз ички турмуши, шаҳарлари, қишлоқлари, Амир Темур саройидаги одатлар, Темурбекнинг хотинлари, Шаҳрисабз ва Самарқанд ҳақида қимматли маълумотларни ёзади. (Шунингдек, бавариялик рицарь Иоганн Шильтбергер ҳам Темур ва унинг авлодлари хизматида бўлган). Шохруҳ Мирзо эса 1442 - йили Жанубий Ҳиндистонга Вижаянагар давлатига Абдураззоқ Самарқандий бошчилигидаги элчиларни жўнатган. Улар Ҳирот, Эронзамин, Форс қўлтиғидан ўтиб, кемалар орқали Жанубий Ҳиндистонга борганлар. 1444 - йили эса яна Ҳиротга қайтганлар. Уч йиллик элчилик хотиралари кундалигини ёзиб қолдирганлар. Шунини айтиш лозимки, Абдураззоқ Самарқандий Афанасий Никитиндан 25 йил

аввал бу ерда бўлган.

Ҳофиз Кўҳакий (16 - аср) - Султон Муҳаммад Ҳофиз Тошкандий тарихчи, хуқуқшунос, таржимон бўлиб, Мирзо Улуғбекнинг сеvimли шогирди Алиқушчининг набирасидир. У Ҳиндистонга 1528 - йили Бобур Мирзо ва 1569 - йили Акбаршоҳ хузурига элчи бўлиб борган.

XVII асрда рус элчиларидан И.Д. Хохлов, В.А. Даудов, М.Ю. Қосимов (татар миллатига мансуб), ака - ука Пазухинлар Бухоро ва Хива шаҳарларида элчилик қилдилар. Петр I (1682 - 1725) Хива ва Бухорони қўлга киритиш мақсадида аввал Бекович - Черкасскийни, сўнг Флорио Беневинини элчи қилиб юборади.

Шунингдек, XVIII асрда сайёҳ Митрополит Хрисанф, савдогар Филипп Назаров, ҳарбий Николай Муравьев, поручик Дмитрий Гладишев ва ер ўлчовчи Иван Муравинлар Самарқанд, Бухоро, Хива, Қўқон, Марғилон ва Наманган шаҳарлари ҳақида ажойиб эсдаликларни ёзиб қолдиришган.

Илк саёҳатчиларни умумий маънода кўчманчилар, зиёратчилар, савдогарлар, - деб олдик. Шунингдек, айрим шахслар ҳаёти ва фаолиятини ўрганиб, уларни ҳам илк саёҳатчилар қаторига киритамиз, асарларини эса илк саёҳатчилик илмини янги, оригинал манбаалар билан бойитган дастлабки фундаментал тадқиқотлар қаторига киритамиз. Улар ўзга ҳудудлардаги ҳаётни, агар таъбир жоиз бўлса, худди биз кутгандек саёҳатчилик нуқтаи - назаридан ёритиб беришган. Қадимги Эрон, ҳинд, юнон, рим, турк, хитой, сўғд, мўғул, араб, форс, эски ўзбек ва форс - тожик тилидаги манбааларда буларни кўрамиз.

Геродотдан ташқари юнон саёҳатчи - олимларидан Диодор (эр. ав. 90 - 21 й.) - скифлар, саклар, массагетлар, бактрияликлар ҳақида; Помпей Трог (эр. ав. I аср - эр. I асри) Бактрия ва Сўғд шаҳарлари, иморатлари, этнографияси ҳақида; Арриан Флавий (эр. 95 - 175 й) ва Квинт Курций Руф (эр. I асри) нинг Искандар Зулқарнайннинг ҳаёти, босқинчилик юришлари, хусусан, унинг Марказий Осиёни истило қилиши, Спитамен бошлиқ кўзғолон ҳақида; Полибий (эр. ав. 201 - 120 й.), Страбон (эр. ав. 63 - эр. 23 й.), Гай Плиний Секунд (эр. 24 - 79 й.), Птолемей Клавдий (эр. 90 - 160 й.) лар ўлкамизг тарихи, скифлар, Окс (Амударё) ва Яксарт (Сирдарё), Бактрия ва унинг табиий бойликлари ҳақида қимматли маълумотлар беришган.

Абулқосим Фирдавсий томонидан ёзилган "Шохнома" (X аср) китобида Эрон ва Марказий Осиёда зардуштийликнинг пайдо бўлишидан то араблар халифалигигача бўлган даврдаги (эр. ав. VI - эр. VI асрлар) сиёсий вазият, диний ақидалар баён этилган.

Араб сайёҳи ва географ олими Абу Далаф (X аср) Бухорога келган ва ўз асарлари орқали муҳим тарихий, географик маълумотларни келтирган.

Италиялик савдогар - сайёҳ Марко Поло (XIII аср) Хитойга сафар уюштириб, у ерда 17 йил яшаган ва ноёб манбаалар битиб кетган. Унинг Самарқандда бўлганлиги эса биз учун янада қимматли. У Олтин Ўрда (XIII асрнинг 40 - йилларида Ботухон бошчилигида ташкил топган давлат) ва Чиғатой улусига қарашли шаҳарлар ва уларнинг халқлари ҳақида ёзиб, хусусан:

"Самарқанд катта, машхур шаҳар. Унда сарасинлар билан бирга христианлар ҳам истиқомат қиладилар", - дейди.

Яна бир араб сайёҳи ва олими Ибн Баттута (XIV аср) 21 ёшидан саёҳат қилганлиги манбаалардан маълум. У шимолий Африка мамлакатлари, Хитой ва Ҳиндистонда бўлиб, мамлакат ва савдо йўлларининг географик номларини, халқларнинг урф - одатларини ёзиб қолдирган. Шунингдек, унинг Самарқандга саёҳати ва темурийзодалар хилхонаси (хусусан, Шохизинда)да бўлиши биз туризм мутахассисларига таълуқли муҳим тарихий маълумотдир.

Буюк саёҳатчи - олимлар, кашфиётчилар каторига XV - XVI асрларда яшаган Фернан Магеллан, Васко да Гама, Христофор Колумбларни ҳам киритиш мумкин. Жумладан, Колумб 1492 - 1493 йилларда учта каравеллада Атлантика океанини босиб ўтиб, Америка қитъасини кашф этган.

Энг қадимги рус сайёҳларидан Игумен Даниил 1065 - йилда Афон ва муқаддас Ерга зиёрат қилган ва сафар давомида кўрган халқлари ва ерлари ҳақида батафсил маълумотлар ёзиб қолдирган. "Уч денгиз оша саёҳат" номли ажойиб асар муаллифи бўлган Афанасий Никитин эса XV асрда Эрон ва Ҳиндистонга саёҳат қилган. Совет даврида шу номли бадиий фильм ҳам яратилган эди. Кейинчалик, Беринг (XVII - XVIII аср), Миклухо - Маклай, Пржевальский (XIX аср) лар машхур саёҳатчилар сифатида ўз номларини тарихда қолдирганлар. Яқин ўтмишимизда эса "Саёҳатчилар клуби" теледастурининг муаллифи бўлган Юрий Сенкевичдан ташқари, Артур Чиллингаров, Дмитрий Шпароларнинг номлари саёҳатчилик билан шуғулланувчиларга яхши таниш. Замондошимиз капитан Кустонинг дунё бўйлаб саёҳатларини билмаган кишилар кам топилса керак. Ўзбекистон мустақилликка эришгач эса ватандошимиз Мурод Қосимовнинг бир қатор давлатларни кезиб чиққанлигини мутахассислар яхши билишади.

Алломалар

Булардан ташқари, VIII - XX асрларда яшаб ўтган алломаи замонлардан - Абу Юсуф Яъқуб, Мадоиний, Ал - Яъқубий, Балазурий, Ибн ал - Факих, Ибн Хурдадбеҳ, Табарий, Ал - Масъудий, Абулфараж Кудам, Истахрий, Ибн Ҳавқал, Ал -Муқаддасий, Утбий, Ас - Саолибий, Ал - Хоразмий, Абу Райҳон Беруний, Ибн Мискавайх, Маҳмуд Қошғарий, Ал - Идрисий, Самъоний, Ибн ал - Асир, Ибн Халлиқон, Шихобуддин Муҳаммад Нисовий, Жамол Қарший, Ибн Арабшоҳларнинг араб тилидаги;

Наршахий, Низомулмулк, Низоми Арузи Самарқандий, Гардизий, Нажмуддин Абу Хафс Насафий, Фахруддин Муборакшоҳ Марваррудий, Абулфазл Байҳақий, Авфий, Жувайний, Рашидуддин, Ҳамдуллоҳ Қазвиний, Банокатий, Низомуддин Шомий, Муъинуддин Натанзий, Ҳофизи Аbru, Шарафуддин Али Яздий, Мирзо Улуғбек, Абдураззоқ Самарқандий, Мирхондларнинг форс тилидаги;

Абдулла Насруллоҳий, Муҳаммад Солиҳ, Абулғозихон, Мунис, Огаҳий, Мирза Олим Тошкандий, Муҳаммад Юсуф ибн Бобожонбек Баёнийларнинг

эски ўзбек тилидаги:

Мулла Шодий, Камолиддин Биноий, Фазлуллоҳ ибн Рузбеҳон, Хондамир, Мирзо Муҳаммад Ҳайдар, Ҳасанбек Румлу, Ҳофиз Таниш Бухорий, Абулфазл Алломий, Муҳаммадёр ибн Араб Каттагон, Амир Аҳмад Розий, Искандарбек мунший, Маҳмуд ибн Вали, Хожа Самандар Термизий, Муҳаммад Юсуф мунший, Мир Муҳаммад Амини Бухорий, Мулла Шарафуддин Аълам, Абдуррахмон Давлат, Хожи Мир Муҳаммад Салим, Муҳаммад Козим, Муҳаммад Вафойи Карминагий, Мулла Ибодулло, Мулла Муҳаммад Шариф, Мир Олим Бухорий, Ҳакимхон тўра, Аҳмад Дониш, Мирзо Абдуазим Сомий Бўстоний, Мирза Салимбек, Муҳаммад Солиҳ Тошкандий, Ниёз Муҳаммад Хўқандийларнинг форс - тожик тилидаги асарларида саёҳатшунослик тарихига оид муҳим илмий манбаалар мужассам.

Шунингдек, география ва космографияга таълуқли - Китоби Муллазода, Мажмӯъ ал - ғаройиб, Ажойиб ут - табақот, Дили ғаройиб; ўзбек халқининг шаклланишига оид - Тарихи Абулхайрхоний, Насабномайи ўзбек, Асомийи наваду ду фирқайи ўзбек асарлари; Давлатшоҳ Самарқандий, Хожа Баҳоуддин Ҳасан Нисорий, Мутрибий, Малехо Самарқандий, Тазкирайи Буғрохоний, Маноқибӣ Хожа Юсуф Ҳамадоний, Рисолайи шайх Нажмиддин Кубро, Маноқибӣ Амир Кулол, Хожа Муҳаммад Порсо, Мақомати хожа Аҳрор, Рашахоту айн ул - ҳаёт, Жомиъ ул - мақомати Маҳдуми Аъзам Косоний - биографик асарлари; Бобур, Зайниддин Восифий, Фасиҳ Аҳмад Хавофий, Сейди Али Реисларнинг - мемуар асарлари ўз қимматиға кўра кўҳна тарих, эл - улус, унинг осори - атиқалари, қадамжолари, географияси, этнографияси, маданий меросига таълуқли янгиликлар билан янада қизиқарли. Бир сўз билан айтганда республикамиз ва унга туташ ҳудудларга оид илмий - тарихий манбаалар мужассам.

2. 2. Туризм тушунчаси, унинг бошланиши, шаклланиши ва тарихи

Ўзбекистон Республикасининг "Туризм тўғрисида"ги Қонунида туризм тушунчасига қуйидаги тарзда таъриф берилган: "туризм - жисмоний шахснинг доимий истиқомат жойидан соғломлаштириш, маърифий, касбий - амалий ёки бошқа мақсадларда борилган жойда (мамлакатда) ҳақ тўланадиган фаолият билан шуғулланмаган ҳолда узоғи билан бир йил муддатга жўнаб кетиши (саёҳат қилиши)".

Туризм французча *tour* сўзидан олинган бўлиб, сайр - саёҳат маъносини англатади.

Энди туризмнинг тараққиёт жараёнига назар ташлаб ўтамиз. Замонавий техника воситалари ҳаракатланиш характери́ни тубдан ўзгартириб юбориб, хоҳланган вақтда саёҳат қилиш имконини берди. Манбаларда 1815 - йилда Франция - Англия ўртасида махсус турлар ташкил қилинганлиги ёзилади. Ёзувчи ва саёҳатчи *D. Galinyany* кенг омма учун Париждан Лондонга

уюштирилувчи бундай турларнинг ташаббускори бўлган. 1829 - йилга келиб саёҳатчилар учун махсус тайёрланган дастлабки йўл кўрсаткич **К. Baedeker** томонидан тайёрланган ва нашр қилинган. бўлиб, У ҳозирги кунда ҳам чоп этилиб, Европа бўйлаб саёҳат қилувчи туристлар ўртасида кенг тарқалган. Техника тараққиёти оммавий туризмнинг ривожланишига катта туртки бўлди. 1830 - йилда жаҳонда биринчи темир йўл Манчестер ва Ливерпуль ўртасида ишга тушиб, у амалда саёҳат уюштиришнинг вақт чегараларини ўзгартириб юборди. Илгари ҳафталаб давом этган саёҳатларни эндиликда арзимаган ҳақ тўлаб амалга ошириш ҳар бир кишининг қўлидан келадиган бўлиб қолди. Темир йўллар барча мамлакатларда мисли кўрилмаган суратларда қурила бошлади. 1833 - йилда Россияда Черепановнинг биринчи паровози қурилди. 1842 - йилга келиб Англияда темир йўл орқали йўловчи ташиш кўрсаткичи 23 миллион кишига етди. АҚШ да 1850 - йилга келиб 15 минг чақирим масофали темир йўллар қуриб битказилган. Тошкентда эса биринчи темир йўл 1899 - йил Красноводск - Тошкент ва кейинчалик 1905 - йили Тошкент - Оренбург йўналишида ишга туширилди.

Бугунги кунда замонавий туризм асосчиси деб тан олинган баптист рухонийси - Томас Кук биринчилардан бўлиб саёҳатчиларнинг оммавий сафар уюштиришининг фойдалилигини англаб етди ҳамда 1843 - йилда ўз қавми учун дастлабки темир йўл орқали турни ташкиллаштирди ва муваффақиятга эришди. Кук 1851 - йили мамлакатнинг барча бурчагидан келган инглизларнинг Париждаги кўргазмада иштирок этишини ташкиллаштириб, 165 минг кишини олиб келишга мушарраф бўлди. Кўргазма турлари катта фойда келтирганлиги сабабли, Кук Англиялик туристларнинг 1865 - йилда Парижга Бутунжаҳон кўргазмасига оммавий равишда ташриф буюриши ташкилотчиси бўлди. 1856 - йилдан бошлаб Европа бўйлаб турлар одатий ҳолга айланди, Кукнинг туристик агентлиги ва жойларда унинг филиаллари тузилди. Туристик компаниянинг мисли кўрилмаган муваффақиятга эришганлигини Кук туристларга таклиф этган каталогдан 8 мингдан ортиқ меҳмонхоналарнинг ўрин олганлиги ҳам тасдиқлайди. 1870 - йилда “Томас Кук” туристик фирмаси мижозлари сони 500 минг кишига етди.

Европа ва Америка қитъалари ўртасида мунтазам кема қатнови 1832 - йилда йўлга қўйилган бўлиб, 1866 - йилда Кук АҚШга туристларнинг дастлабки икки гуруҳини жўнатади. Турлар узоқ муддатли бўлиб, беш ойгача давом этган. Томас Кук хизматларидан фойдаланган америкалик таниқли туристлардан бири Марк Твен бўлиб, у олтамиш кишидан иборат гуруҳ таркибида иштирок этган ва кейинчалик бу саёҳатни қаламга олган. Томас Кук 1872 - йилда биринчи бўлиб саноат асосида жаҳон бўйлаб саёҳат уюштиришни таклиф қилган. Дастлабки 20 саёҳатчи бутун жаҳон бўйлаб 220 кун давомида саёҳат қилганлар. Томас Кук 1892 - йилда вафот этди ва унинг ишларини ўғиллари ва шериклари давом

эттиришган. Компания ўз фаолият соҳасини кенгайтириб, йирик молиявий институтга айланган ва саёҳатчилар учун йўл чеклари чиқара бошлаган. Бу эса ўз моҳиятига кўра аср ихтироси - хавфсиз пуллар эди. Бугунги кунда “Томас Кук” компанияси бутун дунёда 12000 дан ортиқ туристик агентликларга эга бўлиб, йилига 20 миллиондан ортиқ туристга хизмат кўрсатади.

Замонавий самолётларнинг ихтиро килиниши билан бир ҳудуддан иккинчи бир ҳудудга ер айланиши тезлигидан тезроқ етиб бориш имконини берди. Натижада саёҳатчилар бошқа соат минтақаларига ташриф буюра олдилар. Космик саёҳатларда вақт самараси янада яққол кўзга ташланади.

Саёҳатлардан ҳаёт фаолиятнинг алоҳида жозибадор усули сифатида янги шакл - туризм ажралиб чиқиб, у ўзига хос хусусиятлар ва хислатлари билан тавсифланади. Туризмни саёҳатлардан ажратиб турувчи асосий жиҳати бу унинг ташкилий жиҳатдан йўлга қўйилганлигида, мақсадли ва оммавийлигидадир.

Бошқа одамлар орасидан алоҳида ажралиб туриш, биринчи бўлиш истаги саёҳатчилар орасида яққол ажралиб туради. Инсон фаолиятининг бошқа соҳаларига қараганда бунда ўзини кўрсатиш имконияти кўпроқдир. Ким энг юқорига чиқади ва узокроққа боради, ким кишилар ҳаёлига келмаган, уларни ҳайрон қолдирадиган ишларни қилади - рекордчи - саёҳатчиларнинг фантазияси чегараланмаган бўлиб, Гиннеснинг рекордлар китобида бундай ютуқларга алоҳида бўлим ажратилган.

1913 - йилда велосипедда бутун дунёни айланиб чиқиб, бунда 50 минг км йўл босган ва 52 та покришка, 36 та камера, 9 та занжир, 9 та педаль, 4 та эгар, 2 та руль ва ҳоказоларни алмаштирган ҳамда «Бриллиант Юлдуз» белгиси билан мукофотланган Анисим Панкратовни туристлар тоифасига эмас, балки айнан саёҳатчилар қаторига киритиш мумкин. Шунингдек, уч йил (1928 - 1931) ичида собиқ СССР чегаралари бўйлаб велосипедда айланиб чиққан Глеб Травинни ҳам саёҳатчилар қаторига киритиш мумкин. Бир неча йил мобайнида «Татра» автомобилларида сайёрамизнинг барча қитъалари бўйлаб саёҳат уюштирган Чехославкиялик саёҳатчилар Иржи Ганзелка ва Станислав Зигмудларни туристлар тоифасига киритиш янада қийин. Уларнинг қитъалараро йўналиши «Татра» концерни томонидан молиявий ва техник таъминланган бўлиб, у фирманинг реклама мақсадларига хизмат қилган. Амалда бу техника синовчиларининг нормал ва ҳақ тўланувчи хизмати бўлган.

Гиннеснинг рекордлар китобида бошқаларни ҳайрон қолдириш ниятида уюштирилган саёҳат ва жасоратларга катта жой ажратилган. Жесси Росдайл исмли бир шахс дунёдаги кўп мамлакатларда бўлиш ва ўз ҳужжатларига барча мамлакатлар чегара хизматлари штампини қўйдиришни мақсад қилиб олган, бунинг учун у 2.627.766 км масофани босиб ўтган ва 215 та мамлакат чегарасини кесиб ўтган ҳамда бунинг учун Гиннес дипломига сазовор бўлган. Бироқ бунинг учун унга Иллинойс (АҚШ штати) мактабидаги ўқитувчилик

ўрнини ташлашга тўғри келган. Миссионер Альфред Уолдерн (АҚШ) отда саёҳат қилишни мақсад қилиб қўйган ва 424.850 км масофани (битта ёки бир нечта эканлиги номаълум) отда босиб ўтган. Бунда у 16 мингдан ортиқ маъруза ўқиган. Пиёда, чанғида, велосипедда, автомобилда, темир йўл, авиа ва денгиз транспортида саёҳат қилиш бўйича ҳам рекордлар ўрнатилган. Бироқ, уларнинг аксарият қисми инсоннинг мукамаллигини исботлаш ва қўйилган мақсадга эришиш йўлида барча қийинчиликларни енгиб ўтиш учун оғир меҳнатлардан иборат бўлган.

Хаттоки, космосда - ойга қўнувчи, ер орбитаси атрофида парвоз қилувчи космонавтлар (уларни ҳам сайёҳлар қаторига киритиш мумкин) ҳам рекорд ўрнатишга интиладилар. Космосга биринчи бўлиб парвоз қилган одам, биринчи космонавт аёл, парвоз узунлиги, баландлиги ва узоқлиги, ой сатҳида Луноходда сайр қилиш узунлиги ва бошқа бир қатор фактлар рекорд қайд этишга асос бўлади.

Саёҳатлар ва туризмнинг бир - биридан фарқларини кўриб чиқишда ушбу фаолиятнинг мақсадлари ва моддий таъминотига тўхталиб ўтиш жоиз. Саёҳат ва экспедицияларнинг аксарият қисми маълум бир мақсадлар (савдо, фан, янги ерларни очиш, маҳсулот рекламаси ва ҳоказо)га хизмат қилиб, манфаатдор шахслар, ташкилотлар, давлат ва хусусий жамғармалар томонидан молиялаштирилади. Масалан, Африкани забт этиб, Замбези дарёсидаги Виктория шаршарасини очган буюк Давид Ливингстон миссионерлик жамғармалари ҳисобига саёҳат қилиб, асосан маҳаллий аҳолини христиан динига жалб қилиш билан шуғулланган ва ахён - ахёнда географик ихтиролар қилиб турган.

Саёҳатчи - бу биринчи навбатда агар таъбир жоиз бўлса касб бўлиб, одамларнинг кун кўриш манбаи ёки саёҳатда иштирок этувчиларнинг турмуш тарзига айланиши мумкин. Бу эса фаолиятнинг мақсади бўлиб, туризм мақсадларидан фарқ қилади. Шундай саёҳатлар ҳам борки, уларни касб ҳам деб бўлмайди. Бундай саёҳатлар эътиқод билан боғлиқ. Масалан, Имом Бухорийни олайлик. У пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг ҳадисларини тўплаш мақсадида Ҳижоз, Макка, Мадина, Тоиф, Жидда, Басра, Куфа, Бағдод, Шом, Миср, Балх, Ҳирот, Нишопур, Рай, Жибол шаҳарларида бўлиб, ўта машаққатли тарзда фидойилик кўрсатган. Бундай мисолларни Имом Термизийдан ҳам топиш мумкин. Баҳовуддин Нақшбанд, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Бобур Мирзо ва бошқа кўплаб саркарда, аллома, аҳли донишларимизнинг ўзга юртларга ўз мақсадларини амалга ошириш учун борганликларини ҳам саёҳатлар қаторига киритишимиз мумкин. Афсуски, мусулмон бўлмаган мутахассислар томонидан ёзилган бирорта адабиётда уларнинг исми шарифлари кўрсатиб ўтилмаган.

Вақт инсоннинг имкониятларини сезиларли даражада ўзгартириб юборган.

Бугунги кунда бўш вақт ва етарли маблағга эга бўлган деярли ҳар бир шахс жаҳон бўйлаб ҳаво шарида ёки бошқа транспорт воситаларида сайр қилиши, дунёнинг инсон оёғи етмаган нуқталарига ташриф буюриши мумкин. Саргузаштли туризмга ихтисослашган туристик фирмалар Жанубий Америка, Африка ва Осиё бўйлаб махсус тайёрланган автомобилларда узоқ муддатли (30 ҳафтагача) қитъалараро саёҳатларни таклиф қилмоқда. Буюк янги ер очувчиларнинг йўналишларини такрорловчи, нархи 50 минг АҚШ долларига тенг бўлган 190 кунлик денгиз саёҳатлари ҳам таклиф этилмоқда.

Шулардан келиб чикиб айтиш мумкинки, туризм - бу саёҳатларнинг бир тури бўлсада, (биз юқорида айтиб ўтган тавсифномага асосан) одамларнинг турли ҳудудларга ташриф буюриши бўлиб, унда иштирок этувчи шахс мақсадлари, йўналиши ва ҳаракатланиш воситаларидан қатъий назар турист деб аталади. Саёҳатлардан фарқли равишда, туризм иқтисодиёт ва сиёсатнинг кучли таъсирига учровчи тоифадир.

Туризмнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда туристни денгизчи, космонавт, бизнесмен, натуралист ва ҳоказо деб аташ мумкин. Статистикада саёҳат қилувчи шахс visitor деб аталади. Ташриф буюрувчилар туновчи, яъни, вақтинчалик бўлувчи жойларда ҳеч бўлмаса бир кеча ётиб қолувчилар ва бир кунлик (24 соатгача бўлувчи) туристларга бўлинади.

Туризм бу:

а) туристлар томонидан амалга оширилувчи, аниқ белгиланган туристик мақсадларга эга омавий саёҳатлар тури, яъни туристнинг фаолиятидир;

б) бундай саёҳатларни уюштириш ва амалга ошириш бўйича туристик фаолиятдир. Бундай фаолият турли хил туристик саноат корхоналари ва улар билан боғлиқ тармоқлар томонидан амалга оширилади.

Хўш, туризм қадимда ҳам мавжуд бўлганми? - деган ҳақли савол туғилиши, табиий. Бу саволга жавоб жуда оддий: мақсади ва амалга оширишнинг ташкилий шаклига кўра туризм сифатида кўриб чиқиши мумкин бўлган саёҳатларни қадимдан билиш мумкин. Ўрта асрларда эса диний - зиёратчилар гуруҳларини кузатиб бориш бўйича ташкиллаштирилган фаолиятнинг бошланиши кўзга ташаланади. Бу жараёнларни деталли равишда кўриб чиққанда уларни туризмга, янаям тўғрироғи, туризм ибтидосига бориб тақаш мумкин. Ҳозиргача Томас Кук туризмни ташкиллаштирганлиги учунгина бу фаолиятнинг асосчиси сифатида тан олинади. Нима, ҳаж ва умра зиёратини ташкиллаштирган ташаббускорлар ўша вақтларда бўлган эмасми? Албатта бўлган. Бундай зиёратларга ҳам одамлар гуруҳ - гуруҳ бўлиб боришган. Ота - боболаримиз уларни уюштиришган. Кимлардир шундай ишларга бош бўлган. Ёки, савдогарликни олайлик, айниқса, "Буюк ипак йўли" тарихида бундай ишларни ташкил этган, савдогарларнинг омон - эсон манзилларига етиб

боришларини ташкиллаштириб берган кишилар бўлмаганми? Бўлган, албатта. Балки, уларни мингбоши, юзбоши, элликбоши тарзида аталгандир. Мана шулар туфайли ушбу саёҳатлар, таъбир жоиз бўлса, туризм фаолияти амалга оширилган. Бизнинг галдаги вазифамиз шундай заҳматкаш кишиларни, саёҳат (туризм) иши ташкилотчиларини эски манбаалардан излаб топиш ва уни халқимизга етказишдир.

Туризм XIX асрнинг охирига бориб шаклланган бўлсада, фақат XX асрга келиб у жадал суратларда ривожланди ҳамда техника ва технологияларнинг ривожланиши, жамият муносабатларининг юксалиши натижасида у «XX аср феномени» номини олди. Бугунги кунда туризм - жуда кучли жаҳон миқёсидаги саноат бўлиб, унинг жаҳон ялпи маҳсулотидаги улуши 10 % ни ташкил этади ҳамда бу соҳага жуда кўп сонли ходимлар, асосий воситалар ва йирик капитал маблағлар жалб қилинган. Туризм - йирик бизнес, катта маблағ ва глобал миқёсдаги жиддий сиёсатдир.

Жамиятнинг ривожланиши билан сайёрамизнинг тобора кўплаб аҳолиси туризм соҳасига жалб қилинмоқда. 1995 - 97 йиллар мобайнида саёҳат килувчилар сонининг барқарор ўсиш тенденцияси йилига ўртача 4 % кузатилиб, 1998 - йил Осиёдаги молиявий инқироз сабабли бу соҳадаги фаолликнинг бироз сусайганлигини қайд қилиш мумкин. ЖТТ маълумотида кўра, 1996 - йилда туристларнинг келиши сони 594 млн., 1997 - йилда эса - 616 млн. кишини ташкил қилган. Туризмдан олинувчи даромад 1997 - йилда 448 млрд. АҚШ долларига (1996 - йилга нисбатан 7,9 % кўп) етган. ЖТТнинг прогнозларига қараганда, 2010 - йилга бориб туристлар сони 937 млн.га, туризм орқали олинувчи даромад эса 1,1 трлн. АҚШ долларига етади. Дунёнинг жуда ҳам ажойиб, жозибадор туристик ресурсларига эга бўлган барча бурчаклари хали яхши ўзлаштирилмаганлиги ва кенг туристлар оммаси учун очик эмаслиги шубҳасиз, албатта. Бунда таббiiй - иқлим шароитлари ва сиёсий - иқтисодий омиллар, минтақадаги тинчлик, туризм саноатининг риожланиши кабилар муҳим роль ўйнайди.

Туризм инфратузилмаси ва саноати туризмга қўшни тармоқларни ўзига янада кўпроқ тортиб, кўплаб кишиларни иш билан таъминламоқда. Ҳозирда ер юзидаги аҳолининг 1\15 қисми туризм соҳасида иш юритади. Туризм соҳасига кўпроқ ишчилар жалб қилинмоқда, натижада кўп сонли иш жойлари пайдо бўлишига олиб келмоқда, бу эса жуда муҳим масала бўлиб, жамиятга фойдали бўлган ҳоллар ичида биринчи ўринда туради. Туризмда банд бўлган ишчиларнинг категориясини аниқлаш мақсадида талайгина усуллар қўлланилмоқда. Йирик туристик марказларда ҳар ўнта турист икки кишини доимий иш жойи билан таъминлайди. Масалан, Петропавловскка круиз лайнерининг келишининг ўзи аҳоли ҳаётида катта бир айёмдир. 50 - 60 киши иш билан таъминланса, уч кун мобайнида йўлбошчилик, гитлик вазифасини ўтаётган ўқитувчилар эса ўз ойлик маошларига тенг бўлган қийматда мукофот

оладилар.

Туризмдан тушадиган фойдани таҳлил этиш қизиқ таққосларга олиб келади. Россияликларга қараганда АҚШ аҳолисининг ҳар бирига икки баробар кўп турист тўғри келса, бу тармоқдан тушадиган фойда эса беш баробар кўпдир. Санкт - Петербург курортининг 250 минг аҳолисидан 60 минг нафари туризм соҳасида банд бўлиб, ҳар йили 5 млрд туристга хизмат кўрсатишади. Андоррада эса аҳвол янада кескинроқ. Бу ерда 50 - 60 минг киши 12 млн. туристларга хизмат килиб, уларга маҳсулот сотишади. Андорра солиқсиз савдо худудидир. Демак, бу ҳолат ишни янада авж олдириш учун муҳим. Мазкур кичик мамлакатда бошқа фаолият турининг ўзи йўқ ёки бўлса ҳам давлат иқтисодиётида кўзга кўринарли ўрин тутмайди.

Мақсадларига кўра, туристик саёҳатлар муддати бўйича қуйидаги кунларга бўлинади:

1 - 2 кунлик (дам олиш кунлари);

3 - 7 кунлик;

8 - 28 кунлик;

29 - 91 кунлик;

92 ва ундан ортиқ кунлик.

Турист албатта ўз мамлакатини саёҳат қилиш мақсадида бошқа қисмига боради ёки ўзга мамлакатни бориб кўради. Ер аҳолисининг аксарият қисми ўтроқ ҳаёт кечиришмоқда, - деган фикрга қўшилишимиз керак. Турист ўз туристик саёҳатини амалга ошираётган жойда узоқ қолмаслиги ва саёҳат якунида бу жойни тарк этиши лозим. Демак, турист - бир ердан иккинчи бир ерга вақтинчалик борувчи киши (мусофир) дир.

Туризм бўлиши учун икки шарт керак: буш вақт ва маблағ. Ҳатто, Рим империяси даврида бадавлат кишилар ўз таътилларини Мисрда ўтказишган. Узоқ вақт давомида туризм фақат бадавлат кишилар қатламиники бўлган. Ҳозирда ҳам бу ҳолат афсуски сақланиб турибди.

Хулоса

Ушбу мавзуда саёат ва туризм тушунчаси ҳамда уларнинг тарихига оид маълумотлар беришга ҳаракат қилдик. Шунинг билан таъкидлаб ўтиш лозимки, илк саёҳат ва саёҳатчилар узоқ ўтмишга бориб тақалади, шу боис, хорижий давлатлардаги илк саёҳатчилик тарихи ва унда иштирок этган саёҳатчилар, юртимиз тарихида ватандошларимиз томонидан олиб борилган саёҳатларга асосий эътиборни қаратдик. Келгусидаги ишларимизда улкамиздан етишиб чиққан илк саёҳатчилар ва уларнинг фаолияти ҳақида янада янги илмий маълумотлар туплашимиз керак бўлади. Шунингдек, хорижга чиққан ва хориждан келган сайёҳлар, сафар давомида уларнинг ортирган тажрибалари,

маънавий ютуқлари ҳақида фактик маълумотларни ўрганишимиз ва ўргатишимиз лозим.

Туризм ҳақида гапирганда бизда шундай бир фикр мужассам: Нима учун Томас Кукни туризмни асосчиси демоқдамиз? Кукнинг қилган иши саёҳатни ташкилий жиҳатдан бошқарганидир. Хўш, бизда ўтмишда ота - боболаримиз саёҳатни ташкилий жиҳатдан бошқарган эмасларми? Муборак Хаж зиёратлари ёки "Буюк ипак йўли"да иштирок этишни хоҳлаган савдогарларни бошини қовуштирган, барча масалаларнинг ташкилий томонларини ўз зиммаларига олган бошчилар бўлмаганми? Бўлган, албатта. Эндиги вазифа ана шу ватандошларимизни излаб топиш, уларнинг номларини саёҳатчилик илмида қолдиришдир.

Таянч иборалар

- Саёҳат
- Илк саёҳатчилар
- Туризм тарихи
- Томас Кук

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Саёҳат деганда нимани тушунасиз?
2. Илк саёҳатчилар кимлар?
3. Кўчманчиларни саёҳатчилар дейилишига сабаб нимада?
4. Зиёратчилар қандай мақсадда саёҳат қилишган?
5. Савдогарлар саёҳати ҳақида нималарни биласиз?
6. Нима учун Томас Кукни туризмнинг асосчиси дейилади?
7. Туризмнинг таърифини айтиб беринг?
8. Туризмнинг саёҳатдан фарқи нимада?
9. Ватандошларимиздан кимларни илк саёҳатчилар қаторига қўшишимиз мумкин?
10. Туризмнинг ривожланишига сабаб бўлган воқеалар қайсилар?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 - йил 27 - июлдаги "Ўзбектуризм" Миллий Компаниясини ташкил этиш тўғрисида"ги Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 - йил 2 - июндаги "Буюк ипак йўли"ни қайта тиклашда Ўзбекистон Республикасининг иштирокини авж олдириш ва Республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида"ги Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1999 - йил 20 - августдаги "Туризм тўғрисида"ги Қонуни.
4. Основы туристской деятельности (Учеб.пособие). Составитель Ильина Е.Н. -

- М.: Советский спорт, 2000 г.
5. Биржаков М.Б. Введение в туризм. Санкт - Петербург, 2000 г.
6. Воронкова Л.П. История туризма и гостеприимства. Учебное пособие. ГРИФ. 2004.
7. Tourism and Poverty Alleviation-Recommendations for Action.WTO. 2004.
8. Rural Tourism in Europe: Experiences, Development and Perspectives. WTO. 2004.

3 - боб. Туризм мақсадлари

3. 1. Туризм мақсадлари ҳақида маълумот
3. 2. Дам олиш ва даволаниш мақсадлари
3. 3. Туристтик ресурслардан фойдаланиш мақсади
3. 4. Ижтимоий мақсадлар ва сиёсат

3. 1. Туризм мақсадлари ҳақида маълумот

Ҳар бир саёҳат ёки тур замирида унга сабаб бўлувчи асосий мақсад ётади. Бу мақсаднинг йўқотилиши ёки унга эриша олмаслик ушбу саёҳатни туризм таркибига киритмасликка асос бўлади ёки турист қониқиш олмайди. Шундай қилиб, ҳар қандай саёҳат ёки туристик сафардан асосий мақсад бор бўлиб, унга кўра бу саёҳатдан туризмнинг бирор турига мансублиги аниқланади, турист ва унинг тури статистиканинг у ёки бу турига киритилади, унга турли хил имтиёзлар берилади.

Ҳар бир турист бирор мамлакатга борганда бирон нарсани, масалан, совға ёки фойдаланиш учун бирор предметни сотиб олишни мақсад қилиб қўяди. Бироқ, баъзи туристлар туристик сафарга боришда майда товар партияларини харид қилиш ва кейинчалик сотиш учун ўз мамлакатига олиб келишни мақсад қилиб олади. Гарчи маҳаллий бозорларда режалаштирилган товарларнинг барчасини сотиб олгандан сўнг, туристлар маҳаллий ресторан ёки пляжларда бир неча кун дам олсада, товар олиб - сотиш уларнинг асосий мақсадига айланади. Бундай туристлар шоппинг - туристлар тоифасига мансуб бўлиб, улар учун махсус шоп - турлар ташкил қилинади. Россияда бундай туристлар «челноклар», - деб номланади.

Туризм тамойилларининг бузилиши, яъни туризмдан мазкур мамлакат қонунчилигида белгилаб қўйилгандан ўзга мақсадларда, янада аниқроқ айтганда имтиёзли режимлардан фойдаланилиши мамлакат ҳукуматининг ғашига тегади ва бундан бевосита ёки билвосита туристик фаолият назоратига таълуқли бўлган эмиграция ва бошқа хизматларнинг қаршилигига сабаб бўлади. Масалан, агар туристик фирма мамлакатга туристлар ўрнига фохишаларни меҳмон бўлиб келишини ўз олдига мақсад қилган бўлиб, шу мақсадда туристларни,

эмигрантларни, иш қидириб келганларни ёки ўқиш учун келганларни олиб кирадиган бўлса, бу ҳолда фирма мазкур мамлакат элчихонасининг консуллик бўлимида ўз аккредитацияларидан маҳрум этилади ва халқаро туризмга барҳам берилади.

Туризм - бошқа мамлакатга айғокчи юбориш ҳамда иқтисодий ва бошқа турдаги маълумотларни тўплаш ва таҳлил қилиш билан шуғулланувчи баъзи - бир маҳкама ва идоралар учун бундай маълумотларни олишнинг самарали усулидир. Давлатларнинг консуллик хизматлари мамлакатга киритмаслик шарт бўлган шахслар тоифасидан иборат «қора рўйхат»ни, шунингдек, туризм қоидаларини суистеъмол қилувчи фирмалар рўйхатини тузишда фаоллик кўрсатадилар.

Туризмнинг энг асосий иқтисодий тамойилини эслатиб ўтамиз. Турист туристик марказга келиши, туристик хизмат, иш ва товарни сотиб олиши ҳамда белгиланган муддатда мамлакатдан чиқиб кетиши лозим. У қанчалик кўп пул қолдириб, қанчалик тез чиқиб кетса шунчалик яхши. Турист - туристик марказдан пул олиб кетиши эмас, балки унга пул олиб келиши, маҳаллий аҳолининг иш жойини эгаллаб олмасдан, айнан унинг учун иш ўрни яратиши лозим. Туристик ресурслар туристик марказга пул ва шуҳрат олиб келмоғи лозим.

Дастлаб энг умумий мақсадларни кўриб чиқамиз. "Туризм асослари" фанининг барча қоидаларига кўра туризмнинг асосий мақсадлари дам олиш, кўнгил очарлик, даволаниш, меҳмондорчилик, спорт, дин ва ишбилармонлик ҳисобланади. Аниқ белгиланмаган мақсадларнинг барчаси ҳам бир хил имтиёзлардан фойдаланади. (Биз мафкуравий мақсадларни кўриб чиқмаймиз, гарчи бундай мақсадларни осонлик билан маданий мақсадлар қаторига киритиш мумкин бўлсада).

3. 2. Дам олиш ва даволаниш мақсадлари

Туризм биринчи навбатда туристларнинг дам олиши ва даволанишини кўзлайди. Бу жуда муҳим аҳамият касб этади. Ҳар қандай тежамкор хўжайин ходимининг (умуман олганда жамият аъзоси, мамлакат фуқаросининг) меҳнатини кадрлайди, соғлом бўлиши ва жамият учун фойда келтирувчи шахсга айлантиришни истайди. Соғлом бўлмаган фуқаролар самарали ишлай олмайди. Улар солиқларни самарали тўлай олмаслиги ва ҳазина тўлдиришга ҳисса қўша олмаслиги мумкин. Демак, инсонларга дам олиш, жисмоний ва маънавий куч тўплаш имконини бериш лозим. Ўзини ҳурмат қилган давлат фуқаролари соғлиғи ҳақида ғамхурлик қилади ва тегишли шароитларни яратади.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида: ёлланиб ишлаётган барча фуқаролар дам олиш ҳуқуқига эгадирлар. Иш вақти ва ҳақ тўланадиган меҳнат таътилининг муддати қонун билан белгиланади (38 - модда); ҳар ким

қариганда, меҳнат лаёқатини йўқотганда, шунингдек, боқувчисидан маҳрум бўлганда ва қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқига эга (39 - модда); ҳар бир инсон малакали тиббий хизматдан фойдаланиш ҳуқуқига эга (40 - модда), - дейилади.

Шунга ўхшаш қонун ва қоидалар аксарият давлатларнинг бош қомусларида, шунингдек, халқаро келишув ва Конвенцияларда ҳам белгилаб қўйилган. Масалан, «Туризм ҳартияси»да (1985 й. ЖТТ): ҳар бир шахснинг дам олиш ҳуқуқи, жумладан, чекланган иш вақти ва пул тўланувчи меҳнат таътили, шунингдек, қонунда белгилаб қўйилганлардан ташқари барча ҳолларда ҳеч қандай чекловсиз эркин ҳаракатланиш ҳуқуқи бутун жаҳонда тан олинади, - деб белгилаб қўйилган.

3. 3. Туристик ресурслардан фойдаланиш мақсади

Ҳар бир давлат ўз табиий ва бошқа турдаги ресурсларига эгалик қилади ва улардан оқилона фойдаланади. Турли мамлакатлар иқтисодиётида фойдаланилувчи турли хил фойдали қазилмалар ҳамда тирик ресурслар мавжуд.

Форс кўрфази давлатлари нефть ҳисобига бой - бадавлат кун кечиради. Лекин, шунга қарамай Бирлашган Араб Амирликлари минтақада энг муҳим туристик марказ ҳисобланади. Туризм олтинга чўмилаётган мамлакатларда нефть қазиб олиш тармоқлари билан муваффақиятли рақобатлашмоқда. Бугунги кунда бу мамлакатларни минтақадаги йирик туризм марказига айлантириш вазифаси турибди. Хитой 2010 - йилда 130 миллионга яқин турист қабул қилишни режалаштирмоқда. Бироқ, кўмир ва нефть, олмос ва олтиндан ташқари бошқа самарали табиий ресурслар ҳам етарли бўлиб, улар унчалик куч сарфламай туриб катта иқтисодий фойда келтириши мумкин. Табиий - иқлим, тарихий - маданий ресурслар туризмда асосий объектлар ҳисобланади. Тоза об - ҳаволи жойда экотуризм, Самарқанд, Бухоро, Хива ва Тошкент каби шаҳарларда тарихий туризмни ривожлантириш учун туристик ресурслардан мақсадли фойдаланиш лозим.

3. 4. Ижтимоий мақсадлар ва сиёсат

Туризм давлатларнинг ижтимоий, маданий ва таълим соҳаларига сезиларли таъсир кўрсатади. Халқаро алоқаларга ҳамда алоҳида шахслар ва бутун жамиятнинг орзу - умидларини ҳурмат қилиш ва адолатга асосланган тинчликпарварлик доирасида, туризм инсонларнинг бир - бирини ўрганиши ва тушунишининг ижобий ва доимий омили, шунингдек, халқлар ўртасидаги ҳурмат ва ишончнинг янада юқори даражасига эришиши учун асос бўлиб хизмат қилади.

Замонавий туризм меҳнаткашларга ҳақ тўланадиган йиллик таътил

берилишини назарда тутувчи ижтимоий сиёсатнинг махсули сифатида юзага келди, бу эса айтилган пайтда дам олишга бўлган ҳуқуқнинг эътирофи ҳамдир. Туризм ижтимоий тенглик, кишилар ва халқлар ўртасидаги ҳамжиҳатлик ва шахс камолотининг омилига айланди. Унинг маданий ва маънавий мазмун - моҳияти улкандир. Айтганча туризм инсон онги эришган ютуқлар ҳақида маълумот олиш ва улар билан танишиш воситаси бўлиб, халқларнинг тарихий ва маданий қадриятларидан баҳрамонд бўлиш имконини беради. Амалда туризмнинг маънавий моҳияти иқтисодий ва моддий мезонлардан устун бўлиши ва инсон шахсининг ҳар томонлама уйғун камол топишига ёрдам бериши, таълим - тарбиявий аҳамиятга эга бўлиши, турмуш тарзи ва ҳаётини белгилашида тенг ҳуқуқни таъминлаш лозим. Бу жараёни эса унинг кадри ва шахсини ҳурмат қилиш, халқларнинг ўзига хос маданияти ва ахлоқий қадриятларини тан олиш,- деб билиш даркор.

Шундай қилиб, тарихий, маданий ва диний қадамжоларни ҳар қандай вазиятларда, айтганча зиддиятлар вужудга келганда ҳимоя қилиш давлатлар ва жаҳон ҳамжамиятининг энг муҳим вазифаларидан бири бўлмоғи лозим. Амалда юқорида келтирилган мақсадлар ўзаро қўшилиб, бир - бирини тўлдириши мумкин. Чунончи, Исо пайғамбар таваллудига бағишланган юбилей тантаналари кўп мақсадларни қўзлаган. Уларнинг энг муҳими - конфессия тантанаси ва унинг доирасида ўтказилган байрамдир. Бу албатта, умуман олганда диннинг жуда кучли тарғиботидир. Кейинги мақсадлар эса соддароқ. Тантаналар барча қадамжолар, биринчи галда, христианлар (ҳеч бўлмаганда, католиклар) дунёси пойтахти бўлмиш Рим ва ушбу диндагилар томонидан "Муқаддас Ер", - деб тан олинган томон қўплаб зиёратчилар оқимини келтириб чиқариши керак бўлган. Бунинг учун эса Ватикан тантаналар ва турли мартабадаги зиёратчиларни қабул қилиш мақсадида Римни ободонлаштиришга катта маблағ ажратди. Ҳар йили Италияга, хусусан, Римга миллионлаб туристларнинг зиёрат учун ёки диний, маданий - тарихий мақсадларни қўзлаб келишлари кутилади.

Туризм хизматлари ва индустрияси соҳаларини ривожлантиришнинг натижаларидан кейинчалик бошқа мақсадлардаги туризмни кенгайтириш, шунингдек Римни 2010 - йил Олимпиадаси ёки жаҳон миқёсидаги бошқа тадбирларни ўтказишга номзод сифатида тайёрлаш учун самарали фойдаланилади. 30 миллион зиёратчини, албатта, жойлаштириш, овқатлантириш керак, уларга транспорт хизматлари ва бошқа хизматлар кўрсатилади, жумладан, уларни қўриқлаш ташкил этилади. Маблағларнинг туризм индустриясига бундай кўп киритилиши, шубҳасиз, мамлакатнинг бутун туризм соҳасини ривожлантиришга хизмат қилади ва бу борада Италияни жаҳон миқёсидаги етакчи ўринларга олиб чиқади. Айтиш жоизки, зиёратчилардан ташқари Италияга ҳар йили 37 миллион туристлар ташриф буюради.

Бу муаммога Исроилнинг ҳам қизиқиши катта, чунки унинг ҳудудида христианларнинг "Муқаддас зиёратгоҳ"лари, ибодатхоналари ва бошқа

сиғинадиган жойлари бор. Чунончи, EL AL миллий Исроил авиакомпанияси Ватикан билан юбилей тантаналари йилида 7 миллион зиёратчини ташиш ҳақида битим имзолади. Бу эса жиддий иқтисодий ютуқдир. Бу рақам 1997 - йилда Исроилга келган туристлар сонидан роппа - роса икки баравар кўпдир. Юбилей йилида зиёратчиларни қабул қилишга жиддий тайёргарлик кўрилди, меҳмонхоналар қурилди, туризм соҳасидаги барча корхоналар ишга шай қилинди, буларнинг барчасини давлат назорат қилмоқда. Исроил учун туризм - иқтисодиётнинг энг муҳим соҳасидир. Айти пайтда Яқин Шарқ минтақаси ўта нотинч бўлиб, доимо минтақавий зиддиятлар келиб чиқмоқда, маҳаллий урушлар эса, қисқа муддатли бўлсада, туризм соҳасидаги улкан саъй - ҳаракатлар, кенг миқёсли тадбирларга сарфланган катта капиталларни йўққа чиқариши мумкин. Шу боис, сиёсатчиларнинг вазифаси - минтақада барқарорликни таъминлаш, ҳарбий можаро ва терроризмга йўл қўймасликдир. Акс ҳолда солиқ тўловчилар маблағлари зое кетади.

Туризм мақсадлари ижтимоий ахлоқ ва тартиб талабларига жавоб бериши керак. Бу тоифаларни тушуниш қийин, чунки, кўплаб давлатлар қонунчилигида адолат билан айтганда бундай категориялар йўқ. Аммо, халқаро ҳуқуқ ва ривожланган давлатлар қонунчилигида "яхши тартиб", "ақлли киши", "оқилона миқдор", "оқилона фойда"; "ижтимоий ахлоқ" каби тушунчалар мавжуд ва тушунарли бўлиши билан бирга, улар ҳуқуқ меъёрларида муайян ўрин ҳам тутати.

Ахлоққа зид бўлган мақсадлар қаторида секс - туризмни келтириш мумкин. Умуман олганда ушбу масалага эҳтиёткорлик билан ёндашмоқ лозим. Ривожланган мамлакатлардаги мутахассисларнинг айримлари: "туризм ва секс - узвийдир, чунки секс ҳам кўнгилхушликка киради ва инсоннинг муайян ёшдаги табиий эҳтиёжидир. Агар туризмнинг асосий мақсади шундай кўнгилхушликлардан иборат бўлса, яъни шахвоний лаззат олишни кўзласа, у ҳолда бундай туризм дастурлари секс - туризм тоифасига киритилади. Вахта ишчилари ва ҳарбий хизматчиларнинг Таиланд ва Кубага саёҳати шулар жумласидандир. Бу ерда жаҳон секс - туризм марказлари жойлашган, - деган фикрдадилар. Шундай мақсадларда болалардан фойдаланиш (болалар секс - туризми) жаҳон ҳамжамияти ғзабини кўзғатмоқда. Туризмнинг бу тури айниқса Жануби - Шарқий Осиёда кенг тарқалган. У таъқиб остига олинган. Шунингдек, жанговар ҳаракатлар худудида тирик одамларни отиб ўлдириш бўйича ҳарбий туризм, туғиш ва туғилган болани сотиб юбориш мақсадида бошқа мамлакатга саёҳат уюштириш ва нормал инсон тафаккурига сиғмайдиган, ахлоқ қоидаларига зид бўлган бошқа туризм турлари ҳам ман этилган.

Туризм - аксарият давлатлар иқтисодиётининг муҳим ҳамда устувор таркибий қисми бўлиб, маҳаллий аҳолининг иш билан бандлиги, меҳмонхоналар, ресторан ва томошагоҳларнинг тўлиқ ишлаши, хориж валютасининг мамлакатга кириб келишини таъминлайди. Шу боис, кўплаб

мамлакатлар туризм соҳасига катта эътибор билан қарайдилар. Масалан, Францияда ҳукумат йиғилишлари вақтида туризм вазири бош вазирнинг ўнг томонидан жой олади. Франциянинг Европадаги биринчи рақамли туристик ҳудуд эканлиги ва Париж шаҳрини туризм ҳисобига яшаб, "Туристик Макка" - деб ном олиши бошқа мамлакатлар ҳавас қилса арзигулик ҳолдир. Мексика президенти эса йирик халқаро туристик кўргазмаларни шахсан ўзи очиб беради. Бундай мисолларни яна кўплаб давом эттириш мумкин.

Туризмнинг ички иқтисодий табиати шунини кўзда тутадик, турист албатта ўз пулларини мазкур давлатда қолдириши керак. Туризм маҳаллий туристик ресурсларни эксплуатация қилишга ва бунинг эвазига давлатнинг фойда олишига асосланади. Шунинг учун турист ўзи келган мамлакатдаги ҳар қандай манбаадан фойда олишга ҳақли эмас. Ишчи кучи оқимининг чекланиши муаммоси давлат иммиграция (кириб келувчилар) хизматларини ташвишга солгани боис одатда фақат кескин ишчи кучи етишмаслиги, маҳаллий ишчи ресурсларининг тақчиллиги ва муайян оғир ишларни (масалан, ўта оғир, зарарли, ифлос ва шу каби) бажара оладиган керакли малакали мутахассисларга талаб бўлгандагина четдан ишчиларни ёллашга руҳсат беради. Шу сабабли турстларга фойда олиш мақсадида ишлаш қатъий ман этилади, бу барча визаларда, яъни мазкур давлатга киришга руҳсат берувчи ҳужжатда ҳам кўрсатилган. Масалан, Австралия визасида "Ҳақ тўланадиган иш ёки ўқиш ҳуқуқи берилмайди" деган қатъий ёзув бор.

Ишчанлик туризмга мурожаат қиладиган бўлсак, унда ҳам мазкур тамойилга амал қилинади - хизмат сафарига юборилган мутахассислар, шунингдек конгресс, симпозиумга келганлар ўз мамлакати ёки хизмат жойи томонидан таъминланади ва демак, ўзлари билан шу мамлакатга пул маблағлари олиб кирадилар. Айтиш керакки, бундай амалий туризм одатда етарлича даромадли ҳисобланади, чунки ишбилармон - туристлар ва олимлар бундай сафарларда бошқа тоифадаги туристларга нисбатан уч - тўрт баравар кўп пул сарфлайди, чунки улар фирма томонидан таъминланади ва қўшимча тарзда ўз шахсий маблағларини сарфлаш имкониятига ҳам эга. Идоралар, фирма ва жамғармалар қиммат меҳмонхона, транспорт, яхши овқатланиш, маданий тадбирлар учун маблағни аямайдилар. Ишбилармонлик туризмидан тушадиган фойда жуда ҳам юқоридир. Масалан, Финляндиядаги конгрессларга уюштириладиган туризм ниҳоятда кенг ривожланган. Уни ҳаттоки туризм ҳамжамиятида "конгресс туризми мамлакати" деб ҳам атайдилар. Экологик тоза табиат ва турли хил туризм ресурслари, жамиятдаги хотиржамлик ва хавфсизлик, хизмат учрашувлари, симпозиумлар, ўқув дастурлари ва ҳоказоларни ўтказишга жуда яхши мослаштирилган юқори тоифадаги меҳмонхоналарнинг кўплиги туризмнинг мазкур турини ривожлантиришга ёрдам беради.

Уруш туризмга қарама - қарши бўлган ҳолатдир. Югославия туризм соҳасида Адриатиканинг маржони бўлиб келган эди, лекин у ерда бўлган

фуқаролик урушидан кейин узоқ вақт давомида мазкур ҳудуд туристик регион қаторидан чиқди. Натижада, инфратузилма издан чиқиб, ер миналар билан тўлиб кетди, одамлар уйсиз қолди, бинолар бузилди. Бузилган жойлар қайғуни эслатади. Жонини хатарга қўйишни ҳеч ким хоҳламайди. Бундай жойларга боришни ким ҳам истарди. Абхазия Одиссей пайтидан Оллоҳ ярлақан масканлардан бири бўлиб, собиқ совет даврида бутун иттифоқ шифохонаси ҳисобланиб келган, у ерда олий мансабли партия намоёндалари - ю, оддий кишиларгача дам олишар эди. 90 - йиллардаги Грузия - Абхазия қарама - қаршилиги сабабли, бу ҳудуд туризм учун ёпиқ бўлди. Дам олиш масканлари талон - тарож қилиниб, тарихий туризмга мўлжалланган ҳудуд аҳолиси иш йўқлиги сабабли оч қолди.

Уруш ва сиёсий вазият нотинч бўлган ҳудудларда туризм тўхтатилганлиги сабабли, ўша мамлакат ҳам, туризм ташкилотчилари ҳам жуда катта зарар кўрмоқдалар. Терроризм туризмга жуда катта зарар етказади. Туристлик оқимларнинг ҳар қандай қисқариши иқтисодий туризм билан боғлиқ бўлган давлатлар учун ишсизлик ва кризис олиб келиши мумкин.

Охириги пайтларда Туркияда туризмнинг ривожланиши Россия туристларига боғлиқ бўлиб қолди. Туризм масаласи давлатнинг асосий эътиборида бўлиб, иш сўзда эмас, амалда бўлди. Фақатгина Россия туристларига хизмат кўрсатишга Туркияда 800 000 ишчи ўрни яратилган. Черноқлар олиб келган пул миқдори эса миллионлаб АҚШ долларидан иборат. Туркияда ҳунармандларнинг аксарият қисми ва ишлаб - чиқариш корхоналари асосан Россия туристлари учун ишлайди. Катта шаҳарлардаги кўпчилик аҳоли киядиган чарм куртка пальтолар асосан Туркияда ишлаб чиқарилган. Чечен экстремистлари билан келишмовчиликлар бўлган пайтда Туркия ҳукумати томонидан уларнинг давлат ҳудудидаги ҳаракатини тўхтатиш учун чегаралар мустаҳкамланди, зиддият санокли соатларда тўхтатилди ва бундай ҳолат бошқа қайтарилмади. Чунки, Россиядан келадиган туристик оқимнинг камайиш хавфи бор эди.

Россия ҳукумати черноқчилар ҳаракатига солиқларни кўтарганда, турклар ўзларининг поштиналарини пасайтирди. Чарм курткаларни Туркиядан олиб чиқиб кетиш керак эди, бунда Россия турк маҳсулотларининг асосий истеъмолчиси бўлди. Бу нафақат иқтисод, балки катта мамлакатнинг иқтисодий сиёсатидир. Ҳозирги пайтдаги Кавказ минерал сувларининг, гўзал курортларнинг аҳоли, кўшни Чеченистондаги ва бутун Кавказ ҳудудидаги номўътадил ҳолат турк ҳукумати мўтлақо қониқтирмайди. 1998 - йилда Кипрдаги ҳарбий тайёргарликлар ва янги ҳарбий техника келиши (оролнинг шимолий ва жанубий ҳудудларидаги зиддиятлар) туфайли Россия туристларининг қизиқиши ҳамда бошқа регион туристларининг оқими кескин пасайди. 1998 - йил майдаги ядро портлаши Ҳиндистонга бўладиган саёхатларни - 90 % тўхтатиб қўйди. Туристлик мавсум бузилди ва давлат сезиларли зарар кўрди. Иқтисоди кўп жихатдан туризмга боғлиқ бўлган давлатлар дунё ҳамжамиятига баёнот бердилар. Шулар сабабли Миср, Туркия,

Кипр, Тунис Россиялик туристлар учун визасизлик тартибини ўрнатган. 2005 - йилдан Россия студентлари ва мактаб ўқувчилари бепул виза олиш имтиёзига эга бўлдилар.

2006 - йилнинг 28 - августида Туркиянинг Анталия шаҳрида бўлиб ўтган портлашлар туфайли албатта туристлар саёхатига зиён этди. Террористлар томонидан амалга оширилаётган бундай ишлар туризмнинг ривожланиши учун асосий тасиклардан ҳисобланади. Бундай воқеалар бизнинг республикамизда ҳам бўлиб ўтганлиги ачинарли ҳолдир.

Хулоса

Туризмдан албатта мақсад бўлиши лозим. Мақсадсиз туризмнинг бўлиши мумкин эмас. Унинг кенг тарқалган тури дам олиш ва соғломлаштиришдир. Инсон соғлиғи ҳар нарсадан устун ва шу мақсадда у саёхат қилади. Туристик мақсадда тур ресурслардан оқилона фойдаланиш катта аҳамиятга эга. Ижтимоий мақсаддаги туризмнинг ўрни ҳам алоҳида. Сиёсат эса туризм мақсадларининг асосини белгилайди. Тинчлик бор бўлган ерда туризм ҳам бўлади.

Таянч иборалар

- Туризм мақсадлари
- Дам олиш
- Соғломлаштириш
- Ижтимоий туризм
- Сиёсат

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Туризм мақсадлари деганда нимани тушунасиз?
2. Дам олиш мақсадини ифодалаб беринг?
3. Туризмнинг соғломлаштириш мақсади нимадан иборат?
4. Туризмнинг ижтимоий мақсади қандай?
5. Сиёсатнинг туризмда тутган ўрни қандай?
6. Туристик ресурслардан фойдаланишнинг аҳамияти ҳақида нима дея оласиз?
7. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида дам олиш ҳақида нима дейилган?
8. Россияда "челноклар" қайси мақсадда туризм қиладилар?
9. Аҳоликка зид мақсадлар ҳақида фикрингиз қандай?
10. "Туризм ҳартияси"да дам олиш ва эркин ҳаракатланиш ҳақида нима дейилган?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Харис Г., Ким К. Стимулирование международного туризма в 21 век (Пер. с англ.). -М., 2000 г.
2. Основы туристской деятельности (Учеб. пособ.) Составитель Ильина Е.Н. - М.: Советский спорт, 2000 г.
3. Биржаков М.Б. Введение в туризм. Санкт - Петербург, 2000 г.
4. М.А.Мирзаев. Туризм асослари (модул). 2003 й.
5. Г.Назарова, М.Мирзаев ва бошқалар. Туризм ҳукуқи (ўқув қўлланма). - Т.: Талкин, 2003 й.
6. Tourism and Poverty Alleviation-Recommendations for Action.WTO. 2004.
7. Rural Tourism in Europe: Experiences, Development and Perspectives.WTO. 2004.

4 - боб. Туризмнинг ташкилий шакллари ва асосий категориялари

4. 1. Ички ва халқаро туризм тушунчалари ҳақида маълумот
4. 2. Ички ва халқаро туризмнинг ривожланишидаги айрим муаммолар ва кўрсаткичлар

4 . 1. Ички ва халқаро туризм тушунчалари ҳақида маълумот

Туризм хизмат кўрсатиш таркибидан қатъий назар, хизматлар кўрсатиш жойига ва мазкур хизматларни истеъмол қилувчи туристлар гуруҳига кўра: ички ва халқаро туризм категорияларига бўлинади.

Ички туризм, - деганда маълум бир давлатнинг ўз ҳудуди доирасида аҳоли томонидан туристларга хизмат кўрсатиш фаолияти тушунилади. Бундай туристлар маҳаллий (ёки миллий) туристлар категориясига киради.

Халқаро туризм, - деганда эса, бирор давлатга бошқа давлат туристларининг бориши ва уларга хизмат кўрсатилиши тушунилади. Демак, ўз - ўзидан равшанки, бундай туристлар хорижий туристлар категориясига киради.

Бошқа давлат ҳудудида туристларга туризм бўйича хизмат кўрсатиш чиқиладиган (сайёр) туризм, - деб аталади. Худди шу сингари туристик хизматларни ўз давлат ҳудудида хорижий туристларга кўрсатилса, у вақтда бундай туризм кириладиган туризм, - деб аталади.

Шунингдек, "туристларни қабул қилиш" ва "туристларни жўнатиш", - каби умумий тушунчалар ҳам бўлиб, булар ички ва халқаро туризм учун ҳам таълуққидир. Туризм статистикасида "туристик келиш" атамаси ҳам мавжуд. Айнан туристик келиш сонига қараб туристик оқим белгиланади. Турист тушунчасининг ички табиатидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, турист бирор жойга келдими, демак, у мазкур жойдан ўзининг мамлакатига ёки доимий истиқомат жойига кетиши ҳам керак. У вақтинчалик келиб - кетувчидир.

Туризм статистикасида транзит турист тушунчаси ҳам бўлиб, унда туристларнинг ўз давлат ҳудудидан иккинчи давлат ҳудудига бораётганда орадаги давлат ҳудудида тўхтаб ўтиши тушунилади. Бундай давлатлараро транзит турист бўлиш учун махсус транзит визалар ҳам бўлиши лозим. Транзит туристларнинг мамлакатда бўлиш муддатлари чегаралангандир. Масалан, Европа туристларининг Ҳиндистонга ёки Хитойга саёҳатларида Ўзбекистон транзит ҳудуд (мамлакат), туристлар эса транзит туристлар бўладилар. Бундай саёҳатда туристлар қисқа вақт ичида Ўзбекистонда бўладилар. Шу давр ичида меҳмонхоналарда бўлишлари, овқатланишлари, мамлакатнинг тарихий ёдгорликлари билан танишишлари, бозорлардан, савдо расталаридан ёдгорлик буюмларини сотиб олишлари мумкин.

"Туристларни қабул қилиш" категорияси - мазкур регионга ёки туристик марказга туристларнинг келиши ва уларга кўрсатиладиган хизмат фаолияти бўйича характерланади. Ушбу фаолиятдан туризмни ташкил қилиш бўйича барча туризм инфратузилмаси - транспорт юklarини ташувчилар, меҳмонхоналар ва ресторанларни иш билан таъминлаш келиб чиқади. Кўрсатилган хизматлар натижасида миллий (хорижий туризм орқали эса хорижий) валюта массаси кўпаяди. Туристларни қабул қилишда туристик регион ёки марказда ишчи ўринлари тез ташкил этилади, маҳаллий туристик ресурслардан фойдаланиш ҳисобига регионда иқтисодиёт ривожланади. Ички ва хорижий туристларни қабул қилиш баланси таркиб топади.

Туризмнинг ривожланиши мамлакатнинг иқтисодий - сиёсий омилларига боғлиқ. Шу билан бирга туризмдан тушадиган хорижий валюта давлат иқтисодиётининг ўсишига таъсир этади. Совет даврида хорижий турист саёҳатлари жуда арзон бўлган. Шунингдек, совет фуқароси билан хорижий туристларга кўрсатиладиган хизмат турлари ўртасида ҳам катта фарқ бўлган. Республикамиз Мустақилликка эришгач улар ўртасидаги фарқ камайди ва бир қатор тарихий ша- ҳарлардаги туристик марказлар ва фирмалар учун туризм жуда катта даромад манбаи бўлиб қолди.

"Туристларни жўнатиш" ҳам муҳим категория ҳисобланади. Бундай фаолият доимо пул массасини бошқа регион ёки хорижий давлатларга чиқиб кетишига олиб келади. Шу боисдан, туристларни жўнатиш ҳеч қачон маҳаллий ҳудуд учун ҳам, туристик агентликлар учун ҳам устун соҳа бўлмаган. Худди мана шуни эътиборга олиб, давлатлар ички туризмни ривожлантиришга ва туристларни жўнатишга тўсқинлик қилувчи қаттиқ иқтисодий тўсиқларни ўйлаб топишади. Кунлардан бирида Санкт - Петербург губернатори туристик кўрғазмада иштирок этиб, йирик туристик компания стенди олдида келади, шунда компания раҳбари фахр билан ҳар ҳафтада минглаб туристларни хорижий давлатларга жўнатаётганлиги ҳақида сўзлайди. Губернатор эса ғазаб билан фирма лицензиясини бекор қилиш ва фаолиятини тўхтатиб қўйиш ҳақида буйруқ беради. Компания раҳбари эътироз билдириб: "Наҳотки, маҳаллий бюджетга тўлайдиган менинг миллиард рубл солиғим шаҳар хазинасига керак

эмас", - дейди. Натижада, йирик солиқ тўловчи фирма тугатилган ва хазина мазкур солиқ тўловларсиз қолган.

Шуларни эсдан чиқармаслик керакки, туристларни жўнатиш ҳам, ёки туристларни қабул қилиш ҳам маҳаллий хазинани солиқ билан тўлдириш имконини беради.

Миллий туризм, - тушунчаси ҳам ўз ўрнига эга бўлиб, унда ички ва жўнатиш туризми соҳаларида ўз давлати аҳолисининг туристларга хизмат кўрсатишдаги барча фаолияти тушунилади.

Булардан ташқари, режали ва хаваскор туризм, якка ва гуруҳли туризм каби тушунчалар ҳам борки, уларнинг номланишининг ўзидан қандай туризм эканлигини билиб олиш қийин эмас.

4. 2 . Ички ва халқаро туризмнинг ривожланишидаги айрим муаммолар ва кўрсаткичлар

Ривожланган мамлакатларда туризм уйғун ҳолатда тараққий этади, ички ва қабул қилиш туризмида баланс мавжуд. Ички туризм миллий туристик ресурслардан унумли фойдаланиш ва туризм индустрияси ва инфратузилмасини ривожлантиришга ёрдам беради.

Аммо, амалиётда ҳамма мамлакатлар ҳам бунга қодир эмаслар. Албатта, бу мамлакат иқтисодиётининг туризмга боғлиқлигида, яъни туризмсиз яшай олмайдиган, иқтисодиёти туризм билан боғлиқ мамлакатларгина бунга амал қиладилар. Масалан, 50 - 60 минг маҳаллий андорраликлар ҳар йили 12 млн хорижий туристларни қабул қиладилар. Табиийки, уларнинг ўз мамлакатларидан чиқишлари амри маҳолдир. Статистика маълумотда ушбу мамлакатдан фақат 3 киши 1997 - йилда Россияда бўлганлиги қайд этилган. Айрим мамлакатлар ички давлат тузуми баҳонасида фуқароларининг хорижга чиқишини чегаралаб қўйишади ёки туристик фаолиятни давлат томонидан бошқариш учун чоралар киритишади. Яъни, давлатнинг руҳсатсиз бирор ерга чиқиш жуда қийинлашади, туризмни бошқариш рўли давлат қўлига ўтади.

Статистик маълумотларга яна эътиборингизни ҳавола этамиз: Венгриялик чақалоқ ва пенсионерларни ҳисобга олмаганда ҳар бир фуқаро йилда икки марта хорижий мамлакатларга туризм мақсадида жўнашади. Бу кўрсаткич Россия аҳолисининг фақат 2 % ини ташкил этади. Албатта, бу ерда туризм бўлиши учун икки шартни таъкидлаб ўтиш лозим: 1. Бўш вақт. 2. Маблағ.

Аччиқ бўлса ҳам таъкидлаб ўтиш керакки, ер юзидаги жуда кўплаб давлатларнинг аҳолиси туризм мақсадида хорижга чиқишга қодир эмаслар. Асосий сабаб олинадиган маошнинг камлиги ёки аҳолининг камбағаллигидир. Тан олиш керакки, булар қаторида мустақил ҳамдўстлик давлатлари фуқаролари ҳам бор. Ўзбекистон улкан табиий ва маданий - тарихий ресурслари билан хоҳлаган туристлар талабини қондириши ва келажакда улкан туристлар оқимини кутиб олиш имкониятига эгадир. Лекин, туризм индустриясини янада

ривожлантириш, туризм инфратузилмасини юқорига кўтариш, туризмга инвестицияларни кўпроқ жалб этиш, туризмда сервисни замон талабларига мослаштириш, хизмат кўрсатувчи субъектлардаги хизмат нархини пасайтириш, уларда ўзаро рақобат муҳитини яратиш, хорижга чиқиш ва хориждан келиш визаларини олишдаги механизмни соддалаштириш, малакали кадрларни етиштириш билан бу ишга янада кўпроқ ҳисса қўшган бўламиз. Тўғри, кейинги йилларда Тошкент, Самарқанд, Бухоро шаҳарларига ҳукуматимиз ва хорижий инвесторлар томонидан туризм инфратузилмаси учун маблағлар ажратилди. Йирик меҳмонхоналар қурилди, модернизация қилинди, янги замон талабидagi автобус ва авиалайнерлар сотиб олинди. Йирик туристик марказлар, ёдгорликлар таъмирланди, йўллар барпо этилди. Хусусий меҳмонхоналар ва миллий уйлар бунёд этилиб, маҳаллий ва хорижий туристларни қабул қилиб бораётирлар. Рекреацион ҳудудлар, масалан, Чорбоғ - Чимён ҳудудига республика бюджетидан катта маблағ ажратилди. Маданий - тарихий ёдгорликларни таъмирлаш ишлари давом этмоқда. Лекин, булардан мустасно республикада ички туризм масаласи кўнгилдагидек эмас. Ҳатто, республикада аҳолисининг аксарият қисми бутун дунёга машҳур Самарқанд, Бухоро, Хива, Шаҳрисабз каби тарихий шаҳарларни бирор маротаба бўлса ҳам кўриш имкониятига эга бўлмаганлар. Хорижни қўя туристик, қайси биримиз ушбу шаҳарларни томоша қилиш ва маданий дам олиш мақсадида бирорта туристик фирмага мурожаат қилганмиз. Шу боис, ички туризмни ривожлантириш, аҳолимизнинг туризм ва дам олиш эҳтиёжларини тўлароқ қондириш учун туристик ресурслардан максимал тарзда фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Шунингдек, Мустақил республикага хорижий туристлар келишига ҳам катта эътибор беришимиз керак. Шундагина, давлатимиз хазинаси ва туроператорларнинг банклардаги ҳисоб - рақамларига миллий ва хорижий валюта келиб тушишига эришамиз. Бунинг оқибати эса равшан - иқтисодийтимиз ривожланишига кўмаклашган бўламиз, тадбиркорлик субъектларининг фаровонлиги ортади, турмуш тарзи кўтарилади.

Бизни ўйлантираётган бошқа иқтисодий омиллар ҳам мавжуд. Масалан, туристик хизматлардан, айниқса, транспорт, меҳмонхона, овқатлантириш хизматлари даражаси ва нархи туристларни умуман қаноатлантирмайди. Маҳаллий туристлар учун ҳам хорижий туристлар учун ҳам бир хил нарх белгиланган. Лекин, Нью - Йорк ва Тошкент шаҳарлари аҳолиси ўртасидаги яшаш тарзи қай даражада? Уларнинг даромадлари бир хил эмаску?

Яна бир масала - бу туристик статистикадир. Ҳозирда қанча хорижий фуқаронинг республикага келганлиги ва республикадан чиқиб кетганлиги ҳақида "Ўзбектуризм" МК аниқ маълумот бера олмайди. Ҳар бир ташкилот ўзининг статистикасини олиб боради. Ташқи ишлар вазирлиги берилган визалар сони билан, Ички ишлар вазирлиги рўйхатга олинган хорижий фуқаролар сони билан, Божхона қўмитаси иқтисодий декларация тўлдирилган фуқаролар сони билан, Давлат чегараларини муҳофаза қилиш қўмитаси

аэропорт, темир йўл вокзалининг асосий пунктларида келувчилар ва кетувчиларни рўйхатлаш билан шуғулланадилар. "Ўзбектуризм" МК хизмат кўрсатилган туристлар сони билан статистика олиб борадилар. Демак, бир турист бир қанча статистик маълумотларда рўйхатга олинади. Шу боисдан, ушбу масалаларни ҳал қила оладиган гуруҳ ташкил этилса мақсадга мувофиқ бўлар эди, - деб ўйлаймиз.

Халқаро туризм ривожланишининг асосий кўрсаткичлари

Жаҳон Туризм Ташкилоти томонидан чоп этилган "Жаҳон Туризм Ташкилотининг 2003 - йилдаги ривожланишининг асосий кўрсаткичлари" номли нашрда халқаро туризм ривожланишининг асосий кўрсаткичлари берилиб, унда жумладан қуйидаги маълумотлар ўрин олган:

2003 - йилда халқаро туризм 3 % га ўсган. Шу йили халқаро туризм ўзининг ўрнини сақлаб қолган. Ваҳоланки, бу кўрсаткич 2002 - йилда 5 % га қисқарган эди.

Арзон авиаиниялар Шимолий Америка ва Европада ўсиб борди. Интернетнинг аҳамияти нафақат ахборот манбаи сифатида, шунингдек, ташишларни ташкил этиш, меҳмонхона ёки саёҳатларни резервлаштиришда ҳам катта бўлди.

2003 - йилда барча ҳудудларда халқаро туризм соҳасида ижобий силжишлар юз берди. Фақат Шимолий ва Жанубий Америка бундан мустасно. Бу ерда 11 - сентябрь воқеаларидан сўнг, 2001 - 2002 йилларда - 10%, 2003 - йилда эса - 4% орқага кетилган. Европа туроператорлари дунёда ўзининг етакчилигини давом эттирди. Жаҳон бозорида улар 57 % улушини қўлга киритиб, + 2 % ўсдилар. Осиё ва Тинч океани ҳудудлари туроператорлари + 8 % га, Яқин Шарқ мамлакатлари + 17 % га (кутилмаган натижа) эришдилар. Африкада сўнгги йиллардаги ўсиш сурати, яъни + 3 % сақланиб қолди.

Халқаро туризмдан 474 млрд. АҚШ доллари ёки 501 млрд. евро дунё туроператорлари томонидан қабул қилинди.

2000 - йилдан кейинги иқтисодий кризис ва туристларнинг келишидаги озчиликка қарамай (2000 - йилдан кейин 20 % га қисқарган), ҳамон АҚШ дунёда ўз етакчилигини сақлаб қолди. 67 млрд. АҚШ доллари ҳисобида фойда кўрилди. Ундан кейинги ўринларда Испания, Франция, Италия каби мамлакатлар бўлиб, улар 34 млрд. АҚШ долларида 27 млрд. АҚШ долларигача фойда кўрдилар. Шунингдек, Гонконг (Хитой), Хитой ва Австрия рекорд натижаларини қўлга киритдилар, уларнинг фойдалари 2002 - йилга қараганда икки марта ортди.

Хулоса

Туризм ички ва халқаро кўринишларда акс этади. Албатта, ўз мамлакати ҳудудида олиб борилган туристик фаолият ички туризмга ва бошқа мамлакатга

бориб уюштирилган турлар халқаро туризмга алоқадордир. Туристик ресурсларга эга бўлган ҳар бир мамлакат ўз ҳудудида, айниқса, халқаро туризмни ривожлантиришга ҳаракат қилади. Негаки, мақсад аниқ - иқтисодий манфаатдорлик. Бу эса ўз - ўзидан содир бўладиган масала эмас. Сармоя ва яна сармоя керак бўлади. Иқтисодиёти унча ривожланмаган мамлакатлар эса туризмга асосий эътиборни қаратсалар ёмон бўлмас эди.

Таянч иборалар

- Ички туризм
- Халқаро туризм
- Миллий туризм
- Туристларни қабул қилиш
- Туристларни жўнатиш

Назорат саволлари

1. Ички туризм деганда нимани тушунасиш?
2. Халқаро туризм тушунчасини таърифлаб беринг.
3. Туристларни қабул қилиш жараёни нималардан иборат?
4. Туристларни жўнатиш нима?
5. Миллий туризмни ривожлантириш учун қандай амалий чоралар зарур?
6. Режали туризмни тушунтириб беринг.
7. Ҳаваскорлик туризми деганда нимани тушунасиш?
8. Ижтимоий туризм асосан халқнинг қайси қатламига мансуб?
9. Туризм ташкилотчилари деганда нимани тушунасиш?
10. Якка ва гуруҳли туризм ҳақидаги фикрингизни ифодалаб беринг.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Харис Г., Ким К. Стимулирование международного туризма в 21 век (Пер. с англ.). -М., 2000 г.
2. Основы туристской деятельности (Учеб. пособ.). Составитель Ильина Е.Н. -М.: Советский спорт, 2000 г.
3. Биржаков М.Б. Введение в туризм. Санкт - Петербург, 2000 г.
4. М.А. Мирзаев. Туризм асослари (модул). 2003 й.
 5. Trevel Guide Uzbekistan - Tashkent: National Company Uzbekturizm 2003.
 6. Information and Documentation Resource Centres For Tourism. WTO. 2004.
 7. Tourism and Poverty Alleviation-Recommendations for Action.WTO. 2004.
 8. Rural Tourism in Europe: Experiences, Development and Perspectives. WTO. 2004.

5 - боб. Туризм турлари ва асосий кўринишлари

5. 1. Актив (фаол) ва пассив (нофаол) туризм ҳақида тушунча
5. 2. Туризм турларининг кўринишлари
5. 3. Махсус ва ижтимоий туризмнинг ўзига хос хусусиятлари

5. 1. Актив (фаол) ва пассив (нофаол) туризм ҳақида тушунча

Туризмнинг бундай номлар билан бўлинишининг асосий сабаби, одамнинг туризм жараёнида ҳаракатланиши ва жадаллиги турларини аниқлаш билан белгиланади. Катта жисмоний куч талаб қилинадиган ва ҳамма туристлар қатламига ҳам тўғри келадиган туризмнинг актив (фаол) турларига - дам олиш ва сайёҳат вақтичоғлик, спорт кабилар киради. Бу маънода яна ҳам ажралиб турадигани - бу экстремаль туризм туридир. Туризмнинг пассив (нофаол) турига эса - туризм дастури ёки туристик сайёҳликнинг тинчроқ ва кам куч сарф қилинадиган, жисмоний зўриқишларга хос бўлмаган тури киради. Улар бир маромда дам олишга мослашган шахсларга мўлжалланган ўрганиш туризми бўлиб, туристлардан жисмоний куч ва зўриқиш талаб этилмайди. Бу денгизда, тоғда, сувда даволовчи характердаги соғломлаштириш туризмидир. Масалан, курортларни шулар қаторига киритиш мумкин. Шундай турдаги сайёҳлик - фарзандли оилаларга, катта ёшдаги туристларга ва пенсионерларга тегишлидир. Пассив туризмда туристлар бош кийим тикиш, саватлар тўқиш, шунингдек, хўжалик ишларини юритиш, ошхона ҳамда боғбончилик ишлари билан шуғулланишни ҳам ўрганадилар. Буюк Британияда қайиқ билан каналларда сузиш туризми кенг тарқалган. Шунга ўхшаш кўллардаги туризмда ҳам туристлар нафақат ўзлари эшкак эшишадилар, балки, қайиқларни судраб ўтишадилар, чодирларини ўрнатадилар. Бунда жисмоний зўриқиш талаб этилади. Мавжуд инглиз туризмида қайиқларни дарё бўйлаб отлар судрайдилар, туристлар эса қулай ва шинам қишлоқ отелларида тунашади.

Актив (фаол) туризмга ҳар - хил саргузаштли туризмларни ҳам киритиш мумкин:

- Саргузаштли туризм деганда - экзотик жойларга, вулқонларга, оролларга, шаршараларга ва шу каби жойларга боришга айтилади. Одатда бу - экзотик ва экологик жиҳатдан тоза табиий резервацияларга ноананавий транспорт воситалари билан боғлиқ бўлган, бир қолипга тушмаган туризмдир. Баъзи ҳолатларда, бу хилдаги туризм жиддий жисмоний зўриқишлар билан боғлиқ бўлади, инсондан билим ва довюракликни талаб қилади. Масалан, Колораданинг тошқин дарёларида дамланма қайиқларнинг оқизилиши, қиш фаслида итлар тортадиган чаналар қишқи туризми, тоғ - чанғи курортларидаги дам олиш ва бошқалар шулар жумласидандир. Уларда қатнашиш учун

қатнашчилар олдиндан маълум усталикка ва жисмоний тайёргарликка эга бўлишлари керак. Бу хилдаги туризм спорт туризмига яқин ҳисобланади, унда йўллар яхши тайёрланган, йўл кўрсатувчи ёрдамида хавф минимум даражага туширилган, туристлар махсус асбоб - анжомлар билан таъминланган бўлишлари лозим. Актив (фаол) туризмга: фалокатлар содир бўлган жойларга - зилзилалар, сув тошқинлари, вулқонларнинг отилиши, техноген ҳалокатлари (масалан, вертолётдан Чернобил АЭС ни томоша қилишлар) ва экстремал ҳодисалар (масалан, ўлим жазосини томоша қилишлар ва ҳ. к.киради.) Европадаги баъзи одамлар қамокларда ўтирган кишилар камераларига кириб, 1 - 3 кун давомида жиноятчилар бошидан кечирган кечинмаларни ҳаёлан бошларидан ўтказишни хуш кўрадилар. Бу туристларга кунига 120 долларга тўғри келади. Саргузаштли туризмда қилинадиган суғурта қимматга тушиши мумкин.

Саргузаштли туризмга яна табиат қўйнига уюштирилган сафари, ов, балиқ овлаш, қишда моточаналарда учиб ёки юриш қийин бўлган жойларга жипларда сайр қилиш ҳам киради. Ғарбда қизиқувчиларга mystery tour - сирли саргузаштли туризм таклиф этилади, бунда қатнашчиларга олдиндан тайёрланган дастурлар ва ташкилотчилар томонидан ўйланган нарсаларнинг барчаси кутилмаган совға бўлиб қолади.

Харакатларнинг турларига боғлиқ бўлган туризмни қуйидаги турларга ажратиш ўрганиш мумкин:

- Пиеда юриш ёки сайр қилиш туризми. Бунда ҳайвонлар билан ҳаракатланадиган маршрутлар - фил, туя, эшак, от, кўтос, итларда амалга оширилади. Одатда йўналишнинг узунлиги 2 - 6 км.дан ҳаттоки 20 - 50 км.гача чўзилиши мумкин. От туризми маршрути ғоят кенг тарқалган. Қатнашчилар техника воситалари билан бориш қийин бўлган табиатнинг диққатга сазовор жойларига ана шу воситалар ёрдамида боришлари мумкин.

- Темир йўл маршрути туризми. Бунда туристлар сафар давомида кўпгина жой ва районлар билан танишадилар, вагонларнинг жуда қулай купьеларида яшайдилар, кўчиб юривчи ресторанларда овқатланадилар. Харакатланишнинг асосий қисми кечаси амалга оширилади, кундузи эса туризм дастурида кўзда тутилган асосий диққатга сазовор жойларни, музейларни ва бошқа объектларни зиёрат қилишадилар. Баъзи туризм турларининг давомийлиги 14 ва ундан кўп кунга чўзилади. АҚШ, Канада, ЖАР, Аргентинанинг чиройли боғлари бўйлаб эски тарихий поездларда сайр қилиш, Россияда катта шаҳарлар бўйлаб темир йўл туризми маршрути кенг тарқалган (Санкт - Петербург - Новгород - Псков - Москва ёки Санкт - Петербург - Омск - Иркутск). Туризм поезда таркибига ётоқ вагонларидан ташқари вагон - ресторан, вагон - клуб, вагон - душлар киради. Ўзбекистонда ҳам (Тошкент - Самарканд - Бухоро - Хива - Тошкент йўналиши бўйича) мазкур туризм йўлга қўйилган.

- Автобусли маршрутлар. Бунда туристлар мамлакатларни магистраллар бўйлаб бир пунктдан иккинчи пунктга ҳаракатланиб кесиб ўтадилар. Умуман туристлар автобусларда жуда оз ухлайдилар, асосан ухлаш учун қиммат

бўлмаган меҳмонхона ёки мотеллар кўзда тутилади, аммо махсус ётоқ автобуслари ҳам мавжуд.

Шахсий ёки ижарадаги автомобилларда, шунингдек, машинасидан ажралмаган ҳолда сайр қиладиган туристлар қатлами ҳам мавжуд. Улар бир қанча транзит визалар олиб, мураккаб маршрутлар бўйлаб қатор мамлакатларни кесиб ўтишади, айрим вақтларда улар машиналари орқасида кўчиб юрувчи уйларни судраб юрадилар, унда таом тайёрлашадилар, овқатланишадилар ва тунашадилар. Бундай туристлар учун махсус автокемпинглар ва карвонлар учун тўхташ жойлари ўрнатилади. Спортга йўналтирилган туризмда мураккаб туристик маршрутлар ва мусобақалар уюштирилади. Масалан, trophy - автомобилларидаги энг оғир туризмдир. Ёрқин мисол бўлиб Camel Trophy сафари хизмат қилади. Self drive tour - туризм, бунда турист автомобилни ижарага олиши ёки келишилган маршрут бўйича ўзининг шахсий машинасида ҳаракатланиши мумкин. Туристлик агентлик кемпингларда стоянкалар, отеллар, озиқ - овқатлар буюрадилар, ҳариталар етказиб берадилар, бир қанча қулай ва қизиқарли сафар маршрутларини таклиф этадилар, транспорт суғурталарини расмийлаштирадилар.

- Сув туризми маршрути. Бунда қайиқларнинг ҳар - хил турларида, яхталарда ёки бошқаларда сузишларни ўз ичига олади.

- Ҳаво орқали ташиш. Ташишнинг каттагина қисмини ҳаво орқали ташишлар ташкил этиб, улар узок масофаларга ташишга асосий эътиборни қаратади. Бундан ташқари китъалараро, океанлар орқали ташишлар ҳам киради. Йўловчиларни ташишга мўлжалланган юқори тезликка эга ва хавфсиз ҳаво лайнерларининг яратилиши билан туристларни китъалараро ташиш бирданига ошиб кетди. Туристларни ташишда қатновли маршрутлар билан бир қаторда чартер йўналишлари ҳам ишлатилади. Ташиш тизимида маҳаллий авиациянинг ҳам роли катта, унда мамлакат ичидаги кўпгина маршрутлар ва узок масофага чўзилган ҳудудларда туристларни самолётларда ташиш кўзда тутилади. Шундай қилиб, Жанубий Африка туризмнинг асосий қисми ҳаво йўлларида ташишни кўзда тутди. АҚШ ҳаво хабарлари етказиш соҳасида олдинги ўринларда туради. 1997 - йили АҚШ ҳаво йўллари томонидан 599 млн. йўловчилар ташилди. 2007 - йилга бориб бу кўрсаткич 900 млн. йўловчига етади. Туристларни ташишда кичик авиация ҳам фаол қатнашмоқда, айниқса туристларни табиат қўйнига техник воситалар етиб бориши қийин бўлган жойга етказишда булар қўл келади. Шу боис, кўпгина туризм сафарлари турли - хил транспорт воситаларидан фойдаланишни кўзда тутди. Туристларни узок масофаларга ташишда кўпинча ҳаво транспортларидан фойдаланилади. Туристлар узок масофадаги дам олиш жойларига боришда вақтни минималлаштиришга ҳаракат қиладилар ва самолёт бу борада ҳаракатнинг оператив воситаси бўлиб хизмат қилади. Айрим ҳолларда сафар вариантлари ўз ичига комбинациялашган турларини олади. Таътил даврида ўз машиналаридан ажрала олмайдиган Британияликлар Европа бўйлаб сафарни давом эттирадилар, лекин Европа мамлакатларида ҳаракатланиш ўнг томонлама, аммо Буюк

Британияда эса чап томонлама, шунинг учун бошқариш одатини ўзгартириш қийин, кўча ҳалокатлари ва тушунмовчиликлардан қочиш мақсадида автомашиналарни темир йўл платформаларида транспортировка қилиш усулидан фойдаланилади. Дастлаб Ла Манш бўғозидан туризм автомашинаси денгиз солида олиб ўтилади, сўнгра темир йўл платформаларига юклаб белгиланган манзилга етказилади. Туристларнинг ўзлари шу поезднинг ётоқ купьеларига жойлашадилар. Автомашиналарни жойида ижарага олиш ҳам кенг тарқалган. Хизматнинг шундай туристик пакетлари мавжудки, улар самолётларда ташиш ва автомашиналарни аэропортнинг ўзида ижарага беришни ўз ичига олади, автомобилларни ижарага бериш кўпгина ривожланган мамлакатларда кенг тарқалган. Россияда ҳам автомобилларни ижарага бериш фирмалари мавжуд, аммо улар фақат хорижий туристларга берадилар. Афсуски, республикамизда бундай ишлар хали кўнгилдагидек эмас. Қайси воситалар орқали туристларни ташиш энг қулайлигини туризм сафарлари предмети ва мақсадларининг иқтисодиёти ечади. Умуман, туристлар учун вақт муҳим аҳамиятга эга ва туризмда туристларни ташиш сайёҳликнинг ёрдамчи элементи бўлиб ҳисобланади. Бу ўринда, 1000 кмдан ортиқроқ масофаларга ҳаво йўлларида ташиш қулайдир, бундан ташқари ҳаво йўлларидан фойдаланиш катта сув хавзаларини кесиб ўтишда ҳам қулайдир. 300 кмдан 1000 кмгача бўлган масофаларда темир йўлидан, асосан тез юрар линиялардан фаол равишда фойдаланилади. Қисқа масофаларда эса автомобил транспортдан фойдаланиш қулайдир. Баъзи ҳолларда дарё ва денгиз транспортларидан фойдаланилади. Бундан ташқари махсус маршрутлар ҳам борки, унда ҳаракатланиш усули туризм маршрутининг асосини ташкил этади. Масалан, круиз маршрутлари, автобус ва темир йўл туризми, - бунга мисол.

5.2. Туризм турларининг кўринишлари

Туризмнинг хилма - хиллиги унинг бош мақсадига боғлиқ ҳолда қуйидаги кўринишларга ажратилади: 1. Дам олиш, роҳатланиш ва кўнгил очиш мақсадидаги туризм. Бундай туризм сайёҳликнинг кенг тарқалган туридир; 2. Дам олиш ва соғломлаштириш мақсадидаги туризм. Соғломлаштириш ва даволаш мақсадларида қилинадиган туризм - санаторийлар, соғломлаштирувчи - даволовчи ташкилотлар, курортларда, шифобахш сувлар, шифобахш балчиклар ва бошқалар ёрдамида (шифобахш минерал сувли курортларда) олиб борилади. Туристик проспектларда махсуслаштирилган соғломлаштириш мақсадларига қараб, кемпингларда минерал сувларни ичиш ёки минералли ва серводородли ванналар қабул қилиш имкониятларини белгилайдилар. Кавказ минерал сувлари дунёга машҳурдир. Республикамизда ҳам минерал сувли даволаниш масканлари кўп. Табиий - иқлим шароитларидан ҳар доим ҳам даволаш ва соғломлаштириш мақсадларида самарали фойдаланилади. Масалан, даволаш лойлари, минерал сувлар ва булоқлар, тоза ва қуруқ ёки бунинг акси бўлган денгиз ҳавоси. Бундай курортлардаги отелларда врачлар, даволаш ва

соғломлаштириш процедуралари, массажистлар ва бошқалар хизмати кўрсатилади. Аммо, курорт танлаш ва даволаш муассасаларини танлашда врач маслаҳатлари ва кўрсатмалари орқали амалга оширилиши керак.

Кўнгилочарлик туризми дастурлари маълум маънода туристлар учун кўшимча хизмат кўрсатишга йўналтирилган. Туристнинг яхши кўнгил очиши учун туризмнинг кўплаб кўшимча хизматлари орқали ёрдам берилади. Бу фаол ўйинлар (гольф, крикет, кегли), отларда сайр қилиш, аттракционларга бориш (тематик боғлар, масалан, диснейленд, дельфи кари, зоопарклар), ресторанлар, дангсинглар, диско клублар, магазинлар, казино ва бошқалар. Хориж мутахассисларининг фикрича, туризм амалиётида 110 дан ортиқ кенг қўлланиладиган кўнгилочарликлар бўлиб, бу кўнгилочарлик сарф-харажатларининг махсус статистикаси мавжуд экан.

Таништирувчи, реклама сафари. Маршрутни қайтадан батафсил ишлаш ва унинг шартлари билан танишиш учун рекламали саёҳатларга асосан турлидерлар ва туроператорлар ёки туристик агентликлар ишчилари боришадилар. Улар бутун маршрутни тўлиғича босиб ўтишади ва яшаш шароитларини, экскурсия дастурларини, овқатланиш асосини, трансферни, маданий ва кўнгилочар дастурларни аниқлашадилар. Улар маҳаллий шароитлар, удумлар, медицина ва суғурта хизматлари, жиноий ҳолатлар ва бошқа критик ҳолатларда давлат органлари билан биргаликда олиб бориладиган ишлар ҳақида тўлиқ маълумотлар билан таъминланадилар. Қоида бўйича таништирувчи туризмга маълум чегирмалар берилади ёки бундай туризм тўлалигича қатнашувчи компания томонидан тўланади. Баъзи мамлакатлар, масалан, Исроил қабул қилиш бўйича туристик фаолиятни фаол қўллаб - қувватлаб, таништириш билан боғлиқ сафарларни давлат бюджетидан дотациялайди.

Ўрганувчи туризм - туризм марказларига бирор нарсани ўрганиш учун боришдан иборат. Булар дунёга машхур Нью - Йорк (ҳар йили 32 млн турист бу ерга ўрганиш мақсадида боришади), Париж, Мадрид, Рим, Петербург, Қоҳира, Сингапур, Гонгконг, Рио - де - Жанеро ва шу каби шаҳарлардир. Туристларнинг қизиқиш объекти бўлиб қадимги жойлар, музейлар, хайкаллар, шаҳарларнинг чиройли ландшафтлари хизмат қилади. Кичик шаҳарлар ҳам қизиқиш марказида бўлиб, уларга қуйидаги шаҳарлар - Гранада (Испания), Царское Село (Россия) ва бошқа алоҳида ҳудудлар киради. Фақатгина Санкт - Петербург вилоятининг ўзида туризм объектларига кирадиган қадимий обидалар ва жойлар 3900 тадан ортиқ. Ҳозирда бу жуда улкан туризм имкониятлари тўла фойдаланилмаётир (117 минг туристга мўлжалланган меҳмонхоналарнинг 30% идан фойдаланилади).

Ўрганувчи туризм асосини қуйидагилар ташкил этади: шаҳар ва унинг эътиборга лойиқ жойлари, меъморчилик

мажмуалари, диний ва маданий ёдгорликлари, ажойиб табиат объектлари ва

кўринишларини томоша қилиш. Ушбу дастурларнинг сермазмунлигидан эса бўш вақтларда дўконларга бориш ёки унинг расталаридаги маҳсулотларни томоша қилиш. Туристларга, ҳудудлар бўйлаб бутун давлат бўйлаб ҳар - хил иқлим шароитларини кўриш, шунингдек, турли транспорт воситалари орқали саёҳатлар айниқса қизиқдир.

Қишлоқ туризми - таътил ёки дам олиш кунларида ё бошқа даврлардаги саёҳатдир. Жума - дам олиш куни асрлар давомида мусулмонлар учун муқаддас ҳисобланган. Шанба кўп асрлар давомида бошқа дин ва маданиятларда ҳам мавжуд бўлиб келган. Христианларда IV асргача ҳафтасига иккита дам олиш куни бўлган. V асрдан бошлаб фақат битта дам олиш куни - якшанба қолдирилган. Икки кунлик дам олиш куни ишчиларга фақат XX аср охирида қайта тикланди. Бу туризм фирмаларига ҳар ҳафта ишлашга имкон беради. Чунки, дам олиш кунларида туризм анча сермаҳсул ва кўп туристларни қамраб олади.

Қишлоқ туризми ҳақида гапирадаган бўлсак, октябрь тўнтаришидан аввалги вақтларда Санкт - Петербург аристократлари ва улар қаторига ўзларини қўювчи бойлар ҳам Баден - баденда дам олишга қурбилари етмаган. Бундай кишилар ўша вақтларда кўп бўлган. Шунга қарамай, улар фин бўғозида жойлашган ва курорт райони ҳисобланган Мартишкино (Петербургнинг жанубий қисми)да ёки Финляндия пойтахтига 30 км.лик йўл бўлган Териокода арзон дала ҳовлиларини дам олиш учун ижарага олишган, бунинг сабаби у ерда хориж паспортларини расмийлаштириш керак бўлмаган. Тўнтаришдан аввал бундай дала ҳовлиларини ижарага олувчи талабгорлар асосан зиёлилар орасида кўп бўлган. Дам олиш вақти ҳар қандай шаҳарлик учун қишлоқдами ёки ҳовлидами жуда ҳам мароқлидир. Бу ҳаёт талаби, меъёридир. Ҳар қачон ҳам дала ҳовлиларини ёки бошқа жойларни кўп йиллар давомида ишонган ва текширилган жойларда дам олиш учун ижарага олинган. Қишлоқ туризмнинг ўзига хос томонлари шундаки, масалан, Сицилиянинг аграр вилоятларида ишчи кучи керагидан ҳам ортиқлиги камбағал туристлар ёки студентларни иш ҳақи тўламасдан, бошпана ва овқат учун ишга ёллаши мумкин. Бундай "дам олувчи" ўша ерга бориб қайтиши учун маблағ топса бўлгани. Йўл - йўлакай бир - икки кун пляжларда чўмилиши, музейларни, ёдгорликларни ва бошқаларни кўриши мумкин.

Ҳозирги вақтда қишлоқ туризми алоҳида даромад келтирадиган тур ҳисобланиб, дунё туризм бозорида алоҳида ўрин тутди. Совет даврида ишлаб чиқариш ходимларини колхоз ва совхозларга кузги ҳосилни йиғиб олиш учун қишлоқ хўжалик ишларига мажбурий йўналтирилишини қайси категорияга қўйилиши - умуман тушунарсиз. Яъни, туристми ёки ишчи? Бир томондан уларни меҳнат қилганликлари сабабли туристлар сафига қўшиш мумкин эмас, иккинчи томондан эса улар меҳнатлари эвазига ҳақ олишмаган.

Тўғри, қишлоқ туризми денгиз курортлари каби катта ҳажмлар билан

рақобатлаша олмаса ҳам, шунга қарамай туризм ишларида алоҳида ўрин тутиб, уни ўрганиб ривожлантириш алоҳида эътиборга лойиқ. Қишлоқлардаги аҳолининг камлиги, табиатнинг тозаллиги, экологик жиҳатдан қулайлиги туфайли унинг келажаги бор. Лекин, шунга қарамай, хорижий туроператорларнинг фидойилиги, туристларни ўз қишлоқларига тортиши, туристларни ўз халқининг ва давлатининг ривожланиши учун олиб келиши, иш жойларини ташкил этишлари, ўз юртининг туристик ресурсларини мустаҳкамлаб, давлатга валюта олиб киришлари ва шу даромадларидан солиқлар тўлаб хазинани тўлдиришлари таҳсинга сазовор. Бу бизга ўрناк бўларли жараёнлардир, негаки, республикамизда қишлоқ туризми йўқ даражада.

Умуман, айтиш жоизки, қишлоқларда турист бўлиб туриш, курорт зоналарида ёки машҳур туристик марказларга нисбатан анча арзон. Ҳамма ҳам қимматбаҳо туристик марказларда дам ололмайди, шу жиҳатдан қишлоқ туризмини ривожлантириш катта аҳамиятга эга. Шунингдек, қишлоқ туризми қуйидаги ҳолларда ҳам амалга оширилади:

- қишлоқ жойларда алоҳида категория одамлар учун уларнинг пул маблағлари миқдорига қарамай, масалан, оиланинг анъаналарига қараб;

- врач маслаҳатига биноан қишлоқ иқлим шароитларида соғломлаштиришни олиб боришга қараб;

- табиат билан яқинлик, кўпроқ вақтни тоза ҳавода ўтказиш мақсадида;

- экологик тоза ва арзон маҳсулотлар билан озиқланиши мумкинлиги учун;

- қишлоқ хўжалиги ишлари билан банд бўлиши, ишлаш учун реал имконлар борлиги учун;

- ҳаёт учун зарур бўлган керакли нарсаларни топиши учун минглаб километр масофани босиб ўтирмаслик учун;

- бошқа ижтимоий формациядаги одамлар билан мулоқатда бўлиши, уларнинг маданияти, урф - одатлари билан танишиши, байрамлари ва ўйинларида қатнашиши имкониятининг мавжудлиги учун.

Хулоса қилиб айтсак, қишлоқда дам олиш - бу табиат қўйнида бўлиш, йиллар давомида шаҳар шароитида йиғилиб қолган чарчоқларни чиқариш, тоза ҳаво, экологик тоза бўлган озиқ - овқатлар, иқлим шароитларини ўзгартириш, аҳоли сонининг камлиги, бошқа тартиб - қоида ва яшаш маданияти, қишлоқ хўжалик ишларида иштирок этиш, боғдорчилик, чорвачилик, табиат берган инъомлардан баҳраманд бўлиш ва қолаверса, дам олишнинг арзонлигидир. Шулардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, қишлоқ туризми ўз характерига кўра экологик туризмнинг бир кўринишидир.

Шаҳар аҳолисининг ёзги иссиқ кунлардаги ва қишқи қорли кунлардаги ҳордиқларини тўғри ташкил этиш имконияти мавжудлигини эътибор олиб, қишлоқ туризмини республикамиз ҳудудида қуйидаги тарзда ташкил этиш тавсия этилади:

катта бўлмаган уйларни, квартираларни, агар бор бўлса меҳмонхоналардаги катта бўлмаган хоналарни, коттежларни, табиат манзаралари чиройли бўлган жойларни ижарага олиш йўли билан.

Туристларни қишлоқдаги фермернинг уйида жойлаштириши мақсадга мувофиқдир, негаки бу - туристларни қишлоқ ҳаёти ва у ердаги янги инсонлар билан яқиндан таништиришга, уларнинг урф - одатлари ва қишлоқ ҳўжалик ишлари билан кучи етган даражада ишлашга имкон беради. Шубҳасиз, бу уй эгалари учун ноқулайликлар яратади, лекин фермерлар учун қўшимча пул ва янгилик олиб келади. Бунда меҳмонлар учун махсус бир ёки бир неча хона ажратилиб, улар керак даражада тозаланади ва барча зарур нарсалар етказиб берилади. Бундай туризмдан давлат ҳам, ташкилотчилар ҳам даромад кўради. Шу жиҳатдан қишлоқ туризмини қулай ва камхарж туризм дейиш мумкин. Дала ҳовлиларни эгалари билан келишиб тўғридан - тўғри шартномаларсиз ижарага олинса, улар учун ҳисоб - китоб нақд пулда бўлади ва бу банк орқали амалга оширилмайди, натижада ижара ҳақи суммасидан солиқ ҳам тўланмайди. Албатта, бу қонунга зид ҳолатдир. Кимни қишлоқда хусусий уйи бўлса ёки қариндошлари бўлса янада қулай. Гўзал тоғли мавзелага сайр - саёҳат қилиш, гўзал жойларни томоша қилиш мароқли. Туристлар эътиборини қуйидаги ажойиб жойлар лол қолдиради: Гранд Каньон, Тош бармоқлар водийси (Австралия), улкан шаршаралар (Ниагара, Виктория). Бу ерларда туристлар учун уларни томоша қиладиган майдончалар, асбоблар ўрнатилган.

Сафари тур - кўриқхоналарга ҳайвонлар томоша қилиш учун сайр, овчилик, балиқ ови мақсадидаги саёҳат, фотоовчиликдир. Кения ёки ЖАР кўриқхоналарига сайр, табиатда ажойиб ҳайвонларни эркин ҳолда кўриш мақсадидаги сайрлар буларга мисол. Табиат қўйнига ёки кўриқхонадаги эътиборга лойиқ ерларга жип машиналарида Jip - Safari га келсак, саёҳат давомида туристлар ўтирган жиплардан ташқари кузатувчи машиналар калоннаси ҳам бўлиб, улар озиқ - овқатлар, палаткалар, ёқилғи ва шу кабилар билан юкланади. Туризм дастурига нафақат маҳаллий жойларни кўриш, балки тоғли ҳудудда автомобиль бошқариш, тўсиқларни енгиб ўтиш, лагер ҳаётига ўрганиш, фавқулотда вазиятларда яшаб кета олиш кабилар киритилади.

Экотуризм - туризмнинг янги соҳаси бўлиб, иккинчи номи "табиатга юмшоқ тегувчи туризм", яъни атроф муҳитга энг кам таъсирини таъминловчи туризмдир. Экотуризм дастури одатда экологик тоза жойларга боришни назарда тутаяди ва табиат кўриқхоналарига уюштирилади. Бундай туризм давомида экологияга бағишланган семинарлар, маҳаллий аҳоли билан учрашувлар ва шу кабилар ташкил этилади. Экотуризмга яна ботқоқлик бўйлаб сайрлар ҳам киради. Флорида ботқоқликларидаги сайрлар айниқса машҳурдир. Бу ботқоқлик ичкарисига кириш қийин, шу сабабли у ердаги флора ва фауна жуда бой. Туристлар учун ботқоқлик махсус қайиқлар ёрдамида катнов дастури асосида амалга оширилади, унда 2 кунлик ботқоқлик бўйлаб сайр, кам

учрайдиган куш ва хайвонларни расмга олиш, бориш қийин ерларни томошалари амалга оширилади.

Ҳарбий туризм - урушлар ва тарихий жанглар бўлган жойларга уруш иштирокчилари ва уларнинг авлодлари учун уюштирилади. Улар ўз ичига қуйидагиларни олади: ҳарбий объект ва палегонлар, ҳарбий техникада сайр, танклар, қирувчи самолётлар, ҳарбий қуроллардан фойдаланиш, ҳарбий - ўқув машқлари, космик кемалар учиретишни томоша қилиш кабилар. Шунингдек, бу туризмга яна концлагерлар ва қамокхоналарга ташрифлар киради.

Насталгик (этник) туризм - қадимги яшаш жойларига саёҳатлар бўлиб, унда қадимда одамлар яшаган ерларга у ердаги аҳоли маданияти ва алоҳида этник гуруҳ ҳаёт шароитини ўрганиш учун уюштирилади. Кўчиб кетганларни шартли равишда икки турга бўлиш мумкин: 1. Мажбурий кўчганлар - ўзларининг тарихий ерларини диний, ҳарбий ёки сиёсий сабабларига кўра ташлаб кетганлар; 2. Ҳоҳишлари бўйича кўчганлар - ўз юртларини яхши ҳаёт излаб ташлаб кетганлар. Мажбурий кўчганлар - сайёрамизда анчагинани ташкил қилади. Аҳоли миграцияси иқтисодий, сиёсий ва диний омиллар таъсирида бўлади. Минг йиллар олдин Норвегияликлар ва Ирландияликлар, Исландия ва

Гриландияга кўчган эдилар. Тарихда Англиядан Америка қитъасига диний қарашлари туфайли кўчганлар ҳақида ҳам маълумотлар бор. Жаҳон урушлари саноксиз кулфатлар ва янги қочоқлар тўлкинини вужудга келтирди. Бундай қочоқлар таркибига урушдан қочганлар ва асрлар кириб, улар ўз ватанларига қайтишдан хавфсираб бошқа ерларга қочганлардир.

Кейинги турдаги кўчганларга Волга бўйи немисларини киритиш мумкин. Бу ерда улар рус шоҳлари томонидан яшашга таклиф қилинган, 200 йилдан кейин эса комунистлар уларни ватан хоини, - деб Қозоғистонга кўчиришган, қайта қуриш ва иттифокнинг бирлигини йўқолиши, улар ҳаётини янада қийинлаштирди, фақатгина 300 йил ўтиб улар ўзларининг ватани - Германияга (минглаб аҳоли) қайтиб келишди. Насталгик туризмга яққол мисол бўлиб Финларнинг Ленинград (ҳозирги Санкт - Петербург)даги Карель ҳудудига ва Лодж кўли атрофидаги ерларга 323 оммавий саёҳатларини киритиш мумкин. Финларнинг 500 мингга яқини бу ерларни 1939 - 1945 йиллардаги уруш ҳаракатлари натижасида ташлаб кетишган.

Собиқ иттифок республикасида 1989 - 1990 йиллардаги қайта қуриш туфайли финларнинг бу ерга турист сифатида келишига имкон берилди. Қариндошларини кўриш, қабрлар зиёрати ва шу кабилар туризмда оммавий тус олмокда. Иштирокчиларнинг кўпчилиги олдин шу ерда яшаган кексалардир. Сайрнинг асосий дастури ва мақсади яқка ҳолда енгил машиналарда, маҳаллий аҳолини турли қишлоқлардаги ҳаётини, шу ердаги қариндошларини зиёрат қилишдан иборат. Бу туризм махсус гуруҳ ва ёшдагилардан иборат бўлиб, кўчиб кетганларнинг авлодлари эса туб аҳоли билан аралашиб, ўз эски ватанини

анча унитишган, шунинг учун уларда бу хилдаги туризмга хоҳиш кам.

Қариндош ёки дўстларни зиёрат қилишга мўлжалланган туризм. 1 - 2 кунлик бўлган бундай саёҳатлар асосан шанба ва якшанба кунлари ташкил этилади.

Диний - зиёрат туризми. Булар диний мақсаддаги сайрлардан иборат бўлиб, унинг илдизлари тарихга бориб такалади. Бу каби саёҳатчиларнинг биринчилари ўрта аср ибодатчиларидир. Шу каби сайрлар ўз динига ишонч ва ўзга динларга қизиқиш асосида вужудга келади. Дунёдаги кўплаб мусулмонлар Маккаи Мукаррамага ва христианлар эса Муқаддас ер деб ҳисоблашадиган - Ватиканга, ибодатхоналар ва бошқаларни зиёрат қилиш учун саёҳат қилишади. Зиёрат касалликдан қочий, бахтсизлик, гуноҳларини ювиш учун ҳам амалга оширилади. Марко Поло (XIII аср) ҳозирги Шриланка ҳудудида шу каби зиёратларни кўрганини айтади. XIУ - ХУ асрларда Англия зиёратчилари асосан Рим ва Қуддусга борганлар. У вақтларда саёҳатлар анча қийин кечган: 1388 - йилдан бошлаб қирол Ричард II буйруғи билан инглизлар зиёрат учун махсус руҳсатнома олишлари керак бўлган. 11 йилдан сўнг Ричард II инглиз зиёратчилари саёҳат қилиши мумкин бўлган жойлардаги портларни қисқартирди, баъзи жойларгагина руҳсат берилди. Бошқа ердан келиш учун эса қиролнинг махсус фармони керак эди. Баъзи зиёратчилар диний зарурият билан саёҳат қилишса, бошқа кўпчилик бунга саёҳат иштиёқи билан ёки ҳаётий турткилар, ўз ҳамроҳлари билан қувноқ мулоқот қилиш учун келишган. Ҳозирда ҳам бир қанча қадамжолар бор. Кўпчилик христианлар Қуддусга Исо Масиҳ қабри зиёратига борадилар. Исломга эътиқод қилувчилар эса Маккаи Мукарраммага ҳаж ва умра зиёратига борадилар. Ўзбекистонда ҳам зиёрат қилса арзигулик жойлар жуда кўп. Масалан, баъзилар Тошкент шаҳрида сақланаётган "Усмон Қуръони"ни кўриш учун ташриф буюришса (бу китоб Ўзбекистон мусулмонлари диний идораси кутубхонасидаги махсус вакумли сейфда сақланиши туфайли ва унинг нечоғли тарихий аҳамияти катта эканлигини инобатга олиб ҳаммага ҳам кўрсатиш имконияти йўқ. Асосан, мусулмон мамлакатларидан келган давлат арбоблари ва мутахассислар учунгина намоиш этилади), бошқалар имом Бухорий, имом Термизий, пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг амакиваччалари Қусам ибн Аббоснинг қабрини зиёрат қилиш учун юртимизга келишади. Ўз фуқароларимиз ҳам бундай жойларга зиёратларини уюштирадилар. Шунингдек, Баҳовуддин Нақшбанд, Абу Мансур Мотурудий, Занги ота, Анбар отин, Гўри Амир каби юзлаб зиёратгоҳлар ҳам борки, булар республикамизда диний туризмни янада ривожлантириш учун асосий ресурслар вазифасини ўтайдилар. Шу ўринда бир фикрни айтиб ўтишни жоиз, деб билардим. Яхшики мамлакатимиздан дунёни лол қолдирган саркардалар, олиму алломалар, фозилу фузалолар етишиб чиқишган. Буларнинг ўзларидан қолдириб кетган маданий мерослари туфайли давлатимиз дунё тарихида ўчмас из қолдирди. Илк уйғониш ва соҳибқирон Амир Темур ва темурийлар даврларида шундай илмий, маданий

ва бунёдкорлик ишлари қилиндики, инсоният яна неча йиллар булар билан фахрланади. Шулар туфайли мана орадан нече юз, хатто минг йиллар ўтса ҳамки, агар таъбир жоиз бўлса, давлатимиз обрўси ортиб, иқтисодиётимиз ривожига улкан ҳисса бўлиб қўшилмоқда (хатто, булардан хорижий компаниялар ҳам манфаатдорликда). Негаки, республикамызда мавжуд археологик ва меъморий ёдгорликларнинг халқаро туризмда ўз ўрни ва мавқеи улкан.

Мамлакатимизда ҳаж ва умра зиёрати масалалари билан Мусулмонларнинг диний идораси ҳамда Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги диний ишлар қўмитаси шуғулланади. Ҳар йили 4 мингдан ортиқ ватандошларимиз ҳаж зиёратига бориб келмоқдалар. Туристик ташкилотлар ҳам республикамызда мавжуд зиёратгоҳ жойларга турларни ташкил этмоқдалар.

Туристларни диний маросимларни томоша қилиш қизиқтиради. Россиянинг атеистик кайфиятидаги аҳолиси ҳам бундай маросимларни қизиқиш билан томоша қилишади. Дини ва иркидан қатъий назар барча миллат вакиллари саёҳат қилишади. Туризм инсон фаолиятининг муҳим бўлаги сифатида динлар ва сиғинишлар билан ҳам боғлиқ. Баъзи динларда туристларни ҳимоя қилувчи худолари ва авлиёлари бор. Бизнинг ислом динимизда Оллоҳ ягона, унинг ҳеч бир шериги йўқ. Масалан, қадимги грекларда Аполлон - қадимий худолардан бири, Зевс ва Летонинг ўғли. Артемиднинг акаси, Орфей, Лина, Асклепиянинг дадаси - Қуёш, ёруғлик худоси бўлиб, подачилар, йўллар, денгиз йўллари ва саёҳатчилар ҳимоячиси бўлган. Саёҳатга алоқаси бор худолардан яна бири Пан худоси (Римликларда Фавн), у овчилар ва балиқ овчиларини ҳимоя қилган. Гера ва Афина худолари аргонавтлар (аргонавтлар - юнон афсоналарида сеҳрли қўйнинг "олтин толасини" излаб "Арго" кемасида Калхидага сафар қилган қаҳрамонлар. Жасур денгизчилар) ни ҳимоя қилган.

Христиан динида (христиан конфессиясига инсониятнинг 26 % тегишли) Авлиё Николай Мирликийский саёҳатчилар, денгизда сузувчилар, бизнинг даврда эса туристларнинг ҳам (ҳамда болалар ва мактаб ўқувчиларининг) ҳомийси ҳисобланади. Николай Мирликийский (архиепископ, Кичик Осиё, IV аср, 352 - йил 6 -декабрда вафот этган, авлиёнинг қабри Италияда сақланган) христиан динининг барча конфессияларида, асосан, православларда кўп тилга олинади. Авлиёнинг ҳаёт фаолиятини, у ҳақдаги афсоналарни тадқиқ қилувчи тарихчилар унда бошқа бир Авлиё Николай (Ликияда 2 аср кейин яшаган Пинар епископининг) характерлари ва амаллари борлигини кўришади.

Николай Мирликийский Ликиядаги Патарх шахрида туғилган. Ота - онаси Феофан ва Нонна. Николай исми қадимги грек тилида "халқ ҳолиби" маъносини англатади. Ўсмирлигида Николай христиан динини ўрганишда муваффақиятларни қўлга киритган ва Патарх шахрининг руҳонийси бўлган. Унга бой мероснинг қолиши муҳтожликдан асраган. Афсоналарга кўра у уч марта яширин равишда муҳтож одамларга совға берган, муҳтож киши эса бу

пулга қизларни турмушга олган. (Бу афсона кейинчалик машҳур қаҳрамон Санта Клаус образига асоси бўлиб қолган. Санта Клаус ҳаммага совға беради, асосан Рождество куни болаларга). Николай бир неча марта саёҳатларга чиққан, шулар жумласига Муқаддас ерга зиёратга борганлигини айтиб ўтиш лозим. Денгизда сузиш даврида у ғаройиб саргузаштларга дуч келган: кемалар ва саёҳатчиларни қутқариш мўъжизасини кўрсатган. Зиёратдан кейин у бир қанча вақт мобайнида ёлғиз монастирда яшаган, сўнгра юрак ва руҳ амри билан диний касблар билан шуғулланган.

У мулоим, меҳри юмшоқ, оқкўнгил, бўлиб, такаббурлик ва таъмагирлик ҳиссиётлари унга бегона экан. Унинг эшиклари барча учун очик бўлган ва келган ҳар бир инсонни у севги ва қувонч билан кутиб олган. Авлиё Николай православларни шафқатсиз таъқиб қилишни бошидан ўтказган. Пасха куни ибодатхонада 20 минг христиан ёқиб ўлдирилган. У очикчасига ўз эътиқодидаги кишиларни қўллаб - қувватлади ва озодликдан маҳрум этилди. Узоқ вақт қамоқхонада бўлса ҳам ўз эътиқодидан воз кечмади. Христианларни бундай таъқиб қилиш ҳокимият тепасига император Константин келгунча давом этди. 323 - йил Николай қамоқхонадан чиқди ва яна черков хизматкори бўлиб ишлай бошлади, ибодатхоналарни қурди ва қайта тиклади.

Авлиё Николай Биринчи Жаҳон Собори (325 - йил, Никел)да иштирок этди ва у ерда эътиқод тимсоллари қабул қилинган. У православияни фаол ҳимоя қилган ва Ария ва унинг тарафдорларини рад қилган, мамлакатдаги кўпгина бутпарастлик - кўп худоликка оид саждагоҳ - капителларни бузишда, жумладан Мирадаги Афродита ибодатхонасини бузишда иштирок этган.

Авлиё Николай кўпгина яхши амалларни бажарган, у ёрдамга муҳтож бўлганларга, аскарларга, тинчлик тарафдорларига, кучсизларга, саёҳатчиларга ёрдам берган. Уни халқ севган, у узоқ йил яшаган ва 6 - декабрда Мира шаҳрида соборга дафн қилинган. Лекин, узоқ асрлар давомида шаҳарни кўп марта босқинчилар босиб олган ва ибодатхона бузиб ташланган. 1087 - йил, етти асрдан кейин, авлиё Николайнинг хоки Мирандан Италиядаги Бари шаҳрига яширинча олиб келинган ва ҳозирги кунгача шу ерда сақланади. Минг йиллар давомида кўпгина саёҳатчилар ва денгизда сузувчилар ва ҳатто узоқ Скандинавия ва Россияликлар ҳам Бари шаҳрига келиш ва Авлиё Николай ҳокига сиғинишни шараф деб билишган (бу бизнинг ислом динимизда ширк ҳисобланади).

Христианликда 22 - май куни (янги ҳисоб бўйича 9 - май) илоҳиётчи ва мўъжиза яратувчи Авлиё Николай (бу ғоя ҳам ширкдир, чунки мўъжизани фақат Оллоҳ яратади) куни байрам қилиниб, Бари шаҳри православ зиёрат марказларидан бирига айланган. Асрлар давомида бу ерга келувчи зиёратчиларнинг мавжуд. Ҳозирги кунда Италия бўйича машҳур туристик маршрутлар рўйхатида Бари шаҳрига олиб боровчи диний тур фаол таклиф қилинмоқда. Ша -ҳарда халқаро аэропорт қурилган, туристик инфратузилма

яратилган.

Православияда Авлиё Николай кўпгина картина ва иконаларда акс эттирилган. Унинг қиёфаси ишланган иконалар алоҳида хурматга эга ва у эътиқод қилувчиларга ёрдам беради ва мўъжизалар кўрсатишда иштирок этади, - деб ҳисобланади (бу ҳам ширк). Шунингдек, у - Авлиё Николайни мўъжиза кўрсатувчи, энг ёрқин қуёшнинг ботмас юлдузи, Худонинг кўрикчиси (ширк), Худонинг элчиси, черковнинг тасдиғи, барча қайғули кишиларнинг юпатувчиси, - деб аташган. Авлиё Николай бўйича хизмат 6 - декабрда ва 9 - майда амалга оширилади.

Авлиё Николайнинг Россиядаги ўрни. Россияда Авлиё Николай алоҳида ўринга эга. У халқда, армияда, флотда христиан авлиёлари томонидан энг хурматлиси ҳисобланади. Ҳал қилувчи жанглардан рус аскарлари мўъжизавий ёрдамларга ишониб, иконаларга, Исус Христос, Богоматерь ва Авлиё Николайга сиғинишган. Жангчи урушга "Эътиқод, Шоҳ ва Ватан" учун кетган. Жангчи ёнидаги икона унинг ғалабага бўлган эътиқодини мустаҳкамлаб, унга куч бағишлаган. Энг мард жангчиларга икона совға қилинган. Куликово жангида рус қўшинлари енгган, бунда рус куролларида Авлиё Николай тасвири бўлган. Авлиё Николайнинг тасвири оддий одамлар уйларида, бойларнинг саройларида, ибодатхона ва монастырларда, ҳарбий ибодатхоналарда мавжуд бўлган. Рус флоти қадимдан Николайни уйларидаги ҳомийси ҳисоблаган. Санкт - Петербургда Авлиё Николай номидаги собор бор.

Москва Кремлининг ҳомийси Авлиё Николайдир, ҳатто Кремль минораларидан бирининг номи ҳам Авлиё Николайдир. Кремлдаги Благовешенский соборида Николай ҳокининг бир қисми бор, дейилади. Россия пойтахтидаги кўпгина ибодатхоналар Авлиё Николай номи билан боғлиқ, шунингдек, авлиёнинг тасвири туширилган иконаларга эга, ҳар йили 21 - ва 25 - майларда Россияда авлиёнинг иконаси билан черковларга хоч сайри ўтказилади.

Туризм бозорида Рождество ва бошқа байрамларни нишонлаш учун Финляндия ва бошқа Скандинавия, Ғарбий Европа давлатларига сайр қилишадиган хизматлар мавжуд. Туристлар ичида айниқса Финляндиянинг кутб чегарасида жойлашган Рованийми деган жойга, Санта Клаус ватанига саёҳат машҳур бўлиб бормоқда. Бу ерда болалар ва катталар учун тантаналар ўтказилади. Лапландияда замонавий аэропорт бўлиб, у ерга ҳатто самолётлар ҳам қатнайди. Меҳмонлар учун Санта Клаус ва гномлар иштирокида томошалар уюштирилади, Санта Клаус қишлоғида супермаркет, ғорларда болалар томошагоҳлари қурилган. Россияда бундай жой қурилмаган, шу сабабли россияликлар Санта Клаусга боришади.

Биз ушбу маълумотларни туризм соҳасида келажақда ўзбек мутахассислари ҳам шуғулланишларини ва бошқа дин вакиллари билан мулоқотда бўлишларини эътиборга олиб айтмоқдамиз. Мутлақо мазкур маълумотларни

тарғиб қилмаймиз ва унга амал қилмаймиз, ҳам. Фақат информация учунгина холос.

Маросим туризми - одатда қариндошларнинг қабрлари ёки жангларда вафот этганлар дафн этилган жойларга уюштирилади. Қариндошлар ёки яқинлар қабрлари ва мақбараларини зиёрат қилиш маросим туризмнинг асосини ташкил этади. Кўпгина туристлар тарихий юртларга айнан қариндошларини қабрларини зиёрат қилишга борадилар. Шундай туризмни олдин Карель ҳудудида яшаган, Финляндия ва Швецияга кўчган финлар уюштиришган. Улар гуруҳ бўлиб ўз аجدодлари қабрларини зиёрат қилишади. Яна бир маросим туризми - бу яқин орада жанглар бўлиб ўтиб, шу жангларда ҳалок бўлган аскар ва зобитлар қабрини зиёрат қилиш учун уюштириладиган саёҳатдир. Бу турдаги туризм билан ветеран ташкилотлар шуғулланади. Германияда махсус ташкилот бўлиб, у қабрларни ва мурдалар шахсини аниқлайди. Республикамизда "Нуроний", "Шаҳидлар хотираси", "Олтин мерос" ҳайрия жамғармалари шундай эзгу ишлар билан шуғулланадилар.

II Жаҳон уруши охирида Ленинград (ҳозирги Санкт - Петербург) шаҳри атрофида катта Испан диверси тор - мор этилди. Бу ҳудудда 43 минг одам ўлган. Испания томонидан қабрларни қидириш ишлари олиб борилди. Новгородда эса туристик фирмалар шу мақсадда саёҳатлар уюштирадилар.

Фалокатлар содир бўлган ерларга, сўнган вулконлар, чўккан кемаларга туризм.

Хазина излаш туризми. У икки турга бўлинади:

1. Профессионал экспедициялар;
2. Ҳаваскорлар - саргузашт нуқтаи - назаридан. Эски олтин конларидаги металлни қайта тиклаш, Ҳинд океани қирғоқларидаги қимматли тошларни излаш бу сайёҳлик асосини ташкил этади.

Ишкий туризм - sex tour, асосий мақсадни кўнғилхушликка қаратади. Улар одатда ҳарбийлар ва вахта ишчиларига уюштирилади. Унинг бирқанча турлари бор. Булар баъзи хорижий давлатларда бўлиб, биз - мусулмонларнинг анъаналаримизга қаршидир.

Катта спорт мусобақаларида иштирок этишни кўзловчи туризм. Уларга оммавий ўйинлар, олимпия ўйинлари, чемпионатлар киради. Бу каби томошаларни муваффақиятини ташкилотчилар ва туристик фирмалар ўртасидаги ҳамкорлик белгилайди. Қаерда ташкилотчилар туристик фирмалар билан яхши ҳамкорлик қилсалар, унча машҳур бўлмаган томошаларга ҳам катта оқимдаги туристларни жалб этиш мумкин. Қишки Олимпия ўйинларига туристлар жуда қизиқишади. Бунга сабаб ўша ерда ҳар - хил сувенирлар, туристлар учун ҳар - хил буюмлар сотилиши ҳамда ўйинларга жалб қилиш усуллариининг қизиқарлигидир.

5. 3. Махсус ва ижтимоий туризмнинг ўзига хос хусусиятлари

Ижтимоий туризм - бу давлат ёки бошқа жамоат ташкилотлари томонидан моддий ва маънавий таъминлаб туриладиган туризмдир. Бунда дотациялар, енгилликлар ва рағбатлантирувчи имтиёзлар нафақат қонун ва нодавлат жамғармалари белгилаган шахслар ва туристлар категориясига, шунингдек, шу турдаги туристик ташкилотчиларга ҳам берилади. Энг кенг тарқалган турларга болалар ва ёшлар туризми киради. Улар туризмда алоҳида саёҳат турларини ташкил этади.

Ёшлар ва болалар туризми - одатда мактаб ўқувчиларига таълим бериш мақсадида қўшимча маълумотларни олиш учун уюштирилади (гербарий йиғиш, ўз ўлкасини ўрганиш ва бошқалар). Асосий ўрин ўқувчи ва ўсмирлар орасидаги мулоқотни эгаллайди. Болалар ва ўсмирлар туризми махсус эътибор ва қобилият талаб этади. Ташкилотчилар яхши педагогик тайёргарликка эга бўлиши керак. Бундай туризм ижтимоий туризм асосида ташкил этилиб, дотация ва чегирмалар билан кенг таъминланади. Масалан, халқаро студентлар билети - ISIC, EU ўсмирларга арзонлаштириш ҳуқуқини беради.

Ёшлар учун туризм бу - юксак даражада тараккий топган жамиятнинг ҳаёт мазмунидир. Бунга 25 ёшгача ва оила қурмаган шахслар киради. Туризм уларга ҳаётда тўғри йўл танлашга ва ҳаётий тамойилларни шакллантиришга ёрдам беради. Кундузги таълим тизимида ўқийдиган ва 25 ёшгача бўлган ёшларга дунёнинг барча жойларида амал қиладиган имтиёзли таърифлар мавжуд. Бу имтиёзлар ҳар - хил транспорт турларига, махсус ёшлар ётоқхоналарида яшашга, музейларни, паркларни, кўргазмаларни томоша қилиш учун берилади. Энг асосийси шуки, нархларда чегирмалар берилади. Баъзи ҳолларда турист ота - онасига қўнғироқ қилиши мумкин. Ёш туристлар ўқитувчи - кузатувчи ёки махсус шу соҳада ишловчи мутахассис томонидан саёҳатга олиб чиқилади. Кўп ҳолларда талабалар 3 - 5 киши бўлиб бирлашишади ва мустақил равишда шаҳарга ёки хорижий давлатга саёҳат қиладди. Бунда талабалардан бири, ёки ўз ўқитувчиси саёҳатга олиб боровчи бўлиб иштирок этади. Шунингдек, бунда саёҳат олиб боровчи шахсга ҳам чегирмалар берилади.

Бундай туризмга имтиёз яратувчи ташкилотлар - Халқаро ёшлар ташкилоти, Халқаро ёшлар туризми федерацияси (Federation of international youth travel organization) дир. Бу федерация 1951 - йилда ташкил топган бўлиб, асосий қўмитаси Копенгагенда жойлашган ва ЮНЕСКО раҳбарлигида иш олиб боради.

Хостел - ётоқхона сифатидаги, арзон ёшлар меҳмонхонасидир. У одатда коридор системасида бўлиб, умумий ҳожатхона, ювиниш хоналари, ўз музлатгичларига, микротўлқинли печларга эга бўлган ошхоналарга, умумий телевизорга эга бўлган дам олиш хоналари ва таксафонларга эга бўлади. Овқатланиш кафе ёки ошхонада ташкил этилади. Хостеллар хоналари 2

кишилиқдан 6 кишиликкача (баъзи ҳолларда кўпроқ) бўлади. Хостеллар кам қулай бўлсада, лекин доим тозадир. Нисбатан ёшроқ туристлар яшайдиган хостеллар шовқинлироқ бўлади, ёшлар тез - тез шўхлик қилишади ва бу ярим кечагача чўзилиши мумкин. Шунга қарамасдан кўпгина ёш бўлмаган туристлар ҳам хостелларда яшашади. Улар ёшлар ҳаётига кўникиб қолишган ва бунда хостеллар арзон хизмати ҳам роль ўйнайди. Шундай хостеллар борки, у ерда туристнинг ўзига тегишли бўлган ўрин - жой чойшабларидан фойдаланиш мумкин. Кўп хостеллар кундузи тозалаш учун ёпиб қўйилади, бу пайтда туристлар юки ва буюмлари махсус хоналарда сақланади.

Хостеллар хизматига: чойшабларни ювиш, чегирмаларга эга бўлган музей, театр, кинотеатр, автобус, поезд чипталарини сотиш ва умумий экскурсия ташкил этиш, интернет хизмати кабилар қиради.

Хостеллар бутун дунё бўйлаб тарқалган, лекин улар Европада оммалашган. Катта шаҳарларда бир нечта хостеллар фаолият олиб боради, ёзда улар сони кўпайиб студентлар ётоқхоналари сифатида фойдаланилади. Хостеллар шаҳар марказларидан узоқ бўлмаган темир йўл ва автобус вокзаллари яқинида жойлашади.

Студентлар учун хостеллар дейилганда, унда фақат талабалар яшаши мумкин,- деган ҳулоса келиб чиқмайди. Бу хостелларда катта ёшдаги туристлар ҳам жойлашиши мумкин. Скандинавия мамлакатларида хостелларга жойлашиш учун "Халқаро хостеллар уюшмаси" аъзолик карточкаси бўлиши керак. Халқаро ва миллий студент йўлланмалари билан ҳамма хостелларда катта чегирмага эга бўлган меҳмонхона ва овқатланиш хизматларига эга бўлиш мумкин. Хостеллар йирик меҳмонхоналар тармоғига қўшилган ва улар Европанинг ҳар бир катта шаҳарларида бўлиб, улар томонидан хостеллар каталогларини чоп этиш ва жойларни банд этиш хизмати ташкил қилинган.

- Ёшлар хостелларининг пайдо бўлиши XX асрнинг бошларида Германияда вужудга келган. 1901 - йилда "Кўчманчи қушлар" ("wonder - vogel") жамияти ташкил топди ва бунда бошқалар ҳаётини ўрганиш мақсадида узоқ муддатли пиёда саёҳат қилишни ҳоҳлаган шахслар иштирок этишган. Улар алломаларнинг халқ оғзаки ижодиётини ва халқ рақсларини ўрганишган. 1910 - йилда ушбу жамият ташаббуси билан махсус хостел очилди. Бу оддий ва арзон ёшлар тунаш жойи деган маънони англатган. Хостелларни ташкил қилиш ғояси тез тарқалди ва улар нафақат Германияда, балки бошқа давлатларда, жумладан, Нидерландия, Швейцария каби Европанинг бошқа давлатларида пайдо бўла бошлади. Биринчи жаҳон уруши хостеллар барпо этилиши жараёнига таъсир этди, лекин ундан олдин 1930 - йилда Англияда биринчи хостеллар уюшмаси, 1932 - йилда Халқаро хостеллар федерацияси ташкил топди. Ёшлар хостеллари уюшмаси бу - ёш туристларни меҳмонхоналар, ётоқхоналар ва турбазаларга ўртамаёна нархларда жойлаштириш фаолиятини олиб боровчи ташкилотдир. Уюшма дунёдаги 5500 дан ортиқ хостелларни ўз ичига олади. Австралияда уюшма тизимида 140

хостел мавжуд. Бугунги кунда федерацияга 70 та мамлакат аъзо. 1934 - йилда АҚШда ҳам хостеллар уюшмаси ташкил топди.

Россия ёшлар хостеллари уюшмаси 1992 - йилда ташкил топди. Уюшма маркази Санкт - Петербургда жойлашган бўлиб, у ўз ичига 7 та хостелни олади. Уюшма 1993 - йилдан бошлаб Халқаро хостеллар федерацияси (IYHF) аъзоси ҳисобланади. Ҳозирги кунда Россияда IYHF ва RUHA аъзолари учун чегирмаларга эга бўлган хостел карточкаларини (RUHA card) жорий этиш давом этмокда. Бу карточкалар дунёнинг 3500 хостелларида чегирма олиш ҳукуқини беради.

Россия ёшлар хостеллари уюшмасига қарашли Санкт - Петербург халқаро студентлар туризми хостели бор. Бу меҳмонхона 1991 - йилда ташкил топган бўлиб, у Москва вокзали ва Невск проспектидан узоқда бўлмаган шаҳар марказида жойлашган. У Россиядаги биринчи хостел номини олиб, Россия хостеллар уюшмасига аъзо. Меҳмонхонада 56 та жой бўлиб, улар 2 ва 5 кишилиқ хоналардан иборат. Хостел туристик гуруҳларга арзон хизмат кўрсатади ва ҳар бир қаватдаги душлар, ювиниш хоналари, ҳожатхоналардан ташқари интернет кафелар хизмати мавжуд. Яшаш тўлови 12 АҚШ долларидан 15 АҚШ долларигача. Хона нархига нонушта ҳам киради. Хостелда "Симбад травел" туризм идораси хизмат кўрсатади ва бу идорада 77 та мамлакатдаги 5500 та хостелларда жойларни банд қилиш мумкин. Булардан ташқари, визалар очиш, махсус чегирмаларга эга бўлган авиачипталар сотиш йўлга қўйилган.

International student identity card (ISIC)

Дунёнинг исталган жойига саёҳат қилиш учун кенг имкониятлар яратиб берадиган махсус студентлар ва ёшлар учун карточкалар (ISIC, GO 25) мавжуд. ISIC - бу халқаро студентлар гувоҳномасидир. Карточка (INTERNATIONAL YOUTH TRAVEL CARD (GO 25) студентлардан ташқари 25 ёшгача бўлган ёшларга ҳам берилиши мумкин. Ёшларни олиб борадиган ўқитувчиларга карточкалар берилади (INTERNATIONAL TEACHER IDENTITY CARD (ITIC)). Бу карточкаларга эга бўлганларга ҳар - хил имтиёзлар ва чегирмалар берилади. Масалан, хостелларга жойлашиш ва уларда овқатланиш, транспортларда юриш учун махсус чипталар (STA ёки KILBOY). ISIC карточкаларига эга бўлган ёшларга салбий вазиятларда тиббий, молиявий ва бошқа ёрдамлар берилади.

ISICConnect.

ISICConnect - бу ISIC карточкаси ёрдамида алоқа хизматидан фойдаланиш ҳукуқини берувчи карточка. Бу карточка орқали телефон, телефакс, электрон почта орқали бепул ёки арзон баҳоларда фойдаланиш мумкин.

Ёшлар учун автобус хизмати

Европага саёҳат қилувчилар учун энг қулай транспорт воситалари автобус йўналишларидир. Улардан бири ЕВРОЛАЙНС йўналиши бўлиб, Европанинг 30 та катта шаҳарларини боғлаб туради ва ҳар бир шаҳардан деярли ҳар кун,

катта шаҳарларда кунига 5 мартагача автобус йўналишлари қатнайди. Турист автобус йўналишларини ўзи танлайди, масалан, 2 соатдан кейин сиз Амстердамда бўлишингиз керак, агар ҳаво бузилиши кўрилса, сиз куёшли Испанияга саёҳат қилишингиз мумкин. ЕВРОЛАЙНС чипталарини 309 кунга ёки 60 кунга олиш мумкин бўлиб, унинг нархини чиптанинг амал қилиш муддати белгилаб беради. Саёҳат қилиш учун жойларни бир сутка давомида ЕВРОЛАЙНС идораларида банд қилиш мумкин. Туризм энг авжига чиққан пайтда жойларни эртароқ банд қилиш лозим. Жойни банд қилгач, сизга махсус купон берилади. Бу купон сиз автобусга чиқаётган пайтингизда кўрсатилади. Биринчи автобус йўналишини сиз чипта сотиб олаётган пайтингизда банд қилишингиз мумкин.

Саёҳат қилаётган пайтда чипталарни ва пулларни хавфсиз жойларга қўйиш тақозо этилади. Йўқолган ЕВРОЛАЙНС чипталари ва пуллари тўланмайди. Сотилган ЕВРОЛАЙНС чипталари қайтиб олинмайди.

Contici системаси бўйича Европа бўйлаб асосий саёҳатлар

Контики - бу дунё бўйлаб автобусда саёҳат қилиш тизими бўлиб, унда 18 ёшдан 35 ёшгача бўлган шахслар саёҳат қилишлари мумкин. Туристлар ҳамма шароитларга эга бўлган махсус автобусларда саёҳат қилишади ва уларга малакали менежерлар ёлланади. Туристлар ўз саёҳатларини 50 кунгача давом эттиришлари мумкин. Бошқа томондан қараганда Контики тизими бир неча кунлик турларни таклиф этади. Бу студентларни имтихондан кейин саёҳат қилиш имкониятини яратиб беради.

Контики ва Евролайнс автобус йўналишларини банд қилиш тўловларини тўлаш "Симбад травел" туризм агентлиги томонидан амалга оширилади.

Дунёнинг исталган бурчагига студент чегирмаларига эга бўлган авиачипталар

Дунё бўйлаб саёҳат қилиш самолётларда бошқа транспорт воситаларига қараганда анча қулайдир. Самолёт учиб тезлиги, қулайлиги, ички хизматлари студентлар учун қимматга тушиши мумкин. Шу сабабли, ёшлар ва студентлар уюшмаси бу муаммони ечишнинг чегирма йўлидан фойдаланишни жорий этмоқда. Шарқ авиакомпаниялари студентлар ва ёшларнинг ички ва ташқи авиарейслари учун ҳар - хил турдаги имтиёзларни яратиб берган. Булардан ташқари, авиарейсларда жойларни банд қилиш ва почта орқали авиачипталар сотиб олиш хизматлари яратиб берилган. Студентлар чегирмасига эга бўлган авиачипталар ISIC ёки GO 25 карточкалари орқали сотилади.

Ижтимоий туризм яна ногиронларга ва қарияларга, нафақахўр ва шу каби тоифалардаги ижтимоий енгиллик ва имтиёзларга эга бўлганларга ҳам мўлжалланган.

Тузилиши жиҳатидан нотижорат ёки тижорат йўналишли туризм ҳам мавжуд: нотижорат туризм - ўз маъносига кўра дам олиш, кўнгилхушлик ва хушчақчақлик учун уюштирилади; тижорат ва ишбилармонлик туризми - мақсади кичик ҳажмдаги буюмларни улгуржи сотиб олишдан иборат.

Тадбиркорлик мақсадидаги туризм - саёҳатнинг кенг тарқалган тури бўлиб, бизнес хизмат кўрсатиш билан туристик фирмаларга анчагина фойда келтиради. Уларнинг кўпчилиги одатда расмий идоралар вакилларидир. Ишчи сафарлари билан бошқа ҳудуд ёки давлатларга борувчилар, тадбиркорлар - нотижорат ташкилотлари вакиллари бўлиб, улар business travellers тоифасига киради. Туризмнинг бу тури жаҳонда кенг тарқалган, улар туризм статистикасида қатнашадилар, чунки унинг иштирокчилари ўз давлатидан маблағ оладилар ва уни туризм марказларига олиб келишади. Тадбиркорлик туризмида туристлар туристик хизматларнинг катта қисмидан фойдаланишади. Энг қимматли меҳмонхоналарда туришади, бой маданий дастурлардан фойдаланишади, сувенир ва совғаларни фаол сотиб олишади. Бу ҳилдаги туризм баҳоси юқорилиги, унда фойдаланиладиган товар ва хизматлар қимматлигидан келиб чиқади. Баъзи давлатлар бундай туризм учун махсус визалар беришади. (Эстония, Финляндия ва ҳ. к.).

Конгресс туризм - махсус туризм бўлиб, унда съезд ва семинарлар ўтказиш ташкил этилади. У ҳам ишбилармонлик туризмига киради. Бу турдаги сайёҳлик дунёда машҳур бўлиб жуда қулайдир. Одатда, бунда конференция иштирокчилари ҳаражатларини уни юборган ташкилот ёки фирма тўлайди. Шунинг учун АҚШ, Швейцария ва Финляндияда бу турдаги саёҳат давлат туризм дастури асосини ташкил этади. Катта меҳмонхоналарда барча зарур нарсалар билан таъминланган катта ва кичик конгресс - холлар, мажлис заллари, бизнес марказлар, банкет заллар, транспорт хизмати ва шу каби конференция ва съезд ўташиш учун керакли хизмат турлари ва бинолар қурилади.

Дунёга машҳур конгресс марказлари анчагина тигиз иш тартибига эга ва ҳар куни 2 - 3 та катта йиғилишлар уюштирилади, шу билан улар аҳоли бандлиги ва юқори даромад олишни таъминлайди.

Конгресс ташкил этишда учрашувдан олдин ва кейин иштирокчиларга катта миқдорда қўшимча хизмат турларидан фойдаланиш имконияти яратилади (кўргазмалар, банкетлар, концерт ва ҳ. к.). Шунинг эътиборга олиш керакки, 55 % дан юқори конгресс ва съездлар иштирокчилар сони кўпи билан 200 - 500 гача бўлади ва фақат 15 - 20 % и 100 кишилик иштирокчига мўлжалланади. Жуда катта конференциялар (1000 кишидан кўп) анча кам ўтказилади ва умумий сонининг 10% ини ташкил этади. Қўшимча қулайликлардан яна бири шундаки, конгресслар одатда туризм мавсуми орасида бўлиб, меҳмонхона ва ресторанлардан унумли фойдаланиш имконини беради.

Конференциялар анчагина олдин, учрашувдан 2 - 3 йил олдин режалаштирилади. Баъзи съездлар ва учрашувлар доимий ўтказилиб келинади. Конгресс туризмида унинг ташкилотчиларидан махсус маҳорат талаб қилинади. Чунки, жуда кўп ташкилий муаммолар юзага келиши мумкин. Шунинг учун бу турдаги туризм билан махсус фирмалар шуғулланади. Масалан, Буюк

Британияда 100 дан ортиқ шу каби фирмалар бор. Улар иштирокчиларга хизмат қилувчи ва ўзлари алоҳида учрашувлар уюштирувчи фирмалардир (масалан, маркетинг, реклама, таклиф, доклад ва кузатувчиларни танлаш ва ҳ.к.).

Шоппинг туризм - харид мақсадидаги туризмдир. Унда савдо дўконларидан, супермаркет, минимаркетлардан харид мақсадида товарлар сотиб олинади.

Хулоса

Ушбу мавзуда туризм турлари ва унинг турли кўринишлари баён қилиниб, унда туризм шартли равишда икки турга

бўлиб ўрганилди: актив (фаол) туризм ва пассив (нофаол) туризм. Актив туризмда туристлардан катта жисмоний куч талаб этилиши, бундай туризм билан асосий туристлар қатлами шуғулланиши, альпинизм ҳамда тоғга чиқиш каби кўп жисмоний куч ва зўриқиш бўладиган саёҳатлар бунга мисол бўлиши таъкидлаб ўтилган.

Пассив туризмда эса бунинг акси бўлиб, бундай туризм билан қариялар, пенсионерлар, ногиронлар шуғулланиши, бунга соғломлаштириш туризми мисол бўла олади.

Шунингдек, туризмнинг бошқа хиллари - кўринишлари сифатида: саргузаштли, темир йўл, автойўл, сув йўли, ҳаво йўли туризмларига ҳам алоҳида эътибор берилган, ҳамда дам олиш, роҳатланиш ва кўнгил очарлик, соғломлаштириш, ўрганувчи, қишлоқ, таътил кунларидаги дам олиш, гўзал тоғларга саёҳат, сафари тур, экотуризм, ҳарбий, этник, қариндошларни ва дўстларни кўриш, тарихий, диний - зиёрат, маросим, фалокат жойларига бориш, хазина излаш, ишқий, спорт туризмлари каби саёҳатларни батафсил ёритиб берилган.

Мавзуни ўрганиш жараёнида махсус ва ижтимоий туризмнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида ҳам маълумотлар берилган.

Таянч иборалар

- Туризм турлари
- Актив (фаол) туризм
- Пассив (нофаол) туризм
- Туризмнинг турли кўринишлари

Назорат ва мулохаза саволлари

1. Туризм турлари ҳақида нималарни биласиз?
2. Актив туризм деганда нимани тушунасиз?
3. Пассив туризм деганда нимани тушунасиз?

4. Махсус туризмни ташкил этиш йўллари қандай?
5. Ижтимоий туризмнинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
6. Дам олиш, роҳатланиш ва кўнгил очиш туризми ҳақидаги фикрингизни ифодалаб бering?
7. Соғломлаштириш туризми ҳақида қандай фикрга эгасиз?
8. Экотуризмни республикамизнинг қайси ҳудудларида ташкил этиш мумкин?
9. Ўзбекистондаги диний - зиёрат туризми объектларидан қайсиларини биласиз?
10. Тарихий туризмга ихтисослашган мамлакатлардан қайсиларини биласиз?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 - йил 27 - июлдаги "Ўзбектуризм" МКни ташкил этиш тўғрисида"ги Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 - йил 2 - июндаги "Буюк ипак йўли"ни қайта тиклашда Ўзбекистон Республикасининг иштирокини авж олдириш ва Республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора - тадбирлар тўғрисида"ги Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 - йил 15 - апрелдаги "2005 - йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида"ги Фармони.
4. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1999 - йил 20 - августдаги "Туризм тўғрисида"ги Қонуни.
5. "Основы туристской деятельности" (Учеб. пособие). Составитель Ильина Е.Н. -М.: Советский спорт, 2000 .
6. Биржаков М.Б. "Введение в туризм". Санкт - Петербург, 2000 .
7. Бгатов А.П. Туристские формальности. Учебное пособие. 2004.
8. Маринин М.М. Туристские формальности и безопасность в туризме. 2004.

6 - боб. Турист тушунчасининг моҳияти

6. 1. Турист тушунчасининг таърифи
6. 2. Туристнинг мақсадлари
6. 3. Туристнинг ҳуқуқи ва мажбуриятлари
6. 4. Туристнинг ирқи, миллати, жинси, ёши, тили, дини

6. 1. Турист тушунчасининг таърифи

Ўзбекистон Республикасининг 1999 - йил 20 - августда қабул қилинган "Туризм тўғрисида"ги қонунида турист тушунчасининг таърифи берилиб, унда: "турист - Ўзбекистон Республикаси ҳудуди бўйлаб ёки бошқа мамлакатга саёҳат қилувчи (доимий истиқомат жойидан туризм мақсадида жўнаб кетган) жисмоний шахсдир", - дейилади.

Турист - туристик маҳсулот, товар, туристик хизмат, ишнинг - (бутун турнинг) истеъмолчисидир. У бирор жой, аҳоли пункти, ҳудуд ёки мамлакатда унинг фуқаролиги, миллати, жинси, тили, динидан қатъий назар ўша жойда 24 соатдан кам бўлмаган ва 6 ойдан кўп бўлмаган муддатда турувчи вақтинчалик турувчи ёки ўз мамлакатидан ташқарида гуруҳли ёки якка тарзда камида бир марта ётишини амалга оширувчи, жойлашиш, ҳордиқ чиқариш учун саёҳат қилиш, даволаниш, иш мақсадларини амалга оширувчи ва борган жойида ҳақ тўланадиган бирор фаолият билан шуғулланмаслиги керак.

Аввало, турист туристик маҳсулотнинг истеъмолчиси сифатида деярли барча ривожланган мамлакатларда бўлгани каби, жумладан, Ўзбекистон республикасида мавжуд бўлган "Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш ҳақида"ги қонуни ҳимояси остида бўладилар. Туризм истеъмолчиси талаб қилишга ҳақлидир. Турист бўлмаса - туризм ҳам бўлмайди. Кўплаб ва турли жамоат ташкилотлари истеъмолчилар ҳуқуқлари ҳимояси масаласи билан шуғулланишади. Истеъмолчи дам олиш шароитларига деярли талабдан келиб чиқиб муносабатда бўлади ва тўланган хизмат бажарилмаганида ёки бу хизмат сифатининг ваъда берилгани билан мос тузилмаса шикоят қилиш ҳуқуқига эга. Таҳлиллар шуни кўрсатадики энг норози сайёҳлар - бу немис туристлари ҳисобланади. Германияда ҳар йили туристик фирмаларга компенсацияни талаб қилиб 500 дан зиёд шикоятлар тушади. Мамлакатда шу каби масалаларни ҳал этиш билан шуғулланувчи махсус воситачилар мавжуддир.

Турли мамлакат туристларининг характерлари ва туристик маҳсулотни истеъмол қилишдан мақсадлари кўп даражада умумий бўлишига қарамасдан, муҳим фарқларга ҳам эга. Бундай фарқларнинг моҳияти улар учун ҳаёт тарзи ва дам олишнинг одати, туристик ресурслар билан танишлиги ва ахборотнинг чуқурлиги, тарихни билиши, реалликни объектив қабул қилиш қобилияти ва

ушбу туристик марказда мавжуд бўлган туристик ресурслар ва имкониятлардан фойдаланишга боғлиқ.

Туристларни, айниқса хориж туристларини қабул қилишда туристик ресурслардан самарали фойдаланиш учун уларнинг ҳаёт тарзини, миллий характери хусусиятларини, тайёргарлик даражаси ва туристик қизиқиш объектини қабул қилиш имкониятини батафсил ўрганиш зарур.

Барча бу кўрсаткичлар ва характеристикалар туристик маҳсулот, хизмат ҳажми ва даражаси, экскурсия матнлари ва ҳ. к. ни лойиҳалашда ҳисобга олинади.

Ҳозирги кунда энг кўп тарқалган тадқиқот шакли - туристик марказлар ва ҳудудларга туристларнинг келиши ва кетишини расмий статистика тўплами бўлиб, унда туристик оқимларни, ҳаракат қилиш усулларини, туристлар эҳтиёжлари ва уларнинг тўловга қобиллигини, хусусан, туристик ресурсларни қабул қилиш, туристик фаолиятни бошқа таҳлиллари, асосан ушбу ҳудуд учун туризм даромадлилиги бўйича махсус тадқиқотлар ўтказилади.

Турист - моддий ва маънавий туристик маҳсулотларнинг истеъмолчисидир. Моддий туристик маҳсулотлар дейилганда - туристларни жойлаштириш, ташиш, овқатлантириш, майиший хизматлар кўрсатиш шаҳобчалари, тарихий ва маданий ёдгорликлар ва уларда кўрсатиладиган барча моддий хизматлар мажмуи тушунилади. Маънавий туристик маҳсулотлар дейилганда эса - (масалан, тарихий туризм бўйича) туристларни тарихий ва маданий ёдгорликлар билан таништириш мақсадида гид - экскурсоводлар томонидан уларга берилган тарихий маълумотлар ва ахборотлар, (маданий туризм бўйича) туристларга фестиваллар, карнаваллар, томошалар, концертлар, театрлар, дорбозлар, цирklarда берилган маданий озуқалар, руҳий кечинмалар тушунилади. Демак, туристлар мана шундай туристик маҳсулотларнинг истеъмолчисидир.

Моддий туристик маҳсулотлардаги жойлаштириш тизимининг ўзида туристлар бевосита бир қатор туристик хизматларнинг истеъмолчисидирлар. Олиб юриш ва овқатлантириш тизимида ҳам туристларга истеъмол учун қатор хизматлар мажмуи кўрсатилади.

Мазкур моддий ва маънавий туристик маҳсулотлардан туристлар қониқиш ҳосил қилмаса, ушбу туристик истеъмоллар яроқсиз ва қисман яроқсиз ҳисобланади, ҳамда, ўз навбатида туристлар қонун талаблари билан ҳақ - ҳуқуқларини қондириш юзасидан турагентларга мурожаат қилишлари мумкин. Шартномада туристлар томонидан кўрсатилган барча шартлар тўлиқ бажарилиши лозим. Чунки, туристлар мазкур турмаҳсулотлар учун олдиндан ўз маблағларидан пул тўлаб қўйишган. Демак, улар магазинлардан маҳсулот сотиб олган кишилар каби истеъмолчидирлар. Талаб қондирилмаса, охириги йўл - суддир. Бу ҳақда мавзуимизнинг кейинги (туристнинг ҳуқуқ ва эркинликлари) қисмида ҳам тўхталиб ўтамиз.

Турист - вақтинчалик туновчи мусофирдир. Юқорида кўрсатилганлардан ва туризм тушунчасидан кўринадики - турист ҳудуд ёки мамлакатнинг

вактинчалик келиб - кетувчиси ҳисобланади. У бу ҳудудга ёки мамлакатга вақтинчалик келади, бу жой унинг одатдаги яшаш жойидан фарқ қилади. У туризм мақсадида маълум муддатга келади ва бу муддат 6 ойдан ошиб кетмаслиги лозим. Ҳудуд ёки мамлакатга бир ишда 6 ойдан кўп муддатга келувчи шахс турист ҳисобланмайди ва туризм статистикасида ҳисобга олинмайди.

Вақт омили бўйича туристик саёҳатларни қуйидагиларга ажратиш лозим:

1 - 3 кунлик саёҳатлар. Булар дам олиш кунлари ташкил этилади. Бундай саёҳатлар минимал транспорт харажатларида, маданий ва туристик марказларда ўтказилади. Клуб саёҳатлари муҳим ўринни эгаллайди, масалан, турли майдонлардаги гольф ўйинларга ёки бошқа кўринишдаги дам олиш ва ҳордиқ чиқариш машғулотларига;

4 - 7 кунлик саёҳатлар дунё туризм статистикасида энг кўп тарқалгани ҳисобланади;

8 - 12 кунлик саёҳатлар, маълум даража туристлари учун бу фойдали ва харажатларнинг пасайиши билан кузатилади. Маълум туристик ҳудудларга 2 ҳафтага бир марта бориш 7 кунга 2 марта боргандан арзонроқдир;

Узоқ муддатли саёҳатлар: 2 ҳафтадан кўп муддатга. Булар шунчалар озки, ҳатто баъзи меҳмонхоналар 2 ҳафталик дам олишни сотиб олган туристга 3 ҳафтани бекорга беришган. Бундай саёҳатлар махсус туризм кўринишларга хос.

Ҳар бир туристик ҳудудга ёки марказга турли муддатдаги турлар хосдир. Туризмнинг юқори иқтисодий кўрсаткичлари ривожланган транспорт инфратузилмасига ва алоқа йўлларига эга чегаравий мамлакатларга хосдир. Турист оқимлари бир вақтда темир йўл, сув, ҳаво ва автомобил транспорти билан боришади, қисқа муддатли саёҳатда турист ҳар куни кўп кунликка нисбатан кўп сарф қилади.

Европада қисқа муддатли саёҳат бўйича туристик оқим обороти Францияга 18% гача, Австралияга 12 % гача, Германияга 8 % гачадир. Агар Россиядан Араб Амирликларига ёки Мисрга туризмни кўриб чиқадиган бўлсак, унда асосий саёҳат қисми 6 - 7 кунлик саёҳат бўлиб чиқади.

Албатта, турист вақтинчалик ташриф жойида 24 соатдан кўп бўлади. Инсон физиологиясидан уни дам олиши ва тунаши учун вақт керак, шунинг учун у тунаш жойи сотиб олиши лозим. Тур - бу камида 2 та ёки 3 та туристик хизматлар пакетидир. Шунинг учун жаҳон тажрибасида турнинг давомийлиги тунаш бўйича ҳисобланади.

6. 2. Туристнинг мақсадлари

Кишиларнинг узоқ вақт пул йиғиб, кейин қисқа вақтга уйдан саргузашт излаб кетиши ва иқтисод қилиб йиққан пуллари оид кунлар ичида кўнгилочар тадбирларга ва дам олишга сарфлаши учун унга қандайдир кучли ундовчи сабаб керак. Туризмнинг хорижий туристларни ўзига жалб қилувчи сабабларини

кўриб чиқамиз. Экспертлар энг асосий сабаблар каторига куйидагиларни киритадилар:

а) янги маданият ва турмуш тарзи, янгича таом турлари ва анъаналари билан танишиш ва уларни ўрганиш;

- б) кўнгилхушликлар, тунги ҳаёт билан танишиш, сифатли ресторан, дансинглар ва бошқа кўнгилочар муассасаларга бориш имконияти;

- в) озроқ вақт бошқача ҳаёт кечириш, ўйин - кулгига берилиш, узоқ вақт тежамкорлик билан тўпланган пулларни эркин сарфлаш имконияти, оз бўлсада, ўзини бошқачароқ, юксакроқ инсон сифатида ҳис этиш истаги, умумий вазиятни ўзгартириш, зўриқишдан ҳалос бўлиш, дам олиш;

г) театрлар, томошалар, фестиваллар, карнавалларга бориш, янги танишлар орттириш, қизиқарли кишилар билан мулоқотда бўлиш, мазкур мамлакатда иш юритиш учун имкониятларни ўрганиш, шоппинг мақсадлар;

д) эсдалик совғаларини харид қилиш;

е) денгиз бўйида дам олиш, спорт;

ж) кишки спорт ва дам;

з) даволаниш, соғломлаштириш мақсадлари;

и) диний мақсадлар, зиёрат;

к) яқинлар ва дўстлар билан учрашув.

Турли мамлакат туристлари учун мазкур сабаблар турлича нисбий кўрсаткичга эга. Таажжубки, туристлар одатда битта агентликнинг хизматларидан фойдаланадилар. Агар биринчи гал улар тўланган маблағга яраша саёҳатдан, кўрсатилган хизматлардан қониқиш ҳосил қилган бўлса, кейин ҳам улар айнан шу агентлик ёки туризм компаниясига мурожаат этадилар, албатта, агар компания туристик сафар йўналишида уларнинг хоҳиш - истакларини тўлиқ қондира олса. Айнан шу сабабга кўра, йирик компаниялар ҳар йили янги йўналишларни ишлаб чиқмоқдалар. Бу етарли даражада мижозларнинг доимийлиги ва агентликнинг уларга бирорта янгилик таклиф қилиши, мижозларни йўқотмаслик истаги билан изоҳланади. Масалан, немис маркетинглоглари туризм маҳсулотига бўлган талабни ўрганиб, муҳим хулосаларга ҳам келдилар. Яъни, немис туристлари ўзларининг доимий агентлигига мурожаат этганда, улар айниқса куйидагиларга эътибор берар эканлар:

а) қаерга саёҳат қилиш афзал ва дам олишни қандай ташкил этиш маъқул, - деган саволга жўнли маслаҳат бера оладиган малакали экспертларнинг мавжудлиги - 68%;

б) агентликнинг манзили - 51%;

в) фирма офисидаги ёқимли муҳит - 51%;

г) сифатли хизмат кўрсатиш - 46%;

д) мақбул нархлар - 42%;

е) таклиф этилаётган хизматлар ва турларнинг кўплиги - 42%

Аммо, ҳар қандай турист ҳам туризм фирмасининг ишончилигини биринчи ўринга қўяди. Туристлар берадиган анъанавий савол: "Туризм фирмаси ишончлими, алданмаслик учун қаерга мурожаат этиш керак?". Бу масала ҳаммани ташвишга солади. Дам олишга маблағ йиғишнинг машаққати жуда юқори, шу сабабли табиийки, одамлар сифатсиз хизмат кўрсатилишидан, туризмдан кутилган таъсурот олмаслигидан доимо ҳавотирда бўладилар.

Туризм соҳасидаги чигаллашиб кетган муносабатларнинг асосий субъекти бўлмиш турист учун ҳам, фойда олишни кўзлайдиган ташкилотчилар учун ҳам асосий мақсад - туристнинг мириқиб дам олиши, шунингдек, билимларини орттиришидир.

Статистика идоралари бу мақсадларни алоҳида бўлимга ажратиб, унга қуйидагиларни киритадилар: бўш вақт, рекреация, дам олиш - диққатга сазовор жойларни томоша қилиш, спорт ва маданий томоша тадбирларига бориш ва уларда иштирок этиш, спорт билан шуғулланиш, пиёда ва альпинистик сафарга чиқиш, соҳилда дам олиш, дўконларга бориш ва товар харид қилиш, қимор ўйинлари, ҳарбийлар учун дам олиш ва рекреация, мактаб ўқувчилари ва ёшлар учун ёзги оромгоҳлар, асал ойлари ва бошқалар.

Хордик чиқариш ва дам олиш - инсоннинг табиий эҳтиёжи бўлиб, жисмоний ва руҳий кучини тиклашга, узоқ вақт ишлаш оқибатида пайдо бўлган зўриқишдан ҳолос бўлишга ёрдам беради. Одатда нормал ишлайдиган киши бир йилда бир ҳафтадан беш ҳафтагача (масалан, Буюк Британияда) дам олади. Баъзи мамлакатларда, масалан, Хитойда таътилнинг ижтимоий - ҳуқуқий институти ҳам, аксарият маҳаллий халқ учун туризмнинг ўзи ҳам йўқ. Маълум тоифа кишилар, масалан, фермерлик билан шуғулланувчилар учун дам олиш мақсадларида ҳақ тўланадиган режали йиллик таътил белгиланмаган. Чунки, бошқа сабабларни бир четга қўйсак, сигир фермерга таътилга чиқиш имконини бермайди, чунки уни ҳар куни соғиш керак. Туризмнинг ҳар бир иштирокчиси, яъни турист ўзи учун жисмоний, маънавий, иқтисодий, сиёсий жиҳатдан ва имкониятлари доирасида энг қулай ва мақбул бўлган дам олиш турини танлайди.

Соғломлаштириш ва даволаниш мақсадлари аҳамияти бўйича иккинчи ўринда туради: курорт, пансионат, санаторий, даволаш - соғломлаштириш муассасаларида дам олиш, саломатликка фойда бўладиган саёҳатга чиқиш, даволовчи сувлардан фойдаланиш, даволашнинг бошқа турлари. Айтиш жоизки, дам олишнинг ўзи саломатликка ижобий таъсир кўрсатади ва шунинг учун дам олишнинг бундай тақсимланиши шартлидир.

Кейинги ўринда касбий - хизмат мақсадлари туради: хизмат сафаридаги мутахассислар, масалан, ускуналарни йиғиш ва ўрнатиш учун юборилган хизматчилар, йиғилиш, мажлис, анжуман, конгресс ва курултойларда, савдо ярмаркалари ва кўргазмаларида иштирок этувчилар, корхона ходимлари учун рағбатлантирувчи сафарлар (инсентив туризм), маъруза ва концертларда

катнашувчилар, туризм сафарлари дастурларини тайёрлаш (реклама турлари), жойлаштириш ва транспорт хизматларини кўрсатиш бўйича шартномалар тузиш, гид вазифасида ва туризм соҳасидаги бошқа касбларда ишлаш, профессионал спорт тадбирларида иштирок этиш, пуллик таълим, ўқув ва тадқиқот фаолияти, қариндош ва дўстларникига меҳмонга бориш, ватанини зиёрат қилиш, дафн маросимларида қатнашиш, ногиронларни парваришлаш, диний мақсаддаги зиёрат сафари ва диний маросимларда иштирок этиш.

Бошқа мақсадлар: йўловчи, ҳаво ва сув кемалари экипажи фаолияти, транзит сафарлар ва бошқалар. Мазкур мақсадларга эришилса, туризмдан кўзланган мақсад, яъни фойда олиш учун имконият туғилади. Туризм хизматларини ташкил этиш ва кўрсатиш борасида бажарилган машаққатли меҳнат ўзини оқлайди.

Турли мамлакатлар туризмнинг қайси тури кўпроқ ривожланганига қараб у ёки бу тоифага киритилади, улар статистикада кўрсатилади ёки кўрсатилмайди. Масалан, Санкт - Петербургда йирик порт шахри сифатида денгиз сафари туризми муҳим ўрин тутadi (денгиз туристларининг сони мавсум ва минтақадаги вазиятга қараб 150 - 250 минг атрофида). Халқаро туризмнинг барча қонунларига кўра денгиз туристлари экскурсантлар тоифасига киритилсада, улар турист сифатида ҳисобга олинади ва статистик ҳисоботда алоҳида бўлимга ажратилади. Бир кунда 21 % россиялик туристлар Финляндияга товар харид қилгани чегара яқинидаги савдо марказларига ташриф буюрадилар. Вақт кўрсаткичлари бўйича улар мамлакатга бир неча соатга харидор сифатида кириб келган экскурсантлардир. Аммо, уларнинг мазкур минтақа иқтисодиётига қўшган иқтисодий ҳиссаси шундай каттаки, бу минтақа маъмурияти уларни бажонидил туристлар тоифасига киритади. Бу ҳар томонлама қулайдир, унинг минтақа иқтисодиётидаги салмоқли улуши мамлакатдаги туризмнинг самарадорлиги кўрсаткичини ҳам орттиради, туризм соҳасини давлат даражасига кўтаради.

6. 3. Туристнинг ҳуқуқи ва мажбуриятлари

Ўзбекистон Республикасининг 1999 - йил 20 - августда қабул қилинган "Туризм тўғрисида"ги Қонунининг 14 -моддаси "Туристнинг ҳуқуқлари", - деб номланиб, у қуйидаги тарзда баён қилинади: турист - шартномада назарда тутилган туристик хизматлар мажмуидан тўла фойдаланиш, саёҳатга таълуқли тўлиқ ва ишончли ахборот олиш, шахсий хавфсизлик, ўз ҳуқуқларининг ҳимоя қилиниши, шунингдек, ўз мол - мулкининг асралиши, шошилишч тиббий ёрдам олиш, шартнома бажарилмаган ёки лозим даражада бажарилмаган тақдирда моддий зарарнинг тўланиши, шунингдек, маънавий зиённинг ўрни қопланиши, агар турнинг умумий қиймати ошиши унинг шартлашилган қийматидан ортиб кетса, шунингдек, форс - мажор ҳолатлари рўй берган тақдирда туристик

фаолият субъектига етказилган зарарнинг ўрнини қопламасдан шартномани бекор қилиш ҳуқуқига эга.

15 - модда "Туристнинг мажбуриятлари", - деб номланиб, у қуйидаги тарзда баён қилинади: турист - шартнома шартларига, божхона ва чегара назрати қоидаларига, борилган мамлакатнинг қонун ҳужжатлари талабларига риоя этиши шарт.

Ҳаракат эркинлиги - туризмни аниқловчи муҳим омилдир, у саёҳатларда қатнашиши учун туризмнинг гармоник ривожланиши ва индивидуал юксалиши учун муҳимдир.

Ҳукумат миллий қонунчиликда туристик чегара ва божхона муаммоларини енгиллаштириши муҳим аҳамиятга эга. Виза олишдаги қийинчиликлар, чегарадан ўтиш қийинчиликлари мураккаб божхона ва бошқа жараёнлар туризм ривожига тўсқинлик қилади. Бошқа тарафдан туристларни жалб этишни хоҳловчи мамлакатда соддалаштирилган чегаравий режим қўлланилади, масалан, виза россияликлар учун Миср, Туркия, Кипр, Араб Амирликлари каби қатор бошқа мамлакатларга визасиз режим ёки ташриф аэропорти жойида виза тўғрилаш режими ўрнатилган. АҚШ 26 мамлакат фуқароларидан виза тўғрилашни талаб қилмайди. Ҳозирда рус туристлари жалб этувчи контингент ҳисобланади, чунки улар бошқа мамлакатларга нисбатан 3 баробар кўп ҳаражат қиладилар. Бироқ, агар биз ноқонуний эмиграция учун туристик визалардан фойдаланишни кўрадиган бўлсак, туристларга виза бериш хайратланарлидир. 1998 - йил сентябрда туризм каналлари бўйича ноқонуний эмиграция учун Швейцария Россия туристларга виза бериш тартибини мураккаблаштирди.

Туристлик проспектларни кузатиб кўрамизки схемаларда қизил белги билан кўрсатилган ҳудудлар ҳарбий объектлар ҳисобланади, туристларга зиёрат таъқиқланади. Бошқа мамлакатлардаги каби Ўзбекистонда ҳам туристларга саёҳат таъқиқланган ҳудудларни аниқловчи меъёрий ҳужжатлар мавжуд. Агар керак бўлса, туристик фирма вакиллари мутасадди ташкилотлардан маслаҳат, қонун - қоидаларни олиши керак.

6. 4. Туристнинг ирқи, миллати, жинси, тили, ёши ва дини

Туризм ишида халқаро ва миллий ҳуқуқ меъёрлари бўйича ҳамда кишилар эркинлиги ва туристик хизмат қабул қилиш бўйича турист ирқи, миллати, жинси, ёши, тили ва дини бўйича чегараларга ва тўсиқларга учрамаслиги керак. Барча меъёрлар бўйича - туризм умуминсоний ҳодисадир ва ҳеч ким туризмни амалга оширишда чегараланмаслиги керак. Бу муҳим тамойил 1954 - йилда БМТнинг туризм бўйича конференциясида мустақамланиб қўйилган. Шу тарзда, халқаро меъёрлар бўйича турист учун умуман унинг миллати ёки ирқи муҳим эмас. Муҳими - у фойдаланган туристик ресурсларда қонуний пул тўлаши ва маҳаллий қонунларни бузмаслиги ва ўз вақтида чиқиб кетиши керак.

Туристлик миллат

Цивилизациялашган муносабатларда ва меҳмондўстликда 1 - тамойил бу: туризм мақсадларида - турист халқародир.

Турист туризм мақсадларида юридик категория кабидир, у ирқ, миллатга эга эмас ва турист сифатидаги исталган одам, фуқаролик бўйича қатнашади, яъни Ўзбекистондан чиқиб кетган туристик гуруҳга таълуқли. Масалан, рус, бошқир, татар ёки яҳудий Испанияда ўзбек туристлари ҳисобланади. Агар инсон бирор мамлакатга чиқиб кетиб, у ерда 12 ойдан кам муддат туриб ва яқин 12 ой ичида унга қайтмоқчи бўлса у ҳам шу мамлакат истиқоматчилари таркибига киритилади. Аммо, халқаро туризм анъаналарига кўра ҳеч қачон жойлаштиришда бир гуруҳ турист ичига бошқа гуруҳни қўйилмайди, бошқа миллатли турист ҳақида гапирмаса ҳам бўлади.

Бир неча ҳолатлар учун хизмат кўрсатиш ташкилоти туристнинг одатий ҳуқуқини, одатини, гигиена удумларини, овқатланишини билиш учун унинг миллатини билиши керак. Масалан, илиқ ўлкалар аҳолиси кондиционерларга ўрганиб қолишган, европаликни душсиз, иссиқ сувсиз номерларга қўйиш қийин. Бразилиялик меҳмонхонага келгандан кейин зудлик билан уйига - Бразилияга телефон қилиши ва онасига ёки қариндошига ҳаммаси қандайлигини айтиши керак. Овқатлантиришни ташкил этишда Осиё мамлакатлари аҳолиси учун муоммолар мавжуд, масалан япония ва хитойлик.

Бироқ шунга қарамай, туристик формалликларни амалга ошириш ҳужжатларида, масалан, меҳмонхоналарда жойлашишда, чегарадан ўтишда ва бошқаларда, паспорт эгаси паспортида кўрсатилган миллати талаб қилинади. Баъзи мамлакатлар ирқлар бўйича вақтинчалик мамлакатга ташрифни чегаралашади. Масалан, шундай мисоллар борки, Араб Амирликлари еврейларга ва шу каби паспортида Исроилга борганлигини тасдиқловчи белгилар бўлса, киришга рухсат этишмайди.

Покистон, Эрон, Ироқ ва Туркия мамлакатлари фуқаролари учун Швецарияга виза олиш деярли мумкин эмас. Чунки, бу мамлакатлар туристлари кўпинча қайтиб кетишмайди ва қочоқ сифатида қайтиб келишмайди. Туристлик ва бошқа визалар бўйича АҚШ энг шавқатсиз сиёсатни олиб бормоқда, бу Россия фуқароларига ҳам таълуқлидир. Бироқ, бу тўғридир, чунки келган туристлар эмиграция қонунчилигини ва режимини бузишади. Хусусан, эмиграция ёки иш топиш мақсадларидадир.

Турист жинси

Туризмда аёл ва эркеклар тенгдир. Аммо амалиётда бундай эмас. Бир қатор мамлакатлар ёлғиз аёлларни эмиграция меъёрлари бўйича ёки жуда шафқатсиз назорат қилади, шу тартиб туристларга ҳам тарқалган.

Жинсий белгилар туристни жойлаштиришда асосий ўрин тутади. Умум қабул қилинган меъёрлар бўйича туристларни жинси бўйича жойлаштиришади, эр - хотин ва оилаларнинг хоҳиши ҳам бунда инобатга олинади. Худди шу тамойил халқаро темир йўл ташишларда қўлланилади. Аёл ва эркек купьелари ташкил этилади, бола 12 ёшдан жинсда фарқи борлиги ҳисобга олинади.

Агар туристик саёҳат кўп жисмоний фаолият талаб қилса, дастурни қатнашувчиларнинг имкониятларидан келиб чиқиб тузиш керак.

Алоҳида ҳолларда юқори жисмоний ҳаракатларни талаб қилувчи туристик саёҳатларни амалга ошириш учун докторларнинг кўриги керак бўлади. Бу хусусан, тур ёки транспортда юришларда қатнашиш тўғридан - тўғри таъқиқланган ёки тавсия этилмаган ҳомиладор аёлларга таълуқлидир. Албатта, кекса кишилар учун чегараловлар мавжуд, масалан, суғурта компанияларининг кўп қисми 70 ёшдан ошган қарияларни суғурта қилишмайди.

Туристлик зиёрат объекти сифатида туристлар зиёрати учун очиқ бўлган эркаклар ибодатхоналари аёл бўлган туристлар учун ёки чекланган ёки умуман таъқиқланган, шунга ўхшаш эркак туристлар учун аёллар черковига зиёрат қилишда чекловлар мавжуд. Кийимлар кийиш талаби, туристларнинг ўзининг тутиши, овқатланиши, диний - маданий маросимларни амалга оширишда диний чекловлар назарда тутилади. Масалан, Эронни зиёрат этишга борган Европа аёлларини хулқи ва кийимларига талаблар шунчалар каттаки, туристлар ўзларини туризмни амалга оширмаётгандек ҳис этишади. Туристларнинг хулқи худога ишонувчиларининг ҳис - туйғулари ва диний маросимларини камситмаслиги керак. Бу асосан, аёлларга нисбатан чекловлар қаттиқ ҳисобланган ислом мамлакатлари ва маданий объектлари зиёратида муҳимдир. Австралия ва Араб Амирликларига ёлғиз туристик саёҳатга чиққан ёш аёлларга чекловлар мавжуд. Буларнинг кўп қисми ноқонуний эмиграцияни вужудга келтиради.

Ёш

Ёш ҳам баъзи белгиларга кўра туристик саёҳат учун тўсиқ бўлиб хизмат қилиши мумкин. Одатда 70 ёшдан ошганлар медицина суғуртасига таълуқли бўлмайди ёки бундай суғурта жуда қиммат туради. Маълумки, фаол ҳаракат усулларини ва юқори жисмоний ҳаракатни талаб қилувчи турлар қари кишиларга тавсия этилмайди ёки умуман таъқиқланади. Аммо, шуғулланган мутахассислар ва спорт усталари, масалан, альпинистлар юқори ёшларда ҳам жисмоний ҳаракатларни талаб этувчи саёҳат ва сайрларда иштирок этишади. Масалан, 1998 - йили альпинизм ветеранлари гуруҳи навбатдаги анъанавий Элбурсга чиқишни амалга оширишди. Иштирок этганларнинг ёшлари деярли 70, ҳатто ундан ҳам юқори эди.

Туризм мақсадлари ва статистикаси учун қуйидаги ёш тоифалари ажратилади:

0 - 2 ёш	-	инфанти
3 - 12 ёш	-	бола
14 - 18 ёш	-	мактаб ўқувчиси
18 - 25 ёш	-	ўсмир
18 - 25/26/28	-	студент
26 - 44 ёш	-	катта
45 - 64 ёш	-	катта

65 ёш ва ундан катта - нафақахўр

Баъзи мамлакатларда студентлар тоифасига фақат кундузги олий ўқув юртлари бўлимлари қатнашувчилари киради.

Ёш туризмни режалаштиришда, туризм тури ва усуллариининг фаоллигини баҳолашда ва саёҳат қилувчининг иқтисодий мустақиллиги ва эркинлигини характерловчи иқтисодий категория сифатида керакдир. Инфанти ва ёши кичик болалар оила таркибида саёҳат қилишади, улар қарор қабул қилишда ва иқтисодий тарафдан мустақил эмас. Мактаб ўқувчилари ҳам оила таркибида, ҳам туристик гуруҳ таркибида саёҳат қила оладилар, бироқ чегеранланган иқтисодий мустақилликка эга бўладилар. Ота - онасиз саёҳат қилинганда олиб бориб келувчи шахс (туристик гуруҳ раҳбари)га ишонч билдиришлари керак. Олиб бориб келувчи шахс синф гуруҳи раҳбарлари ёки ўқитувчиси бўлиши мумкин.

Ўсмирлар пулдорлар синфи ҳисобланмайди, аммо қарор қабул қилишида мустақил ва саёҳатни амалга оширишда фаолдир. Ўттиз ёшдан катта одамлар оила билан ёки болалари билан саёҳатни амалга оширишади. Ўрта ва катта ёшдаги туристлар иқтисодий эркин ва фаолдир, кўпинча болаларсиз дам олишади.

Тил

Маҳаллий тилни билиш туристнинг шахсий иши ҳисобланади. Ҳеч ким уни билишга, ўрганишга мажбурламайди. Шунинг учун туристик хизматлар таркибига зарур бўлганда гид - таржимон хизматлари, шунингдек, турли юзага келувчи муаммоларни ҳал этувчи туристик гуруҳни етакловчи (турлидер, гуруҳ бошлиги, гид - таржимон) хизматини киритиш керак. Тур қоида бўйича, агар унинг таркибига бошқа тилга ўтказиш хизматлари кўрсатилмаган бўлса, аниқ бир тилда амалга оширилади. Россия ва Ўзбекистон туристик гуруҳлари учун одатда хорижий давлатларда рус тилида экскурсиялар олиб борилади. Туристлик марказларда изоҳловчи ахборот ёзувлари, кўрсаткич ва табличкалар, буклет ва йўл кўрсатувчи ашёлар, туристларнинг миқдорига боғлиқ равишда турли тилларда сотилади. Ҳозирда Россия туристлари доимий зиёратчиларга айланган ва улар учун рус тилидаги ахборот ашёлари тарқатилган. Ўзбекистон туристлари учун ҳам асосан рус тилида тарқатилади.

Дин

Шуни айтишимиз керакки, туристик аҳамиятдаги объектларнинг 90 % ёки дин, ёки маданият билан боғлиқдир. Улар ҳозирда ўзининг ўрнига эга, ёки ўз мазмунини йўқотган, ёки унитилган. Булар маданий - тарихий бойликлар ва умуминсоний мерослардир. Масалан, Парижда христианликка таълуқли туристик объектлар 45 % дан юқори. Қандайдир диний конфессияга таълуқли бўлиши туризмни амалга оширишда тўсиқ бўлолмайди. Турист қонунлар билан танишган ҳамда қонун ва одатларни ҳурмат қилиши керак. Бу ҳолат уни бирор маросимни бажаришга, у ёки бу дин ёки маданиятни агар туристнинг мақсади - хоҳиши бўлмаса мажбурламайди. Агар диний қарашлар бўйича бошқа

динни хурмат қилишга рухий кучи етмаса, унда турист ўша жойни ёки мамлакатни зиёрат қилишни рад этиши керак.

Халқаро меъёрлар бўйича турист қаршилиқсиз диний маросимларни ва ибодатларни амалага ошириш ҳуқуқига эга, бироқ, бу туристларга ҳалакат бермаслиги ва меҳмонхона ҳамда бошқа жамоат жойларида бўлиш қоидаларини ва маҳаллий одатларни бузмаслиги керак. Масалан, йирик халқаро аэропортларда камида уч конфессия вакилларига хизмат қила оладиган диний маросимларни - ибодатларни бажариши учун мўлжалланган махсус жойлар мавжуд.

Одатда черковлар, ибодатхоналар ва бошқа объектлар туристлар зиёрати учун қулайдир, уларга эгалик қилувчи жамият ва секталар туристларни улар бундай зиёратларга тўлов амалга оширганлари учун иқтисодий тасаввурларидан келиб чиқиб, жон деб қўйишади. Улар зиёратчиларга мавжуд қоидалар ўрнатишади, хусусан кийим борасида, тартиб борасида, суратга олиш бўйича, ўз экскурсия олиб борувчисини таклиф этиш бўйича.

Ислом мамлакатларида хорижий туристларга диний қонун - қоидаларга мувофиқ жуда катта талаблар қўйилади. Араб Амирликларида жамоат жойларида маст ҳолда бўлиш, яланғоч ёки очиқ чўмилиши, кийимлари билан чўмилиши таъқиқланади, бошқа чекловлар ҳам мавжуд. Қоидани бузганлар қамоққа қамалади, жарима ундирилади ва ҳаттоки қалтакланади.

Диний чекловлар овқат турларига ҳам қўйилган. Диний чекловларга кўра, мусулмонлар ва яҳудийлар чўчқа гўшти ва у аралашган маҳсулотларни истеъмол қилишмайди. Динига қаттиқ амал қилган яҳудийлар диний қоида ва удумларга риоя қилиб тайёрланган махсус таомларни талаб қилишади. Нафақат таом турлари, ҳатто, кўнгил очиш турларини чегаралайдиган тўсиқлар ва даврлар ўрнатишади. Буларнинг ҳаммаси аҳолининг алоҳида гуруҳлари учун туристик маҳсулотни лойиҳалаштиришда ҳисобга олиниши керак. Айтиб ўтиш керакки, кўп миллатлар чўчқа гўштини истеъмол қилишни исташади, буни ҳам инобатга олиб қўйиш керак.

Диний парҳез (тоза) таомлар алоҳида баҳога ва олдиндан келишилган асосда таъминланади. Ҳамма умумий овқатланиш ташкилотлари ҳам бундай тур таомларини таъминлай олишмайди. Агар бу талабларни ҳисобга олган ҳолда бутун гуруҳ ташкил этилса, парҳез таомлар тайёрловчи мусулмон ва яҳудийлар учун махсус ресторанлар очишга тўғри келади. Билиб олиш керакки, яҳудийнинг столига бир вақтнинг ўзида гўшт ва сут маҳсулотларини ёки уларнинг аралашмасини қўйиб бўлмайди. Туристик саёҳатни ташкил этишдаги бундай талаблар жиддий тўсиқлар бўлиб хизмат қилиши ёки турнинг ва овқатлантириш хизматининг қиммат бўлиб кетишига сабаб бўлиши мумкин.

Хулоса

Турист туризмнинг юрагидир, у бўлмаса туризм ҳам бўлмайди. Шу боис,

туристларни кўпроқ жалб қилиш ҳамон долзарб масала ҳисобланади. Туристларни излаб топиш, уларнинг ҳис - туйғуларини ўрганиш, керакли шарт - шароитларни яратиб бериш, ҳордиқларини кўнгилдагидек ташкил этиш - буларнинг бари бир мақсадга қаратилиши керак. Туристнинг ирқи, миллати, жинси, ёши, тили ва дини ўрганилиб қаралиши лозим. Унинг ҳуқуқлари, бурчлари ва эркинликлари ҳақида ҳам пухта билимга эга бўлиш шарт.

Таянч иборалар

- Турист тушунчаси
- Ҳуқуқлари
- Мажбуриятлари
- Вазифалари ва эркинликлари

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Турист тушунчасини таърифлаб беринг?
2. Нима учун у вақтинчалик сайёҳ дейилади?
3. Вақт омили бўйича туристик саёҳатларни қандай ажратилади?
4. Туристнинг ҳуқуқлари нималардан иборат?
5. Туристнинг мажбуриятлари қайсилар?
6. Туристнинг миллати энг зарур нарсами?
7. Туристнинг жинси деганда нимани тушунасиз?
8. Турист ёшининг тоифаларга ажратилиши қандай?
9. Турист маҳаллий миллат тилини билиши зарарми?
10. Туристнинг динига нима учун эътибор берилади?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг 1999 - йил 20 - августдаги "Туризм тўғрисида"ги Қонуни.
2. М.Б. Биржаков. Введение в туризм. С.П. -2000.
3. Г. Назарова, М. Мирзаев ва бошқалар. Туризм ҳуқуқи, Ўқув қўлланма, -Т., 2003.
4. Tourism and Poverty Alleviation-Recommendations for Action.WTO. 2004.
5. Rural Tourism in Europe: Experiences, Development and Perspectives.WTO. 2004.

7 - боб. Туристик индустрия (саноат)

7. 1. Туристик индустрия (саноат) ҳақида тушунча
7. 2. Туроператорлар ва турагентликлар
7. 3. Ташиш ва жойлаштириш индустрияси
7. 4. Овқатлантиришни ташкил этиш

7. 1. Туристик индустрия (саноат) ҳақида тушунча

Туристик индустрия (саноат) - туризм жараёнида туристлар истеъмоли учун зарур бўлган туризм хизматлари, иш ва товарларни етказиб берувчи ўзаро мувофиқлаштирилган тизимдир. Жаҳонда оммавий туризмнинг ривожланиши туризм индустрияси ва хўжаликларнинг бир - бирига боғлиқ тармоқларини, дин ва маданиятни, таълим тизимини шундай қизғин равишда ривожланишини келтириб чиқарди.

Ана шу шарт - шароитлардан келиб чиқиб, айтиш мумкинки, туризм индустрияси - бу меҳмонхоналар ва жойлаштиришнинг бошқа воситалари, ташиш хизматлари, умумий овқатланиш объектлари, кўнгил очиш жойлари ва воситалари, билим орттириш, даволаш, соғломлаштириш, спортга доир, диний - маросимчилик, ишбилармонликка ва бошқа мақсадларга молик воситалар, туризм операторлари ва туризм агентликлари амалга оширувчи, шунингдек, туристик - экскурсия ва гид - таржимонлик хизматларини таклиф қилувчи ташкилотлар мажмуидир. Ўзбекистон республикасининг "Туризм тўғрисида"ги Қонунида туристик индустрия тушунчаси қуйидаги тарзда таърифланади: Туристик индустрия - туристик фаолиятнинг туристларга хизмат кўрсатишни таъминловчи турли субъектлари (меҳмонхоналар, туристик комплекслар, кемпинглар, мотеллар, пансионатлар, умумий овқатланиш, транспорт корхоналари, маданият, спорт муассасалари ва бошқалар) мажмуи.

Шуни таъкидлаш ўринлики, иштирокчиларнинг тахминан шундай тизимдаги муносабатлари ўрта асрлардаёқ Европа мамлакатларидан муқаддас жойларни зиёрат қилинишини ташкил этишда туризм жараёни ва индустриясини илк бошланиши мавжуд бўлган эди. Масалан, сайёҳ зиёратини амалга ошириши учун мансублиги бўйича воситачига мурожаат қилгач, Рим папасидан олий руҳсат олиши, сўнгра муқаддас ерга жўнаб кетувчи зиёратчилар гуруҳини танлаб олувчи, сузувчи кемаларни жиҳозловчи ва шу гуруҳларни манзилга етказиб, уларнинг жойлашуви, овқатланиши, йўл кўрсатувчи ва кўрикчилар билан таъминлаши ҳамда бошқа хизматлар кўрсатиш билан шуғулланувчи ихтисослаштирилган компанияга мурожаат қилиши зарур эди. Зиёратчи саёҳатни ташкил этиш учун компанияга зарур бўлган етарлича миқдордаги пулни ўтказгач, ўзи билан катта миқдордаги пулни олиб юришдан холос бўлган. (Изоҳ: ўша вақтларда, маълумки, купюралар бўлмаган.

Йўллардаги қароқчилар эса ўйлаб топилган персонажлар эмас. Дарвоқе, ҳозир ҳам биз бу борада ўтмишдошларимиздан узоқлашиб кетаётганимиз йўқ). Бу фаолиятда моҳиятига кўра, ҳозирги замон тушунчасидаги туристик фаолиятнинг, уни молиялаштириш масалаларни ҳам қўшиб ҳисоблаган ҳолдаги барча элементлари мавжуд ва улар ҳозирги замон саёҳатларини расмийлаштириш усулларида кам фарқ қилади.

Тараққиётнинг ҳозирги босқичида мамлакатнинг ёки туристик марказнинг ижтимоий тузилишидан қатъий назар, туризм соҳасида туристик фаолиятни амалга оширувчи бир қанча турли хилдаги корхоналар, чунончи: туризмни ташкиллаштирувчи (туроператор ва туристик агентлик)лар, туристларни ташувчи ва жойлаштириш тизими корхоналари, умумий овқатланиш шаҳобчалари, аттракционлар ва кўнгилочар жойлар, шунингдек, булар билан боғлиқ бўлган бошқа туристик ва унга яқин хизматлар (масалан, банк соҳасидаги муассасалар, суғурта хизмати ва бошқалар) мавжуддир. Туризмнинг махсус турларида даволаш муассасалари, ўқитиш тизими муассасалари ҳамда конкрет туристик маҳсулотнинг мақсадларига мувофиқ келадиган спорт ва бошқа муассасалар иштирок этишлари мумкин. Муҳими, бу ташкилотларнинг барчаси бир - бирларини уйғун равишда тўлдириши ва истеъмолчи учун зарур бўлган ҳамда ассортимент бўйича етарлича даражадаги барча хизматларни кўрсата билишда.

Туризм ташкилотчиларига туризм соҳасидаги икки хил корхона мансубдир: туроператорлар ва туристик агентликлар. Бу корхоналар туризм хизматининг ўзи билан бевосита шуғулланмайдилар, балки фақат истеъмолчи билан хизмат кўрсатувчининг ўртасида воситачилик вазифасини бажарадилар, холос. Булардан мустасно, уларнинг фаолияти ҳам ўз навбатида хизмат кўрсатишдир. Франциянинг туристик қонунчилигида бу корхоналарни уларнинг моҳияти ва вазифасининг характериға мувофиқ равишда туризм ташкилотчилари, - деб тўғри номлайдилар.

7. 2. Туроператорлар ва турагентликлар

Туроператорлар - туристик маҳсулотни шакллантириш (тузиш ёки лойиҳалаш)ни, уни бозор томон ҳаракатини, шунингдек, реализация қилинишини амалга оширувчи юридик ёки жисмоний шахсдир. (Изоҳ: бу ерда ва бундан кейин жисмоний шахс, - деганда, юридик шахс маълумотиға зга бўлмаган тадбиркор сифатида рўйхатға олинган бўлиш кераклиги англашилади).

Мазкур қоидаға кўра, туроператорларнинг дастлабки икки функцияси нисбатан тушунарли: яъни, туристик маҳсулотни шакллантириш, - деганда: тур муддатлари, мақсадни аниқлаш бўйича тартиблаштирилган ва бир - бириға боғланган, нархи ва сифати бўйича, кетма - кетлигиға кўра келишилган хизмат кўрсатиш ва иш бажариш, уларни таклиф этиш бўйича шартномалар тузиш,

тегишли равишда бронлаштириш ва резервлаштириш тушунилади. Бозор томон йўналтириш, - деганда: шундай ишлар мажмуи тушуниладики, бунда потенциал истеъмолчида шу ишларни сотиб олиш учун мойил - рағбат туғдириш бўйича ишлар бажарилади ёки соддароқ айтганда тур ва хизматлар рекламаси амалга оширилади.

Кейинги функция батафсил тушунтириб берилишини талаб этади. Яъни, «Реализация» атамаси икки хил маънога эга: а) сотиш; б) бажариш.

Фаолиятнинг классик (анъанавий) схемаси бўйича туроператор туристик агент - кўтарачиларга туристик маҳсулотни фақат улгуржи сотишни амалга оширади, агент - кўтарачилар эса бу маҳсулотни худудлар ва минтақалар бўйича тақсимлайдилар ва уларни маҳаллий туристик агентликлар орқали сотадилар.

Турларни истеъмолчининг ўзига - туристга чаканалаб сотишни туристик агентлик (қисқача турагентлик) амалга оширади. Баъзан туроператор ўз хузурида махсус структуравий бўлинма - фақат туристларга кўрсатишнигина эмас, балки барча агентлик ишларини ўзаро мувофиқлаштириш билан ҳам шуғулланувчи турларни чаканалаб сотиш бўйича марказий туристик агентлигини тузади. Амалиётда туризм соҳасидаги корхоналар ичида туроператорларнинг сони 5 % дан ошмайди, турагентликлар эса 95 % ни ташкил этади.

Бундан ташқари, туроператор туристик маҳсулотни истеъмолчи (турист) олдида бажарилиши учун жавоб беради ва амалда туристик маҳсулотни назорат қилиш ва оператив кузатиб боришни (ҳеч бўлмаганда туристик гуруҳлар учун - доимо) амалга оширади. Одатда туроператорлик функциясини амалга ошириш учун корхонани шундайлигича юридик шахс сифатида рўйхатдан ўтказишгина эмас, балки бундай фаолиятни амалга ошириш учун махсус лицензия ҳам олиш зарур. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 - йил 11 - ноябрдаги "Туризм фаолиятини лицензиялаш тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида"ги қарорида бу масалага ойдинлик киритилган. Россияда (изоҳ: ҳукумат қарори билан 1995 - йилдан бошлаб халқаро туристик фаолиятни лицензиялаштириш тартиби жорий этилган) лицензия олиш фақат халқаро туристик фаолиятни амалга оширишда талаб этилади. Ички туризм соҳасидаги фаолиятда лицензия ва махсус рўйхатдан ўтиш талаб қилинмайди. Ўзбекистонда эса ички ва халқаро туризм учун ягона лицензия зарур.

Туроператор туристик маҳсулот истеъмолчиси олдида жавобгар ҳисобланади. Истеъмолчи кўпгина турли хил корхоналар хизматини ўз ичига олган хизмат кўрсатишлар пакетини айнан ундан сотиб олади. Бу жавобгарлик туроператорнинг тегишлича кафолатларини (маълум суммадаги маблағ депозити ёки бошқа таъминот учун банк кафолати, агар лицензиялаштириш қонунлари бўйича мумкин бўлса, профессионал жавобгарликни суғурталаш (Изоҳ: агар бажариш функциясини амалга оширилмаса, ёки атайлиб, туроператор туристларга турни пуллаб, анча - мунча пул тўплаб, шу заҳотиёқ

ғойиб бўлиши мумкин. Бунинг устига на лицензиялаштириш институти, на турли хил кафолатлар туристларни бундай ходисалардан ҳимоя қила олмайди) назарда тутгандир.

Туристтик агентликлар (турагент) - бу истеъмолчи (турист)га ёки мижозларга айрим туристик хизматлар ва турларни чакана сотиш функциясини амалга оширувчи юридик шахсдир. Туроператор ёки турагентлик билан уни молия соҳасига ва ҳаттоки масъулиятни маълум даражада қайта тақсимлашга доир кўзда тутилиши мумкин бўлган жуда хилма - хил ўзаро таъсир ва ҳисоб - китоб қилишлар бўйича агентлаштириш шартномаси боғлаб туради. Сотувчи сифатида агентлаштириш шартномаси бўйича унинг функцияси агар фақат айнан шу воситачилик функциясидан иборат бўлса, турагент, туристик маҳсулот учун чекланган масъулиятга эга бўлади. Мисол учун а) айрим хизмат кўрсатишларни; б) туроператор томонидан олинган туристик пакетларни; в) пакет билан боғлиқлиги шартланмаган, масалан, якка туристлар учун кўрсатиладиган турли хизматлар мажмуини сотувчи агентликлар мавжуд.

Агентлаштириш соҳасида фаолиятнинг бир нечта турлари фарқланади:

а) шахс номидан ва корхонанинг топшириғи бўйича турларни сотиш. Моҳиятан бу турли хилдаги туроператорларнинг «туристик йўлланмалар дўкони» дир. Туристтик йўлланмада доимо бундай сотишни амалга оширган туроператор ва агентнинг барча реквизитлари тўлиқ кўрсатилади (Изоҳ: агентлик фоизи тушунчаси бор бўлган мамлакатларда, агентлик фоизининг суммаси доимо туристик хизматларнинг чеки ёки ваучерида кўрсатилган бўлади. Бундай мамлакатларда йўлланмалар йўқ, балки ваучер бор бўлиб, унда касса аппаратидаги маълумотни ёзиб қўйиш учун махсус хошия мавжуд эканлигини таъкидлаб ўтамиз. Бундай ҳолда агентликнинг ўзи барча оқибатларни ва жавобгарликни бўйнига олган ҳолда туроператорлик функциясини бажаради).

б) Турларни ўз номидан, лекин туристик маҳсулотни муайян туроператорга тегишли эканлигини кўрсатган ҳолда сотиш;

в) Туристтик маҳсулотни ўз номидан (бу маҳсулотни конкрет бир туроператорга тегишли эканлигини эслатмасдан), биргаликда яратиладиган туристик маҳсулотни сотиш.

Ўзаро ҳаракат қилишнинг қабул қилинган жадвалидан келиб чиқиб, жавобгарликнинг аниқ белгиланган даражалари, молиявий ҳисоб - китоблар ва фаолиятнинг солиққа тортилиш жадвали юзага келади.

Туристтик агент туристик маҳсулотни сотиш жараёнида иштирок этувчилар занжирининг муҳим халқаси бўлиб, ўзининг табиий хусусияти ва истеъмолчининг характерида келиб чиққан ҳолда, потенциал истеъмолчининг ўзига, иложи борида унинг уйига ёки хизмат жойига етиб борган бўлиши керак. Айнан шунинг учун ҳам туристик агентликлар жуда кўп ва умумий ҳолларда улар ходимларининг сони бўйича кўпчиликни ташкил қилмайдилар,

лекин ҳамиша витриналик биринчи каватда ва кўпчилик ўтадиган ерларда жойлашган бўладилар (Изоҳ: баъзи маълумотларга кўра, Нью - Йоркда 324 минг туристик агентликлар мавжуд), ҳар бир агентлик қошида муайян жойлардаги истеъмол бозорининг конкрет бўғинига хизмат кўрсатувчи кўп сонли ёлланма ишчилар ишлашади. Ривожланган мамлакатларда турларнинг энг кўп қисми айнан оилавий агентликлар томонидан сотилади (Изоҳ: оилавий мутахассислар қаторига тиш дўхтирлари, врачлар, ҳуқуқшунослар ва туристик агентлар киради.)

Агентлик телекоммуникацион компьютер тармоқлари хизмати туроператорлари ёки бошқа операторлар билан, масалан, агентга ахборотлар ва туристик хизматларни бронлаштириш тизимининг қудратли базасига йўл очиб берадиган глобал халқаро ва миллий тармоқлари билан боғлиқ бўлади.

Ҳозирги пайтда турларни истеъмолчига интернет тармоғи орқали сотиш шаклланмоқда.

7. 3. Ташиш ва жойлаштириш индустрияси

Ташиш тизими - ҳозирги кунда туристларни пиёда бир жойдан бошқа жойга ўтказишни истисно қилганда, техник тараққиёт даражаси билан белгиланади. Умуман, ташиш деганда қуйидаги тизим назарда тутилади:

- хайвонлар (филлар, туялар, отлар, эшаклар, итлар каби жониворлар) билан ташиш;
- ер усти механик ҳаракат воситалари (велосипед, автомобил, автобус, темир йўл) орқали ташиш;
- ҳаво транспорти (верталёт, самолёт, ракета, дирижабл) дан фойдаланиш;
- сув транспорти (қайиқлар, соллар, дарё ва денгиз, сув усти ва ости кемалари) дан фойдаланиш.

Ҳозирча инсоннинг техник тафаккури ҳаракатланишнинг бошқа воситаларини ўйлаб топган эмас ва бундан ўзгасини ҳаёл қилиш - илмий фантастик ҳикоялар сюжетларининг маҳсулидир.

Туристларни бир жойдан - бошқа жойга олиб боровчилар иш босқичларига, уларнинг туристик маҳсулот таркибидаги ўрнига мувофиқ равишда асосий ва ёрдамчи ташувчиларга бўлинади.

Ташишни иш босқичларига кўра қуйидагиларга бўлиш мумкин:

1. Трансфер, яъни туристларни жўнатиш жойидаги асосий ташувчига етказиб бериш, туристларни аэропорт терминалидан, вокзалдан меҳмонхонагача элтиш ҳамда худди шу операцияларни туристлар ватанларига қайтаётганларида бажариш. Бунда асосан кўп ҳолларда автобус орқали ташилади;

2. Туристларни боришлари керак бўлган узоқ масофаларга элтиш. Бунда ҳаво йўли, темир йўл ва сув транспортларидан фойдаланиб узоқ ҳудудларга элтиб қўйилади;

- 3. Автобус ва темир йўл турларида маршрут бўйича олиб юриш, бунда

ташиш босқичи аслида турнинг зарурий ва асосий элементи бўлади, ташиш воситалари эса, кўпинча тунаш жойларига айланади, бунга денгиз саёҳатига доир

маршрутларни ҳам киритиш мумкин;

- 4. Экскурсион йўналишлардаги ташиш, масалан, шаҳар бўйича, тематик боғлардаги ва бошқа ташишлар;

5. Шоппинг турлар учун юк ташиш.

Жойлаштириш - туризмнинг энг муҳим элементиدير.

Жойлаштириш (тунаш) бўлмаса - туризм ҳам бўлмайди. Бу катта даромад олишга ташна бўлган ҳар қандай туристик ҳудуд ва марказ иқтисодиётининг қатъий талабидир. Меҳмонхона индустрияси (Изоҳ: шуни таъкидлаш керакки, туристларни бошқа жой ва мамлакатга жўнатиш ҳам маҳаллий ғазнага солиқлар кўринишида фойда келтиради. Шу билан бирга, агар туристларни қабул қилиш учун жойлаштириш масканлари, ташиш воситалари, аттракциялар ва бошқаларнинг ривожланган индустрияси зарур бўлса, жўнатиш маҳаллий ҳокимиятдан шу индустрия тараққиёти учун анчагина кам капитал маблағ талаб қилади) меҳмондўстлик тизимининг моҳиятидир. У инсоният тарихидаги ҳар қандай ижтимоий формацияга хос бўлган меҳмонни ҳурмат қилиш, уни қабул қилиб олиш ва хизмат кўрсатиш тантаналари каби, энг қадимги анъаналаридан келиб чиқади. Шуни таъкидлаш керакки, мутлақо транзит туристлар ва экскурсион хизмат кўрсатиш ҳисобига яшайдиган туристик марказ ва жойлар ҳам мавжуд. Лекин, бу ҳолда яхши фойда олиш учун туристик маҳсулот ва товарни сотишда устамонлик билан ташкил қилувчилик хусусиятга эга бўлиш керак.

Жойлаштириш воситалари ва тизими, яъни асосий воситалар - булар вақтинча келиб кетувчиларга (мижозларга) турли даражада хизмат кўрсатиш билан боғлиқ ҳолда уларни қабул қилиш ва тунашларини ташкил этиш бўйича махсус мослаштирилган турли хилдаги ва кўринишдаги (чайладан тортиб то улкан меҳмонхоналаргача бўлган) бинолардир.

Меҳмонхона соҳасидаги ўринларнинг сони - туристларни қабул қилиш борасида туристик марказ ёки ҳудуднинг имкониятини баҳолашда фойдаланиладиган энг асосий кўрсаткичдир. Масалан, туристик марказга келиб кетувчи туристлар сонини намоёйиш этувчи нолларнинг сони исталганча бўлган ҳар қандай рақамни ўйлаб топиш мумкин ва бу ишни раҳбарият олдида ўз фаолликларини исботлашга интилган маҳаллий маъмурият чиновниклари доимо амалга ошириб келадилар. Лекин, меҳмонхоналардаги жойларнинг сони мазкур туристик марказида туристларнинг жойлашуви учун мавжуд бўлган жойлаштириш воситаларининг ҳажми ва ҳақиқий имкониятларини аниқ белгилаб беради. Жойлар (номерлар) фондини тўлиқ ишлатиш жадаллиги эса, маҳаллий маъмурият ва туризм ташкилотчилари фаолиятидаги самарадорликни унга мувофиқ ҳолда аниқлаб беради. Номатбул режалаштириш (ёки уни йўқлиги) шунга олиб келадикки, жойлаштириш мавсум пайтида мумкин бўлган

имкониятдан ошиб кетади ва ҳаттоки тунаш учун пулни олдиндан тўлаб қўйган туристлар ҳам чалкашлик туфайли кўчада қолиб кетадилар. (Изоҳ: бундай ҳоллар мавсумнинг айна қизиган пайтларида тез - тез бўлиб туради).

Меҳмондўстликнинг (меҳмон қабул қилиш) бугунги индустрияси - бу ҳудуд ёки туристик марказ ҳўжалигининг энг кучли тизмидир ва туризм иқтисодиётининг муҳим таркибий қисмидир.

Меҳмон қабул қилиш индустриясида коллектив (жамоа) ва индивидуал (якка) жойлаштиришни турли хилдаги отеллар, меҳмонхоналар, мотеллар, ёшларнинг хостел ва ётоқхоналари, апартаментлар, туристик хуторлар ташкил этишади.

Республикамызда замонавий меҳмонхоналар барпо этиш учун "Меҳмонхоналар классификацияси" ишлаб чиқилган бўлиб, ушбу ҳужжат билан мазкур ўқув қўлланмамизнинг 1 - мавзусида атрофлича фикр билдирганмиз.

7. 4. Овқатлантиришни ташкил этиш

Овқатланиш ҳар қандай инсоннинг табиий эҳтиёжидир. Овқатланиш, туризмда одатдаги оддий ва зарурий эҳтиёждан ташқари яна кўнгил очиш ва маҳаллий маданиятнинг, хусусан, гастронимиянинг муҳим таркибий қисмини англаш сифатида ҳам қаралади. Миллий таом - халқ маданиятининг муҳим қисми бўлиб, ўзида аниқ ажралиб турувчи хусусиятларни мужассамлантиради ва ҳузур - ҳаловат олишнинг воситаси ҳисобланади.

Умумий овқатланиш тизими туристик марказ ёки ҳудудга ташриф буюрувчиларнинг эҳтиёжларини қондирувчи турли тоифадаги ресторанлар, барлар, кафе ҳамда ошхоналар, тез овқатланиш ва ўзига - ўзи хизмат қилиш жойларидан ташкил топади. Овқатланишнинг турлари (эрталабки нонушта, ярим пансион, пансион) доимо туристик хизматлар кўрсатиш таркибида белгиланган бўлади. Ярим пансионда (икки марта овқатланиш) эрталабки нонушта ва тушлик ёки кечки овқат назарда тутилган бўлади. Пансион - бу уч марталик овқатланишдир. Қимматбаҳо хизмат кўрсатиш вариантларида бутун кун давомида ва ҳаттоки тунда исталган вақтда ва исталган миқдорда овқатланиш ҳамда ичимликлар (спиртли ичимликларни ҳам қўшиб ҳисоблаганда) ичиш имконияти назарда тугилиши мумкин.

Шунингдек, таклиф этилаётган овқат хилларининг миқдори ташриф буюрилаётган мамлакат ёки минтақанинг анъаналарига боғлиқ бўлади ва кўпинча калориялилиги ҳамда хизмат кўрсатишнинг турлари белгиланган бўлади. Масалан, (европача, континенталь, инглизча, америкача ва ҳ. к.). Меҳмонларга хизмат кўрсатишнинг тури ҳам муҳимдир (масалан, шведча дастурхон).

Умуман олганда, турист эрталаб енгил овқат тановвул қилиши, яъни енгил нонушта қилиши қабул қилинган. Шунинг учун, одатда, меҳмонхоналарнинг

кўп қисми овқатланиш жойларига ёки ресторанларга эга бўлиб, меҳмондўстликнинг зарурий таркибий қисми ҳисобланган хизмат кўрсатишларни таклиф қилади, бу эса кўп ҳолларда жойлаштиришнинг қийматига киритилган бўлади. Меҳмонхона қошидаги ресторанда овқатлантириш жойлари мавжудлигининг кўрсаткичи жуда муҳим. Агар бу кўрсаткич (микдор) мавжуд номерлар фонди микдорига мос бўлса (тўғри келса) яна ҳам яхши.

Нонушта масаласида энг яхшиси шуки, турист меҳмонхонадан ташқарига чиқмаслиги керак, гарчи овқатланиш жойлари назарда тутилмаган, туристларга эса яқинроқда жойлашган ресторанда овқатланиши мумкинлиги тавсия қилинган жойлаштириш воситалари ҳам мавжуд бўлсада. Бундай ҳолда жойлаштириш хизматининг қиймати кескин пасайиб кетади.

Таом ҳар бир инсоннинг шунчаки оддий эҳтиёжи бўлиб қолмай, балки туристлар томонидан кўнгил очиш ва роҳатланиш ҳам, - деб қаралади. Турли халқларнинг ва ҳаттоки жойларнинг таоми ўзига хосликка, кўп ҳолларда ўзига жалб этувчи хусусиятига эга. Бундан ташқари, ардоқли меҳмонни яхшилаб зиёфат қилиш - барча халқларга хос бўлган ёқимли анъанадир. Кўпчилик туристлар учун миллий таомлар тур дастурининг жуда қизиқарли элементи ҳисобланади. Овқат шинавандалари учун махсус турлар ҳам мавжуд бўлиб, бунинг асосини мунтазам равишда турли хилдаги миллий таомлар, ресторанларга бориш, гастрономия принципларини ўрганиш ва алоҳида махсус таомлар тайёрлаш, маҳсулотларни дегустация қилиш, вино, пиво ҳамда колбаса заводларини бориб кўриш ва бошқалар ташкил этади. Тиғиз экскурсион дастурларнинг айрим ҳолларида кундузги овқат туристларга куруқ паёк ҳолида берилади. Иссиқ мамлакатларда туристларга катта микдордаги ичимлик суви бериш назарда тутилади.

Овқатлантиришни ташкил этиш тиббий соҳани ҳам ҳисобга олган бўлиши керак. Нотўғри овқатланиш, ёмон (қоидаларга риоя қилмаган ҳолда) тайёрланган овқат захарланишга олиб келиши мумкин. Айниқса, кўчадаги майда сотувчилар кўлидаги сув ва овқат, шунингдек, сифатсиз ресторанлардаги таомлар хавфлидир. Айрим тоифадаги туристлар руҳида диний белгилар бўйича умум қабул қилинган чекланишлар (чўчка гўштини истеъмол қилмаслик, рўза тутиш), болалар овқати талабларини ҳам ҳисобга олиш керак. Овқатланишга бўлган бундай талабларнинг ўзига хослигини туристлар тур сотиб олаётганларида кўрсатишлари керак.

Хулоса

Туристтик индустрия - туристик фаолиятнинг туристларга хизмат кўрсатишни таъминловчи турли субъектлари (меҳмонхоналар, туристик комплекслар, кемпинглар, мотеллар, пансионатлар, умумий овқатланиш, транспорт, суғурта, банк, маданият, спорт муассасалари) мажмуи

ҳисобланишини биз юқорида кўриб чикдик. Мазкур мавзуда биз шунингдек, туризмни ташкиллаштирувчилар: тур операторлар ва туристик агентликларни ўргандик. Тур операторлар -туристик маҳсулотни шакллантириш (тузиш ёки лойиҳалаш)ни, уни бозор томон ҳаракатини, шунингдек сотишни амалга оширувчи юридик шахс эканлигини; туристик агентликлар эса - истеъмолчига айрим туристик хизматлар ва турларни чакана сотиш функциясини амалга оширувчи корхона ёки жисмоний шахс эканлигини, туристларни ташиш - филлар, туялар, отлар, эшаклар, итлар, велосипед, автомобил, автобус, темир йўл, ҳаво йўллари, сув йўллари орқали эканлигини билиб олдик.

Жойлаштиришни туризмнинг энг муҳим элементи, - деб ҳисобладик. Меҳмонхоналар - меҳмондўстлик тизимининг моҳияти эканлигини, айниқса, меҳмонни ҳурмат қилиш, уни кутиб олиш ва хизмат кўрсатиш одобини янада яхши эгаллашимиз кераклигини тушундик. Жойлаштириш тизими дейилганда мижозларга махсус жойлаштирилган (чайладан тортиб то улкан меҳмонхоналаргача бўлган) биноларни тушундик.

Овқатланиш инсонинг табиий эҳтиёжи ҳисобланишини, миллий таомнинг туристик фаолиятдаги аҳамиятини, ресторан, бар, кафе, тез овқатланиш шаҳобчаларини ўргандик.

Таянч иборалар

- Туризмни индустрияси
- Туроператорлар
- Турагентликлар
- Транспорт
- Меҳмонхона
- Овқатланиш

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Туризмни ташкиллаштирувчилар кимлар?
2. Туроператор ким ?
3. Турагентликлар ҳақида нималарни биласиз?
4. Транспорт индустрияси нима?
5. Меҳмонхона индустрияси қандай?
6. Туристларни ташиш воситалари деганда нимани тушунасиз?
7. Туристларни овқатлантириш нимадан иборат?
8. Туризм индустрияси деб нимани тушунасиз?
9. Тарихий манбалардан ўзбек меҳмонхоналари ҳақида бирон - бир маълумот олганмисиз?
10. Ўзбек миллий таомларининг туризмда тутган ўрни қандай?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 - йил 27 - июлдаги “Ўзбектуризм” Миллий Компаниясини ташкил этиш тўғрисидаги фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 - йил 15 - апрелдаги "2005 - йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида”ги фармони.
3. “Туризм тўғрисида”ги Қонун. 1999 - йил 20 - август.
4. Г. Назарова, М. Мирзаев. Туризм ҳуқуқи. Ўқув қўлланма. - Т., 2003.
5. Воронкова Л.П. История туризма и гостеприимства. Учебное пособие. ГРИФ. 2004.
6. Маринин М.М. Туристские формальности и безопасность в туризме. 2004.

8 - боб. Туризм инфратузилмаси

- 8.1. Туризм инфратузилмаси ҳақида тушунча
- 8.2. Ўзбекистон Республикасида туризм инфратузилмасини ривожлантириш чора - тадбирлари

8. 1. Туризм инфратузилмаси ҳақида тушунча

Туризм инфратузилмаси деганда - туристларнинг туристик захираларидан бемалол фойдаланишини таъминловчи бинолар тизими, муҳандислик ва коммуникация тармоқлари, шу жумладан йўллар, туризмнинг хилма - хил корхоналари ва уларни керакли даражада ишлатиш, ҳамда туризм корхоналарининг ишлатилишини таъминлаш тушунилади. Булар - авто йўл, темир йўл, ҳаво йўллари, денгиз ва дарё йўлари ҳаракатини тартибга солувчи тизимлар, иссиқлик, электр ва телефон алоқалари билан таъминлаш ва бошқалардир. Маълумки, туристик ресурсларсиз туризмнинг ўзи бўлмайди. Мазкур ресурсларда туризм инфратузилмасини яратилсагина биз кутган ҳақиқий туризм бўлиши мумкин. Масалан, табиий - иқлим, тарихий - маданий, маърифий, ижтимоий - маиший туризм объектлари бўлган ҳудудларда керакли инфратузилмани яратиш муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Йўл қурилиши соҳасини олиб кўрайлик. Албатта туристлар оддий йўловчилар эмас. Уларнинг саёҳати замон талабларига мос равишда бўлиши учун йўлларнинг сифат даражаси қай аҳволда эканлигини бир ўйлаб кўрайлик. Йўлларнинг раволигига қараб ҳам туристлар оқимининг ошиши мумкин. Йўллар, бозорлар мамлакатнинг иқтисодий ва маданий аҳволи қай даражада эканлигидан далолатдир. Турист - энг аввало дам олувчидир. Йиллаб тўплаган

пулидан ҳарж қилиб келган турист чарчоқ нима эканлигини билмаслиги керак. Унинг истеъмолчи эканлигини бу ерда ҳам зинҳор унутмаслигимиз лозим. Булар нафақат автомобил йўллари, шунингдек, темир йўлларга ҳам таълуқдир. Поезд релсларидан тортиб, унинг ичидаги коммуникация ва муҳандислик тармоқларининг барчаси - туризм инфратузилмасининг таркибий бир қисми, ҳолос. Поезд купьеларидаги иссиқлик даражаси, ёзда ва қишда бир хил температурадаги ҳолат - туризм хизматининг янада кўтарилишидаги омиллардир. Турист ибтидоий жамият кишиси ёки қай даражада ривож топган мамлакатлигидан қатъий назар унинг оддий фуқароси эмас. У юксак даражада хизмат кўрсатилишини истовчи (ва бунга ҳақли ҳам) истеъмолчидир. Мана шуни ҳеч қачон туризмдан катта фойда кўраман, - деган туроператорлар эсдан чиқармасликлари керак. Нафақат автомобиль ёки темир йўллар, ҳатто туристлар учун махсус ажратилган йўллар ҳам талаб даражасида бўлиши лозим. Бундай йўллар алоҳида ажралиб туриши ва туристларга ҳалал берадиган даражада бўлмаслиги лозим.

Меҳмонхона ва шунга тенглаштирилган жойлардаги коммуникация ва муҳандислик тармоқларида ҳам муаммоларнинг бўлмаслиги туризм соҳасининг янги поғоналарга кўтарилишида ўзига хос ўринни эгаллайди. Иссиқлик тармоғи ишламайдиган, электр қуввати паст, канализация тармоғи беркиб қолган ёки ичимлик суви талаб даражада бўлмаган меҳмонхоналарда туристларнинг бўлишини бир тасаввур қилиб кўрайлик.. Мана шулар ва бошқалар туризм ишининг ривожланишидаги кечиктириб бўлмас ва тезда ҳал қилиниши зарур бўлган муаммолардир. Айниқса, олис, тоғли жойлар, катта йўл трассалари, қишлоқларда бу каби муаммоларни ҳал этиш - осон иш эмас, машаққатли вазифадир. Ҳозир республикамизнинг автомобиллар қатнайдиган трассалари, шоҳ бекатлари қай даражада. Трассалардаги шоҳ бекатлар бўлмаган жойларни гапирмаса ҳам бўлади. Туристларга тез тиббий ёрдам бериладиган ва хожатларини чиқарадиган объектларнинг ўзи йўқ ҳисоб, борлари ҳам талаб даражасида эмас. Аччиқ бўлса ҳам айтиш керак: жойларда бундай объектларнинг барпо этилишига эътибор паст даражада. Бу нафақат туристлар, ҳатто, катта йўл трассарида қатновчи ватандошларимиз учун ҳам муҳим аҳамиятга молик вазифа ҳисобланади. У умумхалқ манфаати, давлатимиз манфаатидир. Шундай кўрсаткич билан туризм ривожланишига ким қафолат беради. Бир вақтлар ипак йўли ўтган жойлардаги муҳим масканларда карвонсаройлар бўлган. Карвонсаройлар савдо карвонлари учун ҳозирги вақтлардаги меҳмонхоналар вазифасини ўтаган. Унда карвонлар ва савдогарлар тунайдиган хоналардан тортиб, ичимлик суви, овқатланиш хизмати ва бошқа хизматлар (табиблар, машшоқлар, қўриқчилар) ўз жойига қўйилган. Юртимиз кўхна тарих ва маданиятга эга. Ҳозирда канализация деб аталувчи тармоқ бундан уч минг йил аввал хизмат кўрсатганлигини исботловчи далилларни археологик олимларимиз тадқиқот ишларида кўрсатиб беришган. Ичимлик суви сардобаларда сақланганлиги, махсус

кулолчилик қувурлари - орқали сув олиб келинганлиги ва чиқинди сувлар ҳам шундай қувурлардан чиқиб кетганлигини исботловчи манбалар этарли. Булар ҳақида олдинги мавзуларимизда ҳам алоҳида тўхтаб ўтган эдик. Мана шундай тарихий, анъанавий меросимизни яна тиклаш, замонавий ҳолатга келтириш ҳам бугуннинг асл мақсадидир. Бизнинг ушбу фикрларимиз катта шаҳарларимизни инкор этмаган ҳолда қишлоқлар ва катта йўл трассалари ҳақида кетаётир.

Туризм инфратузилмасида банк ва молиявий ташкилотлар - хизматларнинг ўрни алоҳида. Туристлар саёҳатда ва дам олишда хилма - хил хизмат турларидан фойдаланишни хоҳлайдилар. Яъни, ўз хоҳиши бўйича бирор нарса сотиб олишни исташади. Бунда улар кўнгил очиш учун ҳар қуни кўп миқдорда пул сарфлашади. Пулни айниқса, катта миқдордаги пулни кўтариб юриш туристларга ноқулайлик ва қийинчиликлар туғдиради. Туристнинг катта миқдорда пулни олиб юриши ўғриларни, қароқчи ва товламачиларни ва ҳар - хил турдаги жиноятчиларни жиноий ҳаракат қилишларига олиб келади. Туризм ташкил топиши биланок, ўғирланиши ва тортиб олиниши мумкин бўлмаган хавфсиз пул билан таъминлаш муаммоси пайдо бўлди. Томас Кук туризмни ташкил этишдаги ушбу муаммони ҳал этиш билан шуғулланган ва туристик фаолиятни ташкил этишнинг ҳамма томонларини ўрганиб чиққан. Натижада, у йўл чекларини ихтиро қилган. Бу хавфсиз пул туризм мақсадида яратилган бўлиб, уни бутун дунё банкларида бемалол маҳаллий валютага алмаштириш мумкин бўлган. Бир қанча вақт ўтиб, бу ташаббусни Американ Экспресс фирмаси ўзига қабул қилди. Туризм соҳасидаги бу икки компания суғурта молиявий хизматлари бўйича ҳам гигантга айланди. Кейинроқ, пластик карточкалар ихтиро қилинди. Viza, AmEx, Diner Club каби дунё миқёсидаги тўлов тизимлари яратилди. Ушбу тўлов усулларининг қўлланилиши билан туристларнинг ўзлари билан катта миқдорда пул олиб юришлари чекланди. Барча магазинлар, ресторанлар ва бошқа туристик марказларнинг корхоналари карточкалар бўйича нақд пулсиз тўловлар қабул қила бошладилар.

Ахборот хизмати ҳам туризм инфратузилмасида туристларга ҳам ва унинг ташкилотчиларига ҳам жуда зарурдир. Турист саёҳатга тайёрланаётганда ҳамда саёҳат вақтида ўзи борадиган жой ҳақида ўша мамлакат ёки борадиган ҳудуднинг қонун - қоидалари, одатлари, меҳмондўстлиги ҳақидаги қўшимча маълумотларга, шунингдек, ўша жойнинг харитасига, транспорт магистраллари жадвалига муҳтож бўлади. Бундай маълумотлар бундан 200 йил аввал чоп этилган.

Саёҳат ва туристларнинг саргузаштлари ҳақидаги маълумотлар оммабоп ва махсус адабиётлар кўринишида чоп этилади ва бу ҳолат туристларни саёҳат қилишга чорлайди. Замонавий туризмда бўлажак туристларга бепул тарқатиладиган ахборотларни ранг - баранг кўринишида чоп этишга эътибор қаратилади. Туризм соҳаси бошқа соҳаларга қараганда 3 -

5 марта кўп реклама қилади. Ҳамма йирик туристик марказлар туристлар ва туризм хизматлари учун ахборот CD ROM дискларини чоп этади.

Туризм инфратузилмасини замонавий компьютер хизматисиз тасаввур этиш қийин. Тезкор ахборот ва сўзлашув, янгиликлардан хабардорлик туризмнинг яна бир жиҳатидир. Ҳозирги турист интернет, факс ва бошқа замонавий техника воситаларидан фойдаланиши туризм инфратузилмасини қай даражада эканлигидан яна бир нишонидир. Замонавий электрон воситалари орқали туристик хизматлар ва туристик марказлар ҳақидаги маълумотлар жойлашган миллионлаб сайтларга эга бўлган интернет тармоқлари нафақат туризм ва туристик агентликларни танлаш, ҳаттоки, тур саёҳат чипталари, хизматлар учун тўловларни ҳам олдиндан тайинлаб қўйиши мумкин. Туризм ташкилотчилари ахборот хизматида кенг кўламда фойдаланадилар. Улар ҳам туристик маҳсулотни ташкил этаётганида махсус йўл кўрсаткичларини ўрганадилар. Columbus Press нашриётида ҳар икки йилда қайта чоп этиладиган дунёга машҳур йўл кўрсаткич World Travel Guide да 200 та мамлакатнинг жадвалларини, туристик марказларнинг ва агентликларнинг ҳар - хил каталогларини, мамлакат ва бутун дунё бўйича транспортнинг ҳаракат жадвали чоп этилади.

Меҳмонхоналардаги оддий телефон, телевизор, факс, компьютер, музлатгич ва бошқаларнинг бўлиши - булар биз ҳозирда истасак ҳам истамасак ҳам бўлиши зарур бўлган воситалардир. Буларсиз туризм хизмати ёки меҳмонхона бизнеси билан шуғулланишнинг ўзи қулғили ҳолдир. Мана шулар туризм инфратузилмасидир.

8. 2. Ўзбекистон республикасида туризм инфратузилмасини ривожлантириш чора - тадбирлари

Кейинги йилларда республикада туризм инфратузилмасини замон талабига мослаштириш мақсадида кўпгина ишлар қилинмоқда. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 - йил 2 - июндаги "Буюк ипак йўли"ни қайта тиклашда Ўзбекистон Республикасининг иштирокини авж олдириш ва республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора - тадбирлар тўғрисида"ги фармони бу ишни юксак даражага кўтариш муаммоларини ҳал қилишда ўз ўрнига эга бўлди. Фармон ғоят муҳим халқаро туризм йўналиши - "Буюк ипак йўли"ни қайта тиклаш, бунга хорижий сармояларни кенг жалб этиш, шунингдек, замонавий туризм сиёсатини вужудга келтиришга асосий мақсадни қаратди. Бунинг учун эса қуйидаги ўта муҳим ва долзарб масалалар ўз ечимини топиши лозим. Масалан, "Буюк ипак йўли"даги шаҳарлар - Самарқанд, Бухоро, Хива ва Тошкентда халқаро туризм бўйича махсус очиқ иқтисодий минтақалар ташкил этиш, мазкур шаҳарларнинг аэропортлари ва темир йўл вокзалларида туристлар учун божхона расм - русумларининг халқаро меъёрларга мос соддалаштирилган

тартиби, шунингдек, транзит туристлар учун махсус божхона жойлари жорий қилиш кўзда тутилди. Ушбу шаҳарларда янги ташкил этиладиган туристик ташкилотлар ва корхоналар барпо этилган пайтдан бошлаб, дастлабки фойдани олгунга қадар ўтадиган даврда, лекин рўйхатга олинган санадан кейин узоғи билан уч йил мобайнида барча турдаги солиқлардан озод қилиш имконияти туғилди. Шу мақсадда мазкур ташкилотлар ва корхоналар фойда (даромад) олган биринчи йили фойда (даромад) солиғининг 50% ини, иккинчи йили 75 % ини, учинчи йилдан бошлаб 100 % ини тўлашлари белгилаб қўйилди.

Шунингдек, туризм соҳасида қўшма корхоналар барпо этувчи жорижий сармоядорлар, илгари берилган имтиёзларга қўшимча равишда, олиб кетадиган фойдадан 5 йил муддатга солиқ тўлашдан озод қилиниши бу борадаги имкониятларни янада кенгайтириш учун муҳим аҳамиятга эга бўлди. Айниқса, тижорат банкларига тадбиркорлар хусусий меҳмонхоналарини ва меҳмонхона инфратузилмаси иншоотларини барпо этишлари чоғида уларга камида беш йил муддат ичида тўлаш шарти билан кредитлар берилиши ҳамда "Ўзбектуризм" МК Ташқи Иқтисодий фаолият миллий банки билан биргаликда инвестиция банки - "Ўзсаёҳатинвестбанк"ни ташкил этишларини белгилиб қўйилиши соҳа ривожини учун олиб борилаётган давлат сиёсатининг нечоғли тўғри эканлигини яна бир бор исбот қилди.

Фармоннинг муҳим жиҳатларидан бири шуки, унда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида туризм бўйича Идоралараро кенгаш тузилиб, ушбу кенгаш фаолиятининг асосий вазифалари сифатида қуйидагилар белгилаб берилди:

- а) туризм соҳасида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш;
- б) жаҳон андозалари даражасида кичик ва ўрта меҳмонхоналар, мотеллар ва кемпинглар тармоғи шакллантирилишини мувофиқлаштириш;
- в) сайр - томошалар замонавий индустриясини, маданий ва спорт - соғломлаштириш марказларини барпо этишга кўмаклашиш;
- г) ноёб туризм имкониятлари ва тарихий - маданий мерос кенг кўламда тарғиб қилиниши ва сақланишини ташкил этиш;
- д) туризм тизимида мувофиқлаштирилган илмий - техникавий ва инвестиция сиёсатини ўтказиш;
- е) туризм соҳасида кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлашни таъминлаш.

Шунингдек, халқаро туризмни ривожлантириш билан боғлиқ барча масалаларни ўз вақтида ҳал этиш учун жавобгарлик "Ўзбектуризм" МК, "Ўзбекистон ҳаво йўллари", "Ўзбекистон темир йўллари" компанияларининг, Ички ишлар ва Ташқи ишлар вазирликларининг, чегара ва божхона хизматларининг раҳбарлари зиммасига юклатилди.

Мазкур фармонни амалга ошириш юзасидан Республика Вазирлар Маҳкамаси 1995 - йил 3 - июнда "Ўзбекистон Республикасида халқаро туризмнинг замонавий инфратузилмасини барпо этиш чора - тадбирлари

тўғрисида"ги қарори эълон қилинди. Қарор президент фармони тўлдириб, яна қуйидаги муҳим масалалар амалга оширилиши таъкидлаб ўтилди: тегишли ташкилотлар билан биргаликда туристларни авиа ва темир йўл транспорти орқали ташишда имтиёзлар бериш тартибини ишлаб чиқиш, махсус божхона ҳудудларини ташкил этиш, уларни замонавий назорат техникаси билан жиҳозлаш вазифаси юклатилди. Қарорда туризм тизимидаги хусусийлаштирилаётган объектлардан тушган маблағлар "Ўзбектуризм" МК бўлинмаларини қайта қуриш ва техника билан жиҳозлаш мақсадида "Ўзсаёҳатинвестбанк"ка ўтказиш белгилаб берилди.

Валюта операцияларида имтиёзлар, Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Урганч - Хива йўналишларида йўлларни ободонлаштириш, сервис хизматларини ташкил этиш дастурларини ишлаб чиқиш, шаҳардан ташқарида жойлашган туристик объектлар учун коммуникация тармоқлари тўлови бўйича имтиёзлар бериш, туристик иншоотлар қурилиши бўйича тендерлар ўтказиш, туристлар бўладиган жойларда амалий ва тасвирий санъат, халқ ижодкорлиги буюмлари, реклама маҳсулотларини тайёрлаш - сотишда шахобчалар ташкил этиш, хорижда туристик ваколатхоналар очиш - булар ҳам мазкур қарорда белгилаб қўйилган вазифалар эди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 - йил 15 - апрелдаги "2005 - йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш давлат дастури тўғрисида"ги фармони ҳам бу йўналишга алоҳида эътиборни қаратди. Фармонда мулкчилик шаклидан қатъий назар, туризм ташкилотлари хориждан келтирилаётган технология ва меҳмонхона ускуналари, туризм мақсадларига мўлжалланган транспорт воситалари учун божхона "пошлина"лари тўлашдан уч йил муддатга озод қилиниши кўрсатиб ўтилди.

Дастурнинг иккинчи бўлими - "Ўзбектуризм" МКнинг 1999 - 2005 йиллардаги инвестиция дастури", - деб номланиб, унда Самарқанд шаҳрида "Президент отель" меҳмонхонаси қурилиши (маблағнинг 85 % хориж инвестори, 15 % "Ўзбектуризм" МК ҳисобидан), шаҳардаги "Самарқанд" меҳмонхонасини қайта тиклаш (8 млн АҚШ доллари. Хорижий ва маҳаллий сармоя), Хивада янги меҳмонхона қурилиши (бу ҳам 85% га 15 %), Урганчда "Хоразм" меҳмонхонасини қайта тиклаш (7,5 млн АҚШ доллари, Ҳиндистон кредити), Тошкент шаҳридаги "Ўзбекистон" меҳмонхонасини қайта тиклаш (31,5 млн АҚШ доллари, хорижий сармоя), шунингдек, 50 - 60 ўринли 2 - 3 юлдузли меҳмонхона қурилиши (20 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя), Тошкент вилояти Чорвоқ сув омбори ҳудудида дам олиш зонаси ва гольф клуби қурилиши (100 млн АҚШ доллари, хорижий сармоя), Бухородаги "Бухоро" меҳмонхонасини қайта тиклаш (8млн АҚШ доллари, хорижий сармоя), Андижондаги 60 ўринли янги меҳмонхона қурилиши (12 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя), шаҳардаги "Олтин водий" меҳмонхонасини қайта тиклаш (8 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя), Жиззахдаги "Ўзбекистон" меҳмонхонасини қайта тиклаш (10 млн

АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя), Термиздаги меҳмонхона қайта тиклаш (6 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя), Шаҳрисабздаги "Шаҳрисабз" меҳмонхонасини қайта тиклаш (6 млн АҚШ доллари, хорижий ва маҳаллий сармоя) каби жуда катта маблағ талаб этиладиган вазифалар мақсад қилиб олинган. Шунингдек, Автобус - автомобиль паркинни модернизациялаштириш (замонавийлаштириш) учун 12 млн АҚШ доллари миқдорида сармоя талаб қилиниши белгилаб берилди.

Дастурнинг учинчи бўлими - "Маркетинг тадбирлари", - деб номланиб, унда Ўзбекистоннинг диққатга сазовор жойлари ҳақида туристларга информация бериш ва туристик маҳсулотларни таклиф этиш мақсадида Internet, E-mail халқаро информация тармоқларидан фойдаланишни ривожлантириш ҳам асосий вазифа сифатида қаралди.

Дастурнинг тўртинчи бўлими - "Туристларга хизмат кўрсатишни халқаро андозалар даражасига кўтариш, туризм инфратузилмасини ҳар томонлама ривожлантириш", - деб номланиб, унда Тошкент, Самарқанд, Бухоро ва Хива ша- ҳарларидаги туристларни ижарага автомобиль воситалари билан таъминлашга эътибор қаратилди.

Дастурнинг бешинчи бўлими - "Жаҳон мероси, маданияти ва тарихига қирувчи кўриқхоналар, ёдгорлик ша- ҳарларини муҳофаза этиш ва улардан мақсадли фойдаланиш бўйича тадбирлар", - деб номланиб, унда миллий боғлар, анъанавий чойхоналар, халқ амалий санъати ва кўргазмаларини ташкил этиш ва уларни туризм йўналишларига киритиш, туризм объектларини ва мамлакатимиз тарихи билан боғлиқ тарихий ва маданий ёдгорликларни доимий равишда қайта тиклашга эътибор қаратилди.

Дастурнинг олтинчи бўлими - "Ички туризмни ташкил этиш бўйича тадбирлар", - деб номланиб, унда Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарлари туризм марказларида пиёда юрувчи туристлар учун махсус йўллар ташкил этилишига эътибор қаратилди.

Туризм инфратузилмасини ривожлантириш туристик захиралардан режали фойдаланиш жараёнининг асосий босқичидир. Туристтик захиралар қанча мафтункор бўлмасин, туристнинг бу табиат инъомларидан фойдаланиши буларга бемалол ета олишига боғлиқ. Агар мазкур табиат инъомига йўл ёки сўқмоқ бўлмаса ушбу объектга кўплаб туристларни жалб қилиш қийин бўлади. Баъзи ҳолларда эса бунинг иложи йўқ. Мисол учун Венесуэладаги Анхель шаршарасига (дунёдаги энг катта шаршара, баландлиги 140 м.) туристлар нисбатан кам боради. Чунки, у ерга бориш учун на йўл бор, на самолёт қўнадиган майдон. Ушбу шаршарага катта қийинчиликлар билан тезоқар дарё бўйлаб қайиқда бориш мумкин. Ўзбекистонимизнинг Қашқадарё вилояти Яккабоғ туманидаги Ҳисор тоғи этагида жойлашган Тошқўрғон қишлоғи ва Амир Темур ғорига олиб бориладиган йўлдаги Ҳўкизбурун шаршарасига туристлар борилишини йўлга қўйилса, айтиш муддао бўлур эди. Яъни, бу жойларда туризм инфратузилмасини барпо этиш учун катта сармоя

талаб этилади. Республикамизда шундай масканлар кўп. Булардан ташқари, туристларни мафтун қиладиган жойларга боришнинг қийинчилиги бир томондан бўлса, иккинчи томондан туристлар ўзлари учун етарли бўлган қулай шароитларни талаб қиладилар. Масалан, меҳмонхоналар тизимида қабул қилинган стандартларда туристларни икки ўринли, қулайликлари мавжуд бўлган (ҳожатхона, душ, ھаммом, иссиқ сув) номерларга жойлаштириш кўзда тутилган. Бу ҳолат Ўзбекистоннинг чекка ҳудудларида туризмни ривожлантиришга тўсқинлик қилади.

Хулоса

Ушбу мавзуда туризм инфратузилмаси тушунчасининг моҳияти, республикамизда унга қаратилган чора -тадбирлар ҳақида фикр билдирилган. Туризм инфратузилмаси, - деб туризм билан боғлиқ бинолар, улардаги муҳандислик ва коммуникация тармоқлари, йўллар, иссиқлик, электр ва телефон алоқалари тушунилишига айтилади. Шунингдек, мавзуда мамлакатимизда кейинги йилларда чиққан фармон, қарорларда туризм инфратузилмасини ривожланиши учун қаратилган йўл - йўриқлар ёритиб берилади. Айниқса, "Буюк ипак йўли" марказида жойлашган Ўзбекистоннинг тарихий шаҳарларида туризм инфратузилмасини ривожланишига эътибор қаратилади.

Таянч иборалар

- Туризм инфратузилмаси
- Бинолар
- Муҳандислик
- Коммуникация
- Электр
- Иссиқлик
- Алоқа

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Туризм инфратузилмаси деганда нимани тушунаси?
2. Туризм иншоотларининг инфратузилма тизимидаги роли қандай?
3. Туризм соҳасида муҳандислик тармоқлари зарурми?
4. Коммуникация тизими туризм ишида нима беради?
5. Республикамиздаги автомобиль йўлларининг туризм инфратузилмасидаги ўрни қандай?
6. Темир йўлларнинг туризм инфратузилмасидан жой олишига сабабларини тушунтириб беринг.
7. Тарихий шаҳарларда туристлар учун махсус йўллар жорий қилинишининг зарурияти нимада?

8. Иссиқлик тармоғининг меҳмонхоналар хизматидаги аҳамияти нималардан иборат?
9. Алоқа тармоғи туризм ишида қандай рол ўйнайди?
10. Республикамизда туризм инфратузилмасини ривожлантириш учун яна нималар қилиш зарур, - деб ўйлайсиз?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг "Туризм тўғрисида"ги Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 - йил 2 - июндаги "Буюк ипак йўли"ни қайта тиклашда Ўзбекистон Республикасининг иштирокини авж олдириш ва Республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора - тадбирлар тўғрисида"ги фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 - йил 3 - июндаги "Ўзбекистон Республикасида халқаро туризмнинг замонавий инфратузилмасини барпо этиш чора - тадбирлари тўғрисида"ги қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 - йил 15 - апрелдаги "2005 - йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш давлат дастури тўғрисида"ги фармони.
5. Ўзбек давлат стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш марказининг 1998 - йил 31 - декабрдаги "Меҳмонхоналар классификацияси".
6. Воронкова Л.П. История туризма и гостеприимства. Учебное пособие. ГРИФ. 2004.
7. Маринин М.М. Туристские формальности и безопасность в туризме. 2004.

9 - боб. Туристик хизматлар

9. 1 .Туристик хизматлар ҳақида тушунча
9. 2 .Туристик хизматлар таркиби

9. 1. Туристик хизматлар ҳақида тушунча

Ўзбекистон Республикасининг "Туризм тўғрисида"ги Қонунидаги айрим моддаларда туристик хизматлар билан боғлиқ тушунчаларнинг таърифи берилган. Жумладан, Қонуннинг 3 - моддасида туристик хизматлар тушунчаси ҳақида: "туристик хизматлар - туристик фаолият субъектларининг жойлаштириш, овқатлантириш, транспорт, ахборот - реклама хизматлари кўрсатиш борасидаги, шунингдек, туристларнинг эҳтиёжларини қондиришга қаратилган бошқа хизматлар", - деб таърифланади. Қонуннинг 11 - моддаси: "туристик саёҳат ва туристик хизматлар мажмуи", - деб номланиб, унда қуйидаги фикрлар баён қилинади - "туристик саёҳат яқка тартибда ёки

туристлар гуруҳи таркибида амалга оширилади. Туристик хизматлар мажмуи транспорт (ташиш - М.М.) хизмати кўрсатишни, яшаш, овқатлантириш, экскурсия хизмати кўрсатиш, маданий, спорт дастурларини ташкил этиш ва бошқа хизматларни ўз ичига олади", - дейилади. Қонуннинг 10 - моддаси: "Туристик хизматларни сертификатлаштириш", - деб номланиб, унда қуйидаги жумлаларни ўқиймиз: "Туристик хизматлар мажбурий сертификатлаштирилиши лозим. Туристик хизматларни сертификатлаштириш ва сертификат бериш қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади. Туристик фаолият субъектининг туристик хизматларни мажбурий сертификатлаштиришдан бош тортиши, туристик хизматларни сертификатлаштиришнинг натижаси салбий бўлиши, шунингдек, сертификатнинг амал қилишини бекор қилиш туристик фаолиятни амалга ошириш учун берилган лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб қўйишига ёки лицензиядан маҳрум қилишга сабаб бўлади". Қонуннинг 12 - моддаси: "Туристик хизматлар кўрсатиш шартномаси", - деб номланиб, қуйидаги фикрлар баён этилади: "Туристик хизматлар шартнома асосида кўрсатилади. Шартномада кўрсатилган хизматларнинг кўлами ва сифати, тарафларнинг ҳуқуқлари ҳамда мажбуриятларини, ҳақ тўлаш ва ҳисоб - китоблар тартибини, шартноманинг амал қилиш муддатини ва уни бажармаганлик ёки лозим даражада бажармаганлик учун жавобгарликни, шунингдек, тарафларнинг келишувига кўра бошқа шартларни белгилайди". Қонуннинг 13 - моддаси: "Туристик йўлланма (ваучер)", - деб номланиб, унда: "Туристик йўлланма (ваучер) - туристнинг ёки туристлар гуруҳининг тур таркибига кирувчи туристик хизматларга бўлган ҳуқуқини белгиловчи ва бундай хизматлар кўрсатилганлигини тасдиқловчи ҳужжат", - дейилади.

Турист туристик маҳсулотлар (туристик хизматлар, иш ва товарлар) истеъмолчисидир. Бу ҳақиқат - бу уч қоидадан бирини ёддан чиқарган ёки эътиборга олмаган туристик марказ туризмдан кўзланган фойдани ололмайди. Аксинча, шу қоидаларга амал қилган туристик марказ қийинчиликсиз ривожланади, яхши фойда кўради ва ўз сармоясини туризмни ривожлантиришга сарфлайди. Бунга мисол - Анталия туризми. Бу жой 80 - йиллар охирида ҳам қумли соҳил эди, кейинги 10 йилликда Европа миқёсида энг кучли курортлардан бирига айланди. Бу курортда бир мавсум давомида 1млн. россияликлар дам олади, бу кўрсаткич умумий туристларнинг 10 % ни ташкил этади. У ерда машинасозлик заводлари йўқ, ҳамма нарса туристга хизмат қилиш учун мўлжалланган. Курортни ривожлантириш учун хориждан катта сармоялар киритилмоқда. Россиялик туристлар учун виза бекор қилинган, божхона ишлари енгиллаштирилган. Фақат, ташир буюринг, дам олинг ва сотиб олинг - шиорига амал қилинади. Анталия соҳилларида аҳолини иш билан таъминлаш юқори даражада, ҳатто хориждан ҳам ишчи кучи талаб этилади. Бу тез ривожланаётган Туркия учун жуда катта кўрсаткичдир.

Туристик маҳсулотлар - туристик хизматлар (бронлаштириш, ташиш,

жойлаштириш, овқатлантириш, ўйинлар), туристик ишлар (фото хизмати, суғурта, ахборот, молия, банк хизмати), туристик товарлар (эсдалик совғалар, хилма -хил тур товарлари, истеъмол товарлари - парфюмерия, тамаки, спиртли ичимликлар, маиший техника, кийим - кечак)дан иборатдир.

Туристтик хизматлар - турист ва экскурсант эҳтиёжларини қондириш ва таъминлашга қаратилган, хизмат соҳасидаги бир мақсадга йўналтирилган ҳаракатлар тўплами бўлиб, улар туризм мақсадларига, характериға ва туристик хизматнинг қандай йўналтирилганлигига жавоб бериши ҳамда умуминсоний тамойилларга қарши бўлмаслиги керак. Давлат стандарти таърифига кўра, туристик хизматлар - туристларнинг эҳтиёжларини қондириш фаолияти билан шуғулланувчи туризм ташкилотларининг фаолияти маҳсулидир.

Умуман хизматлар - бу кўзга кўринмас товарнинг ўзига хос туридир. Хизмат бевосита истеъмол жараёнида юзага келади ва алоҳида ҳолда бўлмайди. Бу хизматнинг товар билан асосий фарқидир. Бундан ташқари, товар истеъмолчига олиб келиб берилади, туристик хизматда эса истеъмолчи бевосита хизматнинг пайдо бўладиган ерига олиб борилади. Шунинг учун ҳам туристик хизматларни ишлаб чиқариш ва сотиш моддий товарларни сотишга алоқадор бўлган қонунлар асосида эмас, балки бошқа қонунлар мажмуи билан бошқарилади.

Туризм хизматида экспорт тушунчаси ва қонун - қондаси бошқачароқдир. Баъзи манбаларда кўрсатилишича - анъанавий вариантга кўра, туристлар гуруҳи бошлиғининг хорижий давлатлардаги хизматлари ва хорижий давлатда ишлаш учун юборилган автобус ҳайдовчисининг хизматлари туристик хизматларнинг экспортига таълуқлидир. Мисол учун, Грузиянинг "Туризм тўғрисида"ги Қонунига кўра мамлакат ичидаги хизматлар туризм импорти, ташқарисидаги хизматлар эса туризм экспортига таълуқлидир. Россия ва Ўзбекистон ҳудудидаги маҳаллий туристик корхоналар томонидан хорижий туристларга кўрсатилган хизматлар экспортга алоқадордир ва бунинг учун фирмалар баъзи имтиёзлардан фойдаланадилар.

9. 2. Туристтик хизматлар таркиби

Туристтик хизмат таркибига - хизматларни буюртма қилиш, ташиш, жойлаштириш ва бошқа барча расмийлаштириш ишлари, ташиб беришнинг барча турлари, трансфер, овқатлантириш, экскурсия ва аттракционлар, тиббий кўрик ва суғурта, таржимон хизматлари, учрашувлар ва бошқалар билан таъминлаш киради. Хизматлар таркибига яна - гуруҳ бошлиғи хизмати билан гид - таржимоннинг хизмати ҳам киритилиши мумкин.

Ҳар бир турнинг хизматлар доираси турлича бўлиб, дастур билан белгиланади ва ҳар бир хизматнинг ўз ичига кирувчи яна бошқа жуда кўп элементлари бўлади.

Агар туризмни кўриб чиқадиган бўлсак, умумий тамойилларга кўра, ҳар

бир туристик пакетда энг камида иккита хизмат тури бўлади, булар: ташиш ва жойлаштириш хизматлар пакетидир. Буларни асосий туристик хизматлар (иккита) дейилади. Мутахассисларнинг фикрига қараганда қўшимча туристик хизматлар ҳам бўлиб, уларнинг сони 400 дан ортиқ ҳисобланади. Юқорида айтиб ўтилган иккита (асосий) хизмат туридан ташқари қолган барча хизматлар қўшимча туристик хизматлардир. Ҳатто, овқатлантириш ва экскурсия хизматлари ҳам. Туристнинг хоҳишига кўра ташкилотчи томонидан хизматлар кенгайтирилиши мумкин, ёки бу нарса ташкилотчилар томонидан туристнинг танловига кўра белгиланади. Иккинчиси маъқулроқ, чунки, умумий нархлар рақобатнинг тамойиллар ва кадриятларга кўра минимал даражага тушмоқда. Бу эса авваламбор хизматлар пакетининг ҳам минималлашишига олиб келмоқда. Шу аснода ҳар қандай миллатдаги турист бўлса ҳам нархларга эътибор беришини ҳисобга олиш зарур.

Асосий руҳий омилни белгилаймиз: турист турни сотиб олиш ва танлаш даврида ҳар қандай йўл билан бўлса ҳам ҳаражатни камайтиришга интилади. Лекин, бу билан уни очкўз дея олмаймиз, ваҳоланки, шундайлари ҳам тез - тез учраб туради. Пулни сарфлаш - дам олишда катта ҳузур бахш этади. Турист дам олиш вақтида пулни ўзига ишлатишни яхши кўради ва шунинг учун экскурсия шаклидаги ёки кўнгилочар ҳаракат шаклидаги қўшимча ҳаридлар - эркин пул ҳаржлашдир. Бундай ҳолатда қуйидаги ибора қўлланилади: турист саёҳат давомида оддий ҳаётга нисбатан анча кўпроқ пул ишлатади. У бу пулларни йил буйи йиққан бўлиши мумкин, лекин ҳеч бўлмаса 1 - 2 ҳафтача тежамкорликдан дам олиш учун пулни ўйламай сарфлайди. Халқаро статистикага кўра туристлар борган жойларда ҳафтасига 600 АҚШ долларигача пул сарфлайди, олмонлар ҳасислар категориясига киришади, чунки улар ҳаммадан кўра кам пул сарфлашадилар, руслар бўлса ҳатто шоппинг - турист (тижоратчи)ларни ҳисобга олмаганда, бошқа мамлакат ва миллатларнинг туристларига нисбатан 2 - 3 баробар кўпроқ пул сарфлашади.

Ташиш (олиб бориш) хизмати

Ташиш хизмати бир нечта бўлимдан иборат. Биринчи бўлими - Трансфер - туристни асосий йиғилиш жойига олиб келиш (аэропорт, вокзал...) ва уни белгиланган жойга ташиш (олиб бориш. масалан, курорт, отел...). Иккинчи бўлими жуда узоқ масофага, хорижий элга, ёки бошқа тур марказга ташиш (олиб бориш). Бунинг самараси техниканинг ривожланишига боғлиқ. XIX асрда темир йўлнинг қурилиши туризм учун жуда қулай саёҳат қилиш имкониятини яратди. Унинг қулайлиги нисбатан нархларининг арзонлигидадир. Ҳозирги ривожланган давлатларда (Япония, Франция, Италия, Германия...) тезюарар поездлар (360 км. с) авиация билан рақобатлашмоқда. Биринчи юз йилликда туризм темир йўлдан фойдаланишга асосланди ва камроқ дарё ва денгиз транспортидан фойдаланилди. Биз биламизки Томас Кук Америка ва Европа қитъалари бўйлаб туризмни ташкил қилди. Туризмнинг ривожланишига ташиш (олиб бориш) хизмати асосий

тўсиқ бўлиб қолди. XX аср ўрталарига келиб ҳаво йўллари ривожланди. Замонавий авиалайнерларга (12 минг. км) 300 гача йўловчилар олина бошланди. Бир кеча кундуз давомида замонавий авиалайнерда ер шарининг ҳоҳлаган ерига, ҳоҳлаган тур марказларига бориш имконияти яратилди. Узоқ шимолий россияликлар уч - тўрт соатда иссиқ ўлкаларда, Ўрта ер денгизида бўладилар. Товушдан тез учар самолётлар имконияти эса жуда кенг. Лекин, уларнинг хизмати нархи жуда баланд.

Хизмат сифатига қараб ташиш (олиб бориш) хизмати синфларга ҳам бўлинади. Йирик 14 та синф хизматларига: ҳаво йўлларида 5 та синф хизмати (биринчи бизнес синфи, экологик, туристик ва бошқалар); темир йўлларида 4 та синф хизмати, автобусларда 5 синф хизматлари киради. Отелларни ва ресторанларни классификацияга бўлиниши ҳаммага маълум. Авиалайнердаги бизнес синфи турист ёки экологик синфдан фарқ қилади. Хизмат синфига қараб нархлар ҳам фарқланади, тур нархлари ҳам худди шундай.

Жойлаштириш хизмати (аниқроғи, меҳмонхона индустрияси) ҳақида мазкур ўқув қўлланмамизнинг 7 - мавзусида фикр билдирганимиз боис, бу ерда алоҳида тўхталиб ўтишни жоиз, деб билмадик.

Овқатлантириш хизмати

Зарурияти юзасидан жойлаштиришдан кейин овқатлантириш туради. Тур давомида вақтида овқатланмаслик туфайли туристлар кайфияти жойида бўлмайди. Эрталабги нонушта ҳар доим жойлаштириш ҳисобига киради. Иккинчи овқатланиш меҳмонхона зиммасига ёки алоҳида турист хоҳишига боғлиқ бўлади. Баъзилар: "турист ухлаш ва овқатланиш учун шундай узоқ жойларга борадими? ", - деб савол беришади. Дам олиш ва озиқланиш - ажратиб бўлмайдиган талаб, унинг сифати туристнинг таъсуротларини ва тур хизматининг нархини белгилайди. Қадимги Римликларнинг "Нон ва томоша бўлса", - деган нақли ҳозиргача ўз кучини йўқотгани йўқ. Одамзот шундай яратилган, эрталаб туриб овқатланади ва кейин маданий ҳордиқ чиқаради. Овқатлантириш хизмати дам олиш ва роҳатланишдан юқори туради. Албатта, овқатланиш бу роҳатланишдир. Мижоз талабига кўра (миллий) таом билан таъминланади. Австралияга борган европалик ҳеч қачон кўнғиз ва чувалчанглар билан озиқланмайди, лекин маҳаллий халқ кенг ру гўштидан бифштекс ёки тимсох думидан жуда мазали таомни истеймол қиладилар. Туристлар ҳам бу таомларни қизиқиш билан татиб кўрадилар. Туризм ташкилотчилари овқатлантиришни чуқур ўрганиб чиқишлари ва туристнинг кўнглини тўлдиришлари зарур. Французлар қизил виносиз тушликни қониқарсиз қабул қилишади. Шарқликлар эса ёғли ва аччиқ овқатни ҳуш кўришади. Америкаликлар карамни билишмайди ва ундан тайёрланган таомни емайдилар. Европаликлар суп - пюрета кўникишган, улар руссларнинг суюқ овқатини истеймол қила олишмайди. Улар учун бу "биринчи ва иккинчи таом бир идишда", - дегани. Туристларни овқатлантириш учун ҳар - хил миллатлар таомлари ёзилган махсус тавсияномалар бор. Овқатлантириш хилма - хил

бўлиши ва турист учун кутилмаган совға бўлиши керак.

Экскурсия хизмати

Туристтик хизматлар таркибига экскурсиялар, походлар ҳам киради.

Ўзбекистон Республикасининг "Туризм тўғрисида"ги Қонунида: "экскурсия фаолияти - туристик фаолиятнинг тарихий ёдгорликлар, диққатга сазовор жойлар ва бошқа объектлар билан таништириш мақсадида олдиндан тузилган йўналишлар бўйича экскурсия етакчиси (гид) ҳамроҳлигидаги 24 соатдан ошмайдиган экскурсияларни ташкил этишга доир қисми", - дейилган. Гид ҳақида эса: "гид (экскурсия етакчиси) - тур қатнашчиларига туристик хизматлар кўрсатиш шартномаси доирасида экскурсия - ахборот, ташкилий йусиндаги хизматлар ва малакали ёрдам кўрсатувчи жисмоний шахс", - дейилади.

Экскурсия (excursion) - туристга ва экскурсант (бир кунлик зиёратчи)га таклиф қилиниши мумкин. Экскурсия туристик хизмат бўлиб, туристнинг эстетик, рухий, бохабарлик ва бошқа қизиқувчанлик эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилади.

Экскурсия мобойнида қатнашувчилар олами англаш,табиат мўжизаларини, тарихий обидаларини кўриш, шаҳар ва паркларда бўлиш имкониятига эга бўладилар.

Экскурсияшунослик - бу алоҳида, жиддий фан ҳисобланади. Биринчи Россия экскурсия олиб боровчиси Пётр I ҳисобланади. У хорижлик меҳмонларни Санкт - Петербург бўйлаб олиб юриб, қурилишларни кўрсатар ва ўзининг мувоффақиятлари билан мақтанишни ёқтирар эди.

Экскурсиянинг ўзига хос шартлари ҳам бор: тематика (мавзу), режалаштирилган йўналиш (маршрут), маълум муддатга олдиндан тайёрланган матн ва табиийки, иштирокчиларнинг, яъни экскурсантларнинг бўлиши. Экскурсиянинг функционал аҳамияти - дам олиш, маданий савиянинг ошиши ва мулоқот ҳисобланади.

Аттракционлар, ўйинлар, кўнгилочар машғулотлар ва ўйин бизнеси ҳам туристик хизматлар қаторидан жой олади. Янада аниқроғи буларни кўшимча туристик хизматлар, - дейилади.

Кўнгил очишнинг услублари ва хиллари чегарасиз даражада кўп, негаки улар ташкилотчиларнинг фантазияларига боғлиқ. Кўнгил очиш машғулотларининг 110 га яқин энг машҳур ва кўзга кўринган турлари мавжуд. Техника ривожланиши ва ўйингоҳларнинг ташкилотчилари фантазияси билан янгидан - янги дам олиш имкониятлари кўпаймоқда.

Ҳар кимнинг таъби ҳар - хил, баъзи бир туристлар Париждаги тарихий экспонатларини кўриш учун Лувр музейини ҳоҳласа, кўпчилиги Евро Дисней - Уолд Диснейнинг кашфиётларини томоша қилишни ёқтиради. Жуда кўп марказлар, хиёбонлар аттракционлар билан тўла. Булар - арғимчоқлар, қийшиқ ойналарнинг кулгу хоналари, учиб жойлари. Мисол учун, Дисней боғининг тематик давоми бўлган космик учиб жойлари бошқариш пулти шаклида

жиҳозланган болаларнинг электрон ўйинлари учун бутун бир зални ажратилган "Дисней Магик", Америкада эса отларда юриш, ҳар - хил фантастик, механик ва электрон кўринишдаги томошалардир. Ҳозирги кунда юқори даражага эришган "Дисней Магик" круиз лайнерини келтириш мумкин. Атракционлар тизимида болаларнинг автомат ўйинлари катта ўрин тутади, катталар учун эса янада жиддийроқ ўйин саноатининг янги категориясига оид кўнгил очиш машғулоти маъқулдир. Улар биллиард, карта, рулетка ва бошқалардир.

Ўйин бизнеси кўнгил очиш тизимида алоҳида ўрин тутади. Лас - Вегас дунёда ўйинлар бизнесининг пойтахти ҳисобланади. Чўл ўртасидаги кичкина шаҳарча ер юзини ўзининг ўйингоҳлари билан лол қолдирган. Айнан, Лас - Вегасда дунёнинг энг катта 13 та меҳмонхонаси қурилган. Ўйин заллари бир вақтнинг ўзида 1000 та столни ўз бағрига олади, минглаб туристлар бу ерда ўз омадларини синаб кўришга келишади.

Концертлар, томошалар ва спорт тадбирлари

Туризм марказларида мавсум давомида таниқли артистлар иштирокида концертлар, ҳар - хил томошалар, театр артистлари, таниқли кўшиқчилар билан учрашувлар уюштирилади, халқ ўйинлари, фестиваллари ва карнавалларига катта эътибор берилади. Булар ҳам туристик хизмат қаторидан жой олади. Масалан, шарқий Финландиядаги Савонлин қадимий кўрғонида ҳар йили опера фестивали икки ой давом этади. Бу опера фестивалига минглаб туристлар ташриф буюришади (бир мавсумда 50 - 60 минг киши). Франциянинг Ницца шаҳрида август ойида эса жаз мусиқаси фестивали уч кун мобойнида учта катта залда бўлиб, унда 100 дан ортиқ мусиқий гуруҳлар, 300 та таниқли мусиқачилар иштирок этишади. Бразилиядаги карнаваллар ҳам бунга мисол.

Кўпчилик туристларни спорт мусобақалари ва биринчиликлари, автомобил пойгалари, теннис, олимпиада, футбол мусобақалари ва бошқа ўйинлар қизиқтиради. Бундай ҳолатларда концерт, театр ва спорт томошаларининг чипталари турпакет хизматлари таркибига киради. Бундай тадбирларни ҳам кўшимча туристик хизматлар таркибига киритиб ўрганамиз.

Иш туристик хизмат тури сифатида

Иш хизмати доирасига ҳамма турдаги хизматлар ҳамда туризм хизматига алоқаси бўлмаган ишлар ҳам киради.

Бу ишлар: банклар, кредит карточкалар билан боғлиқ бўлган иш, алоқа хизмати, автомобил ёнлаш, ёқилғи қуйиш хизмати, техник ёрдам хизмати, соғлиқни сақлашга доир хизмат, болаларга тарбиячи ва бошқа хизматлардир. Шунингдек, маиший хизмат кўрсатиш фаолиятининг барча турлари ҳам туристик хизматлардир. Масалан, фотоплёнкани ёритиш, расмни чиқариш, фотоаппарат ва видеокамерани таъмирлаш, сартарошхона хизмати, кийимлар ва буюмларни ижарага бериш, оёқ кийимларни таъмирлашлар ҳам шу хизмат таркибига киради. Туризмдан ажратиб бўлмайдиган соҳа бу туристларни

кузатиб бориш (тинчлигини таъминлаш). Қўриқчилар меҳмонхонада, музейларда ва кўчаларда ҳам туристлар билан бирга юрадилар. Мисрда туристлар карвон бўлиб, беш - олти автобусда чўл бўйлаб юрганда қуролланган милиция билан кузатиб борилади. Грецияда маҳаллий милиция таркибига - тур милицияси ҳам киради ва ҳар бир телефон китобчаларида уларнинг рақамлари мавжуд.

Туристик саёҳат якуни (уйга қайтиш)

Яхши дам олиш ўз йўлига, лекин яхши кайфият билан уйга қайтиш ҳам муҳим. HOMEWARD - муҳим туристик хизмат бўлиб, туристни уйга қайтишини таъминлайди. Туризм бошқарувчи ёки тур олиб борувчи туризм йўналишига ва қайтиш муддатига, туризм режасига, ушланиб қолиш муаммосига, қайтиб келиш муддатини ўзгарганига, туристик гуруҳни кутиб олувчи транспортни ташкил қилишга ва бошқа ташкилий ишларга жавоб беради. У туристнинг қариндошлари ёки дўстлари кутиб олиши учун қайтиб келиш муддатини, самолётда, поездда ёки автобусда эканлигини етказиши лозим. Агар имкони бўлса, қайтаётган туристни кутиб олишни ва бошқа шаҳарлик бўлса уни жой билан таъминлаш учун меҳмонхонадан брон олиши лозим бўлади.

Хулоса

Мазкур мавзуда туристик хизматлар ҳақида маълумот берилиб, унда Ўзбекистон Республикасининг "Туризм тўғрисида"ги Қонунидан шарҳ келтирилди. Шунингдек, туристик маҳсулотлар (туристик хизматлар, иш ва товарлар) ҳақида етарли фикрлар баён этилди.

Туристик хизматлар сифатида ҳатто турли ўйинлар, томошалар, спорт тадбирлари, маиший хизмат, суғурта, ахборот ва молия - банк хизматларидан мисоллар келтирилди.

Таянч иборалар

- Туристик хизматлар таркиби
- Туристик маҳсулотлар
- Туристик ишлар
- Маиший хизматлар

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Туристик хизматлар деганда нимани тушунаси?
2. Маиший хизматлар қайсилар?
3. Туристик ишлар нималардан иборат?
4. Туристик маҳсулотларни санаб беринг?
5. Ташиш хизмати нима учун керак?

6. Овқатлантириш тизими қандай?
7. Экскурсия хизматини ким томонидан ва нима учун кўрсатилади?
8. Ўйинларнинг туризм хизматида тутган ўрни борми?
9. Туристик саёҳат якуни ҳақидаги фикрингиз қанақа?
10. Концертлар, томошалар ва спорт ўйинларини тур пакетга киритиш мумкинми? Нима учун?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 - йил 27 - июлдаги "Ўзбектуризм"МКни ташкил этиш тўғрисида"ги Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 - йил 2 - июндаги "Буюк ипак йўли"ни қайта тиклашда Ўзбекистон Республикасининг иштирокини авж олдириш ва республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида"ги Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 - йил 15 - апрелдаги "2005 - йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида"ги Фармони.
4. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1999 - йил 20 - августда қабул қилган "Туризм тўғрисида"ги Қонуни .
5. Основы туристской деятельности (Учеб.пособие). Составитель Ильина Е.Н. -М.: Советский спорт, 2000 г.
6. Биржаков М.Б. Введение в туризм. Санкт - Петербург, 2000 г.

10 - боб. Туристик товарлар

10. 1. Туристик товарлар ҳақида тушунча
10. 2. Давлат божи олинмайдиган товарлар

10. 1. Туристик товарлар ҳақида тушунча

Туристик товарлар деганда - моддий таъминот буюмлари, ёдгорликлар, совғалар ва турист учун зарур бўлган бошқа нарсалар тушунилади. Турист жуда кўп миқдордаги буюмларни қабул қилади ва сотиб олади. Товарнинг тоифаси туризмда саёҳатнинг характериға ва туризмнинг хилма - хиллигига боғлиқ. Асосийсини шахсий эҳтиёж талаб этадиган товарлар эгаллайди. Шунингдек, спорт анжомларига бўлган талаб ундан кейинда туради.

Пул сарфлашнинг кенг тарқалган усули, саёҳатнинг асосий мазмуни бу роҳат - ҳаловат топишдир. Ҳатто ўзига тўқ одамлар ҳам пулни саёҳат учун тўплайдилар ва уни санокли кунларда дам олишга сарфлайдилар. Турист ўзи учун одатий бўлмаган жойларни, шаҳар ва мамлакатларни кўришни истайди. Саёҳат ҳар доим туристнинг қандай ҳордиқ чиқарганлиги, қизиқиши,

қониқиши ва таъсуротлари билан ўлчанади. Турист саёҳатдан қониқиши ва роҳатланиши учун тур товарларига жуда кўп пул сарфлайди. Масалан, ўртача бир турист сафар давомида 200 дан 500 \$ гача, бизнес - туристлар эса кўпроқ, Австралия конгрессига кирувчи туристлар 1000 дан 1200 \$ гача пул сарфлайдилар. Кейинги йилларда Россиялик туристлар энг бой ва фойдали туристлар ҳисобланадилар. Россиялик туристлар бир сафар давомида 3000 \$ дан зиёд пул сарфлайдилар.

Туристлар ёдгорлик совғалари ва шахсий талабга қараб, шу юртни ёки жойни характерловчи, саёҳатни эслатувчи совғаларни харид қиладилар. Масалан, Хаж ва умра зиёратига борганлар Қуръони Карим, жойнамоз, тасбеҳ, бош кийим, зам - зам сувларини совға сифатида оладилар. Бошқа турдаги саёҳатларда эса қурилган илон териси ёки африкаликларнинг ёғоч барабанини харид қиладилар. Бу совғалар туристларни кўргани келган қариндош ва меҳмонларга кўрсатилади ёки совға сифатида уларга ҳам берилади.

Яна шундай нарсалар борки, булар саёҳат даврида сотиб олинади. Масалан, карталар, луғатлар, соҳилда керак бўладиган анжомлар, спорт анжомлари, фото анжомлар, видеокамералар шулар жумласидандир.

Туристик масканлар ва марказлар туристлар кўп йиғиладиган жойларда алоҳида арзон нархларни ва божхона талабларини қўядилар. Товарларнинг нархлари ва божхона хизматидаги имтиёзларлар бошқа давлатларга нисбатан белгиланади.

10. 2. Давлат божли олинмайдиган товарлар

Баъзи мамлакатлар хорижий туристлар сотиб олган товарлари учун енгиллик ва имтиёзлар яратиб беришган. Масалан, чегарадан ўтаётганларида баъзи савдо марказларидан сотиб олинган товарларнинг маълум қийматдаги пули қайтариб берилади. Бундай қайтариб бериш миқдори буюм нархининг 20 % ташкил қилиши мумкин. Бу имконият туристларни қизиқтиради ва улар томонидан товар сотиб олиш имкониятини оширади (кийим - кечак, электроника, фото - техника ва бошқалар). Аэропортларда, чегараларда, денгиз круиз сайёҳлик судналарида божхона имтиёзлари бор магазинлар фаолият кўрсатади. Бу магазинлар туристлар учун бошқа магазинларга нисбатан 50 % гача арзон маълум товарларни таклиф этади. Лекин, сотиб олинаётган товарларнинг сони чегараланган. Булар кўпинча порфюмерия, спиртли ичимликлар, тамаки маҳсулотлари, майший хизмат моллари, электроника, озиқ - овқат маҳсулотларидир. Божхона тўловларисиз савдонинг имкониятлари жуда кенг.

Шоппинг

Туристларнинг шахсий фойдаланиши учун олинган товарлар, яъни қайта олди - сотди қилинмайдиган моллар - юмшоқ шоппинг деб аталади. Майда товарлар олди - сотдилари ҳам туризмга таълуқли бўлади.

Туристлар одатда зиёрат қилинган жойларда керак бўлмаган буюмларни жараён вақтида роҳат олиш учун ҳарид қиладилар. Ҳамма туристлар ўз анъаналарига муносиб керакли маҳсулотларни ўз хоҳишига қараб ҳарид қилишади.

Бундай саёҳатларда турга киритилган ҳаражатлар - авиабилет, меҳмонхона, овқатланишлардангина иборат бўлади. Шоппинг - юмшоқ шоппинг асосан шахсий истеъмол товарлари ва совғаларини сотиб олишдир.

Ёш келин - куёвлар тўй саёҳати давомида кўп пул сарф қилишади (бу пуллар қариндошларнинг тўйга берган совғалари ёки тўёнalarидан иборат). Энг қиммат туристларни, бизнес туристлар ташкил қилишади. Эркаклар аёлларга нисбатан кўтаринки кайфиятда дам олишади, лекин аёллар товар ҳарид қилишга кўпроқ пул сарфлашлари барчага маълум..

Тур нарҳига турист товарларини қўшилиши тушунчаси ҳам бор. Унга қуйидаги мисолни келтириш мумкин:

Туристнинг кунда ишлатиладиган буюмлари мавжуд. 1998 - йилда учта йирик немис туристик компанияси Доминика ҳафталик пляжига пул тўлаш ҳисобига туристларни 20 хил кийим - кечак ва пляжга кириш учун чипта билан таъминланганлар. Бу ҳол туристларни йўл анжомларидан буткул ҳоли бўлиш имкониятини берган. Бу тўлов ичига: бир кунлик кундалик ички кийим, чўмилиш кийимлари, дезодорантлар, тиш шёткаси (пастаси билан) ва бошқа буюмлар кирган. Бу янгилик туристларга маъқул тушган.

Шоппинг турлар

Бир давлатдан иккинчи бир давлатга товар олиб ўтиб сотадиган сотувчилар - чакана сотувчилар бўлиб, улар доимо хорижга саёҳат ёки дам олиш учун эмас, балки тижорат мақсадида борадилар. Кўп мамлакатларда чакана сотувчиларнинг ҳаёти сумкаларини товарлар билан олиб юришдан иборат. Россияда эса уларни "челнок"лар деб аташади. Шунини айтиш лозимки, улар мамлакат иқтисоди учун катта фойда келтиришади, миллионлаб кишиларни иш жойлари билан таъминлашади, давлатга чакана моллар олиб киришади. Бу тармоқда пул айланиши шу даражада каттаки, ҳатто, давлатлар улардан солиқ олиш учун алоҳида қонун ва қоидалар қабул қилган.

Шоппинг турлар билан Хитой, Германия, Россия ва Ўзбекистон ва бошқа давлатлар туристлари ҳам шуғулланади. Шоппинг турлари бошқалар турлар орасида алоҳида ўрин тутати. Бу жамиятнинг иқтисодий даражасини кўрсатади. Швеция ёки Финляндияда камдан - кам туристлар бу туризм билан шуғулланишади. Умуман олганда, бу давлатларда бундай ўлчамдаги шоппинглар йўқ. Россиядан Финляндияга қатнайдиغان туристлар 21 % ташкил этиб, кўпчилиги савдо - сотиқ ҳудудига шоппинг туризм мақсадида келишади. Россиялик шоппинг туристлар Финляндияга спиртли ичимликлар, тамаки маҳсулотлари ҳамда супургини олиб ўтишади.

Хулоса

Ушбу мавзуда туристик товарлар ҳақида маълумотлар берилди. Туристик товарларга шарҳ, уларни ёдгорлик ва совғалардан иборат эканлиги, бундай товарларнинг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни ўрганилди. Шунингдек, айрим саёҳатларга кетадиган маблағлар миқдори ҳақида фикрлар баён қилинди. Баъзи мамлакатлар туристларининг сафар давомида сарф қиладиган харажат суммалари ҳамда давлат божи ундирилмайдиган товарларига алоҳида эътибор қаратилди. Келажакда Ўзбекистонда ҳам туристик товарларга давлат божи тўловлари ундирилмаслиги масаласини кўриб чиқиш керак.

Таянч иборалар

- Туристик товарлар
- Туристик товарлар суммаси
- Давлат божи
- Шоппинг турлар

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Туристик товарлар деганда нимани тушунасиз?
2. Ёдгорлик совғалари қайсилар?
3. Давлат божи нима?
4. Давлат божидан озод қилинган товарлар ҳақида нималарни биласиз?
5. Ўзбекистонда бож масаласига қандай қаралади?
6. Шоппинг турлар деганда нимани тушунасиз?
7. Бизнес турлар ҳақидаги фикрингиз?
8. Ўзбекистон туристлари қайси мамлакатларга бизнес турларни амалга оширадилар?
9. Республикамизда хорижий туристлар учун бизнес турни амалга ошириш мумкинми?
10. Қайси мамлакатларда бизнес туризм ривожланган?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 - йил 27 - июлдаги "Ўзбектуризм" МК ни ташкил этиш тўғрисида"ги Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 - йил 2 - июндаги "Буюк ипак йўли"ни қайта тиклашда Ўзбекистон Республикасининг иштирокини авж олдириш ва республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора - тадбирлар тўғрисида"ги Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 - йил 15 - апрелдаги "2005 - йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида"ги Фармони.

4. Ўзбекистон Республикаси олий Мажлисининг 1999 - йил 20 - августда қабул қилган "Туризм тўғрисида"ги Қонуни .

5. Основы туристской деятельности (Учеб. пособие). Составитель Ильина Е.Н. -М.: Советский спорт, 2000 г.

6. Биржаков М.Б. Введение в туризм. Санкт - Петербург, 2000

7. Воронкова Л.П. История туризма и гостеприимства. Учебное пособие. ГРИФ. 2004.

8. Маринин М.М. Туристские формальности и безопасность в туризме. 2004.

11 - боб. Туристик маҳсулотлар

11. 1. Туристик маҳсулотлар ҳақида тушунча

11. 2. Хизматларни стандартлаштириш ва сертификатлаштириш

11. 3. Тур ва турист йўналиши (маршрути)

11. 1. Туристик маҳсулотлар ҳақида тушунча

Туристик маҳсулот (турист учун маҳсулот) - туризм жараёнида туристнинг эҳтиёжини қондириш учун камида иккита туристик хизматлар (ишлар, товарлар)дан ташкил топган хизматлар мажмуасидир. Туристик маҳсулот (турпакет) барча кўрсатилган хизматлар ва ҳаражатларни ўз ичига олган нарх бўйича таклиф этилади, унинг истеъмол хусусиятлари эса шартнома шартларида кўрсатилади. Агар туристик хизматлар кўрсатиш жараёнини кузатадиган бўлсак, унда туризм ташкилотчилари айнан хизмат кўрсатиш билан шуғулланмайдилар, балки улар туристларнинг эҳтиёжларига қараб туристик хизматларни фақат жамлайдилар ва уларнинг комбинацияларини тузадилар, банд қиладилар, бунинг звазига ўз фоизларини оладилар. Шундай қилиб, туризм ташкилотчилари туристлар ва хизмат кўрсатувчилар ўртасида воситачилик вазифасини ўтайдилар. Туризм ташкилотчилари нима билан савдо қиладилар ва туристик йўлланма ёки ваучерни харид қилган турист бевосита нимага эга бўлади?, - деган савол туғилади. Агар ушбу жараённи диққат билан ўрганилса, унда турист ушбу йўлланма ёки ҳужжатнинг бошқа тури эвазига келажакда туристик хизматдан (ўрнатилган муддатда) фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлади.

Бу ҳолда туристик маҳсулотнинг янги таърифи пайдо бўлади: туристик маҳсулот - турга бўлган ҳуқуқдир. Жараённинг табиийлиги бўйича бахслашиб бўлмайди, гарчи бундай таъриф бошқа жараёнларни, хусусан сертификациялашни боши берк кўчага олиб келади. Қонун бўйича туристик маҳсулот сертификацияланиши лозим. Ҳуқуқни сертификациялашга ҳали ҳеч

ким ўрганмаган, зеро туристнинг турга бўлган ҳуқуқи - унинг истак - хоҳиши маъносида - турга борадими ёки бормаидими, пакетдан тўлалигича ёки бир қисмидан фойдаланадими, рад этадими, сотадими ва ҳоказо.

Албатта, баъзи транспортчилар бу фикрга ҳали етиб келишганича йўқ. Балки шуниси тўғридир, чунки ҳуқуқнинг барча қонун - қоидалари бўйича - чипта йўловчи ва уни ташувчи ўртасидаги шартноманинг мажбурлигини тасдиқловчи ҳужжат бўлиб, ундан (чипта ва шартномадан) йўлга чиқиш ҳуқуқи келиб чиқади. Туристик маҳсулотга турга бўлган мавжуд ҳуқуқни бериш унинг мазмунини торайтиради ва унинг табиий ва ҳуқуқий табиатига зиддир.

Шундай қилиб, «туристик маҳсулот турга бўлган ҳуқуқ» ўзининг ички табиати бўйича тор маъно касб этади, чунки уни ташкил этувчи мураккаб пакетдаги муносабатларнинг фақат озгина қисмини таърифлайди. Бироқ Рим ҳуқуқшунослиги манбаларида қоида мавжуд - қонун ёмон, лекин у қонун. Қонунни ҳурматлаш ва унга риоя қилиш керак ва шу сабабли расмий жиҳатдан туристик маҳсулот - турга бўлган ҳуқуқдир. Ўзининг жисмоний моҳияти бўйича хизматлар, ишлар ва товарлар ва сертификациялаш, яъни сифат муносиблигини баҳолаш мажмуасига ҳуқуқ эмас, балки аниқ хизматлар, ишлар ва товарлар лозимдир.

Тур - бу аниқ тавсифлар, географик йўналиш ва маълум вақт оралиғида уни ўтиш тартиби, хизматлар кўрсатиш муддати таркиби ва сифати, туризм ташкилотчиси томонидан мақсадга йўналтирилган ва тартибга солинган керакли ва етарли туристик хизматлар, ишлар, товарлар, туристик маҳсулотларнинг тўплами бўлиб, улар энг камида туристик маҳсулотнинг иккита турли таркиби (масалан, жойлаштириш ва ташиш)ни ўз ичига олган бўлади.

11.2. Хизматларни стандартлаштириш ва сертификатлаштириш

Ўзбекистонда ҳам туристик хизматлар стандартлаштирилади ва сертификатлаштирилади. Бу иш Ўзбекистон метрология ва стандартлаштириш маркази ва "Ўзбектуризм" МК томонидан амалга оширилади. Бунда доимо бош талаб хавфсизликдир. Маҳсулот ёки хизматни сертификатлаштириш берилган маҳсулот ёки хизмат турига бўлган талаблар асосида амалга оширилади. Булар тартибга туширилган ва кераклича ўрнатилган қоидалар мажмуаси - стандартлар, қоидалар, талаблардир. Давлат, соҳа, идоравий стандартлар қатъий ҳисобланади, шунингдек, қоидалар, талаблар, тавсиялар ва бошқа меъёрлар учраб туради.

Маҳсулот ёки хизматнинг стандартлар, талаблар ёки қоидаларга мос келишини текшириш мажбурий ёки ихтиёрий бўлиши мумкин. Мажбурий сертификатлаштириш қонунчилик орқали ўрнатилади. Ўзбекистон республикасининг "Туризм тўғрисида"ги қонунида туристик маҳсулотни мажбурий сертификатлаш ёзиб қўйилган.

Мазкур қонун бўйича туристик маҳсулот - турга бўлган ҳуқуқдир.

Бинобарин, қонунга асосан ҳуқуқни сертификатлаштириш зарур бўлади, бунга эса ҳали жаҳонда ҳеч ким ўрганмаган. Шундай бўлса ҳам, агар ҳуқуқни сертификатлаштириб бўлмасликдан диққатни бошқа томонга бурсак, барча хизматлар сифатини ҳам баҳолаш етарли даражада оддий эмаслиги кўриниб қолади.

Ўз - ўзини бошқариш тизими, масалан, уюшмалар, иттифоқлар ва бошқа жамоатчилик ташкилотлари, меҳмонхоналар бирлашмалари ўзларининг хусусий хизмат кўрсатиш стандартларини ўрнатадилар, улар фақат мазкур бирлашма қатнашчиларига тегишлидир. Халқаро АККОР меҳмонхоналар тизими турли мамлакатлардаги 1100 дан ортиқ меҳмонхоналарни бирлаштиради, лекин бу тизимдаги меҳмонхоналарнинг барчаси меҳмонларга хизмат кўрсатишнинг ягона стандартига бўйсундилар, ягона фирма услубини қўллайдилар. АККОР тизимининг махсус органи кўрсатилаётган хизматларнинг ягона стандартга мувофиқлигини текшириб туради.

Республикамызда туристик хизматлар кўрсатувчи туроператор ва турагентликлар, меҳмонхона ва транспорт ташкилотлари, овқатлантириш ва экскурсияларни ташкил этувчи корхона - ташкилотларни мажбурий сертификатлаштириш тизими яратилган.

11. 3. Тур ва турист йўналиши (маршрути)

Ўзбекистон Республикасининг "Туризм тўғрисида"ги қонунида: тур - муайян йўналиш бўйича туристик хизматлар мажмуи (жой бандлаш, жойлаштириш, овқатлантириш, транспорт, рекреация, экскурсия хизматлари ва бошқа хизматлар) билан таъминланган аниқ муддатлардаги туристик саёҳат, - дейилади.

Турист йўналиши (маршрути) - географик атама бўлиб, муайян ҳудуд ва объектлар хусусиятларига боғланади. Унда турли даражадаги тафсилотлар, поход, саёҳат трассаси тасвирланади. Турист йўналиши (маршрути) ёки саёҳатнинг қисқача тавсифи иллюстрациялар, хариталар, чизмалар, объектларнинг матн орқали тасвирланишида кўринади. Туризм таъсуротлари, саёҳат қилинаётган пайтдаги (ёки кейинроқ) турист йўналиши (маршрути) ёки саёҳатдан эсдалик сифатида ўзи фойдаланиши ёки шундай йўналиш такрорланганда қўллаш учун, шу йўналишдан ўтадиган ёки шу объектга ташриф буюрадиган бошқа турист ва саёҳатчилар учун қисқача ёзиб ўтиш саёҳатчи фаолиятининг мазмуни ҳисобланади.

Турнинг жойга географик боғланиши бўйича тизимли, радиал, ҳалқасимон ва кроссинг - турларини кўриб чиқамиз.

Турист йўналиши (маршрути) жўнаб кетиш жойидан, етиб бориш жойи (туристик марказ, курорт) гача тизимли бўлиши мумкин, кўп ҳолларда турист етиб келгандан сўнг битта отелда яшайди, шу ҳудуд чегарасида экскурсия ва бошқа юришларни амалга оширади. Ҳар кун бир жойдан иккинчи жойга кўчиб, ўз жомадонлари ёки рюкзакларини йиғиштиришни ёқтирмайдиган туристлар учун бундай маршрут қулайдир. Бир жойга келиб, нарсаларни жойлаштириб, куйлақларни шкафга илиб, шу ҳудуд чегарасида экскурсияга ва пляжга бориб, отелдаги ўз хонасида етти - ўн кун яшаш бундай туристларга хосдир.

Орқага қайтиш билан, ташриф буюриладиган аҳоли пунктларида ва объектларда тунаб қолишни танланган турист марказдан радиал жой ўзгартириш варианты ҳам мумкин. Масалан, Мисрдаги Хургада курортга етиб келган туристлар иссиқ, куёш ва илиқ денгиздан баҳра олиб, икки кундан сўнг Қоҳира ва Гизага икки кунлик саёҳатга жўнайдилар. Хургада отелидаги жой шу икки кунлик экскурсия мобайнида улар ҳисобида қолдирилади.

Ташриф буюриладиган ҳудуд ёки мамлакат бўйича ҳалқасимон маршрут ҳам бўлиши мумкин, бунда мамлакат ёки ҳудуд келиб тушиш жойи (шартли равишда аэропорт, темир йўл станцияси) ўзгармас, яъни мамлакат бўйлаб саёҳат ўша пунктнинг ўзида бошланади ва тугайди. Сўнгги вариант кроссинг - тур деб аталадиган мамлакатлар учун хосдир. Масалан, турист АҚШга Нью -Йоркка келади, мамлакат бўйлаб саёҳат қилади ва ўз ватанига Лос -Анджелесдан жўнаб кетади. Турлар ташкил қилишнинг бошқа кўплаб вариантларини кўриб чиқиш мумкин. Умуман барча нарсалар тур маршрут бўйлаб туристларни олиб юришни брон қилиш тартиби аниқлаб беради.

Табиийки, туристик маршрутларнинг турли вариантларидан ташкил топган исталган комбинациялар амалга оширилиши мумкин. Масалан:

Поход (турист сафари)

Поход ёки турист сафари - туристга кўрсатиладиган хизмат (туристга кўрсатиладиган хизматлар мажмуаси, турист учун маҳсулот) бўлиб, у туристларни соғломлаштириш ва маънавий эҳтиёжларини қондиришни таъминлайди, агар поход кўп кунлик бўлса турист йўналиши (маршрути) бўйлаб юриш ва кўчиб ўтишнинг фаол услубларини ташкил этади. Походлар мақсадлари бўйича бир - биридан фарқ қилиши мумкин: соғломлаштирувчи, саргузаштли, спорт билан боғлиқ йўналишлар, ўқув - машқ ва бошқалар. Давомли экскурсия ҳам походлар туркумига киради.

Турист сўқмоғи

Турист сўқмоғи - турист қизиқишининг предмети ва объектидир. У доимо қизиқарли. Ушбу алоҳида маҳсулот туризмнинг икки хилидан келиб чиқади. Биринчи ва энг кўп тарқалгани санаториялар, дам олиш уйларидаги пиёдалар сўқмоғи бўлиб, у назорат қилинувчи узунликда жисмоний ҳаракат билан енгил сайр қилиш учун мўлжалланган. Одатда сўқмоқлар бир тарафли халқа йўлак бўлиб, бир жойнинг ўзида бошланади ва тугайди. Бундай сўқмоқлар одатда йўлни ўзи кўрсатиб туради. Уларда кўрсаткичлар ва ахборот плакатлари ўрнатилади. Кўрикхонали сўқмоқлар алоҳида туркумни ташкил қилади, улар аҳоли ва туристларнинг кўриш ва ихтиро қилиш тамойилидаги мустақил походлари учун мўлжалланади. Тайёрланган сўқмоқлар ахборот воситалари, кўрсаткичлар, плакатлар ёки батафсил маълумот ёзилган махсус брошюралар билан таъминланади. Турист сўқмоқларининг ҳавфсизлик томонларини ва томоша қилиш майдончаларининг тузилишини ҳисобга олиб тайёрлашнинг махсус услубиёти мавжуд.

Шундай сўқмоқлар борки, уларни турист гуруҳлари билан ўтишда йўналишни биладиган йўл кўрсатувчи талаб этилади, сўқмоқни яқка турист ўтиши тавсия этилмайди ёки ман этилади. Ўта мураккаб маршрутлар туристларнинг хордиқ чиқаришлари учун бошпана ва уйчалар билан, кўтилмаган ҳолатларда ишлатиш учун маҳсулотлар билан таъминланади.

Турист сўқмоғининг бошқа варианты синалган йўналишдир, бу бир томондан турист учун қизиқарли (ёки ташриф, томоша қилиш учун қулай яқинликда жойлашган) бўлса, бошқа томондан, уни ўтишда энг кўп қийинчилиги бўлган сўқмоқ ҳисобланади. Кўп сўқмоқлар азалдан овчилар, биринчи ўтувчилар, маҳаллий аҳоли томонидан очилган, кейинчалик ҳар ерда ҳозир - нозир туристлар томонидан тезлик билан энг чиройли ва ўтиш осон бўлган жойлар ўзлаштириб олинган. Турист сўқмоғи тушунчаси, шунингдек, миллий ва бошқа боғларнинг тузилиши муаммоларига ҳам таълуқлидир. Туристлар учун сўқмоқлар очилганда, бир томондан улар ҳавфсиз ва қизиқарли бўлиши, бошқа томондан, ушбу сўқмоқлар экология ва табиатни асраш талабларини, имконияти борича ўсимлик ва ҳайвонот оламига камроқ зарар етказишни ҳисобга олади. Чунончи, ўтган асрда бунёд этилган Крюгер (ЖАР) миллий боғида 2500 км.дан ортиқ турист сўқмоқлари солинган, улар ҳозирга келиб туристларни олиб юрувчи микроавтобуслар учун махсус қопламали йўлларга айланган, туристлар машинада бораётиб ҳайвонларни кузатишлари, камёб жониворларни табиий ҳолатда суратга туширишлари мумкин. Турист сўқмоғининг алоҳида турини денгиз паркларида сув усти ва остида кузатиш мумкин. Денгизда яшовчи ҳайвонларни кузатиш учун қирғоққа яқин жойлардаги сув устида махсус кўприкчалар ёки бир бутун сув ости галереялари Исроил ва Австралияда қурилган.

Хулоса

Ушбу мавзу туристик маҳсулотлар ҳақида тушунча, хизматларни стандартлаштириш ва сертификатлаштириш, Ўзбекистонда унга бўлган эътибор, тур ва турист йўналиш (маршрути), поход, турист сафари ва бошқалар ҳақида фикрлар баён этилади. Шунингдек, бу борадаги баъзи амалий ишлар билан танишилади.

Таянч иборалар

- Туристтик маҳсулотлар
- Хизматларни стандартлаштириш
- Хизматларни сертификатлаштириш
- Тур ва турист йўналиши (маршрути)

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Туристтик маҳсулот деганда нимани тушунаси?
2. Хизматларни стандартлаштириш механизми қанақа?
3. Хизматларни сертификатлаштиришда эътибор берилиши лозим бўлган томонлар қайсилар?
4. Тур нима?
5. Янги ёки махсус туристик йўналиш (маршрут) ишлай оласизми? Қай тарзда?
6. Хорижий давлатларда стандартлаштириш тизими қандай?

7. "Меҳмонхоналар классификацияси" нима учун керак?
8. Турга бўлган ҳуқуқ деганда нимани тушунасиз?
9. Турнинг турлари қайсилар?
10. Туристик йўналиш (маршрут)нинг вариантларини айтиб беринг?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 - йил 15 - апрелдаги "2005 - йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда

туризмни ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида"ги Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1999 - йил 20 - августдаги "Туризм тўғрисида"ги Қонуни.

3. Ўзбек Давлат стандартлаштириш, метрология ва сертификациялаштириш марказининг 1998-йил 31-декабрда рўйхатга олган "Меҳмонхоналар классификацияси".

4. Г.Назарова, М.Мирзаев ва бошқалар. Туризм ҳуқуқи. Тошкент, Талкин, 2003 й.

5. Trevel Guide Uzbekistan - Tashkent: National Company Uzbekturizm. 2003.

6. Tourism and Poverty Alleviation-Recommendations for Action.WTO. 2004.

12 - боб. Туристик ресурслар

12. 1. Туристик қизиқиш объектлари

12. 2. Туристик ресурслар

12. 1. Туристик қизиқиш объектлари

Туризм туристик ресурслардан оқилона ва мақсадли фойдаланишга асосланган. Туристик ресурслар - туризм жараёнида инсонларнинг эҳтиёжларини қондира оладиган туризмга тегишли объектлардир. Туристик ресурслар бўлмаган жойда туризм ҳам бўлмайди. Алоҳида туристик ресурслар инсон ҳаёти учун хавфли бўлиши ҳам мумкин. Туристик ресурслар ва объектлардан туризм мақсадида фойдаланиш асосини туристик қизиқиш ва таъсуротлар ташкил қилади.

Туристик қизиқиш деганда - туристнинг туристик объектдан аниқ ахборот - маълумот олиб, ҳис - туйғуларининг ошиши, ақл бовар қилмайдиган даражада нимагадир эришиши, пировардида эса - унинг дам олиши ва кўнгилочар томошалар кўриши учун барча шарт - шароитларнинг мавжудлиги тушунилади.

Туристик қизиқиш объектлари - диққатга сазовар жойлар, табиий - иқлим ҳудудлари, тарихий - маданий ёдгорликлар, кўرғазмалар ва бошқа туристик сафар ёки саёҳатдан фойдаланиш жараёнида турист эҳтиёжини қондиришга қодир бўлган объектлардир. Лекин, ушбу объектлардан туризм мақсадларида

реал фойдаланилиш учун қуйидагиларни таъминлай оладиган туризм инфратузилмаси ва индустрияси зарур:

1. Маълум бир туристик объект тўғрисидаги ахборотни туристга тўлиқ даражада етказиш учун ўша туристик объектнинг ўзини ҳар томонлама бус - бутунлиги, таъмирланганлиги;
2. Ушбу жойга туристик қулай ва хавфсиз олиб келиш;
3. Жойлаштириш индустриясининг барча талабларга жавоб бериши;
4. Озиқ - овқатлар билан етарли таъминланганлиги;
5. Кўнгилочар томошаларнинг мавжудлиги.

Австралия қитъаси марказида қушлар орасида ўзининг ажойиб шаклига эга бўлган қизғиш рангли тош, баландлиги 349 м ва узунлиги 9 км бўлган қоя Ayres Rock жойлашган. Ушбу табиат мўъжизасидан баҳраманд бўлиш учун қуш учса қаноти, одам юрса оёғи қуядиган бепоён чўлнинг юзлаб километрларини босиб ўтиш зарур ва бунга асрлар давомида оддий шароитларда, фақат санокли одамларгина мушарраф бўлишган. Мамлакат фуқароларининг экскурсия объекти бўлиб ҳисобланадиган мазкур ҳудудда автомобиль ва темир йўллари, кичик аэродром, бир нечта юқори даражали отеллар, турли хил кўнгилочар ресторанлар ҳам айнан шу ерда туристлар учун қурилган. Туристларнинг ягона ва севимли кўнгилочар машғулоти - қояга чиқишдир. Бу ерда альпинизм мактаби ташкил этилган. Бутун улкан қоя томон моҳир ёки уқувсиз альпинистлар ўрмалаётган ягона спорт объектига ўхшайди. Туристлар альпинистик қуроолларнинг катта микдоридан фойдаланишади ва кўплаб фото ва видеоплёнкалар сарфлашади. Бу жой ва ушбу объект миллий фахр ҳисобланади ва қитъадаги ҳар бир фуқаро чин кўнгил билан ушбу тошга интилади, ҳаётда бир мартда бўлса ҳам ушбу жойларда бўлиб, унга чиққиси келади. Шу тариқа оддий қоя ўз жойлашган ўрни ва ташқи кўриниши натижасида туристик қизиқишнинг кучли объектига айланди. Индустрия ва инфратузилманинг юқори ривожланиши орқали туризм мақсадига мослаштирилган ва реал фойдаланиш мумкин бўлган жой яратилди. Агар индустрия ва инфратузилмани олиб ташласак унда қоя чўл ўртасида асрлар давомида яқка тураверади ва ҳақиқий жозибадор туристик бизнес объектидан оддий объектга айланади. Бундан шундай хулоса чиқариш керакки, ҳар қандай туристик ресурсни кўз - кўз қилиш учун аввало инфратузилма ва индустрия лозим. Тўғри, бу ерда қоя туристик ресурс сифатида асосий диққат марказда туради, лекин шарт - шароит, сервисни жой - жойига қўйиш билан туристларнинг келиши ортади, гарчи қоянинг аҳамияти ошмасада.

Турист табиатига кўра қизиқувчан ва интилувчандир. У ўзига маълум бўлмаган ниманидир билишга (кўриш, эшитиш) га интилади ёки турли хил манбалар (китоб, кино, видео ва ҳикоялар) дан маълум бўлган ё умуман маълум бўлмаган қандайдир объектларнинг сифатларини билиш, ўз кўзи билан кўришга ҳаракат қилади. Барча объект ва ҳодисалар бир хилда ижобий бўлмай, баъзилари хавфли ҳисобланади. Саргузаштли ёки экстремал туризм - буларга

мисол. Экстремал туризм бу - зилзила бўлган ер, вулқон отилган жой, сув тошган ва бўрон бўлган ҳудудларга қилинган саёҳатлардир.

Шуни айтиб ўтиш керакки, келиб - кетиш ва хавфсизлик қоидаларини менсимаслик натижасида туристлар хавфга ва салбий оқибатларга дуч келишади. (Юқумли касаллик, лат ейиш, бахтсиз ҳодиса ва ҳ. к). Масалан, инсон билан илон орасидаги муносабатлар хавфлидир. Маълумки, илон билан мулоқатда бўлиш ёмон оқибатларга олиб келади, бу ерда чақиш ва ўлим хавфи туради. Шунга қарамасдан туристлар захарли илонларга тўла бўлган Индонезиядаги илонлар ибодатхонасини қизиқиш билан томоша қилишади. Катта кобрани кўлида ёки бўйнида ушлаб расмга тушишади. Ташриф буюрувчиларнинг барчаси томоша объектининг хавфи билан таништирилади. Лекин, баъзи туристлар ибодатхонага кириш қоидаларини менсимайдилар ва илон захри қурбонига айланишади. Хавфли объектларга юзлаб ва минглаб мисоллар келтириш мумкин.

Туристик таъсурот - туристик хизмат (иш) ва маҳсулотни истеъмол қилиш, туристик товарни харид қилиш натижасида юзага келадиган ва эгалланадиган ижобий, руҳий ва жисмоний ҳиссиётлар йиғиндисидир. Туристик таъсурот экскурсиялар, чиройли табиат ландшафтлари, аттракционлар ва ресторанларга борганда ва отелларда турганда юзага келади. Туристик ресурслар ва турларга оид туристик таъсурот кўпгина таркибий қисмлардан иборат. Туризмнинг асосий йўналиши инсоннинг дам олиш ва кўнгил очишга бўлган эҳтиёжини қондириш экан, туристик хизматларни истеъмол қилаётган инсон кўриш, ўрганиш, соғлиқни тиклаш, саргузаштларни кечириш жараёнида ижобий ҳиссиётларни олиши режалаштирилади. Туризмнинг баъзи - бир кўринишларида бундай мақсад бўлмайди. Масалан, ишга алоқадор ёки ритуал (маросим) туризмида кўнгилочар воситалар йўқ, лекин турист ўз олдига қуйидаги мақсадларни бажаришдан қониқади. Турист қизиқишининг аниқ объектидан олинadиган таъсурот билан бутун туристик маҳсулотни истемол қилишдан олинadиган туристик таъсуротларни фарқига бориш керак. Хатто аъло даражада ташкил қилинган туристик сафар дастурида ва ҳодисалар ривожига вужудга келган озгинагига чигаллик ҳам бутун сафар тўрисидаги таъсуротни бузиб юборади. Ҳаётнинг кўнгилсизликлари унутилади ва фақат яхши хотиралар сақланади, - деган фикр мавжуд бўлса ҳам, туризм ташкилотчиси меҳнат самарадорлиги турист кўнгилсизликларига сабаб бўлган ҳодисасининг моҳиятига бевосита боғлиқдир. Турист туристик хизмат ёки маҳсулотлардан мамнун бўлиши керак. Чунки, у ўзининг эҳтиёж ва хоҳишларини қондириш учун сарф - харажат қилган. Умумий ҳолларда у завқ олишни хоҳлаган, лекин ундай бўлмаган. Бунда туризм мавжуд бўлмайди. Ёмон турлар ва хизматлар ҳақидаги гаплар бошқа яхши янгиликларга нисбатан тез тарқалади. Бунда шуни ҳисобга олиш керакки, туризм шаклини ёки аниқ туристик саёҳатни танлашда танишларнинг маслаҳати телевизоридаги рекламаларга нисбатан аҳамиятлироқдир. Расмий ташкилотлар ва

маъмуриятлар бюросига туристлар томонидан бериладиган энг кенг тар қалган савол - бу туристик фирманинг ишончлилиги тўғрисидадир. Бу фикр бир тарафлама ва моҳиятига кўра етарлича тўғри эмас. Завқланишни ҳар ким ҳар - хил тушунади. Лекин, барча инсонлар томонидан деярли бир хил қабул қилинган умумий ижобий қадриятлар ҳам мавжуд.

12. 2. Туристтик ресурслар

Ўзбекистон Республикасининг "Туризм тўғрисида"ги қонунида: туристик ресурслар - тегишли ҳудуднинг табиий - иқлим, соғломлаштириш, тарихий - маданий, маърифий ва ижтимоий - маиший объектлари мажмуи, - дейилади. Россия адабиётларида эса туристик ресурслар - туризм жараёни ва мақсадларида инсон эҳтиёжларини қондириш қобилиятига эга бўлган табиий - иқлим, ижтимоий - маданий, тарихий, меъморий ва археологик, илмий ва саноат, манзарали, сиғиниш ва бошқа объектлардир, - деб ёзилган. Бир - бирига ўхшаш таърифлар.

Туристтик ресурслар миллий бойлик ҳисобланади. Лекин, улардан алоҳида муҳим аҳамиятга эгалари халқаро миқёсдаги объектлар ва эсдаликларга киради. Бундай рўйхатни ЮНЕСКО ҳар йили белгилаб боради. Маълумки, Ўзбекистон тарихий ва маданий ёдгорлик ресурсларига бой мамлакат (1 - иловага қаралсин). Мана шу бебаҳо меросимизнинг кўпгина қисми инсоният мулкига айланганлигига кўп вақт бўлган. ЮНЕСКОнинг Жаҳон мероси рўйхатига Хивадаги Ичон Қалъа 1990 - йил, Бухоронинг тарихий маркази 1993 - йил, Шаҳрисабзнинг тарихий маркази 2000 - йил киритилган. 2001 - йил 12 - 16 декабрь кунлари Финляндиянинг Хельсинки шаҳрида ЮНЕСКО Жаҳон мероси Қўмитасининг навбатдаги йиғилиши бўлиб, унда Самарқанд шаҳри ҳам ЮНЕСКОнинг Жаҳон мероси рўйхатига киритилди. Демак, эндиликда мазкур тўрттала тарихий маскан халқаро ҳамжамият муҳофазасида бўлади. Ҳозиргача дунёдаги 721 та маданий ва тарихий ёдгорликлар ЮНЕСКОнинг Жаҳон мероси рўйхатига киритилган. Халқаро туризм марказлари ишни янада ривожлантиришлари лозим (2 - иловага қаралсин).

Барча маданият эсдаликлари ва табиат объектлари давлат ҳимоясидадир, халқаро аҳамиятга эга бўлган эсдаликларни сақлаш ва қўллаб - қувватлаш учун БМТ маблағлари ҳам ажратилади. Масалан, Мисрда Асвон тўғонини қуришда сув босган Абу Симбал (бу - Нил дарёси ғарбий соҳилидаги жой бўлиб, унда қоятошга ўрнатилган икки қадимий Миср ибодатхонаси бор. Улар милоддан аввалги 13 - аср 1 - ярмида қурилган. Хайкаллар, бўртма суратлар сақланган. Бош ибодатхонанинг олд томонида Рамсес II нинг ўтирган холдаги 4 та улкан хайкали мавжуд) ибодатхонаси ва объектларини сақлаш мақсадида 40 млн. АҚШ доллари ажратилган. Ушбу қимматбаҳо объект қисмларга бўлиниб, баландроқ жойларга олиб чиқилган ва қайта таъмирланган. Афсуски, ноёб тарихий иншоотнинг бир қисми сув тагида қолиб кетган, энди туристлар уларни сув тубида параходдан кузатишлари мумкин.

Туризмнинг мақсадига қараб табиий ресурсларни бир нечта турларга бўлиш

мумкин. Масалан, Франция шимолида жойлашган Монт Сант - Мишел табиий туристик ресурсида ақл бовар қилмас даражадаги (сув сатхи билан ажралиб турувчи) денгизнинг кўтарилиши ва пасайиши ҳодисаси мавжуд. Ёки, Хитойдаги йирик дарёлардан бирининг дельтаси кунига икки мартта сув кўтарилишида денгиздан дарёнинг оқимиға қарши қудратли тўлқин юзаға келади. Бу ажойиб ҳолат ҳар куни Ченг - ху - фа дарёсида бўлиб ўтади. Тўлқин баландлиги 7 м., тезлиги соатига 27 км. Бундан табиий ҳолат (тўлқин баландлиги 14 м.) Амазонка дарёсида ҳам кузатилади.

Индонезиядаги Бали оролида туристлар учун жозибадор табиий ресурс "бетакрор куёш ботиши" ҳисобланади. Аниқ айтиш мумкинки, бундай куёш ботиши бошқа қўшни оролда ҳам, яъни ушбу кенгликда жойлашган бошқа океанлардаги оролларда ҳам кузатилади. Лекин, пулдор туристлар энг чиройли кун ботиш манзараси деб ишонишади ва ушбу манзарани тамоша қилиш учун ернинг ўндан бир қисмини босиб ўтишади. Ушбу туристик маҳсулотни ҳаракатға келтириш учун ҳаддан ташқари кўп маблаг ажратилган. Жойнинг ўзида эса энг юқори даражадаги сервис ташкил қилинган. Буларнинг барчаси пулдор мижозларнинг кичик туристик гуруҳиға хизмат қилади. Турлар 60 кун давом этади. Айтиб ўтиш керакки, туристлар нафақат ибодатхоналар, эҳромлар ва инсон тамонидан яратилган бошқа қадимий иншоотларни, балки ер юзининг турли ҳудудларидаги замонавий ютуқларни ҳам - автомобил заводларининг йиғув конвейерлари, туристлар томонидан ҳайрат билан қабул қилинадиган дегустацион заллар, колбаса заводлари, пиво ишлаб чиқариш ва шахталар, гидротехник қурилмалар ва ҳатто госпиталларни бажону дил кўриб кетишади.

Ер тағи шахта ва тоғ қазув ишларини кузатувчи туристлар гуруҳи ҳам мавжуд. Масалан, барча туристлар Жанубий Африка Республикасидаги Олмос конлари, олтин шахталарини келиб кўришади. Баъзи шахталардан экскурсион мақсадларда эмас, балки ер тағида табиат томонидан яратилган ўзига хос микро иқлимда даволаниш мақсадида фойдаланилади. Масалан, Алп тоғидаги олтин руда эски шахтасида (юқори температура ва намликда радон ингаляцияси) таклиф қилинади.

Туризм ва экскурсиянинг кенг тарқалган турларидан бири ғорларға ташриф бўлиб, фақат Грецияда туристлар тамоша қилиши мумкин бўлган 3500 дан ортиқ ғорлар ва ундан ҳам кўпроқ томоша қилинмайдиган ғорлар мавжуд. Жуда улкан ғорлар Мексика, АҚШ, Жанубий Африка Республикаси, Россия ва бошқа мамлакатларда жойлашган, уларнинг катта қисмиға хавфсизликни таъминлаш мақсадида осон бўлган залларға қисқа муддатли ташрифлар билан чегараланишади. Спортчи туристлар узоқроқ ва чуқурроққа тушадилар, лекин бунинг учун тегишли тайёргарлик, қуруланиш ва туристик гуруҳ кузатуви бўлиши керак.

Акваториялар - муҳим туристик ресурслардан ҳисобланади. Дунёда 50 млн. сув ости туризми ишқибозлари маска билан унча катта бўлмаган чуқурликларда ва акваланг билан 70 м.гача бўлган чуқурликда сузишади. Бундай саргузаштлар

ишқибозлари учун сув ости дунёсини ўрганиш ҳақиқий ором ҳисобланади. Масалан, Қизил денгиз сув остида сузиш учун чексиз имкониятларга эга ва курортга келганлар учун кўнгил очишининг энг муҳим турларидан ҳисобланади.

Сув ости хазиналарини, қадимий ёдгорликлар ва чўккан кораблларни қидириш ва тамоша қилиш туризмнинг энг муҳим туридир. Греция, Кипр, Италия, Туркия ва Ўрта ер денгизидаги бошқа мамлакатлар ўзининг ер ости хазиналаридан унумли фойдаланишади. Ўтмиш ёдгорликлари тўпланган сув ости ҳудудлари фаолиятини тартибга солувчи кўпгина ўзига хос миллий ҳуқуқий актлар қабул қилинган. Миллий адлия қонунлари бўйича сув ости хазиналари ва буюмларини фақатгина тамоша қилишга рухсат берилган. Уларнинг жойини ўзгартириш ва олиб чиқиш таъқиқланади. Сув ости тириклик дунёсини томоша қилиш учун сув ости туристик кемалари ҳамда деярли барча денгиз туризми марказларида мавжуд бўлган турли кемалар қўлланилади. Махсус туристик сув ости кемалари Бермуда (Атлантика океанининг шимоли - ғарбидаги бир тўда (150 гача) маржон ороллардан иборат. Шимолий Америкадан 900 км шарқда. Буюк Британия мулки. Маъмурий маркази - Гамильтон шаҳри (Бермуда оролида). Ороллардан энг каттаси - Бермуда ороли бўлиб, у сўнгган сув ости вулкони чўккисидан иборат. Чўккиннинг баландлиги 79 метргача келади. Иқлими тропик сернам иқлим. Энг салқин ой - мартнинг ўртача температураси 16,7 градус, энг иссиқ ой - августнинг температураси 26,7 градус. Дам олиш ҳудуди ҳисобланиб туризм ривожланган. Банан, цитрус ўсимликлар, гуллар экспорт учун етиштирилади. Испан денгизчи сайёҳи Х. Бермудес томонидан 1522 - йилда кашф қилинган), Канар, Қизил денгиз ороллари, Испан курорт қирғоғи Коста Бравода бор. Умуман мутахассисларнинг баҳолашига кўра, бундай сув ости кемалари сони 30 га яқин.

Чўккан кемаларни тамоша қилиш - энг машҳур саргузашт турларидан бири. Фин кўрфазида викинглар (8 - аср охири ва 11 - аср ўрталарида Европа мамлакатларига денгиз йўли орқали савдо - сотиқ учун борган, кароқчилик ва босқинчилик юришлари қилган скандинавлар) ва швед - рус урушлари давридан иккинчи жаҳон уруши давригача бўлган турли вакилларга хос 5000 га яқин сув ости объектлари аниқланган. Крест бурни атрофидаги Виборг райони алоҳида қизиқишга эга. У ерда бир вақтнинг ўзида курашда ҳалок бўлган 150 дан ортиқ швед кемалари топилган. Сув ҳарорати совуқлиги туфайли кемалар яхши сақланган. Фин қўлтиғи сувида (архив маълумотларига қараганда) биринчи фин авлиёси - авлиё Генрих ётибди. У 1720 - йили келтирилган ва ибодатхонанинг бошқа хазиналари билан бирга сувга бутунлигича тушурилган. Тарихий қийматга эга бўлган шунга ўхшаш объектлар Ладога кўли (Россия) сувида топилган. Бу ҳудудларда сув тагига тушишларни ташкил қилувчи махсус туристик фирмалар фаолият кўрсатади. Бир мавсумда туристлар миқдори 3000 га етади. Нархи юқорилиги туфайли кўнгил очишнинг бу тури туризмнинг фойда юқори турига киради.

Туристларнинг ўзгармас, муқаррар талабларидан бири баҳайбат шаршаралар - Неагара (Шимолий Америкада - 51 метр баландликда), Анхель (ер юзидаги энг баланд шаршара - 1054 метр баландликда) ва Виктория (Жанубий Америкада - 120 метр баландликда) ҳисобланади. Неагара шу даражада ўзлаштирилганки, туристлар соатлар давомида унинг ёнида бўлишади. Қолган иккитасига ҳам бориш мумкин, лекин туризм инфратузилмаси яхши бўлмагани туфайли бу ерга ташриф буюрувчилар сони кам. Финландия Иматра номли жойда туристлар учун ҳафтасига ёки байрамларда очилувчи жуда гўзал шаршара мавжуд.

Мухим туристик ресурсларга ноёб сифимли иншоотлар - эҳромлар, мақбаралар, ҳайкаллар, ибодатхоналар, меъморчилик анжомлари, парклар, музей коллекциялари ҳамда замонавий иншоотларнинг кўп қаватли бинолари ва бошқа катта гидротехник иншоотлар киради.

Шунингдек, қабрлар қандайдир даражада ғалати кўринса ҳам, барча асрлар давомида туризм нуқтаи - назаридан ўзига тортувчи куч сифатида намоён бўлган. Мисрда қурилган минглаб эҳромлар фиръавнлар, сарой аъёнларининг қабрларидир. Мақбаралар энг кўп одам келадиган объектлар ҳисобланади, уларнинг баъзиларини меъморчилигининг ажойиблиги ва ҳажмининг баҳайбатлиги туфайли дунё мўъжизаларига киритилган.

Қадимги дунёнинг етти мўъжизаси

Дунё мўъжизаларига ноёб меъморий иншоотлар ва улкан ҳайкаллар киради. Улар қадимда яратилган бўлиб, бугунги кунда ушбу инсон тафаккури ноёб дурдоналарининг кўпчилиги эскирган ва бизгача афсона ёки ҳароба кўринишида етиб келган. Ўтиборингизга уларни ҳавола этамиз:

1. Гиза эҳромларлари (Миср) - бизнинг кунларимизгача сақланиб қолган бундай объектлар ичида энг қадимийси - Хеопс (дунёдаги энг катта) эҳроми бўлиб, у ҳозирги кунгача ўзининг монументаллиги ва ҳажмига кўра инсон ақли заковатининг ноёби ва ажойибларидан биридир. Эҳром эрамиздан 2500 йил аввал яратилган. У тамоша қилиш учун Мисрга келган барча туристларнинг асосий туристик кўргазма объекти ҳисобланади. Энг катта ва машҳур эҳромлар Миср пойтахти Қоҳира атрофида Гиза деб номланувчи жойда жойлашган. Яна ўша жойда афсонавий жонзот сфинкснинг гигант статуяси жойлашган. Сфинкс - қадимги Мисрда гавдаси шерникига, боши одамникига ўхшатиб ишланган афсонавий жонзод ҳайкали, подшоҳ ҳокимияти тимсоли). У Хеопс эҳроми билан биргаликда Миср тимсолига айланган. Шунини айтиб ўтиш керакки, мисрликлардан бундай тузилишни греклар олишган ва қадимий Грецияда инсон боши билан шерни ифодаловчи статуялар мавжуд.

2. Семирамиданинг (осма) самовий боғлари - Вавилонда қурилган ва нафис меъморий шакллари билан боғбончилик конструкциялари билан уйғунлаштирувчи ажойиб асар бўлган. Боғлар эрамиздан аввалги 800 - 600 йилларда Babylon пойтахтида Babylon Кир саройи деворлари чегараларида Sammu - ramat маликага атаб Навуходоносор II томонидан қурилган (Вавилония пойтахти

қадимда жанубий Ироқ худудида жойлашган). Чиройли боғлар балконларга, бино ва айвонлар томи устига қурилиб, ўсимликлар дарёдан носос билан олинган сувдан суғорилган. Самовий боғлар классиклар томонидан тўлиқ ва муфассал тасвирланган, турли хил расмлар бўлган, лекин улар сақланмаган.

3. Олимпдаги Зевс ҳайкали (Греция) - Хукмдорнинг тахтда ўтирган улуғвор ҳайкали. У эрамиздан аввалги 430 - йилда қурилган бўлиб, грек ҳайкалтароши Phidias нинг иккита шедевридан биридир, унинг салобатли - узунлиги 12 м, бир қисми олтин рангли металл билан қопланган фил суяги ва қимматбаҳо тошлар билан безалган. Ибодатхона эрамизнинг 426 - йили бузилган. Ҳайкал бутун қолмаган, ҳатто нусхаси ҳам йўқ.

4. Артемида ибодатхонаси (Греция) - Артемида - Зевс ва Летонинг қизи. Аполлоннинг эгизак синглисидир. Бошида ўқ - ёй, баъзан ярим ой ҳолатида тасвирланган. Бу ибодатхонани қурган Крез Лидиянинг энг сўнгги ҳукмдори эди. Лидия эса қадимги кичик Осиё, замонавий Туркия майдонидаги давлат бўлган. Крез ўзининг бойлигини кўз - кўз қилишни хуш кўрарди ва милоддан аввал 560 - йилда Эфес шаҳрида буюк ибодатхона қурди. Эфес шаҳри эса ибодатхонани қурилишидан 1000 йил аввал барпо этилган. Афсоналарга қараганда, бу шаҳарни барпо этганлар, Амазонкалик жангчи аёллар тўдаси бўлган. У аёллар Эфес шаҳрининг асосчиларидир. Крез ушбу ибодатхонани ой, ҳайвонлар ва ёш қизлар маъбудаси учун қурмоқчи бўлди. Ой маъбудасини юнонлар Артемида деб атасалар, Римликлар Диана деб номлашган. Ибодатхона мармар ва энг машҳур тошлардан иборат бўлиб, 120 та мармар устунлардан қурилган, улкан устунлар 20 метргача етган. Мармар устунлар битгач, унинг устига мармар тош ясалган. Ибодатхона бутунлай қуриб бўлингач эса ўша даврнинг машҳур усталари унга ўз чизгиларини беришган. Ибодатхонанинг ўртасида Артемида ҳайкали бўлган. Бу ибодатхона энг йирик ҳисобланиб, кейинчалик Афинада қурилган Парфенон ибодатхонасига унинг ўлчамлари ўхшаб кетган. Артемида ибодатхонаси эгаллаган майдоннинг узунлиги 131 метрни, кенглиги 79 метрни ташкил этган.

Икки юз йил ўтганидан сўнг, яъни милоддан аввалги 356 - йилда ибодатхона ёниб кул бўлган. Бундай ёвуз ишни Геростат номли инсон бажарган. У бу иш билан фақат машҳур шахс сифатида тарихда из қолдирмоқчи бўлган ҳолос ва бунга эришган ҳам. Яна қизиқ ҳолатни тарих бизга ҳадя қилади. Ибодатхона ёқиб юборилган кун Искандар Зулқарнайннинг туғилган кунига тўғри келар экан. Йиллар ўтгач Искандар Эфес шаҳрини зиёрат қилади, шу ерда Артемида ибодатхонаси билан қизиқиб қолади ва уни қайтадан қуриб таъмирлашга фармон беради. Фармон бажарилгач, ибодатхона асл кўринишини тикламаган бўлсада, лекин ўзининг дастлабки қиёфасига яқин келади.

Артемида ибодатхонаси милоддан аввалги III асргача мавжуд бўлган, кейинчалик турли тўфонлар ва табиий офатлар натижасида кўплаб зарар кўрган. Ибодатхонанинг қимматбаҳо буюмларини ўғрилар талаган бўлсалар, қолган қисми секин - асталик билан денгиз тўфонлари туфайли бузилиб кетган.

Хозирги кунда Эфес шаҳрида Артемида ибодатхонасидан фақатгина бир қанча мармар бўлаклари ва бир дона қайта тикланган мармар устун бор, холос. Қидирув ишларида топилган фрагментлар ва скульптураларнинг асосий қисми дунё музейларида, қисман Британ музейида сақланмоқда.

5. Halicarnassus мавзолейи, Anatolain Mausolus қабри - унинг синглиси ва беваси Artemisia фармонида қўра қурилган.

Мавзолей эрамиздан аввалги тахминан 353 - 351 йиллар орасида меъмор Pythius ёки Pytheos томонидан қурилган ва энг машҳур тўрт грек ҳайкалтарошлари томонидан безатилган: Scopas, Bryaxis, Leochares ва Timotheus. Кичик Плиний томонидан ишланган мавзолей тавсифи маълум. Мавзолей томонлари 125 м бўлган квадрат шаклида бўлган. Бино 36 колонна билан ўралган. Бино томи устида 4 та мармардан қилинган гилдиракли от арава ўрнатилган. Мавзолей ҳайкалтарошлик фрагментлари Британия музейида сақланади. Мавзолейнинг бузилиш сабаби маълум эмас, Лекин эрамизнинг X - XV асрлари давридаги ер силкинишлари натижасида бузилган, - деган тахминлар мавжуд. Бино бузилишидаги унинг элементлари ва ғишлари маҳаллий бино ва иншоотлар қурилишида ишлатилган.

6. Родоснинг улуғвор ҳайкали (колосс) Colossus Rhodes - қуёш худоси Helios га атаб қурилган бу баҳайбат ҳайкал Rhodes шаҳридаги денгиз бўйида жойлашган. У эрамиздан аввалги 292 - 280 йилларда бронзадан қурилиб, темир ва тошлар билан маҳкамланган. Ҳайкалнинг баландлиги 30 м ва у 12 йил давомида қурилган. У жуда кам вақт давомида мавжуд бўлган, эрамиздан аввалги 225 - йилда ер силкинишидан бузилган, унинг қолдиқлари эрамизнинг 653 - йилигача ўша ерда ётган. Эрамизнинг 653 - йили шаҳарни босиб олишганда ҳайкал бутунлай бузиб ташланган ва металл сифатида 900 туяга ортилиб олиб чиқиб кетилган.

7. Александриядаги Форс маёки (Миср) - Птоломей II томонидан эрамиздан аввалги тахминан 280 - йилда Pharos оролида қурилган. Қадимий дунёнинг энг машҳур маёки. Маёқ баландлиги 160 м. Александрия маёки ўз давридаги ноёб техник иншоот ҳисобланган. Иншоотнинг асоси квадрат, қолган қисмлари қаватма - қават саккиз бурчакли, маёқни учи эса айлана шаклидаги минора. Минора тепасига айлана тоқчада ёриткичга борилган. Маёқ ёқиб юборилган, қолдиғи эса ер силкинишларида бузилган. Бизнинг кунгача эса фақат унинг тавсифи, расм ва чизмалари етиб келган. Маёқ иншоотининг бир қисми эрамизнинг XII асригача етиб келган, 1477 - йил мамлакат султони бино ғишларини олиб, иншоотлар қурилишида ишлатишга фармон берган. Шундай маълумотлар борки, учинчи минг йиллик бошларида Миср ҳукумати маёқни дастлабки яратилган шаклида тиклашмоқчи ва унинг конструкциясини кучли сейсмик каркас билан ўзгартириб, ундан туристик диққатга сазовор жой қилишмоқчи.

Баъзи дунё мўъжизаларининг қадимги рўйхатларида юқорида айтиб ўтилган объектлардан биттасининг ўрнига Вавилон минораси ёки Форс шоҳи Cyrus

саройи киритилган. Дунё мўъжизаларининг бошқа рўйхатлари ҳам мавжуд, уларга ўрта асрларда яратилган объектлар, ҳозирги замон иншоотлари ва кашфиётлари киритилган.

Дунё мўъжизаларига "Буюк хитой девори"ни киритиш адолатдан бўларди. Мустаҳкам қалъа девордан иборат улкан иншоот бутун мамлакат узра Хитойнинг шимолий қисмида шарқдан ғарбга чўзилган. Деворни қуриш эрамиздан аввалги тахминан 250 - йил император Chuin Shin Huang Ti томонидан бошланган. Асосий ишлар эрамизнинг III асрига келиб тугаган. Мухандислик нуқтаи - назаридан, бу иншоот Миср эҳромларининг барчаси қўшилиб олинганда унга сарфланган ишдан юкорида туради. Иншоотнинг аҳамияти ғарбий - шимолдан келадиган душманлар босқинидан сақланиш бўлган. Девор қурилишига узоқ давр мобайнида юз минглаб ишчилар иштирок этишган. Деворнинг узунлиги ҳар бир инсонни ҳайратда қолдиради. Деворнинг ҳақиқий узунлиги тўғрисидаги маълумотлар бир - бирига тўғри келмайди. Шундай маълумотлар борки, девор узунлиги 2150 миль (4500 км) деб кўрсатилади. Гиннес китобида иншоот узунлиги 6200 миль деб кўрсатилган (қуриб битказилмаган қисмлар билан биргаликда). Девор баландлиги турлича 5 м. дан 10 м. гача, қалинлиги 10 м. гача. Девор устига йўлак қурилган ва унда юриш мумкин бўлган. Хитой сайёҳи Lin Youdia 1990 - йил биринчи бўлиб девор устининг у бошидан бу бошигача пиёда босиб ўтган. Деворнинг яхши сақланган қисми Пекин (Бейджинг) шимолига 70 км жойдан ўтган ва машҳур туристик объект ҳисобланади.

Шунингдек, машҳур ғорлар, қалъалар ва қасрлар ҳам туристик ресурслар таркибига киради. Машҳур ғорлар -ер ости бўшлиқлари кўриклаш объекти ҳисобланади, баъзан у ер ости сувлари фаолияти натижасида енгил эрувчи лойқали тузлардан (гипс, тош тузи, доломит, оҳак тош) ташкил топиб жуда катта хажмларда бўлади. Дунёдаги энг катта ғор АҚШнинг Кентукки штатида жойлашган Мамонт ғори ҳисобланади. У бир қатор сталактик заллар ва коридорлардан иборат, умумий узунлиги 530 км дан ортиқ. Ер юзасида энг чуқур ғорлардан Франциядаги Пьер - Сен - Мартен (чуқурлиги 1171 м) ва Берже ғоридир. Чуқур ғорларда, ер ости денгизларида ва кўлларда ўзига хос фауна ва флора топилган: балиқлар, сувда ва қуруқликда яшовчилар ва ҳашоратлар бўлиб, улар бутунлай қоронғуликда яшайдилар, кўришга қобил эмас, уларда кўзларнинг ўрнига мўйлар, оёқлари ривожланади. Баъзи ғорлардан тарихий одамлар турар жойлари, деворий расмлар топилган. Дунёдаги кўпчилик ғорлар туризмнинг энг машҳур объектлари ҳисобланади ва давлат ҳимоясида бўлади.

Қалъалар

Машҳур туристик объектларга давлат мулки ва кўрикланувчи ҳудуд, - деб эълон қилинган ўрта аср қалъалари киради. Ўрта аср феодаллари, кирооллар, султонлар, шоҳлар ва бошқа ҳукмдорлар яшаган истехком уй - жойлари ҳам

қалъалардир. Қалъа - қасрлар одатда етиб бориш қийин жойларга, тикка тепаликларга ва тоғларга қурилган. Қалъалар атрофига аҳоли тўпланган ва у ерда яшовчилар душман келган пайтда қалъага яширинишган. Қалъалар узок ойлаб қамалга чидаган ва амалда уларга кириб бўлмаган. Вакт ўтиши билан алоҳида қалъалар катта шаҳарлар ва ҳатто пойтахтлар марказида жойлашиб колган.

Қалъалар архитектураси ва ички жойлашуви бўйича жуда ҳам турфа хилдир. XIV ва XV асрларда қалъалар ўзларининг ҳарбий аҳамиятини йўқотишган ва борган сари сарой аҳли ва аристократлар саройларига айланишган. Қалъа иншоотларининг катта қисми бизгача хароба кўринишида етиб келган, лекин Испания, Германия ва Швейцариядаги сақланган ва қайта тикланган қалъалар асосан музей кўринишида ўрта асрларнинг жиҳозлар, картиналар, идиш - товоқлар, мебель ва интерьернинг ички элементларининг ажойиб коллекциялари билан жиҳозланган.

Қалъалар туристик дастурларнинг объектларидан бири ҳисобланади ва туристлар бажонидил уларга боришади. Энг машҳур қалъалар Германияда, Швейцариядадир. Испания ва Францияда эса тарихий ёдгорликлар кўп миқдорда жойлашган. Франциянинг ажойиб, ноёб қасрлари бўйича махсус туристик маршрут таклиф қилинади.

Польшада 20 дан ортиқ қалъа маълум. Кейинги вақтларда ҳарбий аҳамиятини йўқотган қалъалар ўрнига сарой характеридаги кўркем қасрлар қурила бошлади.

Бавариядаги (Германия) Нойхшванштайн қасри ноёб ҳисобланади. Кўп минорали ушбу қасрнинг ташқи архитектураси Уолд Диснейга, Диснейленд типдаги барча тематик паркларга (Америка, Европа ва Японияда) эмблема қилиб қўйилган. Диснейленднинг афсонавий парклари яратишида прототип бўлиб хизмат қилган. Машҳур қалъалар қаторига Виборг шаҳридаги қалъа (Россия) ва Финляндиядаги Нейшлот (Саванна) ларни қўшиш мумкин.

Хулоса

Туристик ресурслар туристик қизиқиш билан боғлиқ. Яъни, туристик ресурслар туристларда қизиқиш уйғотиши керак. Шундагина кўзланган мақсадга эришилади. Қизиқиш объектларини туризм ташкилотчилари излаб топишлари керак.

Туристик ресурслар бўлсагина туризм амалга ошади. Уларсиз туризмни тасаввур этиш мумкин эмас. Ресурслар туризмнинг юрагидир. Туристик ресурслардан унумли ва мақсадли фойдаланиш лозим.

1 - илова

Ўзбекистоннинг тарихий ва маданий ёдгорлик ресурслари

Ўзбекистон Республикаси туризм марказлари

Пойтахти Тошкент шаҳри. Иқлими - мўътадил, субтропик иқлим. Давлат тузуми - республика. Майдони - 447,4 минг кв. км., аҳолиси - 25 млн., тили - ўзбек, дини - ислом, пул бирлиги - Ўзбекистон сўми.

Ўзбекистон тарихи ва келажаги буюк давлат. Энг қадимги маданият дурдоналари. IX - XV асрлардаги маданий ҳаёт. Ўзбекистоннинг "Буюк ипак йўли"даги марказий ҳудуд эканлиги.

Кўхна маданият марказлари: археология - Афросиёб, Варахша, Сополли тепа, Фаёз тепа, Шош тепа, Оқ тепа, Шоҳрухия ёдгорликлари; давлатчилик - Хоразм, Бактрия, Сўғд, Кушон, Қанғ давлатлари; шаҳарсозлик - Самарқанд, Бухоро, Хива, Шаҳрисабз, Термиз, Қўқон, Тошкент, Кармана, Қарши кентлари; меъморчилик - Шоҳизинда, Занги ота, Баҳовуддин Нақшбанд, Шайх Ҳованди Тоҳур мажмуалари; Регистон, (Улуғбек, Тиллакори, Шердор), Кўкалдош, Бароқхон, Абдулқосим мадрасалари; Гўри Амир, Рухобод, Бибиҳоним мақбаралари; масжидлар ва бошқа иншоотлар; хунармандчилик - санг (тош) тарошлик, заргарлик, зардўзлик, мисгарлик, ёғоч ўймакорлик, ганч ўймакорлик; санъат - адабиёт, мусиқа, рақс, ҳайкалтарошлик, миниатюра ва рассомчилик, ҳаттотлик, каштачилик ва бошқалар.

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида бунёд этилган меъморчилик ва шаҳарсозлик. "Буюк ипак йўли"нинг қайта тикланиши. Алишер Навоий, Амир Темур, Бобур Мирзо, Аҳмад ал - Фарғоний, Алпомиш ҳайкалларининг, Баҳовуддин Нақшбанд, Имом ал - Бухорий, Бурҳонуддин ал - Марғиноний, Абу Мансур Мотурудий ёдгорлик мажмуаларининг, темурийлар тарихи Давлат музейи, Хотира майдони, Шаҳидлар хотираси хиёбони обидаларининг барпо этилиши ва уларнинг туризм марказлари сифатида намоён бўлиши.

Интерконтиненталь, Шератон, Ле Меридиан, Афросиёб

меҳмонхоналарининг, Хайвонот боғи, Аквапаркларнинг очилиши. Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Хива, Термиз, Шахрисабз, Андижон, Наманган, Фарғона, Марғилон, Жиззах, Гулистон каби шаҳарларнинг замонавий қиёфага кириши, улардаги меъморчилик биноларининг миллийлик хусусиятлари.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1992 - йил 3 - ноябрда "Баҳовуддин Нақшбанд таваллудининг 675 йиллигини нишонлашга тайёргарлик кўриш тўғрисида"ги, 1993 - йил 23 - апрелда "1994 - йилда ўрта асрларнинг буюк олими Муҳаммад Тарағай Улуғбекнинг 600 йиллик юбилейини ўтказиш тўғрисида"ги, 1994 - йил 29 - декабрда "Амир Темур таваллудининг 660 йиллигини нишонлаш тўғрисида"ги, 1996 - йил 3 - январда "Бухоро ва Хива шаҳрининг 2500 йиллик юбилейини нишонлашга тайёргарлик кўриш тўғрисида"ги, 1997 - йил 29 - апрелда "Имом ал - Бухорий таваллудининг хижрий - қамарий тақвим бўйича 1225 йиллигини нишонлаш тўғрисида"ги, шу йили 27 - ноябрда "Аҳмад ал - Фарғоний таваллудининг 1200 йиллигини нишонлаш тўғрисида"ги, шу йили 23 - декабрда "Буюк мусаввир Камолиддин Беҳзод таваллудининг 545 йиллигини нишонлаш тўғрисида"ги, 1999 - йил 27 - декабрда "Термиз шаҳрининг 2500 йиллигини нишонлашга тайёргарлик кўриш ва ўтказиш тўғрисида"ги қарорларининг тарихий аҳамияти ва уларнинг туризм ишига қўшган улкан ҳиссаси.

Самарқанд вилояти ёдгорлик ресурслари

Самарқанд тарихи. Кўҳна Афросиёб. Амир Темур ва темурийлар даврида маданий ҳаёт. Араб сайёҳи ибн Баттутанинг Самарқандга ташрифи. Испан элчиси Луи Гонзалес де Клавихонинг Темур саройида бўлиши.

Самарқанд меъморчилиги: Шоҳизинда мажмуи. Милодий 7 - асрда яшаган пайғамбаримизнинг амакиваччаси бўлмиш Қусам ибн Аббос 677 - йили шу ерда шаҳид бўлиб, дафн этилганлар. Мазкур ёдгорликлар мажмуи унинг шарафига Шоҳизинда (Тирик шоҳ), - деб аталади. Унда асосан мелодий 9 - асрдан турли макбаралар қурила бошлаган. Амир Темур бу ерда гўзал бинолар - макбаралар бунёд эттирган. Араб сайёҳи Ибн Баттута ҳам Шоҳизинда зиёратида бўлган. Мажмуида Қусам ибн Аббос макбарасидан ташқари Қозизода Румий, Ширинбека оға, Шоди Мулк оға, Туман оға, Туғли Текин, Амирзода, Уста Али, Амир Бурундук, Хўжа Аҳмад ҳамда шахси номаълум макбаралар, саккиз ёқли шийпон ва бошқа иншоотлар мужассам. Барча макбаралар 14 - 15 асрларга оид.

Гўри Амир макбараси. Макбара асли Темурнинг фармони билан набираси Муҳаммад Султон хотираси учун қурдирилган, лекин, орадан беш ой ўтгач, Темурнинг ўзи ҳам шу ерда дафн этилганлиги сабабли, Гўри Амир номини олган. Бу ерда Темур ва Муҳаммад Султондан ташқари, соҳибқироннинг ўғиллари - Шоҳрух ва Мироншоҳ, набираси Улуғбек, устози Мир Саййид Барака ҳамда Шоҳ Хўжа исмли шахси номаълум қабрлар мужассам. 1941 - йили июнь ойида Гўри Амир макбарасида археолог комиссия қазилмалар ўтказган.

Рухобод макбараси. Шайх Бурхонуддин Сағаржий номи билан машҳур бўлган ушбу макбара Амир Темур томонидан қурдирилган ва унинг маънавий

пири, - дейилади. 19 - аср маълумотларида унинг олдида масжид, минора, дарвозахоналар бунёд этилганлиги ёзилган.

Бибихоним масжиди. Амир Темурнинг Ҳиндистонга зафарли юриши шарафига 1399 - йили гўзал маликаси Сарой Мулкхоним масжид курдира бошлаган ва уни 1404 - йили тугаллаган. Масжид рўпарасида Бибихоним мақбараси ҳам мавжуд. 1941 - йилги археологик экспедиция ушбу мақбарани ҳам очган. Унда Бибихоним жасади Темур ва Улуғбек жасадлари каби мўмиёланган эди.

Регистон. Бу ерда учта ёдгорлик ансамбли мужассам:

Мирзо Улуғбек мадрасаси. 1417 - йили Улуғбек томонидан бунёд этилган. Ўз даврида илм - фан марказига айланган. Унинг меъморчилиги монументал пештоқлар, ён гумбазлар ва миноралардан иборат. Мадраса пишиқ бўлишига қарамай шимоли - шарқий минора пештоқдан қочиб, анча оға бошлаган, 1932 - йили минора тўғрилланган. Мадраса жуда ҳам ҳашаматлидир.

Шердор мадрасаси. 1619 - 1636 йилларда Самарқанд шаҳри ҳокими Ялангтўшбий Баҳодир фармони билан курдирилган. Регистондаги Мирзо Улуғбек мадрасасининг қарама - қарши томонида жойлашган ва Улуғбек мадрасасининг меъморий услубини қайтарган. Унинг меъмори уста Абдулжаббордир. Мадраса диний олий ўқув юрти вазифасини бажарган. Унинг пештоқи алоҳида безаклар ва кошнлар билан безатилган. Пештоқдаги шерлар тасвири жуда жозибали. Шерларнинг оҳуга ташланаётган манзараси тасвирланган. Шерлар орқа фонида куюш акс эттирилган. У одам киёфасидадир.

Тиллакори мадрасаси. 1646 - 1647 йилларда қурилган бу бино ҳам Ялангтўшбий Баҳодир томонидан бунёд этилган. У Регистондаги меъморий ёдгорликлар композициясини симметрик тарзда тўлдиради. Ичидаги масжид ниҳоясига етмаган. Масжид марказий хонаси жозибали ва дамдабалидир. Барча хуснкор жилоларга тилла суви юргизилган. Шунинг учун уни Тиллакори, - деб аталади.

Улуғбек расадхонаси. Машҳур расадхона Чўпон ота тепалиги этагида, Обираҳмат ариғи бўйича қурилган. Бобур уни уч қаватли, усти сирли қилиб безатилган эди, - дея ёзган. Расадхона диаметри 46,40 метр, баландлиги камида 30 метр бўлиб, ичида катта асбоб ўрнатилган. Бу ерда қуёш, ой ва бошқа сайёралар кузатилган. Уни археолог В.Л. Вяткин топган ва очган. Бузилиб кетган расадхонадан ҳозирда унинг ер остидаги қолдиғи қолган, холос.

Абу Мансур Мотурудий мақбараси. Унинг тўлиқ номи - Имом Абу Мансур Муҳаммад ибн Муҳаммад ал - Ханафий ал - Мотурудий ас - Самарқандийдир. У Самарқанднинг Мотуруд мавзесида 10 - асрда туғилган, ханафия масҳабининг яратилишида фаол иштирок этган. Унинг таълимоти Мувароуннахр, Туркия ва Ҳиндистонда кенг ёйилган. Қабри Чокардиза қабристонида. 2000 - йил Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов фармони билан ёдгорлик қайта тикланди, гўзал зиёратгоҳга айланди.

Имом ал - Бухорий мақбараси. 9 - асрда яшаб, "ҳадис илмида амир ал - мўъминийн", - деган шарафли номга сазовор булган муҳаддисларнинг энг буюги ҳисобланадилар. Бобомиздан "Ал - жомеъ ас - саҳиҳ" дек асар бунёд бўлиб, унинг номини бутун ислом оламига танитди. Ул зот Бухоро шаҳрида таваллуд топганлар. Зиёратгоҳ эса Самарқанд вилоятининг Челак туманидаги Хартанг қишлоғида жойлашган. Президентимиз фармони билан 1998 - йил буюк муҳаддиснинг ҳижрий - қамарий тақвим бўйича 1225 йиллиги кенг нишонланиб, унга ажойиб ёдгорлик мажмуи бунёд этилди.

Ҳазрати Ҳизр масжиди. Самарқандда қурилган биринчи масжид шу эканлиги ривоят қилинади. 19 - асрнинг ўрталарида қадимги масжид пойдеворига ҳозирги масжид ўрнатилган. Тиккаликда жойлашган бу масжиднинг олди пешайвонли бўлиб, ҳашаматли. Хонақоҳ, дарвозахона, миноралардан иборат. Турли даврларда қурилган ва тикланган. Бош меъмори уста Абдулқодир Боқиевдир. Яхши ниятлар билан унга юқоридаги ном берилган.

Бухоро вилояти ёдгорлик ресурслари

Бухоро тарихи. Кўҳна Варахша. Сомонийлар давлати. Шайбонийхон асос солган Бухоро хонлиги. Савдо қарвонлари, ҳунармандчилик, илм - фан ва маданиятнинг ривожланиши. Россия, Хитой, Ҳиндистон каби давлатлар билан савдо ва элчилик алоқаларининг олиб борилиши. Италиялик машҳур сайёҳ Марко Полонинг, инглиз сайёҳи Антони Женкинсон, рус элчиси Иван Хохлов, Борис Позухин, венгер сайёҳи ва олими Херман Вамбериларнинг Бухорога ташрифи. Бухородан Россияга Қози Нўғай, Мулла Фаррух, Ҳожи Фаррух, Эрназар элчиларнинг элчи бўлиб боришлари. Бухоро темир йўлининг қурилиши.

Бухоро меъморчилиги:

Арқ. Унинг Сиёвуш томонидан илк бора қурилиши. 7 - асрда Бухоро ҳокими томонидан қайта тикланганлиги. Шайбонийлар даврида ҳозирги қиёфаси (ансамбль кўриниши)ни олиши. Обида 20 метр баландликда ва 4,2 гектар майдонни эгаллаган улкан иншоот бўлиб, кўп бурчакли, атрофлари кўрғон деворлари билан ўралган. Арқда ҳокимлар, хонлар ва амирлар истиқомат қилишган. Унда зарбхона, хазина, зиндонлар бўлган.

Исмоил Сомоний мақбараси. Сомонийлар сулоласининг асосчиси Исмоил Сомонийнинг отаси қабри устига бунёд этилган бу ёдгорлик 9 - 10 асрларга мансубдир. У куб шаклида ва усти ярим шарсимон куббали бўлиб, бурчаклари ҳам тўртта кичик куббалардан иборат. Деворнинг қалинлиги 1,8 метр. Пишиқ ғиштдан қурилган. Кейинчалик Исмоил Сомонийнинг ўзи ҳам шу ерга дафн этилган.

Маҳоки Аттори масжиди. 9 - 16 асрлар обидаси ҳисобланган ушбу масжид шаҳар марказидаги атторлар растаси ёнида жойлашганлигидан шундай ном олган. Тош устунга қурилган бу масжиддаги пештоқ ва таҳмонсимон эшик ўймакор ганч, ғишт, кошин, сопол ғиштчалар билан безатилган. Жуда гўзал,

Ўзига хос ёдгорлик ҳисобланади.

Чашмаи Айюб мақбараси. 12 - аср ёдгорлиги бўлган мазкур обида тўртта бинодан иборат бўлиб, турли даврларда бунёд бўлган. У Айюб пайғамбар номи билан аталган. Айтишларича, қурғоқчилик йилларида пайғамбардан ёрдам сўрайдилар. Айюб эса ҳассасини ерга санчганда булоқ отилиб чиққан. Шундан ушбу ном берилган. Ёдгорлик жарда, яъни булоқ оқиб турган жойда турибди. Темур бу ерда ҳам иккита бино бунёд этган. Тўрттала ёдгорликнинг ҳаммасида ўзига хос қуббалар мужассам.

Намозгоҳ масжиди. Ушбу ёдгорлик 12- , 14- , 16 - асрларга тегишли бўлиб, гумбаз, нақшинкор пештоқ, меҳроб кошнлар билан безатилган.

Минораи Калон. Марказий Осиё худудидаги энг баланд минора (46,5 метр) ҳисобланган ушбу минора 1127 - йилда қорахонийлардан Арслонхон ҳукмронлиги йилларида қурдирилган. Пишиқ ғиштдан терилган, ичидаги зинапояси 104 тани ташкил этади. Устида 16 дарчали мезона бор. Минорадан азон айтилиб намозга чақирилган ва ундан душманни кузатишда ҳам фойдаланилган. Пойдеворининг чуқурлиги 10 метрдан ошади.

Сайфуддин Баҳорзий мақбараси. Бу ёдгорлик 13 - асрда яшаб ижод этган кишининг номи билан боғлиқ бўлиб, зиёратхона ва мақбарадан иборат. Кейинроқ мақбарага тақалиб катта пештоқ қурилган. Икки томонида иккита мезона мужассам.

Буён Қулихон мақбараси. Бу ёдгорлик Сайфуддин Баҳорзий мақбараси билан билан ёнма - ён жойлашган бўлиб, 14 - асрда Самарқандда ўлдирилган муғул хони чингизийлардан Буён Қулихон мазори устига бунёд этилган, икки хонали. Сағана кичик хонада. Ёдгорликнинг тўртта томонида устунлар бор. Мақбаранинг ички ва ташқи томони зангор, кўк, бинафша ранглар билан безатилган ва нақшинкордир.

Улуғбек мадрасаси. Амир Темурнинг набираси Мирзо Улуғбек ушбу мадрасани 1417 - йилда қурдирган. Улуғбек Гиждувон ва Самарқандда ҳам мадрасалар бунёд этган. Лекин, илк мадрасаси Бухородадир. У тўғри тўртбурчак шаклида. Унда ҳовли, пештоқ, дарсхона, масжид бўлиб икки қаватли. Устаси Исмоил Тохир ўғли ҳисобланади.

Масжиди Калон. Бу археологик қидирув маълумотларига қараганда 12 - асрда қадимги иморат қолдиқлари устига 14 - 15 - асрларда қурила бошланиб, 16 - аср бошларида таъмирланган. Жоме масжиди ҳисобланиб, Бибихоним масжидидан кейин катталиги жиҳатдан Марказий Осиёда иккинчи ўринда туради. Ёдгорликнинг қурилиш анъаналари темурийлар даврини эслатади. Унинг еттита эшиги бўлиб, асосий эшигининг ички ва ташқи томонлари айвонлар билан безатилган. Масжид 127 х 78 метр бўлиб, бир гектар майдонни эгаллаган. Ҳовлининг йўлаги 208 та устун тепасига қурилган 288 та қубба билан қопланган.

Мир Араб мадрасаси. 1530 - йилда қурилган бу мадраса тарҳи худди Мирзо Улуғбек мадрасаси кабидир. Фақат дарсхона ўрнига мақбара жойлашган.

Мақбаранинг ичига Мир Араб дафн этилганлиги боис, унга шу ном берилган. Мир Араб асли яманлик шайх Абдуллоҳдир. Мақбарада унинг авлодлари ҳам жойлашган. У турли кошинлар, ганчлар билан безатилган. Обида икки қаватли бўлиб, хужралардан иборат.

Кўкалдош мадрасаси. Ёдгорлик Абдуллахон ҳукмронлиги йиллари (1578 - йил)да қуриб битказилган бўлиб, Марказий Осиёдаги йирик мадрасалардан биридир. Унинг 160 та хужраси бор. Эшиги, пештоқ, айвончали болхоналар гўзал қилиб қурилган. Пештоқ кошинларида кўк, яшил ва оқ нақшинкор безаклар ўсимликларни тасвирлаган. Мадрасада ёзувчи Садриддин Айний яшаган ва ўқиган.

Қўш мадраса. Қўш мадраса дейилишига сабаб, иккита мадрасадан иборат. Бири Модарихон мадрасаси (1566 - йил), иккинчиси Абдуллахон мадрасаси (1588 - йил) дир. Булар ҳам Кўкалдош каби Абдуллахон даврида қурдирилган. Модарихоннинг хажми кичикроқ, безаклари оддий услубдадир. Абдуллахон эса серҳашам.

Бозор тоқилари. Шайбонийлар сулоласи даврларида турли савдо тоқилари қурилган: Тоқи саррофон (саррофлар -бир давлатнинг пулини иккинчи бир давлат пулига алмаштириб берувчи кишилар); Тоқи телпакфурушон (телпак, дўппи сотувчилар); Тоқи китобфурушон (китоб сотувчилар); Тоқи заргарон (заргарлик буюмлари тайёрловчилар ва сотувчилар). Буларнинг бари 15- асрга оид меъморий ёдгорликларимиздир.

Лабиховуз майдони. Майдон ўртасида 1620 - йили катта ҳовуз қазилиб, атрофлари синчлар билан мустаҳкамланган, ҳарсанглардан зинапоялар, мрамардан тарновлар ишланган. Ҳовузнинг эни 36 метр, бўйи 45,5 метр, чуқурлиги 5 метр бўлиб, унинг ғарбий томонида Нодир Девонбеги хонақоҳи (Лабиховуз масжиди), шарқий томонида Нодир Девонбеги мадрасаси, шимолий томонида Кўкалдош ва Ёрназар элчи номли мадрасаси (сақланмаган) қад кўтарган. Бари обидалар 16 - 17 асрга оиддир.

Абдулазизхон мадрасаси. Ушбу ёдгорликни Бухоро хони Абдулазизхон 1652 - йилда Улуғбек мадрасаси рўпарасида қурдирган. Жуда дабдабали пештоқи бор. Унда Хитой аждари ва семурғ қушининг сурати акс этган. Меъмори Мимхокон ибн Хўжа Муҳаммадаминдир. Мадрасада иккита масжид бор.

Чор Минор. 1807 - йилда қурилган мазкур мадрасани халифа Ниёзқул мадрасаси ҳам, деб аталади. У меъморий мажмудан иборат. Яъни, айвонсимон масжид, бир қаватли мадраса, ҳовуз (ҳозирда кўмилган) ва мафтункор олд дарвоза. Ушбу дарвоза зангор ва кўк кошинлар билан безатилган 4 та баланд мезонали куббка шаклида қурилган. Мезаналар хусндор ва минорага ўхшайди, шу боисдан мадрасани Чор Минор дейилади. Унда Ҳиндистон масжидлари меъморчилиги анъаналари кўринади.

Болаховуз масжиди. Арк қаршисида 1712 - йилда қурилган. У хужралар ва 20 та баланд ёғоч устунлардан иборат, ҳашаматли айвондан ташкил топган.

Айвонлар 1917 - йилда қурилган.

Ситораи Моҳи Хоса. Мазкур сарой шаҳар ташқарисида, шаҳардан 4 км. шимолда мавжуд. Амир Аҳадхон 1892 - йилда эски саройни қурдирган. Шунингдек, бу ерда европа услубида янги мажмуа ҳам бунёд этилган. 6,7 гектарга эга боғи мавжуд. 1917 - йилда Амир Саййид Олимхон янги саройни рус муҳандислари Сокович ва Маргулислар, безакларини эса Уста Ширин Муродов раҳбарлигида қурдиради.

Хоразм вилояти ёдгорлик ресурслари

Қадимги Хоразм тарихи, археологияси, давлатчилиги, саънати, илм - фани, дини, хунармандчилиги.

Хива "Ичан қалъа" тарихий меъморчилик қўриқхона музейи: 1920 - йил 26 - апрелда собиқ Хива хони қабулхонаси биносида очилиб, дастлаб Хоразм Республика тарих - инқилобий музейи, 1924 - йилда Хоразм вилоят тарих - инқилобий музейи, 1970 - йилдан "Ичан қалъа" меъморчилик қўриқхонаси билан бирлаштирилиб, Хива "Ичан қалъа" тарих -меъморчилик қўриқхона - музейи", - деб аталган. "Ичан қалъа"га тўртта дарвозадан кирилган: Боғча дарвоза, Полвон дарвоза, Тош дарвоза, Ота дарвоза.

Меъморий обидалари:

Кўхна Арк. Хиванинг қадимги қалъаси. Қалъа тарихи Хива тарихи билан боғлиқ. Унда 19 - асрга оид хон ва амалдорларнинг ҳовлилари, аслаҳахона, ўқ - дори тайёрлайдиган устахона, омборлар, ошхона, отхона, зиндон, кўчқор уруштириладиган майдон бўлган. Тўртта ҳовлидан ташкил топган.

Саййид Аловуддин мақбараси. 14 - асрда Сўфи Амир Кулол Нақшбанд томонидан устози шайх Аловуддин мозори устига қурдирган мақбара пештоқли, унда зиёратхона ва гўрхона мавжуд. Сағанага Саййид Аловуддиннинг вафот этган санаси (1303 - йил) битилган.

Уч авлиё мақбараси. 16 - асрда қурилган. Номаълум уч кишининг қабрлари мужассам. Пештоқи баланд, гумбазли катта хонаси бор. Бухоролик усталар қургани боис, Хива ёдгорликларидан ажралиб туради.

Араб Муҳаммад мадрасаси. 1616 - йилда Хива хони Араб Муҳаммадхон томонидан қурдирилган. Меъмори ким эканлиги номаълум. Тўртбурчак шаклида эмас, трапеция шаклида қурилган. Дарсхонаси бостирма устида. Гумбазли хонали.

Анушахон ҳаммоми. 1657 - йилда Оқ масжид ёнида Абдулғозихон томонидан ўғли Ануша Муҳаммад Султоннинг Карманадаги ғалабаси шарафига қурдирилган.

Хўжамбердибек мадрасаси. 1688 - йилда қурилган. Хужралар билан ўралган, дастлаб бир ҳовлили бўлган. Оллоқулихон мадрасаси қурилгач, Хўжамбердибек мадрасаси икки ҳовлили қилиб қайта бунёд бўлган.

Шерғозихон мадрасаси. Хива хони Шерғозихон Машҳад (Эроннинг шимоли - шарқий қисмидаги шаҳар)да қилган ғалабаси шарафига 1719 - 1728 йилларда қурдирган. Унинг рўпарасида Паҳлавон Маҳмуд мақбараси

жойлашган. Мадраса ҳовлиси ўртада, тўртбурчак шаклида, безаксиз, содда ва бир ва икки қаватли, хужралар, масжид, дарсхона бор. Пештоқи катта.

Муҳаммад Амин Иноқ мадрасаси. 18 - асрда Хива хони Муҳаммад Амин Иноқ (1770 - 1785) ҳукмронлиги даврида қурилган. Бир қаватли ҳовлида иккита айвон бўлиб, дарсхона, масжид, хужралар бор.

Жума масжиди. Масжиднинг ташқи кўриниши содда. Ички катта хонада 212 та устун бор. Безаклар 18 - 19 асрга таълуқли. Устунларнинг тўрттаси 10 - асрга оид. Шунингдек, 14 - асрга таълуқли устунлар бор. 18 - асрда масжид қайта таъмирланиб, баланд минора ҳам қурилган.

Боғбонли масжид. Буни ака - ука боғбонлар бунёд эттирган. Унинг томи гумбазли, икки устунли пешайвондан иборат. Меъмори Паҳлавон Қули бўлиб, 1809 - йилда қурилган. Баъзи безаклар 14 - асрга оид.

Муҳаммад Аминхон мадрасаси ва минораси. Хива хони Муҳаммад Аминхон томонидан 19 - асрда қурдирилган. Калта минор унинг ёнида жойлашган. Хоннинг ўлими минора қурилишини тўхтатиб қўйган. Шу боис, унинг бўйи 26 метрлигича қолиб кетган. Мадраса икки қаватли бўлиб, биринчи қаватдаги хужралар даҳлизли, иккинчи қаватдагилари айвонли.

Муҳаммад Раҳимхон мадрасаси. 19 - асрда Хива хони Саййид Муҳаммад Раҳимхон II (Феруз) томонидан қурдирилган. Кўхна Арк рўпарасида бўлиб, катталиги бўйича Муҳаммад Аминхон мадрасасидан кейин иккинчи ўринда туради. Унда ёзги ва кишиги масжид, дарсхона, кутубхона, хужралар мавжуд. Олд қисми икки, қолганлари бир қаватли.

Паҳлавон Маҳмуд мажмуи. У гумбазли хонақоҳ, мақбара ва зиёратхоналардан иборат. 19 - 20 - асрларга оид. Дарвозахонадан кичик ҳовлига ўтилади. Қаршисида катта пештоқ, гумбазли хонақоҳ, мақбара, ғарбида қорихона, шарқида айвон, ҳовлида қудуқ мавжуд.

Ислом хўжа мадрасаси ва минораси. Исфандиёрхоннинг бош вазири Ислом хўжа ўз даврининг тараққийпарвар шахсларидан бири бўлиб, 1910 - йилда мазкур обида қурилишини амалга оширган. Шунингдек, у маҳаллий болалар учун мадраса ва минорадан ташқари мактаб, касалхона, почта, кўприк ва йўллар ҳам барпо этган. Уни хивалик уста Худойберган ҳожи қурган.

Оллоқулихон давридаги меъмортилик: Оллоқулихон Хива хони бўлиб, 19 - асрда яшаган. Муҳаммад Раҳимхоннинг ўғли. Унинг даврида Карвон сарой, тим, мадраса, Тош ҳовли, Оқ масжид, Саййидбой масжиди каби иншоотлар қурилган.

Оллоқулихон карвон саройи ва тими. Тўғри тўртбурчак шаклида, ҳовли ва икки қаватли хужрали. Карвон сарой ичкарасига икки гумбаз остидан ўтилади. Ҳовлида от - араваларга мол ортиш учун барча қулайликлар бўлган. Гумбазли тим карвон саройдан кейин қурилган.

Оллоқулихон мадрасаси. Хива хони Оллоқулихон томонидан 19 - асрда қурилган. Уни рўпарадаги Хўжамбердибек мадрасасига ўхшатиб ишланган ва шу боис, меъмортиликдаги усуллардан қўш мадраса бунёд бўлган. Мадраса

сунъий тепаликда қурилган. Ҳовлисидаги икки қаватли хужралар сони 99 та.

Тошҳовли. Оллоқулихон томонидан 19 - асрда қурилган. Аввал ҳарам, кейин меҳмонхона, арзхоналар бунёд бўлган. Деворлари кошинли, ганч, ёғоч, тош ўймакорлиги мужассам 163 хонали. Унда хон оиласи яшаган, идоралар жойлашган, элчилар, арз билан келганлар кутиб олинган.

Оқ масжид. Уч тарафи айвонли. Ясси том устидаги гумбаз оппоқ бўлиб кўрингани учун шу ном билан аталади. Панжаралар ва эшиклардаги нақшлардан ташқари безаклари кўп эмас.

Матниёз Девонбеги мадрасаси. Ота дарвоза яқинида 19 - асрда қурилган мазкур ёдгорлик бир қаватли. Тўғри тўртбурчак шаклида. Дарсхона, масжид, хужралари бор.

Сайид Шоликорбой мажмуи. Савдогар Сайид Шоликорбой "Ичан қалъа" шарқий дарвозаси бўлмиш Полвон дарвоза ташқарисида 19 - асрда қурдирган. Мажмуа масжид, мадраса, айвон, минорадан ташкил топган.

Шунингдек, Хивада Қутлуғ Мурод Иноқ, Мусотўра мадрасалари, Полвон қори, Шайх Қаландар бобо, Абдал бобо каби миноралар мавжуд.

Қашқадарё вилояти ёдгорлик ресурслари

Қашқадарё тарихи. Кўҳна манзилгоҳлар. Хўжа Илғор - Амир Темур таваллуд топган қишлоқ. Амир Темур ва темурийлар даврида илм - фан, меъморчилик, ободончилик. Испания элчиси Луи Гонзалес де Клавихонинг Темур саройига ташрифи.

Хўжа Илғор қишлоғи меъморий обидалари. Қишлоқ тарихи, ундаги масжид қолдиқлари ва қабристонини. Амир Темурнинг "Полвон тоши". Татар гузар масжиди. Тошқўрғон қишлоғи тарихи ва ундаги иккита масжид. Амир Темур "ғори". Тарағай қишлоғи. "Дунё тепа".

Шаҳрисабз (Кеш) меъморчилиги: Оксарой. Амир Темур ушбу обидани Хоразмни эгаллаш шарафига бунёд этган. Унда Хоразм усталари катта меъморчилик ишларини олиб боришган. У 1370 - 1404 йилларда қурилган. Оксарой пештоқининг Марказий Осиё ёдгорликлари ичидаги энг йирик пештоқ эканлиги. Унинг равоқ ораллиги 22,5 метр, минорасининг ҳозирги вайрона ҳолатидаги баландлиги 38 метр, пештоқ кенлиги 40 метрдир. У Ҳиндистондаги Тожмаҳалдан ҳам ҳуснкор бўлган. Хориж элчилари шу ерда қабул қилинган. Клавихонинг Оксаройда бўлиши. Оксарой дейилишига сабаблар: онасининг шарафига қурилганлиги. Оқлик ва поклик рамзи. Узоқдан оппоқ бўлиб кўриниши.

Доруссаодат мажмуи. Бунинг маъноси бахт - саодат уйидир. Мазкур обидани давлатмандлар саройи ҳам дейилади. Чунки, унда темурийлар хилхонаси жойлашган. Амирзода Жаҳонгир, Умаршайх мирзо ва Амир Темурнинг ўзи учун бунёд этган сағаналари, мақбаралари, Хазрати Имом масжиди ва мақбараси шулар қаторига киради.

Доруттиловат мажмуи. Бунинг маъноси Қуръони Карим тиловат қилинадиган жойдир. Унда шайх Шамсуддин Кулол, Гумбази Саййидон ва

Тарағай Баҳодир (Амир Темурнинг отаси) мақбаралари ҳамда Кўк гумбаз масжиди мужассам. Шунингдек, Чорсу, ҳаммом, Малик Аждар ва Хўжа Мирҳамид масжидлари бор.

Қарши (Насаф) шаҳри ёдгорликлари: Кўк гумбаз масжиди. 16 - асрда Абдуллахон даврида қурилган. Кўк гумбаз дейилишига сабаб, ўз номидан кўриниб турибдики, гумбазнинг кўк рангда эканлиги. Бўйи 38 метр. Асосий хонақоҳ 8 x 8 метр. Тузилиши содда. Шунингдек, Қаршида кўприк, ҳаммом, Шермуҳаммад, Шарифхўжа, Хўжа Қурбон, Бекмир, Абдулазизхўжа мадрасалари; Қўрғонча ва Зағза масжидлари мавжуд.

Вилоятда яна қуйидаги меъморий обидалар мужассам: Гузорда Оксарой; Китобда Хўжа Илим Кон хонақоҳи ва Башир ота мақбараси ҳамда бир масжид; Яккабоғда Ёдгор Валлома мадрасаси; Чироқчида Эски Лангар масжиди, Катта ва кичик хонақоҳлар; Қамашида Лангар ота масжиди ва мақбараси; Косонда Банди Кушон масжиди, Хусам ота мажмуи, Қўрғон масжиди, Пўлоти масжиди - хонақоҳи; Касбида Хўжа Карлик, Султон Мирҳайдар мажмуилари, Пандрон, Тўра масжид масжидлари, Намозгоҳ, Сардоба, Қўшгумбазли мақбара; Жўйновда Айвон масжиди; Нишонда Ҳазрати Имом Мўйин ва Қовчинда Ҳазрати Шайх мажмуалари.

Сурхондарё вилояти ёдгорлик ресурслари

Сурхондарё тарихи. Археологик ёдгорликлари ва кўҳна манзилгоҳлар: Тешик тош ғори, Мачай ғори, Зараутсой, Сополли тепа, Далварзин тепа, Хотин Работ, Айритом.

Сурхон меъморчилиги: Имом ат - Термизий мақбараси. Машҳур муҳаддис (ҳадис илми олим) лардан бири - Абу Исо Муҳаммад ибн Савра ибн Мусо ибн ад - Даҳҳок ас - Сулламий ат - Термизий ҳоки устига бунёд этилган. Имом Термизий 9 - асрда яшаб, узоқ йиллар Ироқ, Исфаҳон (Эрондаги шаҳар), Хуросон (Эрондаги вилоят), Макка ва Мадинада бўлган. Илм ал - кироат, илм ал - баён, фикҳ, тарих ва энг асосийси ҳадис илмини пухта эгаллаган. Унга Имом ал - Бухорий, Имом Муслим, Имом Абу Довуд, Қутайба ибн Саййид, Исҳоқ ибн Мусо, Маҳмуд ибн Гайхон каби машҳур муҳаддислар устозлик қилишган. Унинг асарлари ичида "Ал - жомиъ" ("Жамловчи") асари машҳурдир. Унда пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг ҳаёти ва фаолиятига оид муҳим манбалар мужассам. Имом ат - Термизий мақбараси Шеробод туманининг Буғ қишлоғида жойлашган.

Ҳаким ат - Термизий мажмуи. 9 - 11 - асрларда Шайх Абу Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ҳаким ат - Термизий қабри устига қурилган. Ичида оқ мрамрдан қабр тоши ва маҳорат билан безатилган меҳроб бор. Тошга ўйиб ўсимликлар тасвири солинган ва Қуръони Карим суралари битилган. Мажмуада мақбарадан ташқари масжид (11 - аср), хонақоҳ (15 - аср) мужассам.

Султон Саодат мажмуи. 10 - 17 - асрларга оид. Термизлик саййидлар авлодлари дафн этилган мақбаралардан иборат. Мақбаранинг асосий пештоқи шарққа қаратилган. Мақбаралар пештоқ ва гумбазли чорси хоналардан иборат.

Зурмала минораси. Термиздан 10 км. масофадаги 12 метрли минора бўлиб, шу хароба ҳолатида ҳам улуғвордир. Хом ғиштдан терилган. Минора эрамизнинг дастлабки йилларида қурилган.

Қирққиз қалъаси. Мазкур хароба ёдгорлик Термиздан 6 км. масофада бўлиб, икки қаватли саройдир. Хордиқ чиқариш ва ёзги иссиқ кунларда сақланиш учун 9 - асрда қурилган. Биринчи қаватда 17 та катта хона, 3 та зал бор. Иккинчи қаватда ҳам ушбу режа такрорланган. Уни ўзбек халқининг 18 - асрдаги "Қирққиз" достони билан боғлиқлиги ҳақида ҳам фикрлар бор.

Жарқўрғон минораси. Жарқўрғон туманида 18 - асрда қурилган ушбу минора арча услубида пишиқ ғиштлардан терилган. Цоколи саккиз ёкли. Саккиз ёкнинг еттитаси юзасида тоқча ва ғиштдан терилган ёзувлар бор. Саккизинчи ёкнинг эшигидан айланма зинага чиқилади. Бalandлиги 30 метрга яқин. Айланаси 17 метрга яқин, ғиштдан турли шакллар берилган.

Заровутсой кўриқхонаси. Термиздан 100 км. масофада. Кўхитанг тоғида жойлашган. Ундаги 200 дан ортиқ суратлардан 30 га яқини яхши сақланиб қолган. Уларда ибтидоий кишиларнинг ов қилиш жараёни тасвирланган.

Тошкент шаҳри ва вилояти ёдгорлик ресурслари

Тошкент (Шош, Чоч) тарихи. Қанг давлатчилиги. Археологик ёдгорликлари, илм - фани, хунармандчилиги, санъати. Савдогарлик. Тошкентнинг 4 даҳаси ва 12 дарвозаси. Мустақиллик йиллари қурилган маданий - маиший иншоотлар.

Меъморчилик: Хўжа Аламбардор мақбараси. Хўжа Аламбардор (10 - аср) - Моварауннаҳрда исломни илк даъватчиларидан бўлган - Имом Абу Бакр Муҳаммад ибн Али ибн Исмоил ал - Қафғол ал - Шошийнинг сафдоши аламбардор (байроқдор) шарафига қурилган. Унинг таҳмин қилинган қабри шаҳарнинг эски Бешёғоч қисмида, Камолон дарвозаси ортида бўлиб, зиёратгоҳ мемориал мажмуага асос бўлган. Унинг ер ости чиллахонаси ҳозиргача сақланган. Хўжа Аламбардор мақбараси қабристоннинг марказида жойлашган.

Қафғол Шоший мақбараси. Унинг тўлиқ исми Абу Бакр Муҳаммад ибн Али ибн Исмоил ал Қафғол аш - Шоший бўлиб, яшаган даври 10 - асрдир. Тошкентнинг етук олимларидан бири ҳисобланиб, шофиъия (сунийликдаги оқим) мазҳабининг ривожланишига катта ҳисса қўшган. Қуръон, ҳадис, шариат илми билимдони бўлган. Унинг "Одоб ул - қози" ("Қозо одоби") асари машҳурдир. Мақбара халқ тилида Ҳазрати Имом (Ҳастимом) дейилади. У 0,5 граммгача оғирликдаги қулф - калитларни ясаганлиги учун "Ал - Қафғол" ("Қулфчи") нисбати берилган. Унга атаб қурилган дастлабки мақбара сақланиб қолмаган. Гулом Ҳусайн номли меъмор кейинроқ уни қайта қурган. Эшикнинг тепасидаги китоба сақланиб қолган. Мақбаранинг ўртасида каттагина хона бор. 16 - асрда мақбара ёнида Бобохўжа мақбараси ҳам бунёд бўлган.

Шайх Зайниддин бобо Орифон мақбараси. Шайх Зайниддин бобо (13 - аср) асли Бағдод (Ироқ) лик бўлиб, у кишининг оталари Шаҳобиддин Орифон Бағдоднинг энг катта мутассаввуфларидан бири бўлганлар. 1214 - йилда туғилган Зайниддин бобо кейинчалик Тошкентга кўчиб келганлар. Мазкур

мақбаранинг чиллахонасида ҳаёт кечириб, тасаввуф тариқатини ривожлантиришга ҳисса қўшганлар. Ривоят қилишларича, у киши Ҳаси Имомда ётган Қафғол Шошийга жуда ихлосманд бўлган эканлар. Шу боис, ушбу мақбарадан Ҳаси Имомга ер ости йўли бўлган экан. Мақбара соҳибқирон Амир Темур фармони билан қурилган, - дейилади.

Занги ота ҳимматий ёдгорлик мажмуи. Занги ота (13 - аср) нинг асл исмлари Ойхўжа ибн Тоғж Хўжадир. Занги (арабча сўз) ота дейилишига сабаб, у киши қора танли бўлганлар. Шунинг учун Занги ота нисбати берилган. Туркистон ислом оламида улуғ мутафаккир ва мутасаввуф донишмандлардан ҳисобланадилар. Устозлари Ҳаким ота (Сулаймон Боқирғоний), завжалари Анбар отиндир. Ул зот қўй боқиб ўстирганлари учун чўпонларнинг пири, - дейишган. Амир Темур ушбу обидани бунёд этган. Мажмуа дарвозахона, минора, масжид, мадраса, хонақоҳ, шийпон, ховуз, Анбар отин мақбараларидан иборат.

Чўпон ота мажмуи. Мазкур мажмуанинг қурилиши Мирзо Улуғбек номи билан боғлиқ (15 - аср). Қўйчивон чўпонлар ҳомийси Чўпон отага атаб қурилган. У масжид, мақбара, ҳужралар, дарвозахонадан иборат.

Шайх Ҳованди Тоҳур мажмуи. Мажмуада асосан учта мақбара бор: Шайх Ҳованди Тоҳур, Юнусхон, Қалдирғочбий.

Шайх Ҳованди Тоҳур мақбараси. Шайх 14 - асрда яшаб ўтган диний арбоблардан, илоҳиёт ва тариқат илми намоёндаларидан бири бўлиб, валиуллоҳ даражасига етган. Отаси Шайх Умар Боғистонийдир. Хўжа Аҳрор валий уларнинг қариндоши бўлган. Шайх мақбараси бир неча бор қурилган ва унча катта бўлмаган. Икки хонадан иборат: биринчи - катта хона 12 қиррали гумбазли зиёратхона; иккинчи - кичик хона 8 қиррали гумбазли гўрхонадир. Мақбарани ёнида иккита чиллахона бўлган. Уларни Хўжа Аҳрор қурдирган, атрофи мазор бўлган. Масжид ҳам бўлган. Мақбара 14 - 15 - аср обидасидир.

Юнусхон мақбараси. Юнусхон Чингизхоннинг иккинчи ўғли Чигатойнинг наслидан ҳисобланади. 15 - асрда яшаб ўтган. У Бобурнинг онаси Қутлуғ Нигорхонимнинг отасидир. Яъни, Бобурга бува ҳисобланади. Тошкентнинг 1485 - 1487 - йилларидаги ҳокимидир. Мақбара Юнусхоннинг ўғли Аҳмадхон томонидан қурдирилган. Тархи тўғри тўртбурчак, ўртасида хонақоҳ бўлиб, гумбазли. Залнинг бурчакларида икки қаватли ҳужралар бор. Гумбаз кейинчалик бузилиб кетган.

Қалдирғочбий мақбараси. Мақбара 15 - асрнинг биринчи ярмида бунёд бўлиб, ким томонидан қурдирилганлиги номаълум. Ривоятларга кўра, бу ерга Қалдирғочбий исмли қозоқ шаҳзодалардан ёки бийлардан бири дафн этилган. Кубик шаклидаги мақбара 12 қиррали пирамидалиқ гумбаз билан ёпилган.

Бароқхон мақбараси. Бароқхон (16 - аср) - шайбонийлар сулоласидаги хон бўлиб, ўз даврида Моварауннаҳрни бошқарган. Унинг номи билан танга пуллар зарб этилган. Ободончилик ишлари қилган. Хусусан, мадраса қурдирган. Ҳозир ушбу бинода Ўзбекистон мусулмонлари диний ишлари идораси жойлашган.

Кўкалдош мадрасаси. Ушбу мадраса 16 - асрга оид бўлиб, уни Тошкент хонларидан бирининг вазири Кўкалдош курдирган. Муқимий, Фурқат, Ҳамза, Ҳислат каби шоирлар ушбу мадрасада бўлишган, яшашган, илм олишган. Мадраса Ўзбекистон мусулмонлари диний ишлари идораси тасарруфидадир.

Ҳофиз Кўҳакий мадрасаси. Ҳофиз Кўҳакий (16 - аср) - Султон Муҳаммад Ҳофиз Тошкандий тарихчи, ҳуқуқшунос, таржимон бўлиб, Мирзо Улуғбекнинг севимли шогирди Алиқушчининг набирасидир. У Ҳиндистонга 1528 - йили Бобур Мирзо ва 1569 - йили Акбаршоҳ ҳузурига элчи бўлиб борган. Ушбу ном билан мадраса курдирган ва талабаларга илм ўргатган. Ўзбекистон мустақилликка эришгач, уни қайта тиклашга эришилди. Ҳозир масжид вазифасини ўтамоқда.

Абдулқосим Шайх мадрасаси. Абдулқосим (19 - аср) Тошкент шаҳрида маърифатпарварлик ишлари билан ном қозонган бўлиб, илми толибларга бепул илм ўргатган. Ушбу мадраса ҳам унинг томонидан бунёд бўлган. Ҳовлида гир айлана икки қаватли хужралар бор. " Ҳонақои Мўйи Муборак" ичидаги равоқли меҳроби тепасида араб тилида "Бу арк каби бинода Расулнинг латиф мўйи бор", - деб ёзилган сўзлар бор.

Мустақиллик йилларида ўзбек халқининг миллий қаҳрамони - Амир Темури ва миллатимиз донишманди - Алишер Навоийга атаб ажойиб ҳайкаллар бунёд этилди.

Фарғона водийси ёдгорлик ресурслари

Водий тарихи. Археологияси, илм фани ва маданияти. Ҳунармандчилик ва савдогарлик.

Фарғона вилоятидаги меъморий ёдгорликлар.

Қўқон шаҳри бўйича:

Ўрда - Худоёрхон саройи. 19 - асрнинг иккинчи ярмида қурилган. 4 гектар майдонни эгаллаган. Дарвозахона пештоқига "Арки олий Саййид Муҳаммад Худоёрхон" деб битилган. 100 га яқин хоналар бор. Асосан ғиштдан қурилиб зеб берилган.

Жоме масжиди ва миносаси. 19 - аср бошларида Қўқон хони Умархон курдирган. Унда хонақоҳ ва 98 ёғоч устунли айвон мавжуд. Масжид 97,5 x 25,5 метрга тенг. Унинг ёнидаги минора 22 метр баландликда.

Камол қози мадрасаси. 19 - аср ўрталарида қурилган. Унда дарсхона, хужралар ва айвонли масжид бўлган.

Миён ҳазрат (Миён Аҳмад) мадрасаси. 18 - аср охирида қурилган. Мадрасани хон ҳузурига маслаҳатчи лавозимида ишлаган Миён Аҳмад исмли киши курдирган. Унда дарвозахона, хужра (дарсхона)лар, масжид, ховли ва миносалар бор. Муқимий шу мадрасада таълим олган.

Даҳмаи Шохон ва Модарихон даҳмалари. Бу иккала ёдгорлик ҳам 19 - асрга оид. Даҳмаи Шохон ҳазираси - Қўқон хонларининг қабристонидир. У кубба - пештоқли кириш йўлак, икки устунли масжид ва айвондан иборат. Модарихон "Хон онаси" ҳазирасида эса хонзода аёллар қўмилган. Мажмуада пештоқ,

гумбаз ва икки минора сақланиб қолган.

Норбўтабий мадрасаси. 18 - асрнинг иккинчи ярмида қурилган. У бир қаватли ҳовлили бинодан иборат, тархи тўртбурчак. (52 м. х 72 м.). Тўрт бурчагида миноралар ишланган. Унда масжид ва дарсхона бор.

Гиштли масжид. Маҳалла масжиди бўлиб, 20 - аср бошларида қурилган. Хонақоҳ ва айвондан иборат. Ихчам тархли ва гўзал қилиб безатилган.

Шунингдек, Мулкобод масжиди (20 - аср), Аюббой, Олимхон хожи, Абдурраҳмон қози, Саъдихон қози номли 20 - аср бошларида қурилган уйлар ҳам алоҳида тарихий қимматга эга.

Бувайда тумани бўйича:

Подшоҳ Пирим мажмуи. Унинг ўзагини Шоҳ Жалил даҳмаси ташкил этади. Шоҳ Жалил авлиё сифатида тан олинган. Мажмуа икки ҳовлидан иборат: 15 - асрга оид пештоқли - гумбазли дарвозахона ва 20 - асрга оид очиқ масжид. 15 - 16 асрга оид қабр ва даҳмалар.

Бўстонбува мақбараси. Бу ерда Шоҳ Жалилнинг отаси дафн этилган. Обида 15 - 16 - асрларга тегишли эканлиги аниқланган.

Биби Бувайда даҳмаси. Бу аёллар даҳмасидир. Унда шоҳ Жалилнинг онаси ва хотини кўмилган. Гумбазли икки хонадан иборат. Бувайда тумани шу ном билан сақланиб қолган.

Шунингдек, Риштон туманидаги Жаҳонобод масжиди, Хўжа Илғор масжиди, Қорихона хонақоҳи. Олтиариқ туманидаги Халфа Тилло мажмуи (буларнинг бари 20 - аср бошларига оид); Марғилондаги Пир Сиддиқ мажмуи, Хўжа мағиз мақбараси (буларнинг иккаласи 18 - асрга оид), Чақар масжиди (20 - аср), Саййид Аҳмадхўжа мадрасаси (19 - аср охири), Туронбозор масжиди (19 - аср) ҳам тарихий аҳамиятга эгадир.

Андижон вилоятидаги меъморий ёдгорликлар.

Андижон шаҳри бўйича:

Жоме мажмуи. У мадраса, масжид ва минорадан иборат. Мадраса 19 - аср охирларида катта ва ҳашаматли қилиб қурилган. Дарсхоналари ва хужралари бор. Икки қаватли. Тархи П шаклида. Масжид Фарғонадаги энг йирик обида ҳисобланади. Миноранинг баландлиги 32 метр.

Шунингдек, тумандаги савдогар Аҳмадбек хожи томонидан қурдирилган уй, Пахтаобод туманидаги Отақўзи мадрасаси (буларнинг иккаласи ҳам 20 - аср бошларида қурилган), Наманган шаҳридаги Мулло Қирғиз мадрасаси (20 - аср), Ота Валихонтўра масжиди (20 - аср), Мавлонбува мажмуи (19 - аср), Хўжа Амин қабри (18 - аср), Наманган туманидаги Сирли масжид (19 - аср), Юсуфбой Хожи уйи (20 - аср), Косонсой туманидаги жоме масжид (18 - аср), Юсуфхон Эшон мажмуи (18 - аср), Тўрақўрғон туманидаги Гойибназар мадрасаси (19 - аср), Чуст туманидаги Лутфулло Мавлоно мажмуи (20 - аср), Поп туманидаги Чодак мадрасаси, Бой Ҳамадоний мақбараси (19 аср) ҳам алоҳида тарихий, эстетик ва туристик эътиборга лойиқ.

Водийда Мустақиллик йилларда Аҳмад ал - Фарғоний, Бурхонуддин ал -

Марғиноний юбилейлари муносабати билан ўрнатилган ёдгорликлар, Андижондаги Бобур Мирзо хотирасига атаб қурдирилган обидалар туризм марказлари сифатида қад ростлаб турибди.

Бошқа ҳудудлардаги ёдгорлик ресурслар

Кармана тарихи.

Кармана меъморий ёдгорликлари. Қосим шайх Азизон мажмуаси. 16 - аср ислом дини мутафаккирларидан бири -пири комил Қосим шайх Азизон бўлиб, Бухоро хони Абдуллахоннинг устози бўлган. Унинг тўрт томонидан қудук бўлган. Бу ерда масжид ҳам бор.

Мир Саййид Баҳром мақбараси. 10 - 11 - асрга оид бўлиб, уни самонийлар сулоласи вакилларидан бирининг қабри, -деб келинади. Мақбара пишшиқ ғиштдан, гумбазли, тўртбурчак шаклидадир. Ўртада қабр, унинг ёнида иккита қабр тоши бор.

Работи Малик ва Сардоба. Буларни 11 асрда қорахонийлар даврида Шамсулмулк Носир Ибн Иброҳим қурдирган. Мажмуа "Буюк Ипак йўли"да қарвонсарой - меҳмонхона вазифасини бажарган. Амур Темур, Алишер Навоийлар ҳам бу ерда бўлишган.

Шунингдек, Кампир деволи, тарихий чорбоғ ва саройлар ҳам Кармана тарихида алоҳида аҳамиятга эга. Асқаробод, Чоргарчорбоғ, Хончорбоғ, Жарчорбоғ, Гулчарбоғ, Боғлочин, Хайрабод, Мирза чорбоғлар шулар жумласидандир.

Бухоро амири Абдулло Аҳмадхоннинг 1894 - 1910 йилларда яшаган уйи - Хончорбоғдадир. Чаргарчорбоғда эса Бухоро амирининг саройи (қароргоҳи) бўлган.

Жиззах - Самарқанд йўлидаги "Темур дарвозаси" ҳам туризм манзилларидандир.

2 - илова

Халқаро туризм марказлари

Европа мамлакатлари туризм марказлари

Буюк Британия. Пойтахти Лондон шаҳри. Иқлими - мўътадил денгиз иқлими. Давлат тузуми - парламентли монархия (қироллик). Майдони - 244,1 минг кв. км, аҳолиси- 58,5 млн. киши (1990 - йиллар охири), тили - инглиз, дини - христиан, пул бирлиги - фунт стерлинг. Тарихан таркиб топган ва миллий жиҳатдан ҳар - хил бўлган 4 маъмурий - сиёсий қисм (Англия, Уэльс, Шотландия ва унга ёндош ороллар Шимолий Ирландия)дан иборат. Йирик шаҳарлари: Лондон, Бирмингем, Глазго, Ливерпуль, Манчестер, Шеффилд, Лидс. Миллий байрами - Қиролича туғилган кун (июнь ойининг иккинчи ёки учинчи шанбаси).

Сайёҳлик йўналишлари ва турлари: Лондон. Букингемск саройи. Парламент

биноси. Авлиёлар собори. Миллий денгиз музейи. Британ денгиз соҳили курортлари. Бизнес туризм, маданий туризм. Хорижий туризмнинг асосан таътиллارга, бизнес туризмга, қариндошлар ва дўстлар ташрифига (туризмнинг 50 %, шулардан 40 % таътиллار учун, 26 % бизнес туристлар учун) тегишли эканлиги. Хорижий туризм ривожланган. Бир йилда 12 млн. турист келиб кетишади. Икки - беш юлдузли отеллари. Масалан: ST Jomes Coust****, Holiday Inn****.

Ўзбекистон - Буюк Британия муносабатлари. Ўзбекистон билан Буюк Британия ўртасидаги савдо - иқтисодий ҳамкорлик 1993 - йил ноябрда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг Буюк Британияга қилган ташрифи чоғида имзоланган "Савдо - иқтисодий ҳамкорлик тўғрисида", "Капитал қўйилмалар сарфланишини рағбатлантириш ва ўзаро ҳимоя қилиш ҳақида" ҳамда "Икки ёқлама солиқ солинишига йўл қўймаслик тўғрисида"ги шартномаларга асосланади. "Бритиш Эйрвей" компанияси билан тузилган шартномага биноан 1992 - йил 31 - декабрдан бошлаб "Ўзбекистон ҳаво йўллари" миллий авиация компаниясининг самолётлари ҳафтасига 4 марта Лондонга қатнаб турибди. 1994 - йилда "Ўзбекистон ҳаво йўллари" миллий авиация компанияси Буюк Британия транспорт департаменти билан келишиб, Тошкент - Манчестер - Тошкент ўртасида мунтазам рейслар бажариш ҳуқуқини олган. Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки билан "Барклайз Банк" (салкам 32 млн. АҚШ доллари миқдорида) қўшма фаолият йўналиши сифатидаги кредитни "Сосьете Женерель" банки билан биргаликда "Метрополь" меҳмонхонаси қурилиши учун 10 йил муддатга ажратди.

Франция. Пойтахти Париж шаҳри. Иқлими - мўътадил денгиз иқлими. Давлат тузуми - республика. Майдони - 551,6 минг кв. км., аҳолиси - 60,424 млн. киши (2004 - йил), шулардан 98 % французлар, тили - француз, дини - христиан (80 %) ва ислом (5 %), пул бирлиги - француз франки эди, 2002 - йил 1 - январдан бошлаб евро. Йирик шаҳарлари: Париж, Марсель, Лион, Тулуза, Ницца, Нант, Страсбург, Бордо ва бошқалар. Миллий байрами - 14 июль - Бастилия ишғол қилинган кун (1789 - йил).

Сайёҳлик йўналишлари ва турлари: Париж. Лувр, Версал музейлари. Эйфел минораси. Д'орсэ вокзали заллари. Помпиду маркази. Диснейленд. Курортлар: Аркашон, Биариц, Лукана, Молиец, Сарнов, Палава, Камарг, Ла - Гранд - Мот, Сет, Мезе, Марсель. Ту кўлидаги сув спортининг ривожланганлиги. Автомобиль йўллариининг яхши йўлга қўйилганлиги. Доимий рождество (Исо пайғамбарнинг туғилганига бағишланган христианлар байрами, милоднинг бошланиши) байрами. Курортлар, отел ва туристик лагерлар: Ривьери (йилига 35 млн. тур. кун), Париж (йилига 1,5 млн. тур. кун), Аквитания, Лангедск, Руссильон (ҳар бири йилига 6 млн. тур. кун). Икки - беш юлдузли отеллар. Масалан, Leonard de Vinci**, Panarama***.

Ўзбекистон - Франция муносабатлари. Франция қироли Карл VI де Валуа (14

- аср) ва Амир Темур давридаги савдо - иқтисодий ва маданий алоқалар. 1992 - йилда Францияда Ўзбекистон республикаси элчихонаси, 1995 - йилда Ўзбекистонда Франция элчихонасининг очилиши. Ўзбекистон Республикаси президенти И. А. Каримовнинг 1993 - йилда Францияга ташрифи. Темурийлар санъати ва тарихини ўрганиш ҳамда ўзбек - француз маданий алоқалари ассоциациясининг "Темурид" журнали.

Германия. Пойтахти Берлин шаҳри. Иқлими - мўътадил денгиз иқлими. Давлат тузуми - федератив республика. Майдони - 357 минг кв. км., аҳолиси - 82,160 млн. киши (1999 - йил), тили - немис, дини - протестант ва католик, пул бирлиги - Германия маркаси эди, 2002 - йил 1 - январдан бошлаб евро. Йирик шаҳарлари: Берлин, Гамбург, Кёльн, Франкфурт - Майн, Дортмунд, Ганновер, Нюрнберг, Лейпциг, Дрезден, Дюссельдорф, Штутгарт, Мюнхен, Баден - Баден. Миллий байрами - 3 октябрь - Германия бирлашган кун (1990 - йил).

Сайёҳлик йўналишлари ва турлари: Шоп туризм учун асосан Польшадан, шунингдек, Англия, Франция, Швецария ва Япониядан ташриф. Германия Альп тоғи, Франция ва Ўрта денгиз соҳиллари йўналишида жойлашганлиги сабаб, транзит туризмнинг ривожланганлиги. Савдо кўرғазмалари, конференцияларнинг яхши йўлга қўйилганлиги. Курортлари, шифобахш табиати, гўзал манзилгоҳлари, қадимий тарихи ва маданияти.

Ўзбекистон - Германия муносабатлари. 1993 - йил апрелда Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримовнинг Германияга ташрифи. 1993 - йил Бонн шаҳрида Ўзбекистон элчихонасининг очилиши. 1995 - йил Штутгарт шаҳрида Линден - музейда "Ўзбекистон Буюк ипак йули мероси" кўрғазмасининг очилиши.

Италия. Пойтахти Рим шаҳри. Иқлими - мўътадил денгиз иқлими. Давлат тузуми - республика. Майдони - 301,2 минг кв. км., аҳолиси - 57,679 млн. киши (2001 - йил), тили - италян, дини - католик, пул бирлиги - Италия лираси эди, 2002 - йил 1 - январдан бошлаб евро. Йирик шаҳарлари: Рим, Милан, Неаполь, Турин, Генуя, Палермо. Миллий байрами - 2 июнь - Республика эълон қилинган кун (1946 - йил).

Сайёҳлик йўналишлари ва турлари. Классик туризм - Рим, Ватикан, Неаполь, Помпей, Флоренция, Пиза, Венеция, Милан. Ҳар йили 30 млн. атрофида туристларнинг ташрифи. Тур. ресурслари: тоғлар, кўллар ва тарихий обидалар. Халқаро туризм марказларининг асосий қисми шимолий ҳудудларда эканлиги ва унда Венетто шаҳрининг биринчи ўринда туриши (ҳар йили туристларнинг 20 %). Кейинги ўринларда Тоскано ва Альто - Адидже (ҳар бирига 13 %). Шоп тур. Рождество байрами, пляжлар, тоғ чанғисига мўлжалланган курортлар, анъанавий ошхоналар. Римдаги меъморий обидалар. Венеция шаҳридаги Сан - Марко собори, Флоренциядаги Санта Мария дель Фьоре собори, черковлар. Туристларнинг асосан қўшни давлатлар - Германия, Франция, Австрия, Швецариядан ташрифи ва уларнинг бир кунлик ёки транзит пассажирлар эканлиги. Рим, Флоренция ва Венеция каби шаҳарларга асосан АҚШ ва

Япониядан ташриф буюришлиги. Ҳар йили Италия меҳмонхоналари ва бошқа турар жойларда 60 млн. атрофида туристларнинг жойлашуви. Буларнинг 35 % хорижий туристлар эканлиги. 1 - 5 юлдузли отеллари.

Ўзбекистон - Италия муносабатлари. 1996 - йил Флоренцияда имзоланган "Ўзбекистон билан Европа Иттифоқи ўртасида шериклик ва ҳамкорлик тўғрисида"ги битим. Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримовнинг 1996 - ва 2000 - йилларда Италияга ташрифи. Туризм соҳасида икки томонлама ҳамкорликнинг йўлга қўйилиши.

Испания. Пойтахти Мадрид шаҳри. Иқлими - қуруқ субтропик иқлим. Давлат тузуми - қироллик. Майдони - 504,75 минг кв. км., аҳолиси - 40 млн. киши (2001 - йил), тили - испан, дини - католик, пул бирлиги - песета эди, 2002 - йил 1 - январдан бошлаб евро. Жаҳон туризм марказларидан бири. Йирик шаҳарлари: Мадрид, Барселона, Валенсия, Севилья, Сарагоса, Бильбао, Малага. Миллий байрами - 12 октябрь - Испан Миллий Куни (1492 - йил).

Сайёҳлик йўналишлари ва турлари: Испанияга ҳар йили 52 млн. туристларнинг келиб кетиши ва 20 млрд. долларгача даромад бериши (АҚШ дан кейин 2 - ўрин). Туристларга 6 млн. кишининг хизмат қилиши. Каталония, Барселона, Лерида, Коста Брава, Валенсия, Мурсия, Андалусия, Риоха, Кастилья - Ла - Манча, Эстремадура, Мадрид. "Испания маданияти" мавзусидаги экскурсия: Малага, Гранада, Севилья, Мадрид, Толедо, Кордorado, Коста - дель - Соль. Ўрта денгиз соҳилидаги Бенидорм, Салоу, Торремолинос курортлари, Балеар ороллари, пляжлари, миллий истирохат боғлари, чанғи станциялари, гольф ўйинлари, овчилик, от спорти. Отеллари. Масалан, Augusta Club***, Reymar****.

Ўзбекистон - Испания муносабатлари. 15 - асрда Кастилия қиролининг элчиси Клавихонинг Самарқандга Амир Темур салтанатига ташрифи. Мустақиллик йилларидаги савдо - иқтисодий ва маданий - маърифий алоқаларнинг кучайиши.

Греция. Пойтахти Афина шаҳри. Иқлими - субтропик иқлим. Европанинг жануби - шарқий қисмида жойлашган қадимий давлат. Давлат тузуми - парламентли республика. Майдони - 131,9 минг кв. км., аҳолиси - 10,6 млн. киши (2000 - йил), тили - грек, дини - православ, пул бирлиги - драхма эди, 2002 - йил 1 - январдан бошлаб евро. Йирик шаҳарлари: Афина, Салоники, Патри. Миллий байрами - 25 март - Мустақиллик куни (1821 - йил).

Қадимий грек афсоналари, антик файласуфлар, театрлар, меъморий ва ҳайкалтарошлик ёдгорликлари.

Сайёҳлик йўналишлари ва турлари: тарихий аҳамиятга эга - Афина (Аттика), Пелопоннес, Фессалия, Эпир, Македония, Фракия. Қўплаб ороллар, пляжлар. Афинанинг қадимий маданияти ва тарихий ёдгорликлари. Афинадаги Парфенон меъморчилиги, Акрополь ва Ликабет тарихий тепаликлари. Перикл даври ёдгорликлари, авлиё Георгий черкови, Биринчи грек шоҳи Оттонинг собиқ саройи. Крит ороли - Зевс худоси ватани. Тарихий - маданий туризм мақсадида -

испанлар ва америкаликларнинг, оролларга эса немислар, англичанлар, шведлар ва голландларнинг ташрифи. Отеллар: Park *****, Titania****.

Ўзбекистон - Греция муносабатлари. 1992 - йил 16 - мартдан йўлга қўйилганлиги. 1995 - йил январдан ҳаво йўллар орқали ойига 2 марта Афинага самолётларнинг қатнови. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1997 - йили Грецияга ташрифи.

Туркия. Пойтахти Анкара шаҳри. Иқлими - асосан субтропик, баъзи ҳудудларда Ўрта денгиз ва континентал иқлим. Давлат тузуми - республика. Майдони - 814,578 кв. км., аҳолиси - 69,6 млн. киши (2003 - йил), тили - турк, дини - ислом, пул бирлиги - лира. Йирик шаҳарлари: Истамбул, Анкара, Измир, Адана, Бурса, Газиантеп, Эски шаҳар, Кўня, Диёрбакир, Анталия, Эдирна. Миллий байрами - 29 октябрь - Республика куни (1923 - йил).

Туркия атрофини Қора, Мармар, Эгей, Оқ денгизлар билан ўралганлиги ҳамда Сурия, Ироқ, Эрон, Арманистон, Грузия, Болгария, Греция билан чегарадош эканлиги.

Сайёҳлик йўналишлари ва турлари: Туркиянинг халқаро туризм марказларидан бири ҳисобланиши. Анталиянинг "Туркия курортларининг пойтахти" эканлиги. Соғломлаштириш туризми, тарихий туризм (Андриан дарвозаси). Бу йўналишда дам олувчиларнинг асосан Европа, Америка ва Яқин Шарқ мамлакатларидан ташрифи. Пляжларга алоҳида эътибор қаратилганлиги. 2002 - йил Туркияни 13 млн. хорижий сайёҳлар зиёрат қилгани ва туризмдан тушган даромад 10 млрд. АҚШ доллариغا етгани.

Помуккале - бу оламнинг саккизинчи мўъжизаси, - дейилиши. Унинг соғломлаштириш маркази ҳисобланиши. Қадимий иншоотларнинг мужассамлиги. Анкара - савдо маркази, музейлари. Догубоязит - Исҳоқпоша саройи. Истамбул - порти, истирохат боғлари, Тўпкапа саройи, Султонахмад майдони ва мажмуйи, музейлари, Султонмахмуд кўприги. Трабзон монастри. Измирдаги кушлар макони. Дальян қояларидаги қабристонлар. Шоп - тур, диний туризм, яхта тур, маданий - тарихий туризм, рафтинг (ел урилган резина лодка) тур, жип тур, Аква парк. Отелларнинг кўплиги ва уларда сервиснинг олий даражада йўлга қўйилганлиги: Golden Lotus*****, Club Marko Polo****.

Ўзбекистон - Туркия муносабатлари. 1992 - йил Туркиянинг Тошкентдаги элчихонаси, 1993 - йил Ўзбекистон Республикасининг Анкарадаги элчихонаси ваколатхонаси ва Истамбулда Ўзбекистон Республикасининг Бош консулхонаси очилганлиги. Ўзбекистон Республикаси президенти И. А. Каримовнинг 1991, 1994, 1997 - йилларда Туркияга бориши. Туркия президентлари Т. Ўзал ва С. Демирелларнинг Ўзбекистонга ташрифи.

Швейцария. Пойтахти Берн шаҳри. Давлат тузуми - федерал парламентли республика. Марказий Европадаги давлат. Иқлими - нам иқлим. Майдони - 41,3 минг кв. км., аҳолиси - 7,3 млн. киши (2002 - йил), тили - немис, француз ва итальян, дини - протестант ва католик, пул бирлиги - Швейцария франки. Мухим шаҳарлари: Цюрих, Базел, Женева, Берн, Лозанна. Миллий байрами - 1

август - Конфедерация ташкил этилган кун (1291 - йил) бўлиб, 1899 - йилдан бери нишонланиши.

Сайёҳлик йўналишлари ва турлари: Церматт, Санкт - Мориц тоғли курортларидаги соғломлаштириш, альпинизм, тоғ чанғи туризми. Манзарали дарёлари. 57 % туризмнинг асосан ёз фаслида бўлиб ўтиши. Ҳар йили туризм орқали 13 млрд. Швейцария франки миқдорида даромад олинishi ва бу миллий даромаднинг 8 % ни ташкил этиши. Мамлакат аҳолисининг 14 % ини туризм соҳасида фаолият кўрсатиши. Берн Университети ва Санкт - Галлен иқтисодиёт мактабида туризм соҳасининг тадқиқ этилиши. 60 % хорижий туристларнинг отелларда жойлашиши.

Австрия. Пойтахти Вена шаҳри. Иқлими - мўътадил иқлим. Марказий Европадаги мамлакат. Давлат тузуми - федератив республика. Майдони - 83,8 минг кв. км., аҳолиси 10 млн. киши, тили - немис, дини - католик, пул бирлиги - шиллинг эди, 2002 - йил 1 - январдан бошлаб евро. Йирик шаҳарлари: Вена, Грац, Зальцбург. Миллий байрами - 26 октябрь - бетарафлик куни (1955 - йил).

Сайёҳлик йўналишлари ва турлари: Мамлакатнинг қишки спорт ўйинлари бўйича туризм маркази эканлиги. Халқаро туризмнинг асосан мамлакат тоғли қисми (ғарб)да олиб борилиши. Ҳар йили 70 % меҳмонлар ўз таътилларини пойтахтдан олис, чекка провинцияларда - Ворарльберг, Тироль ва Зальцбергда ўтказишлари. Асосий туристларнинг Германия, Нидерландия ва Англиядан ташрифи. Жами туристларнинг 80 % тур. кунларини шу мамлакатлар ҳисобига йўлга қўйилганлиги. Туризмнинг қизғин (пик) даврини ёзда - августда ва қишда - февралда бўлиши. Замонавий отелларга эга эканлиги.

Бельгия. Пойтахти Брюссель шаҳри. Иқлими - денгиз иқлими. Давлат тузуми - конституцион монархия (қироллик). Майдони - 30,528 минг кв. км., аҳолиси - 11 млн. киши (2000 - йил), тили - француз, дини - асосан католик, озгина қисми протестант, пул бирлиги - Бельгия франки эди, 2002 - йил 1-январдан бошлаб евро. Йирик шаҳарлари: Брюссель, Гент, Льеж. Миллий байрамлари: 21 июль - Қирол Леопольд I нинг Конституцияга содиқлиги ҳақида қасамёд қилган куни (1831 - йил) ва 15 ноябрь - Қирол сулоласи куни (1866 - йил). Европа иттифоқчиларининг ва бошқа кўплаб трансмиллий компанияларнинг бош офисларини Брюссель шаҳрида жойлашганлиги. Мамлакатга асосан юқори мартабали амалдорлар, ишбилармонларнинг ташрифи.

Сайёҳлик йўналишлари ва турлари: тарихий - маданий ёдгорликлар бўйлаб саёҳат. Ўрта асрлар тарихи акс этган Антверпен, Брюгге ва Гент шаҳарларида жами тур. кунларнинг 85 % ини ўтказиши. Музейларга бой Антверпенда, шунингдек, олмос бизнесининг машҳурлиги. Умуман, мамлакатда асосан тарихий ва бизнес туризмнинг ривожланганлиги.

Ўзбекистон - Бельгия муносабатлари. 1993 - йил Брюссель шаҳрида Ўзбекистон элчихонасининг очилиши. 1996 - йил ноябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг Бельгия қироллигида бўлиши. Савдо -

иқтисодий ва маданий алоқаларнинг йўлга қўйилиши.

Нидерландия. Пойтахти Амстердам шаҳри. Иқлими - денгиз иқлими. Давлат тузуми - конституцион монархия (қироллик). Майдони - 41,5 минг кв. км., аҳолиси - 16 млн. киши (2002 - йил), тили - голланд, дини - протестант ва католик, пул бирлиги - гульден эди, 2002 - йил 1 - январдан бошлаб евро. Йирик шаҳарлари: Амстердам, Роттердам, Гаага, Утрехт. Миллий байрами - 30 апрель (Қиролича куни).

Туризми: Амстердам, Роттердам ва Гаага шаҳарларида халқаро туризмнинг бизнес тури ривожланганлиги. Амстердам тарихий обидалари (тарихий туризм), унда Европанинг йирик денгиз порти мавжудлиги.

Люксембург. Пойтахти Люксембург шаҳри. Иқлими - мўътадил иқлим. Давлат тузуми - конституцион монархия (буюк герцог). Майдони - 2586 кв. км., аҳолиси - ярим миллиондан ортиқ киши (2001- йил), расмий тили - немис ва француз тиллари бўлсада, аҳолининг аксарият қисми Люксембург тилида сўзлашиши, дини - католик, протестант, яҳудий. Пул бирлиги - Люксембург франки эди, 2002 - йил 1 - январдан бошлаб евро. Йирик шаҳарлари: Люксембург, Эш. Миллий байрами - 23 июнь - Буюк Герцог туғилган кун (1921 - йил).

Туризми: Люксембург Бельгия ва Нидерландия сингари туристларни қабул қила олмасада, мамлакат иқтисодий салоҳиятида туризмнинг учинчи ўринда туриши. Бизнес туризмнинг ривожланганлиги. Европа Иттифоқи банки штаб - квартираси ва қатор хорижий банкларнинг жойлашганлиги. Дам олиш учун туристларнинг асосан Арденнахга ташрифи.

Скандинавия мамлакатлари: Финляндия, Норвегия, Дания ва Швеция да бизнес туризм, эко туризм, тарихий туризм, маданий туризмнинг ривожланганлиги. Истирохат боғлари, ўрмонларининг кўплиги, музейлари фаолиятининг яхши йўлга қўйилганлиги.

Шарқий Европа мамлакатлари: Чехия, Словакия, Венгрия, Польша, Руминия, Болгарияда иқлимнинг мўътадиллиги. Балатон кўли атрофидаги бальнеологик курортлар, шифобахш ҳаммомлар. Хевиз иссиқ сув чиқарувчи кўл. Сауналар, балчиқли ванналар. Музейлар. Меъморий обидалар. Бизнес туризм, покедж тур (пляжда дам олувчилар учун)ларнинг ўзига хослиги.

Кипр. Пойтахти Никосия шаҳри. Иқлими - субтропик Ўрта денгиз иқлими. Давлат тузуми - республика. Кипр оролида жойлашган давлат. Майдони - 9251 кв. км., аҳолиси - 762,8 минг киши (2001 - йил), тили - грек ва турк тили, дини - православ ва мусулмон, пул бирлиги - Кипр фунти. Миллий байрами - 1 октябрь - Мустақиллик куни (1960 - йил).

Туризми: Курорт шаҳарлари - Тродос, Лимакол, Ларнак, Пафос. Меҳмонхона хизматининг, бизнес туризм, пляж ва тоғ ҳудудларида дам олиш, маданий - маърифий туризмнинг яхши йўлга қўйилганлиги.

Америка мамлакатлари туризм марказлари

Шимолий Америка мамлакатлари туризм марказлари

Америка Қўшма Штатлари (АҚШ). Пойтахти Вашингтон шаҳри. Иқлими - асосан континентал иқлим. Давлат тузуми - федератив республика. Майдони - 9373000 минг кв. км., аҳолиси - 271,6 млн. киши (1999 - йил), тили - инглиз, дини - христиан, пул бирлиги - АҚШ доллари. Жаҳондаги энг ривожланган давлатлардан бири. У 50 та штат ва Колумбия федерал округидан ташкил топган. Йирик шаҳарлари: Нью - Йорк, Чикаго, Лос - Анжелес, Филадельфия, Хьюстон, Детройт, Сан - Франциско, Вашингтон, Бостон, Даллас, Кливленд, Балтимор. Миллий байрами - 4 июль - Мустақиллик куни (1776 - йил).

Сайёҳлик йўналишлари ва турлари: халқаро туризм марказлари асосан учта хууд (Флорида, Калифорния ва шимоли - шарқий штатлар)га таълуқли эканлиги. Қишда - спорт туризми, ёзда - денгиз бўйлари пляжлари. Нью - Йоркнинг замонавий маданият ва бизнес билан машхурлиги. Пляж ва курорт шаҳарлари - Кейп - Код, Кейп - Хаттерас, Виржиния - Бич, Ошн - Сити, Уилдуд, Атлантик - Сити, Лонг - Айленд. Давлатманд туристларнинг хусусий пляжлардаги дам олишлари. Мен штати миллий истирохат боғи. Флорида қишки дам олиш маскани. Атлантиканинг Флорида қирғоқларидаги Майами - Бичдан то Дейтон - Бичгача бўлган кўплаб курортлари, отеллари. Орландодаги диснейленд, Канаверал бурнидаги Космик тадқиқотлар марказининг машхурлиги. Майами порти. Лос - Анжелес туристик маркази. Голливуднинг машхур кино студияларига экскурсия. Диснейленд. Сан - Диего, Сан - Франциско, Лас - Вегас қимор бизнеслари. Гран - Каньон миллий истирохат боғи. Техас пляжлари, тоғли - Вайоминг, Колорадо, Монтано штатларидаги рекреацион туризм. Кембридж, Оксфорд, Сарбон маданий туризми. Отеллар хизматининг олий даражада ривожланганлиги. Масалан, Шератон Аэропортда (Филадельфия) - бейсбол ўйинининг яхши йўлга қўйилганлиги. Нью - Йорк, MGM (Лас - Вегас) отеллари.

Ўзбекистон - АҚШ муносабатлари. 1996 - йилда Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримовнинг АҚШ га расмий ташрифи. 1997 - йилда АҚШ президентининг рафиқаси Хиллари Клинтоннинг республикамизга ташрифи. 1999 - йилда Ўзбекистон билан АҚШ ўртасида товар айланмаси 282 млн. АҚШ долларини ташкил этди.

Канада. Пойтахти Оттава шаҳри. Иқлими - мўътадил континентал иқлим. Давлат тузуми - федератив республика. Майдони - 9971 минг кв. км., аҳолиси - 31,59 млн. киши (2001 - йил), тили - инглиз ва француз, дини - христиан, пул бирлиги - Канада доллари. Йирик шаҳарлари: Монреаль, Калгари, Торонто, Ванкувер, Виннипег, Гамильтон. Миллий байрами - 1 - июль - Канада куни (1867 - йил).

Сайёҳлик йўналишлари ва турлари:

Онтарио, Квебек, Альберта провинциялари туризм марказлари. Англия, Франция, Германия ва Япониядаги қариндошлар ва дўстларнинг қисқа таътилларида, яқшанба кунлари автомобиллардаги саёҳати. Пляж туризм. Отеллар. Халқаро порт. Аэропортлар. Ўрмонлар.

Оттава халқаро аэропорти, музейлари, миллий санъат маркази, Онтарио орқали транс - Канада йўллари, Буюк кўллардаги кемалар қатнови. Альбертанинг Эдмонтон марказий майдони, нефт бизнеси, темир йўллари, Эдмонтон - Фэрбенкс автострадасининг Аляска (АҚШ) билан боғланиши. Ванкувер порти. Монреаль Нафис санъат музейи. Меъморий ёдгорликлари, черковлар.

Ўзбекистон - Канада муносабатлари. 1996 - йилдан амалга оша бошлади. 1999 - йил якуни бўйича мамлакатлар ўртасидаги товар айланмаси 15,68 млн. АҚШ долларини ташкил этди.

Мексика. Пойтахти Мехико шаҳри. Иқлими - тропик, шимолда субтропик иқлим. Давлат тузуми - федератив республика. Майдони - 1958,2 минг кв. км., аҳолиси - 101,9 млн. киши (2001 - йил), тили - испан, дини - католик, пул бирлиги - песо. Йирик шаҳарлари: Мехико, Гвадалахара, Монтеррей, Леон, Сьюдад - Хуарес. Миллий байрами - 16 сентябрь - Мустақиллик куни (1810 - йил).

Туризм: бир кунлик экскурсияларнинг чегара шаҳарларида Калифорния (АҚШ) билан чегарадош Тиуана шаҳрида (дам олувчилар учун) олиб борилиши. Совғалар савдоси, қимор бизнеси. Узоқ муддатга келган туристларнинг денгиз соҳилларида, тарихий объектларда бўлиши. Асосий туристларнинг америкаликлар ва европалар эканлиги. Туризмнинг давлат ғазнасини тўлдиришда иккинчи ўринда туриши ва меҳнат бозоридаги етакчилиги.

Коста - Рика. Пойтахти Сан - Хосе шаҳри. Иқлими - субэкваториал иқлим. Давлат тузуми - республика. Майдони - 51,1 минг кв. км., аҳолиси - 3,77 млн. киши (2001 - йил), тили - испан, дини - католик, пул бирлиги - колон. Йирик шаҳарлари: Сан - Хосе, Лимон, Турриальба. Миллий байрами - 15 сентябрь - Мустақиллик куни (1821 - йил).

Туризм: Асосий даромад манбаи - туризм ва тропик мевалар, кофе, какао экспортдан эканлиги. Коста - Риканинг Лотин Америкасидаги энг бой мамлакат эканлиги. Кордильера тоғларидаги манзаралар. Орхидей манзаралари. Ёғингарчиликнинг кўплиги. Қовурилган бананлар, ананас печеньелар. Туризмнинг қишда авж олиши. Сан - Хоседаги пляжлар, чангалзорлар, миллий истирохат боғлари, замонавий отеллар.

Жанубий Америка мамлакатлари туризм марказлари

Аргентина. Пойтахти Буэнос - Айрес шаҳри. Иқлими - тропик, субтропик, мўътадил иқлим. Давлат тузуми - федератив республика. Майдони - 2767 минг кв. км., аҳолиси - 37 млн. киши (2001 - йил), тили - испан, дини - католик, пул бирлиги - песо. Йирик шаҳарлари: Буэнос - Айрес, Росарио, Кордова, Ла - Плата, Санта - Фе, Тукуман.

Туризм: маҳаллий халқ - ҳиндуларнинг меъморий ёдгорликларини сақлаб қолганлиги. Буэнос - Айресдаги Миллий Конгресс биноси, ибодатхонаси ва ҳукумат саройи "Каса Росада" ("Пушти уй"), Кордовадаги Компания черкови, музейлари, музейлари ва халқаро аэропорти, отеллари.

Бразилия. Пойтахти Бразилия шаҳри. Иқлими - экваториал иқлим. Давлат тузуми - федератив республика. Майдони - 8512 минг кв. км., аҳолиси - 164 млн. киши (2001 - йил), тили - португал, дини - католик, пул бирлиги - крузейро. Йирик шаҳарлари: Сан - Паулу, Рио - де - Жанейро, Белу - Оризонти, Ресифи, Порту - Алегри, Салвадор, Форталеза, Куритиба, Белен, Бразилия, Кампус, Нитерой, Манаус. Миллий байрами - 7 сентябрь - Мустақиллик куни (1822 - йил).

Туризми: Рио - де - Жанейро шаҳрининг табиий гўзаллиги, Корковадо тоғи, пляжлар, Итамарати саройи. Отеллар ва клублардаги карнаваллар. Экзотик тур, ибодатхоналар. Белен шаҳридаги Мира театри. Отеллар: Sheraton*****, South American****.

Осиё мамлакатлари туризм марказлари

Бирлашган Араб Амирликлари. Пойтахти Абу - Даби шаҳри. Иқлими - қуруқ тропик иқлим. Давлат тузуми - федерация. Майдони - 83,6 минг кв. км., аҳолиси - 3 млн. киши (2001 - йил), тили - араб, дини - ислом, пул бирлиги - дирҳам. Миллий байрами - 2 декабрь - Мустақиллик куни (1971 - йил).

Туризми: 1971 - йили етти амирликлардан ташкил топган давлат: Абу Даби, Дубай, Шаржа, Ажман, Умм ул - Қайвайн, Раъс уль - Хайма, Ал - Фужайра туризм марказлари. Йилнинг хоҳланган вақтида қуёшнинг чиқиб туриши, олий даражадаги отеллар, мўъжизавий пляжлар, арзон баҳодаги савдо, чўл саёҳати, сув спорти турлари, жинойтчиликнинг озлиги - туризм учун муҳим аҳамиятга эга эканлиги. Отеллар: Дубайдаги - Корал Бич, Сима, Гранд, Шаржадаги - Нова Парк.

Япония. Пойтахти Токио шаҳри. Иқлими - мўътадил, субтропик ва тропик иқлим. Тинч океани оролларида жойлашган. Давлат тузуми - конституцион монархия (император). Майдони - 377,8 минг кв. км., аҳолиси - 127,8 млн. киши (2004 - йил), тили - япон, дини - синтоизм ва буддизм, конфуцийлик ва даосизм, пул бирлиги - иена. Йирик ороллари: Хоккайдо, Хонсю, Секоку, Кюсю. Йирик шаҳарлари: Токио, Осака, Йокохама, Нагая. Миллий байрами - 23 декабрь - император туғилган кун (1933 - йил).

Сайёҳлик йўналишлари ва турлари. Осиё, АҚШ ва Европадан бизнес туризм, кўплаб шаҳарлардаги аэропортлар, меҳмонхоналар. Дзёмон маданияти, будда ибодатхонаси, Нара шаҳридаги Якусидан монастири, Хорюдзи ибодатхонаси. Никко шаҳрининг табиий гўзаллиги, маданий - тарихий обидалари. Нантай тоғидаги қадимий вулқон қолдиқлари. Ринно - дзи будда ибодатхонаси, авлиё Футара - сан зиёратгоҳи. Шаҳарнинг "Муқаддас шаҳар", - деб эълон қилинганлиги. Ҳайвонот дунёси. Отеллари. Ошхоналаридаги ажойиб таомлари. Балиқ овлаш. Кэгон шаршараси, тоғ гуллари. Киотодаги Рёандзи тош боғи, ибодатхоналари. Касима шаҳридаги табиий гўзаллик, пляжлар. Окинава шаҳридаги "Бусана Террас Бич" курорти, аъло баҳоли отеллари, аэропорти, эко туризм (Ириомотэ оролида), балиқ овлаш, ҳунармандчилик, музейлар. Асука қишлоғи қадимий будда ибодатхоналари, макбаралар, тош ҳайкаллар,

хайкалтарошлик, велосипед туризми.

Ўзбекистон - Япония муносабатлари. Япониянинг биринчи пойтахти Нара шаҳридаги Хорудзи ибодатхонаси хазинасида 8 - асрга оид Самарқанд ва Тошкентда тайёрланган осори - атиқалар, 9 - 10 асрларга оид уд мусика асбобининг сақланиши. Афросиёбдан топилган (12 - асрга оид) японларнинг нафис чинни идишлари. 1880 - йилнинг ёзида япон дипломати Ниси Токудзиронинг ўлкамиз бўйлаб саёҳат қилиши ва Тошкент, Самарқанд, Бухоро шаҳарлари ва Фарғона водийсида бўлиши. Хусусан, Бухорода амир Музаффар билан учрашиши. 1886 - йилда унинг "Туркистон саёҳатномаси" китобининг япон тилида чоп этилиши. 19 - аср охири ва 20 - аср бошларида Ўрта Осиёга Ясумаси Фукусима, Кадзуо Отани, Масажи Иноуэ, Зуичо Тошибина каби япон тадқиқотчиларининг саёҳат қилиши. 1992 - йилда Япониянинг Тошкентдаги элчихонаси, 1996 - йилда Ўзбекистоннинг Япониядаги элчихонасининг очилиши. Ўзбекистон республикаси президенти И. А. Каримовнинг 1994 - ва 2002 - йилларда Японияга ташрифи.

Корея республикаси. Пойтахти Сеул шаҳри. Иқлими - муссонли иқлим. Давлат тузуми - парламентли республика. Майдони - 98,48 минг кв. км., аҳолиси - 47, 904 млн. киши (2001 - йил), тили - корейс, дини - буддизм, конфуцийлик, қисман христианлик, пул бирлиги - вон. Йирик шаҳарлари - Сеул, Пусан, Тэчжон, Инчхон, Кванжу, Ульсан. Миллий байрамлари: 15 август - Корея озодлиги куни (1945 - йил) ва 3 октябрь - Давлатга асос солинган кун.

Туризм: Сеулдаги Хёнмётхал ибодатхонаси, 8 дарвозали шаҳар девори қолдиқлари, Кёнбоккун саройи мажмуи, Вонгак ибодатхонаси пагодаси, музейлари, Олимпиада ўйинлари қишлоғи, бизнес туризм, аквариум, таътиллarda Япониядан дўстлар ва қариндошлар ташрифи. Халқаро аэропорти ва отеллари.

Ўзбекистон - Корея республикаси муносабатлари. Ўзбекистон республикаси президентининг 1992, 1995, 1999 - йиллардаги Корея республикасига ва Корея республикаси президентининг 1994 - йилдаги Ўзбекистонга ташрифи.

Хитой. Пойтахти Пекин шаҳри. Иқлими - муссонли иқлим. Дунёдаги энг қадимий миллатлардан ва давлатлардан бири эканлиги. Давлат тузуми - Халқ республикаси. Давлат ҳокимиятининг Олий органи - Бутун Хитой халқ вакиллари Кенгаши. Майдони - 9,6 млн. кв. км., аҳолиси - 1 млрд. 292 млн. 750 минг киши (2003 - йил), тили - хитой, дини - буддизм, даосизм, конфуцийлик, пул бирлиги - юань. Йирик шаҳарлари: Пекин, Шанхай, Тянь - цзинь, Люйда, Ухань, Чунцин. Миллий байрами - 1 октябрь - Республика эълон қилинган кун (1949 - йил).

Сайёҳлик йўналишлари ва турлари: Хитой инсоният цивилизациясининг қадимий маданият бешикларидан бири бўлганлиги сабаб, асосий туристларнинг шу мақсаддаги ташрифи. Археологияси, меъморчилиги. Хэтао, Яншао, Луншань - ибтидоий маданият манзилгоҳлари. "Буюк ипак йўли" объектлари, динлари, давлатчилиги, санъати, хунармандчилик марказлари, чинни идишлари,

ипак матолар. Пекинда Император саройи Гугун музейи, Тянь Тань ибодатхонаси, Буюк Хитой девори, Ёзги Император саройи, Мин сулоласи даври ер ости қабрлари, Зоопарки, парклари, аквариум. Шанхай порти, Юйфослар ибодатхонаси, "Шарқ марвариди" телеминораси, Юйюань парки, музейи, Акванариум, қирғоқлари, пионерлар саройи. Лоян тош ғори, Дэнфен шаҳридаги Шаолинъ монастирига экскурсия. Гунфу таълимоти. Урумчи "Хун Шан" парки, "Нан Шан" яйлови, 3 - 4 юлдузли отеллари. Гонконг йирик порти, савдо, молиявий ва туризм маркази. Шоп тур, маданий (опера, театр) тур. Истироҳат боғлари, от спорти, фестиваллар. Океанариум. Макао туризм маркази. Туристларнинг Гонконг орқали катерларда ташрифи. Казино ўйинлари.

Ўзбекистон - Хитой муносабатлари. Хитой элчиси Чжан Цяннинг қадимий Фарғона (Даванъ) давлатига келиши (мил. ав. 128 - йил). Ўзбекистон Республикаси президенти И. А. Каримовнинг 1992, 1994, 1999, 2000 - йилларда Хитойга сафари.

Ҳиндистон. Пойтахти Деҳли шаҳри. Иқлими - муссонли иқлим. Давлат тузуми - федератив республика. Майдони - 3,3 млн. кв. км., аҳолиси - 1 млрд. 49,5 млн. киши (2002 - йил), тили - ҳинди ва инглиз, дини - ҳиндуийлик (индуизм), пул бирлиги - рупия. Йирик шаҳарлари: Деҳли, Калькутта, Бомбай, Аҳмадобод, Жайпун ва бошқалар. Миллий байрами - 26 январь - Республика куни (1950 - йил), 15 август - Мустақиллик куни (1947 - йил).

Сайёҳлик йўналишлари ва турлари: Деҳли Шоҳжаҳонобод меъморий обидаси намуналари, Лал - Қила мажмуйидаги бобурийлардан қолган мармар саройлар, Марварид масжид, Жума масжид, Ҳумоюн макбараси, музейлари, амфитеатри, байрамлари, киноси, рақси, мусикаси, Палам халқаро аэропорти, Агра Тожмаҳали, Гоа таомлари, пляжлари, беш юлдузли отеллари, Ганг дарёсидаги Варанаси (Банорас) шаҳри диний анъаналари, Жайпур Жал Маҳал кўл саройи, шаҳар саройи, музейи, филлар фестивали, бизнес туризм, Мадрас пляжи, ибодатхоналари, музейлари, Бхубанешвар ибодатхонаси. Шунингдек, мамлакатдаги Ҳимолай тоғига пиёда тур, альпинизм тур, денгиз туризми. Тоғли шаҳар - курортлар: Кулу, Манали, Симла, Наинитал, Масури. Кашмир, Панжоб, Жамма штатлари муқаддас қадамжолари, табиий - экзотик туризм, тоғ туризми, рафтинг тур, чанғи туризми, туялар билан саёҳат. 26 - январда Республика кунининг нишонланиши. Калькутта музейлари, гольф клублари, Мумбай (Бомбай) қалъаси, боғлари, музейлари, шунингдек, бошқа штатлардаги ғорлар, ибодатхоналар, пляжлар, мазали таомлар, филлар.

Ўзбекистон - Ҳиндистон муносабатлари. 1992 - йил Тошкентда Ҳиндистон консулхонаси, 1994 - йил Деҳлида Ўзбекистон элчихонасининг очилиши. Ўзбекистон Республикаси президенти И. А. Каримовнинг 1991, 1994, 2000, 2005 - йилларда Ҳиндистонга сафари.

Сингапур. Пойтахти Сингапур шаҳри. Иқлими - тропик муссонли иқлим. Давлат тузуми - республика. Майдони - 640 кв. км., аҳолиси - 4,45 млн. киши

(2002 - йил), тили - малайя (давлат тили), хитой, тамиль, инглиз (расмий тил), аҳолисининг 76 % дан ортиғи хитойлар, 15 % малайялар, 7 % Ҳиндистон, Бангладеш, Покистондан келганлар ташкил этади. Шу боис, малайялар ислом динига, хитойлар буддизмга, конфуцийликка эътиқод қиладилар, пул бирлиги - Сингапур доллари. Йирик шаҳарлари: Сингапур, Журонг. Миллий байрами - 9 август - Миллий кун (1965 - йил).

Туризми: Сингапур Европа мамлакатлари учун жуда қизиқарли туризм маркази эканлиги: этник, маданий ва бизнес туризм. Хорижий туристларнинг 60 % Осиёдан, 15 - 19 % Европадан, 12 % Австралия ва Янги Зеландиядан, 6 % АҚШ дан.

Индонезия. Пойтахти Жакарта шаҳри. Иқлими - экваториал иқлим. Давлат тузуми - унитар республика. Майдони - 1904,6 минг кв. км., аҳолиси - 228,4 млн. киши (2001 - йил), тили - индонезия, дини - ислом, пул бирлиги - Индонезия рупияси. Йирик шаҳарлари: Жакарта, Сурабайя, Бандунг, Семаранг, Медан. Миллий байрами - 17 август - Мустақиллик куни (1945 - йил).

Туризми: туризм - биринчидан, ишчи ўринларини таъминлаш ва иккинчидан, хорижий сармояларни киритиш асосида йўлга қўйилганли. Туризмни хорижий валюта тушуми бўйича нефть, газ, ёғоч, текстил маҳсулотларидан кейин бешинчи ўринда туриши. Асосий туристларнинг жанубий Корея ва Тайвандан ташрифи. 82 % туристларнинг дам олувчилар эканлиги.

Таиланд. Пойтахти Бангкок шаҳри. Иқлими - суб экваториал иқлим. Давлат тузуми - конституцион монархия (қироллик). Майдони - 514 минг кв. км., аҳолиси - 62,4 млн. киши (2002 - йил), тили - таи, дини - буддизм, пул бирлиги - бат. Йирик шаҳарлари - Бангкок, Чиангмай, Чонбури. Миллий байрами - 5 декабрь - қирол туғилган кун (1927 - йил).

Туризми: тарихий, маданий, этник ва пляж туризмнинг йўлга қўйилганлиги. Бангкокдаги шоҳ саройи ва будда ибодатхонаси, ювелир фабрикаси, Сафари парки. Паттайадаги "Кобра ферма" - даволаш - сайёҳлик маркази, акваланг билан сузиш, миллий боғи, меъморий ёдгорликлари, филлар билан чангалзор (жунгли)га саёҳат, Ко - саеги оролидаги миллий қўриқхона, маймунлар билан шоу. Экзотикаси. Отеллари: Manohra*****, Palace*****.

Филиппин. Пойтахти Манила шаҳри. Давлат тузуми - республика. Иқлими - экваториал иқлим. Давлат тузуми - республика. Майдони - 300 минг кв. км., аҳолиси - 84,526 млн. киши (2002 - йил), тили - тагал (пилипино) ва инглиз, дини - христиан (90 %), ислом (10 %), пул бирлиги - песо. Йирик шаҳарлари: Манила, Кесон - Сити, Себу, Давао, Сан - Фернандо. Миллий байрами - 12 июнь - Мустақиллик куни (1898 - йил).

Туризми: Филиппин Испан мустамлакачиларидан мерос бўлиб қолган меъморчилик обидалари туфайли тарихий туризм манзили ва экотуризм. Асосий талабгор туристлар давлатлари - АҚШ ва Япония.

Малайзия. Пойтахти Куала - Лумпур шаҳри. Иқлими - экваториал тропик иқлим. Давлат тузуми - конституцион монархия. Майдони - 332,8 минг кв. км.,

аҳолиси - 22,2 млн. киши (2001 - йил), тили - малайя, дини - ислом, пул бирлиги - ринггит. Йирик шаҳарлари: Куала - Лумпур, Жоржтаун, Ипох, Жохор - Бару. Миллий байрами - 31 август (1957 - йил).

Туризми: Малайзия дунё цивилизацияси ва динининг барчасини мужассам эта олган мамлакат эканлиги. Шарқ экзотикаси, пляжлар, тропик чангалзорлар, шаршаралар, сифатли отеллар. Куала - Лумпурдаги индуист ибодатхонаси, исломий масжидлар. Шоҳ саройидаги миллий байрамлар. Диксон портида дам олиш. Пенанг оролидаги экзотика, кушлар боғи. "Санвэй Лагун" сув парки, "Темплера" парки, Пинанг оролидаги "Кек Лок Си" будда ибодатхонаси, Ланкави ороли. Concoloe ***** отели.

Мальдив Республикаси. Пойтахти Мале шаҳри. Иқлими - экваториал иқлим. Давлат тузуми - республика. Майдони - 298 кв. км., аҳолиси - 310,7 минг киши (2001 - йил), тили - мальдив, дини - ислом, пул бирлиги - Мальдив рупияси. 2000 та кичик маржон ороллардан иборат эканлиги. Миллий байрами - 26 июль - Мустақиллик куни (1965 - йил).

Туризми: Соф пляжлар, кокос ва банан пальмаси, Ҳинд океанининг сувлари. Ороллардаги сув остида сузувчи ҳаваскорлар учун имкониятларнинг етарли эканлиги. Турли рангдаги балиқлар. Экзотик табиат. Сувлардаги 4 - 5 юлдузли турли комфорт отеллар. Ишбилармонларнинг дам олиш туризм маркази. Мале яқинидаги халқаро аэропорт.

Исроил. Пойтахти Қуддус (Иерусалим) шаҳри. Иқлими - субтропик иқлим. Яқин Шарқдаги мамлакат бўлиб, ғарбий Осиёда, Ўрта денгизнинг жануби - шарқий қирғоқларида жойлашган. Давлат тузуми - республика. Майдони - 14,1 минг кв. км., аҳолиси - 5,938 млн. киши (2001 - йил), расмий тили - иврит ва араб, дини - иудаизм (яхудийлик) ва ислом, пул бирлиги - шекель. Йирик шаҳарлари: Тель - Авив, Хайфо, Қуддус (ғарбий қисми), Рамат - Ган. Миллий байрами - Мустақиллик куни (1948 - йил) - яҳудийлар тақвимида кўра, бу байрам ҳар йили ҳар - хил кунда келиши мумкин. Масалан, 2001 - йилда 26 апрелга тўғри келган.

Сайёҳлик йўналишлари ва турлари: диний (ислом, христиан, иудаизм), тарихий туризмнинг ривожланиб, жами зиёратчи - туристларнинг 20 % ини ташкил этиши. Тур. йўналиш: Қуддус - Тверия - Вифлием - Назарет - Яффа - Тель - Авив - Ўлик денгиз. Тель - Авив мамлакатнинг энг катта, туризм ва иқтисоди ривожланган маданий маркази эканлиги. Ундаги Хайфа порти, музейлари, дунё олмос биржаси маркази. Натания - курорт шаҳри. Эйлат курортидаги пляж туризми. Отеллари: Zion***, Kikarzion**** (Қуддус).

Ўзбекистон - Исроил муносабатлари. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Исроилга 1998 - йилдаги расмий ташрифи.

Мальта. Пойтахти Валлетта шаҳри. Иқлими - Ўрта денгиз иқлими. Ўрта денгиздаги кичик давлат. Давлат тузуми - конституцион монархия. Майдони - 396 кв. км., аҳолиси - 394 минг киши (2001 - йил), тили - мальта, инглиз, дини - католик, пул бирлиги - Мальта фунти. Йирик шаҳарлари: Валлетта, Биркиркара,

Хамрун, Работ, Виктория. Миллий байрамлари: 31 март - Озодлик куни (1979 - йил), 21 сентябрь - Мустақиллик куни (1964 - йил) ва 13 декабрь - Республика куни (1974 - йил).

Туризм: тарихий ва маданий ёдгорликлари, мўъжизавий пляжлари, акваланги, яхта туризми. Отеллар: Patricia Hotel***, Radisson Bay Point Hotel *****.

Саудия Арабистони. Пойтахти Ар - Риёд шаҳри. Иқлими - шимолда субтропик, жанубда тропик, қуруқ кескин континентал иқлим. Осиёнинг жануби - ғарбидаги давлат. Ислом мамлакати. Давлат тузуми - абсолют теократик монархия (қироллик). Майдони - 2,25 млн. кв. км., аҳолиси - 23,5 млн. киши (2002 - йил), тили - араб, дини - ислом, пул бирлиги - динар. Йирик шаҳарлари: Ар - Риёд, Жидда, Макка, Мадина. Миллий байраси - 23 - сентябрь - Подшоҳлик эълон қилинган кун (1932 - йил).

Сайёҳлик йўналишлари ва турлари: мамлакатнинг маъмурий жиҳатдан тўрт вилоятга бўлиниши: Хижоз (маркази Макка шаҳри), Асир (маркази Абха шаҳри), Нажд (маркази Ар - Риёд шаҳри), Шарқий вилоят (маркази Даммом шаҳри). Мусулмон дунёсидаги муқаддас зиёратгоҳлар: Макка, Мадина, Жидда шаҳарлари. Ислом оламидаги 5 - рукн ҳисобланган Ҳаж амали учун зиёрат қилиниши. Шунингдек, Умра зиёрати. Макка шаҳрининг Каъбаси, замзам қудуғи, масжидлари. Савдогарлик, ҳунармандчилик. Ҳажга келганлар учун махсус кийимлар (ихром), тасбеҳ, атирлар, замзам суви учун идишлар, жойнамошлар савдолари. Замонавий отеллари, юксак сервис хизматлари. Халқаро аэропортлари. Макка автомобиль йўлларининг Ар - Риёд ва Жидда шаҳарлари билан боғланиши. Мадина шаҳридаги шаҳар аҳолисининг Макка халқи сингари савдо - сотиқ билан шуғулланиши. Мамлакатнинг дунёдаги Ҳаж ва Умра зиёрати - туризми ривожланган ягона давлат эканлиги.

Ўзбекистон - Саудия Арабистони муносабатлари. 1992 - йил ноябрь ойида Жиддада Ўзбекистон Республикаси консулхонаси, май ойида Ар - Риёдда элчихонаси, 1997 - йил март ойида Тошкентда Саудия Арабистони элчихонаси очилганлиги. 1996 - йил январ ойида "Ўзбектуризм" М.К.нинг "Ал - Марва" ширкати билан туризм ва авиачипталарни сотиш тўғрисида битим имзолаганлиги.

Африка мамлакатлари туризм марказлари

Миср Араб Республикаси. Пойтахти Қоҳира шаҳри. Иқлими - тропик континентал иқлим. Давлат тузуми - демократик социалистик республика. Майдони - 1001,4 минг кв. км., аҳолиси - 69,5 млн. киши (2001 - йил), тили - араб, дини - ислом, пул бирлиги - Миср фунти. Йирик шаҳарлари: Қоҳира, Искандария, Порт - Саид, Исмоилия, Танта, Сувайш, Ал - Мансура, Даманхур, Ал - Маҳаллат - ул - Кубро. Миллий байрами - 23 июль - Инқилоб куни (1952 - йил)

Сайёҳлик йўналишлари ва туризм: Мисрнинг инсоният цивилизацияси қадим маданият марказларидан бири эканлиги. Тарихий, диний туризм: Бавит, Водий

Натрун, Сўхож саҳроларидаги христиан монастырлари, Нил шарқий қирғоқларидаги Фустат қалъаси, Гиза фиръавнлари, эҳромлари, Амир масжиди, Ибн Тулун масжиди, Аль - Азхар масжиди, Қоҳира музейидаги Тутанхамоннинг олтин ниқоби, Симбелдаги дунёдаги йирик очик осмон остидаги музей, мадрасалар, Хатшепсит ибодатхонаси, 2 - 5 юлдузли отеллари. Масалан, Intercontinental *****.

Ўзбекистон - Миср Араб Республикаси муносабатлари. 1992 - йил январда Миср Араб Республикаси делегациясининг Ўзбекистонга, 1992 - йил декабрда Ўзбекистон Республикаси президенти И. А. Каримовнинг Мисрга ташрифи.

Тунис. Пойтахти Тунис шаҳри. Иқлими - шимолда субтропик, жанубда тропик иқлим. Шимолий Африка марказидаги кичик араб давлати. Давлат тузуми - республика. Майдони - 164,2 минг кв. км., аҳолиси - 9,8 млн. киши (2002 - йил), тили - араб, дини - ислом, пул бирлиги - Тунис динари. Йирик шаҳарлари: Тунис, Сфакс, Сус, Бизерта, Қайруван. Миллий байрами - 20 март - Мустақиллик куни (1956 - йил).

Сайёҳлик йўналишлари ва турлари: энг шимолий қисми (Кал Бон) дан Сицилиягача (140 км) ва Тунисни бемалол автобусларда экскурсия қилиб чиқиш мумкин эканлиги. Ўрта денгиз соҳилидаги пляжлари. Август - энг иссиқ, январь - энг совуқ ойлар. Май - июнь, сентябрь - октябрь энг баҳмал мавсум эканлиги. Туризм: сув спорти турлари, ката маран, яхта туризм, туя ва жипда сайр. Пойтахт марказидаги Зитун масжиди ва шарқ бозори, дунёдаги қадим Рим мозаика (мозаика - қадама (терма) нақш ва шундай нақш ишлаш санъати) суратлари экспозициялари жамланган Бардо музейи, машҳур саркарда Ганнибал туғилган Карфаген шаҳри, унинг салобатли бинолари харобалари, 50 минг тамошабин сиғадиган амфитеатри, император Антонийнинг жамоат терм (ҳаммом) лари. Рассомлар, шоир ва ёзувчилар учрашадиган табиати гўзал Сиди Бу Саид шаҳарчаси. Отеллари: Royal azur*****, Marhaba***.

Ливия Араб Республикаси. Пойтахтлари - Триполи ва Бинғози шаҳарлари. Иқлими - тропик иқлим. Давлат тузуми - республика. Майдони - 1759,5 кв. км., аҳолиси - 5,2 млн. киши (2001 - йил), тили - араб, дини - ислом, пул бирлиги - Ливия динари. Йирик шаҳарлари: Триполи, Бинғози. Миллий байрами - 1 сентябрь - Инқилоб куни (1969 - йил).

Туризм: асосан, тарихий туризм ривожланган. Триполитания, Сабрит театр биноси, отеллари, халқаро аэропорти.

Янги мустақил давлатлар туризм марказлари

Белоруссия. Пойтахти Минск шаҳри. Иқлими - континентал, денгиз иқлими. Давлат тузуми - республика. Майдони - 207,6 минг кв. км., аҳолиси - 11 млн. киши (2001 - йил), тили - белорус ва рус, дини - христиан. Йирик шаҳарлари: Минск, Гомель, Витебск, Могилёв, Гродно, Бобруйск, Брест. Миллий байрами - Мустақиллик куни (3 июль).

Туризм: асосан, тарихий туризм ривожланган. Полоцкдаги София собори, Спас - Ефросиньевск ва Благовешченск ибодатхоналари, Каменец минораси,

Крева, Лида, Туров, Новогудок қалъалари. Гродно, Мир, Несбижадаги кўрғонлар. Меҳмонхоналар ва халқаро аэропорти.

Болтиқ бўйи республикалари. Иқлими - денгиз иқлими билан континентал иқлим ўртасида.

Латвия. Пойтахти Рига шаҳри. Давлат тузуми - республика. Майдони - 64,589 минг кв. км., аҳолиси - 2,385 млн. киши (2001 - йил), тили - латиш, дини - христиан, пул бирлиги - лат. Йирик шаҳарлари: Рига, Даугавпилс, Лиепая, Елгава, Юрмала. Миллий байрами - 18 ноябрь Латвия республикаси эълон қилинган кун (1918 - йил).

Туризми: Ўрта аср кўрғонлари, ибодатхоналари. Пётр черкови, Елгавадаги паркли сарой ансамбли. "Уч ака - ука" ансамбли, Тарих музейи, метрополитени. Туристлар учун эртақнамо тор кўчалари. Сигулда Миллий парки. Машҳур Юрмала. Сигулда, Лиепая, Кемери, Балдоне курортлари. Пляж туризм, теннис кортлари, Рундаль саройи.

Литва. Пойтахти Вильнюс шаҳри. Давлат тузуми - республика. Майдони - 65,2 минг кв. км., аҳолиси - 3610 минг киши (2001 - йил), тили - литва, дини - христиан, пул бирлиги - лит. Йирик шаҳарлари: Вильнюс, Каунас, Клайпеда, Шяулай. Миллий байрами - 16 февраль - Литва давлати қайта тикланган кун (1918 - йил).

Туризми: Вильнюс - Нерис ва Вильния дарёларининг туташган ерида жойлашган ва ЮНЕСКО таркибига киритилган тарихий шаҳар. Миноралари, ўрта асрга оид йўл ва кичик кўчалари. Авлиё Анна черкови. Тракан этнографик ва тарих музейи, Каунас Рим - католик черкови, музейлари, Клайпеда порти, музейлари, Шауляй авлиё Пётр ва Павл черковлари.

Эстония. Пойтахти Таллин шаҳри. Давлат тузуми - республика. Майдони - 45,1 минг кв. км., аҳолиси - 2,5 млн., тили - эстон, дини - христиан.

Туризми: Кичик қалъа ва черковлари. Тарихий "Tall Herman" минораси.

Болтиқ бўйи республикаларига хос тарихий, диний, маданий, пляж, соғломлаштириш туризмлари, меҳмонхоналари, халқаро аэропортлари.

Россия. Пойтахти Москва шаҳри. Иқлими - асосан мўътадил иқлим. Давлат тузуми - республика. Майдони - дунёдаги энг катта мамлакат. Курукликдаги чегараси - 22125,3 км, денгиз чегараси - 38807,5 км, аҳолиси - 145,3 млн. киши (2002 - йил), тили - рус, дини - христиан, пул бирлиги - рубль. Йирик шаҳарлари: Москва, Санкт - Петербург, Нижний Новгород, Новосибирск, Самара, Екатеринбург. Миллий байрамлари: 12 июнь - Суверенитет ҳақида декларация қабул қилинган кун (1990 - йил), 7 ноябрь - келишув ва иноқлик куни (1996 - йил), 12 - декабрь - Россия Конституцияси куни (1993 - йил).

Сайёҳлик йўналишлари ва турлари: Москва Кремли, Коломенскдаги Вознесенский черкови, Василий Блаженный ибодатхонаси, Оружейная палата, тош ибодатхоналар, мусулмон масжидлари, Москва метрополитени, Москва дарёси кўприклари, музейлари, Пётр саройи, Третьяков галареяси, черковлари, монастырлари. Қуйи Новгород, Тула, Коломна, Зарайск, Смоленск, Серпухов

кремллари. Санкт - Петербургнинг дунёдаги гўзал шаҳарлардан бири хисобланиши. Петропавловск қалъаси мажмуи, Давлат Эрмидажи. Умуман, Россиядаги тарихий, диний, маданий ва дам олиш туризми. Рождество (Исо пайғамбарнинг туғилганига бағишланган христианлар байрами, милоднинг бошланиши), пахса байрамлари билан боғлиқ сайр - саёҳат, таълим, спорт - соғломлаштириш ва ёшлар туризми, денгиз, дарё туризми, шоп тур, бизнес тур, автомобиль туризми. Халқаро аэропортлар, замонавий меҳмонхоналар.

Ўзбекистон - Россия муносабатлари. Соҳибқирон Амир Темурнинг зарбалари остида Олтин Ўрда давлатининг барҳам топиши ва Россиянинг озод бўлиши. 1464 - йилда Русь давлати ўз элчисини Ўрта Осиёга юбориши. 1490 - йилда Султон Ҳусайн Бойқаро элчиларининг Москвага келиши. Кейинги йилларда савдо - иқтисодий алоқаларнинг ривожланиши. Ўзбекистон Республикаси президенти И. А. Каримовнинг 1999, 2001, 2004 - йиллардаги Россияга, Россия президенти В. Путиннинг 2000, 2003 - йиллардаги Ўзбекистонга келиши.

Украина. Пойтахти Киев шаҳри. Иқлими - мўътадил, континентал иқлим. Давлат тузуми - республика. Майдони - 603,7 минг кв. км., аҳолиси - 48,4 млн. млн. киши (2002 - йил), тили - украин, дини - христиан, пул бирлиги - гривна. Йирик шаҳарлари: Киев, Харьков, Одесса, Днепропетровск, Донецк, Запорожье, Кривой Рог, Львов.

Туризм: Ялтанинг қора денгиздаги порт ва курорт шаҳри эканлиги. Машҳур Қрим (Ялта) ва Одесса курортлари, санаторийлари, соборлари, тош қалъаси, саройлар, католик черковлари, ибодатхоналари, ҳайкалтарошлиги.

Кавказ республикалари туризм марказлари. Иқлими - субтропик, мўътадил иқлим.

Арманистон. Пойтахти Ереван шаҳри. Давлат тузуми - демократик республика. Майдони - 29,8 минг кв. км., аҳолиси - 3,412 млн. киши (2002 - йил), тили - арман, дини - христиан - монофисий, пул бирлиги - драм. Йирик шаҳарлари: Ереван, Гюмри, Ванадзор. Миллий байрами - 24 сентябрь - Мустақиллик куни (1991- йил).

Туризм: Тигранет шаҳри Гарни қалъаси. Рипсима, Аван, Эвартноц Ахтамар қасрлари, монастирлари ва черковлари.

Грузия. Пойтахти Тбилиси шаҳри. Майдони - 69,7 минг кв. км., аҳолиси - 5411 минг киши (2002 - йил), тили - грузин, дини - православ, католик, протестант. Муҳим шаҳарлари: Тбилиси, Кутаиси, Сухуми, Батуми. Миллий байрами - 26 май - Мустақиллик куни (1991 - йил).

Туризм: Жвари, Проми, Ошки эҳромлари, ибодатхоналари. Мухети собори, Гелат монастири, Давид Гареза ғор - монастири. Сухуми ва Батумидаги бальнеологик курортлар.

Озарбайжон. Пойтахти Боку шаҳри. Давлат тузуми - республика. Майдони - 86,6 минг кв. км., аҳолиси - 8,2 млн. киши (2002 - йил), тили - озарбайжон, дини - ислом, пул бирлиги - манат. Йирик шаҳарлари: Боку, Сумгаит, Мингечаур, Ганжа, Ленкоран, Нахичеван.

Туризми: Чироғ қалъа, Мингечаур ибодатхонаси, Ширвоншоҳлар саройи, Табриздаги Зангори масжид.

Марказий Осиё республикалари туризм марказлари. Давлат тузуми - республика. Иқлими - кескин континентал, қурғоқчил иқлим.

Тожикистон республикаси. Пойтахти Душанбе шаҳри. Майдони - 143,1 минг кв. км., аҳолиси - 6578,5 минг киши (2002 - йил), тили - тожик, дини - ислом, пул бирлиги - сомоний. Йирик шаҳарлари: Душанбе, Хўжанд, Қўрғон тепа, Кулоб, Хоруг, Норак, Қайроққум. Панжакент шаҳристони. Миллий байрами - 9 сентябрь - Мустақиллик куни (1991 - йил).

Туркманистон республикаси. Пойтахти Ашхобод шаҳри. Майдони - 488,1 минг кв. км., аҳолиси - 4,7 млн. киши (2002 - йил), тили - туркман, дини - ислом, пул бирлиги - манат. Муҳим шаҳарлари: Ашхобод, Туркманобод, Тошҳовуз, Мари, Туркманбоши. Миллий байрами - 27 октябрь - Мустақиллик куни (1991 - йил). Қадим археологик ёдгорликлари, Султон Санжар, Фахриддин Розий, Султон Такаш мақбаралари.

Қирғизистон республикаси. Пойтахти Бишкек шаҳри. Давлат тузуми - суверен, унитар давлат, демократик республика. Майдони - 199,9 минг кв. км., аҳолиси - 5 млн. 12 минг киши (2002 - йил), тили - қирғиз, дини - ислом, пул бирлиги - сом. Муҳим шаҳарлари: Бишкек, Ўш, Жалолобод, Тўқмоқ, Ўзган. Миллий байрами - 31 август - Давлат мустақиллиги куни (1991 - йил). Жалолобод бальнеологик курорти, Ўш, Арслонбоб, Иссиқ кўл тур базалари.

Қозоғистон республикаси. Пойтахти Остона шаҳри. Давлат тузуми - бошқарувнинг президентлик шаклидаги унитар давлат. Майдони - 2724,9 минг кв. км., аҳолиси - 15 млн. киши (2005 - йил), тили - қозоқ, дини - ислом, пул бирлиги - тенге. Шаҳарлари ва тарихий ёдгорликлари: Олма ота, Туркистон, Чимкент, Жамбул, Қарағанда, Сайрам, Ўттор, Аҳмад Яссавий, Темирлановка билан боғлиқ манзилгоҳлар. Буларнинг туризм учун аҳамияти. Миллий байрами - 16 декабрь - Мустақиллик куни (1991 - йил).

Ўзбекистон республикаси. 1 - иловага қаралсин.

Таянч иборалар

- туристик қизиқиш
- туристик ресурслар
- туризм объектлари
- акваториялар
- ғорлар, қалъа ва қасрлар

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Туристик қизиқиш деганда нимани тушунаси?
2. Туристик ресурсларни айтиб беринг.
3. Туризм объектлари деганда нимани тушунаси?
4. Акватория нима?

5. Туристик ресурслардан оқилона фойдаланиш ҳақида фикрингиз қандай?
6. Ўзбекистонда мавжуд тур ресурсларини санаб утинг.
7. Сиз билган туристик қизиқиш объектлари қаерда бор?
8. Хорижий тур ресурсларидан қайсиларини биласиз?
9. Тур маршрутларини тузишда тур ресурсларининг аҳамияти қандай?
10. Туристик ресурслар республикамизнинг қайси шаҳарларида кўпроқ?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 - йил 2 - июндаги "Буюк ипак йўли"ни қайта тиклашда Ўзбекистон Республикасини иштирокини авж олдириш ва Республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора - тадбирлар тўғрисида"ги фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1990 - йил 23 - мартдаги "Маданий бойликларни олиб чиқиш ва олиб кириш ҳақида"ги қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 - йил 15 - апрелдаги " 2005 - йилгача булган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида"ги фармони.
4. Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлисининг 2001 - йил 30 - апрелда қабул қилган "Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида"ги қонуни.
5. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1999 - йил 21 - августда қабул қилган "Туризм тўғрисида"ги қонуни
6. Биржаков М. Б. Ведений в туризм. Санкт - Петербург. 2000 г.
7. Trevel Guide Uzbekistan - Tashkent: National Company Uzbekturizm. 2003.
8. Tourism and Poverty Allevation-Recommendations for Action. WTO. 2004.

13 - боб. Экология ва туризм

13. 1. Экология ва туризмнинг ўзаро алоқадорлиги
13. 2. Туризм экологияси ва экологик туризмнинг ўзига хос хусусиятлари
13. 3. Миллий парк ва заҳираларнинг экотуризмда тутган ўрни

13. 1. Экология ва туризмнинг ўзаро алоқадорлиги

Маълумки, бутун дунёда "2002 - йил - экотуризм йили", - деб эълон қилинди. Бу албатта, бежиз эмас. Негаки, ҳозирги кунда экологик муаммолар етарли бўлиб, табиатни муҳофаза қилиш ва улардан оқилона фойдаланиш дунё ҳамжамияти олдида турган энг муҳим масалалардан бири ҳисобланади.

Экология - ушбу тадқиқотимиз объектида кишилик жамиятининг ўзаро муносабатлари, унинг туризм ва атроф муҳитдаги фаолияти тўғрисидаги фан сифатида қаралади.

Жамият ривожланиши ҳозирги босқичининг характерли хусусиятларидан бири атроф - муҳит ифлосланишини техноген омилларининг ортиши бўлиб, бу фавқулудда ҳолатларда биринчи навбатда туристик ресурсларнинг экологик кризисига олиб келади. Экологик вазиятнинг зўрайиши бутун дунёда муаммо даражасидаги ҳолатдир.

Бугунги кунда долзарб вазифалардан бири табиий муҳитни сақлаш масалаларини ҳал қилишга янгича йўналишларни ишлаб чиқишдир. Бундай ёндашувни комплекс даражада мураккаб ижтимоий - иқтисодий ва экологик тизим сифатида қаралиши муҳимдир. Ушбу муаммоларни ҳал қилишда етакчи ўринни туризм эгаллайди ва бунинг асосий сабаблари қуйидагилардан иборат:

1. Туризм дунё хўжалигида динамик ривожланаётган тармоқларидан биридир. У жаҳон миллий ялпи маҳсулотида самарали ўрин эгаллайди, жаҳон инвестицияларининг 7% ни ўзига жалб қилган ҳолда катта миқдорда янги ишчи ўринлари яратиши кўп мамлакатларда солиқ тушумларининг муҳим моддаси ҳисобланади.

2. Туризм замонавий давлат иқтисодиётининг барча муҳим бўғинларига, ривожланган жамият ҳаётининг барча томонларига таъсир кўрсатади. Туризм иқтисодиётни таркибан қайта қуришни ва ижтимоий тараққиёт устувор алмашувининг самарали воситаларидан бири ҳисобланади.

3. Туризм чуқур ижтимоий вазифаларни бажаради. У ўзининг ҳозирги ривожланиш босқичида биринчи навбатда маълум бир ижтимоий масалаларни ҳал қилишга йўналтирилади.

Туризмнинг ижтимоий масалалари қуйидагиларда белгиланади:

а) истеъмолчиларни кенг хизмат тармоқлари орқали номоддий неъматлар билан таъминлаш;

б) аҳолининг умумтаълим, маданий, ижтимоий даражасини шакллантириш;

в) миллатлараро, давлатлараро этник гуруҳлар, шахслар ўртасидаги муносабатларни кенгайтириш;

г) истеъмолчиларнинг дам олиши, ҳаётий кучларини тиклаш, саломатлигини таъминлаш;

д) жамият узоқ муддатли манфаатлари билан аҳолининг алоҳида гуруҳлари манфаатларини келиштириш, шу жумладан ёқимли экологик, ижтимоий - маданий муҳитни сақлаш.

13. 2. Туризм экологияси ва экологик туризмнинг ўзига хос хусусиятлари

Ижтимоий ҳаётнинг экологик жараёнида туризмнинг роли масаласи кўрилганда туризм экологияси ва экологик туризм тушунчаларини ажратиб олиш лозим. Туризмнинг экологик ёки ноэкологик характери унинг атроф муҳит, яъни атмосфера, сув ресурслари, тупроқ, ҳайвонот ва ўсимлик дунёсига таъсири даражаси билан ўлчанади.

Таъсир соф нарса кўринишида ёки шовқин, электромагнит, радиактив

кўринишида бўлиши мумкин. Туризм экологияси тушунчаси ўз ичига атроф - муҳитни ҳимоя қилиш ва тиклашнинг аниқ чора - тадбирларини олади.

Шунинг учун туристик рекреацион ресурслар туризмнинг муваффақиятли ривожланишида асосий омиллардан ҳисобланади ва унинг салбий таъсири бошқа тармоқ корхоналарига нисбатан камроқдир.

Юқоридагилардан кўринадик, туризм экологияси деганда ушбу тармоқнинг атроф - муҳитга кенг миқёсдаги таъсири тушунилади.

Экологик туризм - табиий туризмнинг инсонларни бирлаштирувчи илмий - тадқиқот мақсадларидаги турларидан биридир. Унда туристларнинг кизиқишлари атроф - муҳит табиати ва уларни сақлаш билан олиб борилмоғи керак. Туризмнинг ушбу турида кўриқланаётган табиат ҳудудлари алоҳида ўрин тутди. Шундай қилиб, экологик туризм - қатъий махсус турдаги, илмий - тадқиқот мақсадларидаги хизмат туридир.

Экотуризмни ўтказиш (амалга ошириш) даги имкониятлар

Экотуризмни ўтказиш имконияти - бу маълум бир туристик объектни маҳаллий ресурсларга ортиқча зарар келтирмаган ва аҳолига ижтимоий - иқтисодий муаммолар келтириб чиқармаган ҳолатда максимал миқдордаги юклашликдир.

Баъзи мамлакатлар ва жойлар туристларни қабул қилиш ва хизмат кўрсатишга ихтисослашган. Масалан: Канар ороллари (Атлантика океанидаги ороллар гуруҳи. Испания таркибидаги мухтор вилоят), унда доимий яшайдиган аҳоли сонига нисбатан 10 баробар кўпроқ туристларни қабул қилади. Андорра (Франция билан Испания оралиғидаги, европанинг жануби - ғарбидаги давлат. Пимринейлар ярим оролида жойлашган) давлатини мисол қилсак, ҳар йили у ерда 12 млндан ортиқ туристлар, ўртача 2 - 4 кун муддат билан дам олишади. Аҳолининг асосий ҳаёт тарзи, меҳмонларга жой бериш, таом тайёрлаш, эртадан кечгача туристларга кўнгилочар тамошалар уюштириш билан ўтади. Бундан йигирма йил олдин ушбу тоғли Пиринейлар водийси қашшоқлар билан банд бўлган бўлса, бугунги кунда эса (туризм ҳисобига) европанинг бой мамлакатларидан бири ҳисобланади. Шулардан келиб чиқиб, экотуризмни ўтказиш имкониятини 3 та асосий турга бўлиш мумкин:

1. Экологик ўтказиш имконияти - бу бирор - бир объект ёки жойнинг қабул қилиш даражаси бўлиб, ундан ортиб кетиши экологик жиҳатдан салбий оқибатларга олиб келади.

2. Туристик ижтимоий ўтказиш имконияти - бу туристик объект жойининг қабул қилиш даражаси бўлиб, ундан ортиғи туристларнинг сафардан оладиган таъсуротларини ёмонлашувига олиб келади.

3. Маҳаллий ижтимоий ўтказиш имконияти - бу туристларни қабул қилиш даражасининг шундай чегарасики, ундан ортиғи маҳаллий маданият, маҳаллий аҳоли ва туристлар ортасидаги муносабатларни ёмонлашувига олиб келади.

Шундай қилиб, ўтказиш имконияти ҳудуддаги ресурсларни сақлаш ва

туристик объект ёки жойнинг қайта тикланишини таъминлайдиган чегарадир.

Худуднинг ресурс имконияти - бу жамиятнинг ҳаёт фаолиятини барча жабҳаларини қамраб олувчи тушунчадир.

Оламшумул инсонпарварлик нуқтаи - назардан қараганда, уни алоҳида иқтисоднинг экологик ва ижтимоий жиҳатларини ҳисобга олиш зарур. Унинг бир қисми тўғридан - тўғри худуднинг туристик ресурсларига, иккинчи қисми минтақадаги туризмни ривожлантириш омилларига тегишлидир.

Туризм учун туристик рекреацион ресурслар биринчи даражали аҳамиятга эга. Булар туристик бизнесни ривожлантириш жараёнининг пойдевори ҳисобланади. Туристтик рекреацион ресурслар туристик маҳсулот яратиш учун инсон томонидан яратилган табиий ва сунъий объектлар мажмуасидир.

Туристтик ресурслар минтақада туризмни ривожланиш хусусиятларини белгиланган худудда инвестиция сиёсати йўналишларини белгилашда туристик маҳсулот ишлаб чиқариш учун бошланғич манбаъ ҳисобланади.

13. 3. Миллий парклар ва заҳираларнинг экотуризмда тутган ўрни

Худудларни ўзлаштириш тадбирлари жараёнида уларни табиатан биринчи ҳолатдаги кўринишини, алоҳида маданий ва тарихий қийматга эга бўлган ёдгорликларни ушбу мамлакат ҳамда бутун инсоният учун сақлаб қолиш керак. Шу мақсадда, деярли барча давлатларда кўрикланаётган худудлар эълон қилиниб, у ерларда барча хўжалик фаолиятлари чекланган. Ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини ривожланиши қўллаб - қувватланади, қуруқлик ва сув ҳавзаларидаги жойлар белгиланади.

Миллий парклар, бошқа заҳиралар - объектлар табиатни муҳофаза қилиш воситаси ва уни молиялаштириш манбаъси бўлиб хизмат қилиши мумкин. Аммо, кўп ҳолларда парклар ва худудлар ушбу мамлакат бюджети ёки халқаро ташкилотлар томонидан молиялаштирилади. Бунинг учун туризмни тартибга солиш ва режалаштириш, объект ёки худуддан туризм мақсадида фойдаланиш қоидаларига қатъий риоя қилиш зарур.

Табиий туризм ва экотуризм табиатга нисбатан хўжалик фаолияти етиб бормаган объектлар билан белгиланади.

Бундай туризмнинг мақсади ва услуги - ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини ҳамда ушбу худудда жойлашган ҳар қандай маданий ёдгорликларни, ҳоҳ эски, ҳоҳ замонавий бўлсин уларни кузатиш ва ўрганишдан иборат.

Табиий туризм туризмнинг бошқа турларидан табиий муҳитга камроқ таъсири билан ажралиб туради ва кенг тармоқли хизмат кўрсатишга муҳтож эмас.

Экотуризм услубининг камрови одатдагидан кўра кенгрок бўлиб, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини ўрганишга илмий ёндашув, табиат кўйнига саёҳат, масалан, дам олиш кунлари ҳордиқ чиқариш билан ўрганишни биргаликда амалга оширилади.

Қўриқланаётган ҳудудлар ташқи қисмининг кенг тарқалган шаклларида бири миллий паркларни яратиш бўлиб ҳисобланади. Парклар экотуризм сезиларли даражада, инсонлар хўжалик фаолияти натижасида ўзгартирилмаган ўсимлик ва ҳайвонот дунёси бошланғич кўринишини сақлаб қолган, геоморфология ва атроф - муҳитни ўзига хос қизиқиш уйғотадиган чиройли ландшафт ерларда ташкил қилинади. Парклар давлат юқори органлари томонидан ёки улар билан келишилган ҳолда халқаро ташкилотлар, масалан ЮНЕСКО қарори билан ташкил қилинади.

Хулоса

Ҳозирги экологик муаммолар мавжуд бўлган пайтда аҳолининг ушбу туризм туридан фойдаланишлари ва уни ташкил этиш ҳам осон иш эмас. Экологик туризм аввало экоресурслар мавжуд ҳудудларда ташкил этилади. Бунинг учун табиий - иқлим ресурслари - океан, денгиз, дарё ва кўллар, сунъий сув ҳавзалари, чўл ва қумликлар, тоғлар ва улардаги шаршараю ғорлар, қир - адирлар, қўриқхона ва боғлар бўлиши лозим. Энг асосийси, Оллоҳ ато этган ушбу табиат ресурсларини авайлаб - асраш, улардан туризм ва инсоннинг бошқа эҳтиёжлари учун оқилона фойдаланиш керак. Бу ишда туристик ташкилотлар зиммасига алоҳида масъулият юкланади.

Экология ва туризм ажралмас тушунчалардир. Негаки, инсоният дам олиш ниятида аввало шундай табиат билан боғлиқ жойларга боради ва ўзининг хордиғини чиқаради. Мамлакатимизда экологик тоза ҳудудлар кўп. Улардан унумли фойдаланиш, керак бўлса бизнес ҳам қилиш керак. Экологияга зиён етказмай туризмни ташкил этиш - бу асосий масаладир.

Таянч иборалар

- Экология
- Туризм экологияси
- Экологик туризм
- Экоресурслар

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Экология нима?
2. Экология ва туризм деганда нимани тушунаси?
3. Табиий - иқлим ресурслари ҳақида нималарни биласиз?
4. Туризм экологияси нима дегани?
5. Экологик туризм ҳақидаги фикрингиз қандай?
6. Ўзбекистонда экотуризмни амалга ошириш мумкин бўлган ҳудудлардан қайсилари сизга маълум?
7. Ҳозирда экологик кризис ҳолатига келиб қолган ҳудудлардан намуналар

- келтиринг?
8. Экотуризмни амалга ошириш муаммолари қайсилар?
 9. Миллий парк ва заҳиралар ҳақидаги фикрингизни ифодалаб беринг?
 10. Экотуризмнинг қандай турлари мавжуд?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 - йил 2 - июндаги "Буюк ипак йўли"ни қайта тиклашда Ўзбекистон Республикасининг иштирокини авж олдириш ва Республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида"ги Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 - йил 23 - мартдаги "Маданий бойликларни олиб чиқиш ва олиб кириш ҳақида"ги қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 - йил 15 - апрелдаги "2005 - йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида"ги Фармони.
4. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 2001 - йил 30 - апрелда қабул қилган "Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида"ги Қонуни.
5. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1999 - йил 20 - августда қабул қилган "Туризм тўғрисида"ги Қонуни.
6. Основы туристской деятельности (Учеб. пособие). Составитель Ильина Е.Н. -М.: Советский спорт, 2000 г.
7. Биржаков М.Б. Введение в туризм. Санкт - Петербург, 2000 г.
8. Trevel Guide Uzbekistan - Tashkent: National Company Uzbekturizm. 2003.
9. Tourism and Poverty Alleviation-Recommendations for Action.WTO. 2004.

14 - боб. Миллий парк ва резервациялар

14. 1. Миллий парк ҳақида тушунча
14. 2. Миллий парк ва резервацияларнинг ўзига хос хусусиятлари ва уларнинг туризмга дахлдорлиги

14. 1. Миллий парк ҳақида тушунча

Худудларнинг ўзгартирилиши дастлабки табиатнинг озгина қисмини бўлса

ҳам сақлаб қолиш муаммосини, ҳамда маълум бир мамлакат, жамият ёки бутун инсониятнинг маданиятидаги маданий - тарихий қадриятларини ифодаловчи инсон томонидан яратилган объектларни сақлаш муаммосини келтириб чиқарди. Бунинг учун дунёнинг деярли барча давлатларида қуруқлик ва сув майдонларида маълум бир участкалар ажратилган ва қўриқланувчи ҳудудлар, - деб эълон қилинган. Бу ерларда инсоннинг хўжалик фаолияти қатъий чекланган, ўсимлик ва ҳайвонот олами ривожланишини қўллаб - қувватлаш учун зарур бўлган барча шароитлар яратилган ҳамда инсон томонидан яратилган объектларни сақлашдаги фаолиятдан ташқари барчаси таъқиқланган.

Туризм хўжалик фаолиятининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади ва алоҳида қўриқланувчи ҳудудларда қатъий назорат қилинувчи ҳажмда режали амалга оширилади.

Миллий парклардаги ва бошқа қўриқланувчи резервация ва объектлардаги фаолият ўз - ўзини молиялаш воситаси ва манбаи, табиатни қўриқлаш воситаси бўлиб хизмат қилиши мумкин. Лекин, кўпинча парк ва ҳудудлар ушбу мамлакат бюджетидан молияланади ва миллий таъсир зонасидан ташқарида жойлашган бўлса халқаро ташкилотлар томонидан молияланади. Бунинг учун туризмни тартибга солиш ва бошқариш, ҳудуд ёки объектни рўйхатга киритиш кўрсаткичларига амал қилиш лозим.

Табиий туризм ёки экотуризм дейилганда табиатнинг инсон томонидан ўзлаштирилмаган жойларидаги туризми тушунилади. Бунда туризмнинг мақсади ва усули - ўсимлик ва ҳайвонот оламини, ушбу ҳудудда жойлашган барча тарихий, замонавий, маданий қадриятларни кузатиш ва ўрганишдан иборат. Табиий туризм туризмнинг бошқа турларидан табиий муҳитга кучсиз таъсири билан фарқланади ва кенг ривожланган инфратузилмага муҳтож бўлмайди. Лекин, америкалик экотуристлар беш юлдузли отелларда тунашни ҳуш кўришади. Экотуризм усуллари қамрови жуда кенг бўлиб, уларга ўсимлик ва ҳайвонот оламидаги табиий ҳолатларни ўрганишда илмий ёндашувдан

тортиб табиатга номунтазам сарфларгача кириши мумкин.

Қўриқланувчи ҳудудни ташкил этишнинг энг кенг тарқалган шакли миллий боғларни яратиш ҳисобланади. Парклар шундай жойларда ташкил қилинадики, у ерларда экотуризм сезиларли таъсирга учрамаган ва инсон хўжалик фаолияти натижасида ўзгармаган бўлиши, ўсимлик ва ҳайвонот олами дастлабки кўринишда сақланган ва алоҳида қизиқиш уйғотадиган ҳамда ўзига хос жуда чиройли ландшафтлар мавжуд бўлган ҳудудлар бўлиши керак. Парклар давлатнинг юқори органлари қарори ва келишувига биноан халқаро ташкилотлар, масалан, ЮНЕСКО қарорига биноан яратилади.

Бундай қарорларга асосан ажратилган ҳудудларда, яъни миллий парк деб эълон қилинган ҳудудларда хўжалик фаолияти, табиий ресурсларни эксплуатация қилиш, фойдали қазилмалар қазиб олиш, аҳоли кўчиб келиши таъқиқланади. Бир вақтнинг ўзида белгиланган назорат қилинувчи чегараларда илмий мақсадларда паркка кириш ҳамда эстетик роҳатланиш мақсадларида туристларга келиб кетишига рухсат берилади. Бундай ҳудудларга туризм жуда катта миқдорларда даромад келтиради. Масалан, Руанда миллий боғида ёрларни томоша қилишга келган туристлар йилига 1 млн. долларгача даромад келтиришади. Галапагос оролларидаги (Эквадор) миллий боғ йилига туризмдан тушувчи бевосита даромад кўринишида 700 минг долларгача олади. Ҳисоблар шуни кўрсатадики, Кения миллий боғида ҳар бир ер 27 минг АҚШ доллари, филлар тўдаси 600 минг доллар туризмдан даромад келтиради. Бу рақамлар шуни изоҳламоқдаки, ушбу ҳайвонлар тириклигида, овчилар ўлжасига айланишига нисбатан бир неча маротаба кўп даромад келтиради, шунинг учун улар узоқ яшайди. Ушбу адолатли шиор Африка миллий боғлари ишчилари орасида машҳур.

Қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- илмий қўриқхона, қатъий илмий мақсадларда қўлланилувчи қўриқланадиган ҳудуд, масалан, ҳайвонот оламининг ноёб вакиллари сақланган

Галапагос ороли;

- миллий парк, фан, маърифат, дам олиш мақсадларида миллий ёки халқаро аҳамиятга эга бўлган машҳур табиий ва ландшафт ҳудудларни ҳимоя қилиш учун яратилади. Тижорат фаолияти, фойдали қазилмалар қазиб олиш, саноат, қишлоқ хўжалиги ишлари таъқиқланган. Турли мамлакатларда жойлашган 300 дан ортиқ катта миллий паркларни ҳимоя қилиш мумкин. Масалан, Канадада Banff миллий парки машҳур бўлиб, унга 1885 - йил асос солинган, ҳудуди 6400 кв. км., нинга баргли ўрмон билан қопланган. Унда кийик, тоғ эчкиси, кенг шоҳли кўй, икки юзга яқин қушлар яшайди;

- табиат эсдаликлари, табиий ёки инсон яратган маданий - тарихий диққатга сазовор жой ва объектларни сақлаш учун яратилган. Булар қаторига Гиза эҳромларини ва дунёнинг бошқа қисмларидаги тарихий ёдгорликларни киритиш мумкин;

- ёввойи ҳайвонлар қўриқхонаси, ҳайвонларнинг алоҳида турлари, биологик жониворлар гуруҳини сақланиб қолиш учун ташкил этилади;

- қўриқланувчи ландшафт (манзара), алоҳида муҳим элементларнинг гармоник бир - бирига мувофиқ бўлган ва ноёб ҳолатларни ташкил этувчи табиат ландшафтларини сақлаб қолиш учун ташкил этилади. Ландшафтда қурилиш, яъни йўллар, иншоотлар, саноат объектлари, электр узатув линиялари қуриш таъқиқланади. Бундай ҳудудлар одатий турмуш тарзи ва ушбу районнинг иқтисодий фаолияти чегарасида туризм ва дам олиш шаклида ижтимоий фойдаланишга топширилган. Лекин, кўпинча ландшафт ноёб иншоотлар билан безалади, масалан, кўприклар, улар инсоният ақлининг соф мўъжизаларини ўзларида ифода қилишади. Қадимийларидан қуйидагиларни айтиш мумкин: Италия, Испания ва Португалиядаги рим акведук (осма қувур)лари, ҳозирги кунда улар туристик марказ ландшафтларининг ажралмас қисмига айланган. Улар қаторига яна The Bay Bridge кўпригини киритиш мумкин. Сан - Франциско кўрфазидан ўтган кўприк, уни баъзан "Сан - Матео кўприги" - San

Mateo Bridge деб ҳам аташади. У 1963 - йили қурилган ва АҚШда энг узун ва чиройли кўприк ҳисобланади, узунлиги 13 км;

- антрапология - табиат билан уйғунликда яшовчи ва унинг ресурсларидан анъанавий фойдаланувчи маҳаллий аҳоли ҳаётининг табиий шароитларини муҳофизв қилиш учун яратилади;

- кўп томонлама фойдаланувчи бошқариладиган ҳудуд (бошқарилув ресурсли ҳудуд) табиий ресурслар, ҳайвонот дунёси, рекреацион салоҳиятини барқарор ривожлантириш ва қайта ишлаб чиқариш мақсадида яратилади. Бундай парклар китъаларнинг турли қисмларида қурилган ва баъзан жуда катта ҳудудни эгаллайди.

14. 2. Миллий парк ва резервацияларнинг ўзига хос хусусиятлари ва уларнинг туризмга дахлдорлиги

Энг машҳур миллий парклар

Миллий парклар - ажойиб табиат объектлари (шаршара, гўзал ландшафт, орол ва ҳ. к.) бўлган резервация, ҳудуд ёки акваториялардир. Миллий парк деб эълон қилинган баъзи ҳудудлар тарихий аҳамиятга ҳам эга бўлади. Масалан, тарихий миллий кўрикхоналар. Булар машҳур кишилар ва арбоблар ватани, ҳарбий тўқнашув ёки муҳим тарихий ҳодиса бўлиб ўтган жойлар бўлиши мумкин.

Дунёдаги биринчи миллий парк - Йеллоустон паркидир, у 1672 - йили АҚШда ташкил этилган. Миллий паркларни яратишнинг иккинчи ташаббускори - Канада бўлиб, у ерда 1885 - йил Banff миллий парки ташкил этилди. Серқоя тоғларининг шарқий ёнбағридаги 10 кв. миль (26 кв. км) ҳудуд миллий парк, - деб эълон қилинган. Ҳозирги кунда бу парк 6400 кв.км дан ортиқроқ жойни эгаллайди. Парк ҳудудида бир нечта музлик ва кўллар бор.

Одатда миллий парклар давлатнинг юқори органлари томонидан ташкил этилади. Шу кунгача ер юзида 3500 дан ортиқ миллий парклар мавжуд бўлиб, улардан 2600 таси катта парклар ҳисобланади ва халқаро аҳамиятга эга - БМТ

рўйхатига киритилган. Дунёдаги энг катта парклар: Banff, Kaziranga, Corbett, Serengeti, Tsavo, Gagady, Kruger. Миллий парклар давлат ёки бир нечта давлатлар ҳимоясида сақланади.

Миллий паркларни ташкил этиш ва қўллаб - қувватлаш бўйича кўпгина шартномалар тузилган. The Yondon Convention for the Protection of African Fauna and Flora 1933 - йили қабул қилиниб, Африка ва дунёнинг бошқа минтақаларида миллий парклар ташкил этилиш жараёни бошлаб юборилди. The Pan American Convention on Nature Protection 1942 - йилнинг май ойида кучга кирган ва бир нечта мамлакатларни бирлаштирган (АҚШ, Гватемала, Венесуэла, Сальвадор, Гаити, кейинроқ эса - Доминикан республикаси, Мексика, Эквадор, Аргентина, Никарагуа, Перу ва Бразилия қўшилган). Бу битимдан кўзланган мақсад ер ва сув, шунингдек, табиатнинг маҳаллий ресурсларини, айниқса, йўқолиб кетаётган ноёб ҳайвонлар ва кушларни, Перу Чангалзоридаги кам сонли аҳолининг табиий ҳаётини муҳофаза қилишдан иборат. The International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) 1948 - йил Fontainebleau, Францияда тузилган. Иттифоқнинг асосий мақсадлари - ҳудуддаги ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилишни режалаштириш, илмий, илмий - тадқиқот ва маданий фаолият юритишдир. 1958 - йил бу ташкилот БМТ га миллий паркларни яратиш ва қўллаб - қувватлашни назарат қилиш ҳақида таклиф киритган. Шу йили Миллий парклар бўйича БМТнинг Халқаро Комиссияси ҳам тузилган.

1962 - йил Сиетлда миллий парклар бўйича биринчи Жаҳон конференцияси ўтказилди, унда 70 дан ортиқ мамлакатлар вакиллари иштирок этди. 1969 - йили Деҳлида бўлиб ўтган IUCN нинг Ўнинчи Бош Ассамблеясида Миллий паркларнинг умумий концепцияси ишлаб чиқилди. Унга мувофиқ:

Миллий парк - нисбатан катта музофот ёки ҳудуд бўлиб,

- бир ёки бир нечта экотизимга инсон ва унинг ҳўжалик фаолияти таъсирида муҳим ўзгартиришлар киритилмаган бўлиши;

- ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ўзига хос ажралиб туриши, ҳудуд эса илмий қизиқишга эга бўлиб, қўриқланиши ва ўрганилиши;

- маҳаллий табиат ландшафтлари ўзининг табиий гўзаллиги билан ажралиб туриши;

- мамлакатнинг тегишли ва муҳтор ҳукумати ҳудудда экологик, геоморфологик ёки эстетик хусусиятларни сақлаб қолиш мақсадида уни хўжалик томондан ўзлаштирилишини таъқиқловчи ёки чегараловчи чораларни кўриши;

- уларга ташриф буюриш фақат таништирув, илмий, таълимий ва маданий мақсадларда бўлиши кераклиги кўрсатиб ўтилди.

БМТ ва ЮНЕСКО га аъзо мамлакатлар 1972 - йили миллий парклар тўғрисида Иккинчи Бутунжаҳон Конвенциясини қабул қилишди. Ҳозирги кунда тахминан 70 та давлат ушбу конвенцияга амал қилади. Деярли барча миллий паркларда инсон хўжалик фаолияти қатъий чегараланган бўлиб, фақатгина туризм фаолиятини ташкил этиш ёки табиатни минимал қўллаб - қувватлаш, ҳайвонлар миқдорини тартибга солиш ва ҳ. к.ларга йўлга қўйилади. Ландшафт (манзара) лар ва гўзал ноёб табиат, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси инсон аралашувидан ҳимоя қилинган ва табиий ҳолда сақланади. Баъзи қўриқхоналарга ҳатто туристлар кириши ҳам таъқиқланган. Миллий паркларнинг катта қисми туризмда кенг қўлланилади, лекин туристлар қатъий белгиланган маршрутларда, проводникли махсус автомобилларда юришади, кемпингларда ётиб қолишлиги ташкил этилади.

Африка миллий парклари

Африкада миллий паркларни тузиш жуда долзарб. Браконьерлар - ўғринча овчилар ҳайвонларни ҳимоя қилувчи маҳаллий қонунларни тез - тез бузиб туришади, вақти хушлик ва фойдани қувиб ноёб ҳайвон ва қушларни аёвсиз қиришади. Африка мамлакатлари ҳукуматлари томонидан тирик табиат музейлари ва лабораториялари бўлиб хизмат қилувчи катта қўриқхоналар ва

миллий парклар қурилган. Энг катта парклар қаторига Заир паркларини киритиш мумкин: Salonga, Upemba, Maiko ва Virunga. Замбияда бегемотлар ва қора каркидонларнинг катта миқдорига эга бўлган Kafue парки ташкил этилган. Hwange миллий парки Зимбабве да жойлашган бўлиб, 1927 - йили резервда турган ва фақат 1949 - йили юридик мақомига эга бўлган. Парк худудининг учдан бир қисми ташриф буюрувчиларга очик, қолган қисмига табиатнинг дастлабки кўринишини сақлаш мақсадида киритиш таъқиқланган. Танзаниядаги Serengeti миллий парки дунёга ўзининг кўп миқдордаги wildebeests, zebras ва gazelles подалари билан машҳур. Лекин, энг катта Африка миллий парки Кениядаги Tsavo дир. Марказий Кенияда Aberdare ва Kruger миллий парклари яратилган бўлиб, уларда Африканинг энг катта ҳайвонлари филлар, бегемотлар, оқ каркидонларнинг бутун тўдаси табиий шароитларда яшайди. Миллий филлар кўриқхонаси Addo Elephant да сувда махсус минора қурилган бўлиб, у ердан туристлар кечқурун филларнинг сув ичишини томоша қилишлари мумкин. Уганданинг Kabalega парки (Murchison шаршараси ёнида) нинг асосий қисмини саванна эгаллаган. Унинг баъзи қисмлари чангалзор, бир қисми Нил қирғоғида папирус ўсимликлари билан қопланган. Африканинг бошқа йирик миллий парклари - Малидаги Baoule, Ботсванадаги Gemsbok, Намибиядаги Namib Desert / Naukluft (Жанубий - Ғарбий Африка) ва Марказий Африка Республикасидаги Manovo - Gounda - St. Floris.

Осиё ва Австралия парклари

Осиё мамлакатларидан Японияда табиатга жуда эҳтиёткорона муносабатда бўлинади. Японияда кўп миқдорда миллий парклар мавжуд бўлиб, улар ичида энг машҳури ва тан олингани - Фудзияма тоғидаги миллий тимсол ҳисобланувчи вулқон конуси - Fuji - Hakone - Izu. Денгиз аквапарки Seto - Naikoі забт этувчи seascapesга эга. Ўчган вулқонлар оғзини кўрувчилар учун Akan парки ҳам машҳур. Chubu - Sangaku парки Япониянинг энг юқори тоғ чўққилари - Alps ни ўз ичига олади. Кўпгина муқаддас ибодатхоналарини ўз ичига олган

Lovely Nikko парки ҳам тоғли ҳудудда жойлашган.

Ҳиндистонда ҳам бир нечта миллий парклар ташкил этилган бўлиб, улардан энг машҳури Ҳимолай тоғи яқинидаги Corbett парки ҳисобланади, Паркда ноёб ҳайвонлардан - йўлбарс ва қоплонлар яшайди. Шри - Ланкадаги Gal Оуа парки катта ҳовуздан иборат. Унда филлар ва қоплонлардан ташқари қушлар дунёсининг ноёб вакиллари кўп миқдорда мавжуд.

Австралия миллий паркларнинг кенг тизимига эга. Улар ичида энг машҳури Gagadu парки бўлиб, унда йирик тумсох питомники (питомник - ҳайвонлар парвариш қилинадиган, кўпайтириладиган, кўриқланадиган жой) мавжуд. Мазкур паркда туристларни жалб қилиш учун питомникнинг биноси тумсох шаклида қурилган дунёда ягона бўлган отели билан машҳур. Тош бармоқлар машҳур Водийси ва узунлиги бир километрга яқин бўлган баҳайбат тошли тўлқин шаклидаги ажойиб қоя Австралия жанубидаги Perth туристик маркази яқинида жойлашган. Янги Зеландияда эса учта парк энг машҳурлари ҳисобланади: Tongariro, Egmont ва Fiordland.

Европа парклари ва резервациялари

Буюк Британия миллий парклари давлат мулки ҳисобланади. Уларга Lake District, Peak Distrikt ва Yorkshire Dales ни киритиш мумкин. Уэлсдаги Snowdoniya ва Brecon Beacons парклари ўз ичига минглаб акр (акр - Англия ва Шимолий Америкада 0,4047 гектарга тенг ер ўлчови) тепаликлар, кўллар, ўрмонларни олади. Шотландиядаги энг катта парк Cairngorm National Nature Reserve Британ оролларида жойлашган. Унинг ҳудудида ноёб турдаги флора ва фаунага эга бўлган 64000 акр (26000 гектар) ер эгалланган. Cairngorm Mountains - Британ оролларидаги энг баланд тоғ ҳисобланади.

Швейцариянинг Альпдаги миллий парки 42000 акр (17000 гектар) ҳудудни эгаллаган. Альп тоғидаги бошқа катта парк Италияга тегишли - Gran Paradiso дир. Франциянинг энг катта миллий парки - La Vanoise деб номланган. 1969 - йил ғарбий Германия 2 та миллий паркни эълон қилган - Berchtesgaden ва

Bavarian Forest. Ушбу 2 та йирик паркка қўшимча равишда Германия қонун билан ҳимоя қилинувчи резервация ёки қўриқхона характеридаги 80 га яқин паркларга эга. Европа халқаро парклари 1969 - йил эълон қилина бошланган бўлиб, улардан биринчиси Люксембург ва Германия ҳудудида ташкил этилган парклар ҳисобланади.

Лотин Америкаси миллий парклари

Лотин Америкасида парклар табиатни дастлабки кўринишида сақлаш ва ваҳшиёна эксплуатациядан ҳимоя қилиш мақсадида ташкил этилган. Улардан энг биринчилари қаторида 1934 - йил бунёд этилган Галапагос оролларидаги (Эквадор) парки бўлиб, унда тошбақаларнинг ноёб турлари, шунингдек, сувда ва қуруқликда яшовчи бошқа жониворлар мавжуд. Juan Fernandez ороли Чилига тегишли миллий паркидир. Аргентина Nahuel Huapi миллий парки чиройли кўллар билан бир қаторда Анд тоғ тизмасининг этагида 2 миллион акр ҳудуд (800000 гектар)ни эгаллайди. Дунёда тенги йўқ Игуасу (Iguazu) шаршараси ҳам Аргентино - Бразилия чегарасидаги қўриқланувчи ҳудуд, - деб эълон қилинган. Бразилиядаги Rio de Janeiro дан унча узоқда бўлмаган Organ Mountains National Park 1939 - йили ишга тушурилган. Мексикада ҳам жуда кўп миллий парклар мавжуд, улардан машҳурлари Guerrero штатидаги Casahuatepec ғори, Michoacan тоғи ва бошқалар. Резервацияларга тарихий қишлоқлар ҳам киритилган. Масалан, Тахсо ва San Miguel de Allende - испан мустамлака меъморчилигини сақлаб қолган миллий ёдгорликлар, шулар жумласидандир. Венесуэла миллий парки - Canaima дунёдаги энг баланд шаршара Angel Falls билан машҳурдир.

АҚШ миллий парклари

АҚШ да 5000 га яқин миллий парклар ёки унга тенглаштирилган ҳудудлар мавжуд. Булар қайсидир президент туғилган ферма, ҳарбий жанг бўлиб ўтган жой (N.B.: National Battlefield), тарихий парк ёки иншоот (N.Mem.: National Memorial - миллий мемориал), табиий резервациялар, масалан, Гранд Каньон, кўлли ўлкалар ҳудуди (N.L.: National Lakeshore) ва бошқалар. Миллий парк, -

деб соҳиллар, кўллар, чиройли жойлар, қадимги темир йўллар ва бошқа жуда кўп объектлар эълон қилинган. Уларнинг барчаси давлат ҳимояси остида ва туристик мақсадларда фаол қўлланилади. Шунинг учун АҚШнинг ички туризми ташқи туризмдан қолишмайди. Мамлакатда кўриш қизиқарли бўлган жойлар туристларга, аввало, ўз мамлакати фуқароларига доимо тайёр туради.

Парклар турларда туристик кўргазма объекти сифатида кенг қўлланилади, уларда одатда махсус туристик инфратузилма, отеллар, ресторанлар, транспорт линиялари мавжуд бўлади. Дунё миллий боғлари тўғрисидаги ахборот (туризм мақсадида фойдаланиладиган) Халқаро Туристик Ташкилотлар томонидан чоп этилган. Guidelines; National Park and Protected Area for Touris WTO, Spain, 1992 анг./фр./исп.

Тематик парклар

Тематик паркларга аттракционлар парки ёки бошқа предметга йўналтирилган парклар кирази. Масалан, Псков вилоятида Пушкин тоғлари номидаги Пушкин кўриқхонаси (Россия), кўнгилочар тематик паркларига классик мисол - Диснейленд (ҳамда Диснейворлд, ЕвроДисней ва бошқалар). Ундан ташқари дельфинария, океанариум, зоопаркларнинг турли хиллари ва бошқа кенг омма, туристлар, болалар ва катталарга аталган турли хил кўнгилочар парклар кирази.

Диснейленд

Disneyland - Колифорния (АҚШ) да жойлашган ажойиб тематик болалар парки. У қизиқарли мультфильмлар асосчиси Уолт Дисней - Walt Disney мультфильмларини мотиви асосида ишланган кўп миқдордаги аттракционларни ўз ичига олади. Дастлаб Диснейленд 1954 - йил Калифорния штатининг Акахайма шаҳри (АҚШ)да йирик ўйинчоқ шаҳар, кўнгилочар томоша ва аттракционга тўла қилиб қурилган ва бутун дунёга машҳур бўлган. Ўзининг ноёб стили, шакли ва штампига эга бўлган ҳамда ҳажмига кўра ишониб бўлмайдиган даражада катта шоу - саноатни ташкил қилувчи ва 40 йилдан узоқроқ эксплуатация қилувчи махсус компания Walt Disney Company ташкил этилган.

1960 - йилдан бери Диснейленд акцияларининг 100 % Walt Disney Production компаниясига тегишли, кейинчалик унинг номи Walt Disney Co. га ўзгартирилган. Парк ҳудудида кўллар, анҳорлар, темир йўллар, моделлаштирилган шаҳар ва чангалзорлар, ғорлар ва тоғлар мавжуд. Ҳақиқий мавжуд бўлган ва фантастик ҳайвонларнинг ҳаракатланувчи моделлари ўрнатилган, мунтазам равишда актёрлар минглаб эртақ ва тарихий қаҳрамонлар кастюми ва ролида томоша кўрсатишади. Туристларга хизмат кўрсатувчи бутун индустрия яратилган, отелларнинг ўзи 26 тадир (фақат Калифорнияда), кўпгина ресторанлар, транспорт тармоқлари, спорт иншоотлари, сузиш бассейнлари, теннис кортлари, гольф ва кркет майдонлари, от, пони ва велосипедларда учиш учун йўлкалар ҳамда қишда конькида учиш йўлкалари қурилган. 1971 -йилга келиб Диснейленд 100 миллион ташриф буюрувчиларга хизмат қилган.

Бутун дунё бўйича ҳар бир туристга нархга кириш ва шоуда қатнашиш учун чиройли паспрот берувчи, ўнлаб ихтисослашган турларни амалга оширувчи махсус туристик агентлик мавжуд. Ажойиб Disneyland Hitelgan паркка иштирокчиларни нодир (рельс) йўл бўйлаб олиб боради.

1971 - йил Флорида штатининг Орландо шаҳри (АҚШ)да аналогик томоша маркази - Walt Disney Word (75 кв. км) қурилган. Кейин аналогик парк Токиода қурилган (1983 - й.). Булар ниҳоятда катта ютуққа эришиш натижасида амалга оширилган.

1992 - йил Европа (Париж)да ЕвроДисней яратилган. У 2000 гектар ҳудудда жойлашган (40 та катта аттракцион, 6 та йирик отель коттежлардан иборат поселка (шаҳар типигаги қишлоқ)ни ўз ичига олади). Анъанага кўра аттракционлар тематик йўналишга эга: fantaslyand - болалар мультфильмлари мотивига кўра, Arontierland "Ёввойи Гарб" - ковбой бурчаги, adventureland замонавий - Голливуд фильми мотивига кўра саргузаштлар, space mountains - фантастика, star war - уруш (жанг) ва ҳ. к. Паркда кўпгина аттракционлар қурилган, жумладан, Америка тоғлари, ракетада ойга учиш, капитан Немо ер

ости кемаси, ваҳима хоналари ва бошқалар. Парк атрофида 5 та станцияли темир йўл ўтади. Ясама кўлларда қадимий ғилдиракли кемада ҳамда қайиқларда сузиш мумкин. Кўпгина қалъалар, қасрлар, кўприклар, шаршаралар, тоннеллар, ғорлар қурилган. Индиана Жонс саргузаштларида аравада учиб учун махсус аттракцион мавжуд. Парк бўйича нормал экскурсия 8 - 9 соатни ўз ичига олади. Ташриф буюрувчиларга кўпгина кафелар, музқаймоқ ейиш шаҳобчалари, миллий стилдаги ресторанлар қурилган. Паркка ҳар йили 10 - 11 млн. атрофида турист ташриф буюради.

Америка парклари яхши қадимий ҳудудларда жойлашган ва туристлар унга бутун йил давомида самарали келиб кетишади. Европа парки аттракционларни ташкил этиш ва уни тўлдириш нуқтаи - назардан қишда қийналади, лекин яхши маркетинг натижасида 1994 - йил фойдали бўлди. Шуни айтиб ўтиш керакки, 1993 - йил Францияда парк зарар билан ишловчи корхона бўлган (1993 -йил зарарлар 113 млн. долларни ташкил этган). Шу боисдан, паркка кириш билетларини баҳоси 20 % га пасайтирилди, бир вақтнинг ўзида янги аттракционлар очилди. Келувчилар оқими 30 % га кўтарилиши ҳисобига бир йилда паркка 9 млн. киши ташриф буюрган - паркка эксплуатация қилишдан тушган фойда тахминан 100 млн. долларни ташкил этган.

Парклар ёшларидан қатъий назар бутун дунёдан туристлар келиб - кетишининг ўзгармас объектидир. Уларга келувчиларнинг умумий сони бир йилда 1 млрд. кишидан ортади. Тематик паркларда халқаро классдаги замонавий техника ютуғидан фойдаланиб қурилган ва аналогларга эга бўлмаган 55 та йирик аттракцион қурилган. Аттракционлар техник воситалар, ҳисоблаш техникаси, кўғирчоқ - роботлар ҳамда актёрларнинг катта қисмидан фойдаланишни бир - бирига уйғунлаштиради.

Парклар ҳудуди жуда катта, уни босиб ўтиш ва ҳар бир аттракционда иштирок этиш учун камида бир ҳафта керак бўлади. Парклардаги байрам - шоу кун бўйича узлуксиз давом этади. Анъанага кўра ҳар кун барча эртак

кахрамонлари иштирокида бир нечта шоу ўйналади: Disney Festival Magic ва Disney All star Magic. Машхур фильмлардан оригинал трюкларни бажарувчи каскадёрлар гуруҳи ишлайди. Паркда мисли қўрилмаган катта миқдорда совғалар ва ўйинчоқлар сотилади, улар машхур дисней қаҳрамонлари Микки Маус сичқони ва ҳ. к. га стиллаштирилган. Одатда дунёнинг турли томонидан келган туристлар паркда 2 - 3 кун бўлишади (стандарт тур икки тунаш), лекин 7 кун давомийликка эга бўлган турлар ҳам бор.

Диснейлендларда бир йил олдин ёзилган ўзларининг хусусий Calendar of eventsu бор. Режалаштирилган, миллий байрамларга тўғри келувчи байрамлар, фирма байрамлари, роджество байрамлари, янги йил, қишки, пасха, сув, июнь карнавали, фейерверклар, автомобиллар киради ва бошқа байрамлар ўтказилади. Булар туристларнинг қўшимча миқдорини жалб қилади. Паркда нафақат ўйин кунли ва аттракционлар мавжуд, у ерда тизимлаштирилган мактаблар мавжуд, таълим дастурлари ўтказилади Youth Programm (10 - 15 ёшли болалар учун, 6 соатдан 3 та дастур) ва Adult Yarniy Advetures Programm, 8 катта ёшдаги болалар ва катталар учун иккита дастур, уч кунлик семинарлар - Management Seminare (шоу - бизнеснинг назария ва амалиёти) ва Educator Seminar - катталар учун. Болаларни жалб қилиш учун имтиёзлар белгиланган 18 ёшгача бўлган паркка ота - оналари билан келган болалар, Диснейленд отелларида яшаш учун 100 % ли скидка олишади.

Бизнес нуқтаи - назардан Диснейленд ўзларини шоу - бизнесга бағишламоқчи бўлган мутахассислар ва кишилар учун ажойиб мактаб ҳисобланади. Туризмнинг ушбу саноат гигантида маркетинг қабуллари, меҳмонхона иши ва туризмни ташкил этиш; туристик индустрия ва аттракцион саноатнинг барча тизимлари ва воситалар йиғиндиси тушунилади. Айнан мана шу объектда Диснейлендга қўшилган барча корхоналар ва ташкилотларнинг мақсади, сиёсати, сервис даражаси, молия ресурсларининг марказланишида бўйсунтиришнинг самарадорлиги кўрсатилган ва бусиз супер қиммат турувчи

корхона ақлга тўғри келмас эди. Диснейленд тимсоли билан ҳар қандай нарса, ҳар қайси отелъ ва ҳар қандай хизмат паркка даромад келтиради.

Шуни айтиб ўтиш керакки, Диснейленднинг тимсоли - баланд минорали чиройли афсонавий қасрдир. Бу қасрнинг прототипи бўлиб, Бавариядаги реал мавжуд бўлган ва ҳақиқийсига жуда ўхшаган кетадиган ноёб Нойшванштейн қасридир. Дисней ушбу қасрни сотиб олиб, қисмларга ажратиб, Америкага олиб кетишни хоҳлаган, лекин маҳаллий ҳокимият бунга қарши чиқишган ва режиссиёрлар немис обликини такрорланувчи ўзларининг америкача қасрини ўйлаб топишга тўғри келди. Паркларни кўриш учун нархлар нисбати ўртача, moderato синфидаги отелларнинг кўпчилиги гуруҳий ва даврий скидкаларга эга. Барча учта нарх учун характерли бўлган фақат Диснейлендга тегишли бўлган туристик агентликлар томонидан ташриф буюриш учун бир нечта дастурлар ишлаб чиқилган ва фаол сотилади: All inclusive PacKades, Classik Pakades - Ciassik plan, Food'n Fin Card, Specialired - катталар учун барча талабларга мос келувчи дастурларни тузишда ўзига хос хусусиятлари эса аниқ маълумотларни ҳар бир парк алоҳида ва ҳар йили нашр қиладиган Vacation Paclages каталогларидан олиш мумкин. Туристик махсус Travel Agents Reference Guide ахборот тўпламлари мавжуд.

Америка ҳамда қисман Токио ва Париж тематик паркларининг эгаси, шоу - саноат супергиганти - халқаро синфдаги компания - Walt Disney бўлиб, унга учта йирик кинокомпания, мусиқавий ва телевизион компаниялар, нашриёт ва туристик фирмалар, отеллар киради. Сўнгги кашфиёт - машҳур парк аттракционлари ва бошқа енгил аттракционлар ўрнатилган иккита йирик круиз кемасини сувга чиқариш. Бу гигантлардан биттаси - Disney Magis болали туристларга мослаштирилган бўлиб, 24000 пассажирга мўлжалланган.

Хулоса

Маълумки, миллий парклар ва резервациялардан ҳам туризм ишида ресурс сифатида фойдаланилади. Улар ҳудудларининг катталиги, табиий софлиги

билан муҳим аҳамиятга эга. Ажойиб ва машҳур парклар ва ғорларни туристларнинг маданий дам олишида ўзига хос хусусияти мавжуддир. Туризмнинг катта даромад кўришида уларнинг ўрни бекиёсдир. Лекин, хорижий мамлакатларда бу тажриба ўрнатилган бўлсада, бизда бу иш ҳали яхши йўлга қўйилмаган. Қўриқхоналарга тур фирмаларга рухсат олиш қийин масала. Ҳатто сиёсий аҳамиятга эга, балки қандайдир маънода тўғридир. Булардан мустасно, республикада ҳам шундай ажойиб ҳудудлар мавжуд. Фақат келгусида улардан унумли ва мақсадли фойдаланиш лозим.

Таянч иборалар

- Миллий парк
- Резервация
- Қўриқхона
- Ландшафт

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Миллий парк, - деганда нимани тушунасиш?
2. Резервация нима?
3. Табиий қўриқхоналарни биласизми?
4. Республикадаги қайси паркларни биласиз?
5. Парклардан қандай қилиб туризм мақсадларида фойдаланиш мумкин?
6. Туристик йўналишлар ишлаб чиқишда миллий парк ва резервацияларнинг роли қандай?
7. Қўриқланувчи ҳудуд, - деб нимага айтилади?
8. Ландшафт деганда нимани тушунасиш?
9. Дунёдаги машҳур миллий паркларни биласизми?
10. Африка, Осиё, Австралия, Европа, Лотин Америкаси ва АҚШ миллий паркларидан намуналар келтиринг.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 - йил 2 - июндаги "Буюк ипак йўлини қайта тиклашда Ўзбекистон Республикасининг иштирокини авж олдириш ва Республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора - тадбирлар тўғрисида"ги Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 - йил 23 - мартдаги "Маданий бойликларни олиб чиқиш ва олиб кириш ҳақида"ги қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 - йил 15 - апрелдаги "2005 - йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида"ги Фармони.
4. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 2001 - йил 30 - апрелда қабул қилинган "Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида"ги Қонуни.
5. Tourism and Poverty Allevation-Recommendations for Action.WTO. 2004.

15 - боб. Туристик саёҳатлар хавфсизлигини таъминлаш

15. 1. Саёҳат давомида туристларнинг ҳаётига таъсир этувчи омиллар
15. 2. Туристик саёҳатлар хавфсизлигини таъминлаш чора - тадбирлари

15. 1. Саёҳат давомида туристларнинг ҳаётига таъсир этувчи омиллар **Атроф - муҳит таъсири**

Атмосфера босимининг тушиши, ёғингарчилик, ҳаво намлиги, ҳаво хароратининг юқорилиги ёки пастлиги - атроф - муҳит таъсири омиллари ҳисобланади.

Турни ташкил қилишда қулай фаслни танлаш, туристик тадбирларни амалга ошириш учун қулай кунларни, туристик йўналиш учун трассани мақсадга мувофиқ ҳолда танлаш, об - ҳаво ва шарт - шароитларини ҳисобга олиш, ёғингарчиликдан бекиниш учун жой бўлиши керак. Биноларни кондиционер, автоматик назорат ва сигнализация билан таъминлаш, юзага келиши мумкин бўлган ҳатар ва қутқариш чора - тадбирлари ҳақида

туристларни вақти - вақти билан огоҳлантириш лозим.

Туристга берилган таърифдан маълумки, у бошқа бир жойга ёки мамлакатга саёҳат қилади. Айниқса, энг ҳатарли омиллар туристнинг бошқа иқлим минтақасига, яъни одатдаги яшаш шароитидан фарқли ўлароқ бошқа жойга боришидан юзага келади. Туристик саёҳат қисқа бўлганлиги сабабли, ҳамма вақт ҳам туристнинг организми борган ердаги об - ҳаво шароитларига ўргана олмайди.

Маҳаллий вақтнинг тўғри келмаслиги сабабли турист яхши ухлай олмайди ва ўзини ёмон ҳис қилади, экскурсияларда маълумотларни яхши эсда олиб қола олмайди ва унга «қизил кўзлар» деган таъриф ҳам берилади. Об - ҳавоси иссиқ бўлган жойга борганда организмга иссиқ ҳаво таъсир қилади. Масалан, агар Исроилда ёзда маълум бир миқдорда сув ичилмаса (кунига 5 литргача), унда организм сувсизланади ва оғир оқибатларга олиб келади.

Шунинг учун тур яхшилаб ишлаб чиқилиши ва туристнинг жисмоний ҳолатини ҳисобга олиши, туристни ортиқча зўриқтирмаслик ва унга жой шароитларига мослашиш учун маълум бир вақт (ва албатта дам) ҳам бериш керак.

Жисмоний толиқиш, асабий ва рухий омиллар

Турист 1000 АҚШ доллариға йўлланма сотиб олиб, сарфлаган пулиға яраша дам олишни хоҳлайди. Лекин, кундалик ҳаётда эс - ҳуши жойида бўлган одамлар кунига беш марта денгизда чўмилмайди, сакрамайди ва унча кўп югурмайди, иссиқда кўп соатли экскурсияларға ҳар куни боравермайди, эрталабгача ашула айтиб, рақсға тушмайди, ҳар - хил ва ўрганилмаган овқатлар истеъмол қилмайди. Баъзан туризмда организм зўриқади, масалан, кўп экскурсиялар, тоққа чиқиш, денгиз ва узок муддатли автобус экскурсиялари. Булар жисмоний жихатдан бақувват одамларға мўлжалланган, яъни қисқа муддатли зўриқишларни кўтара оладиган одамларға. Қариб қолган кишилар, ёш болалар, соғлиғи ёмон бўлган, сурункали касали бор одамлар, шунингдек баланддан қўрқадиган ва денгиз чайқалишини кўтара олмайдиганлар шифокор билан маслаҳатлашиши ва эҳтимол бу турдаги сафар ва турларға боришдан бош тортиши керак бўлади. Айрим турларға туристларни қабул қилишда туристлардан соғломлиғи ҳақида маълумотнома талаб қилиниши керак.

Йўналишни ташкил қилишда одамларнинг маълумот қабул қилиш қобилятини ҳисобга олиш керак, дам олиш учун уларға бўш вақт бериш ва мустақил ўзлари туристик ресурслар билан танишишларини таъминлаш керак. Ишни, туристларни жойға етказиш жадвалини ва тадбирларнинг кетма - кетлигини ҳар бир сониягача яхшилаб режалаштириш керак.

Туристларнинг бир меъёردаги ҳаёт тарзини таъминлаш учун зарур ва етарли вақт оралиқларини обдон ҳисобга олиш керак (масалан, уйқу, овқатланиш, гигиеник, маиший ва санитар эҳтиёжлар). Экскурсия ишининг оғирлигини белгилашда туристларнинг интеллектуал қобилятини, туристлар

гуруҳининг психофизик тайёргарлигини, ҳамда уларнинг анъаналарини, урф - одатларини, динини ҳисобга олиш ҳам муҳим ўрин тутди.

Биологик омиллар

Юқумли касалликлар ва овқатдан захарланиш - жуда хавфли ҳисобланади. Тропик иқлим минтақасида жойлашган мамлакатларда тарқалган юқумли касалликларга қарши бошқа иқлим минтақасидан келган туристларнинг бу ерда тарқалган хавфли юқумли касалликларга қарши иммунитетини етарли бўлмайди. Сарик касал, безгак, тиф ва бошқа касалликларни юқтириб олиш хавфи вужудга келади. Бунинг олдини олиш учун ҳар - хил профилактик тадбирлар ўтказилади, туристларни эмлаш ва махсус шифокор руҳсатномасини олиши зарур бўлади. Бундай руҳсатномасиз мамлакатга киритилмайди (баъзи ҳолларда уларга авиачипта ҳам сотилмайди). Бундай талаблар кўпроқ Африка, Жанубий Америка ва Жанубий Осиё мамлакатларига боришда жуда муҳим ҳисобланади. Шунини таъкидлаб ўтиш лозимки, юқумли ҳудудлар харитасида, сарик касаллигини юқтириб олиш хавфи бор давлатлар жумласига Греция киритилган, холера касаллиги бор ҳудудларга Поволжье ва Одесса ҳудуди киритилган. Туристларга умумий овқатланиш муассасаларидан ташқаридаги озиқ - овқат, маҳаллий савдо шаҳобчаларидан сотиб олинган, ишлов берилмаган, ҳам маҳсулотларни ва айниқса кўчада сотиладиган озиқ - овқат маҳсулотларини ейиш тавсия этилмайди. Овқатдан захарланиш оқибати - одатда жуда ҳам оғир бўлади.

Ҳашаротларнинг, ҳатарли ҳайвонларнинг чақиши - хавфни юзага келтиради. Бу хавф аҳоли яшаш жойидан ташқарига - чангалзорлар, ўрмонларга уюштирилган экскурсияларга боришда янада ёмон оқибатларга олиб келади. Об - ҳавоси иссиқ мамлакатларда сув ҳавзаларида чўмилиш мумкин эмас, пляжда ҳатарли инфекцияни юқтириб олиш мумкин.

Шахсий хавфсизлик ва хавфсизлик буюмлари

Туристларга ўғриларнинг тажовуз қилиш ҳоллари тез - тез учраб туради. Улар фирибгарларнинг, кўча ва чўнтак ўғриларининг диққат марказида бўлишади. Шунингдек, туристлар террористлар учун қулай ҳужум қилиш объектлари ҳисобланадилар.

Рио - де - Жанейро (Бразилия)да палиция вакиллари туристларга уларнинг вазифалари рўйхатини тақдим этади. Бу рўйхатда: туристларга ёлғиз сайр этиш, қўриқланаётган пляж ва ҳудудлардан икки квартал узоққа кетиш, тақинчоқлар тақиш (узуклар, зираклар, занжирлар), кўп пул олиб юриш, пулни меҳмонхона хонасида қолдириш, сумкаларни ерга қўйиш, фотоаппарат ва видеокамераларни столга қўйиш тавсия этилмайди.

1998 - йили рус туристларидан энг замонавий шовқинли пляжда ўғрилар 400 АҚШ долларини олиб қўйишган. Бошқа бир ҳолатни оладиган бўлсак, меҳмонхонага кираётган туристнинг қўлидан видеокамерасини бир ўғри олиб қўяди, турист қаршилиқ кўрсатганида, уни пистолётда отиб қўяди ва кўздан ғойиб бўлади.

Испанияда туристлар мавсуми келганда, ўғрилар туристларни талашади. Туристлар Ўрта Ер денгизи атрофида жойлашган курортларга боришганда, улар кредит карта ёки йўл чипталаридан фойдаланишмайди, балки ўзлари билан катта миқдорда нақд пул олиб боришади. Шунинг учун ҳам бу ерда меҳмонхоналарни тунаш кенг ёйилган.

Россияда ҳам бундай ишлар бўлиб туради. Ҳатто шаҳарларнинг марказларида ҳам туристлар тўла хавфсизликда бўлмайди. Бутунжаҳон йўл кўрсаткичи (WORD TRAVEL GUIDE 96-97 COLUMBUS PRESS LONDON нашриёти) да қуйидагича ёзилган:

Москва ва Санкт - Петербургнинг марказий кўчаларида ёш ўсмирлар гуруҳи туристларнинг пулини ва фотоаппаритини олиб қўйишади, поездларда юкни ўриндиқ тагига яшириш тавсия этилади, акс ҳолда улар юкларини ўғирлатиб қўйишлари мумкин. 1998 - йил Санкт - Петербург - Таллин йўналишидаги поездда кечкурун ёпилган купъеда юқори сифатли финча дипломат ўғирланади. Чехия рус туристларининг таланиши ҳақида оммавий ахборот воситасидан фойдаланади.

Террористлар ўзларининг ҳаракатлари учун туристлар гуруҳини, алоҳида туристларни ва транспорт воситалари (самолёт, автобус)ни танлашади. Россияда 1996 - йили корейс туристларидан иборат автобус Москва Кремль девори ёнида террористлар томонидан қўлга олинади ва бутун дунё 9 соат давомида гаровга олинганларни қутқариш учун қилинган мардларча ҳаракатлар ҳақида репортажларни телевизорда кузатишган. Яхшиямки, ҳамма гаровга олинганлар қутқарилади.

Ҳар бир туристга кўрикчи ёллаб бўлмайди, лекин хавф ҳақида огоҳлантириш, жамоат жойларида ўзини тутиш қоидалари, транспорт воситаларида паспорт, пуллар ва қимматли нарсаларни сақлаш қоидалари, хатар юз берган ҳолларда қилинадиган суғурта хизматларининг мавжудлиги кўпгина кўнгилбузарликларни олдини олади.

Хатарли нурланиш ва кимёвий омиллар

Ультрабинафша нурланиши, радиоактивлик даражасининг юқори бўлиши - жуда ҳам кўп учрайдиган омиллар ҳисобланади. Ультрабинафша нурланиш хавфи бор ҳолларда (куёшдан куйиш, иссиқ уриши) туристларни огоҳлантириш керак ҳамда уларга хатарли ҳудудга боришганда шахсий ҳимоя воситалари (куёш нурига қарши кўз ойнаклар, ҳимояловчи крем, мазь ва кийимлар)ни ишлатиш тавсия этилади. Бу тоғларга уюштирилган сафарларда, тоғ - чанғи ва сув саёҳатида ҳам кенг тарқалган.

Радиация даражаси юқори бўлган ҳудудларга туристик йўналишларни уюштириш мумкин эмас. Япониялик кўпгина туристлар доимо ўзлари билан радиация даражасини кўрсатувчи махсус датчиклар олиб юришади ва радиация даражасини юқорилигини сезишса, туристик йўналишларни тўхтатишлари ҳам мумкин.

Жойларнинг инсон организмга таъсир қилувчи кимёвий омиллари ҳам

бўлади (масалан, захарловчи, оғриқ пайдо қилувчи). Йўналишни ташкил қилиш вақтида бундай омиллар бор йўқлигини текшириш керак. Сув таркибида, айниқса, ичимлик суви таркибида, ҳаво, тупроқ, озиқ - овқат маҳсулотлари таркибидаги зарарли моддалар устидан назорат ўрнатиш керак. Шунингдек, кимёвий таъсири паст бўлган йўналиш трассаларини, йўлда дам олиш жойларини, ухлаш учун жойларни, овқатланиш учун ва дам олиш жойларини танлаш мақсадга мувофиқдир. Жойларда дезинфекция ишларини қўллаш керак.

Ёнғин хавфи

Қурилиш меъёрлари ва қоидаларига доимо риоя қилиш керак. Шунингдек, туристларнинг ҳимояси учун объект ва муассасаларда ёнғин хавфининг олдини оладиган қўлланмаларга ҳам эътибор берилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Ташиш босқичидаги хавф ва хатарлар

Саёҳатда туристларни ташиш жуда ҳам хатарли бўлган босқич ҳисобланади, чунки транспорт воситалари жуда катта хатар манбаларидир. Ташиш турларининг ҳаммасида хавфсизлик энг асосий масала бўлишига қарамасдан, нохуш ҳодисаларнинг кўпи ташиш босқичида содир бўлади. Автобусларнинг аварияга учраши, темир йўл поездларини (энг замонавий линиялар ҳам) рельслардан чиқиб кетиши (1998 - йили Германияда юқори тезлик билан ҳаракат қиладиган поезд рельсдан чиқиб кетган ва бу оғир оқибатларга олиб келган. 2006 - йилнинг август ойида Мисрда бир - бирига қарама - қарши йўлга чиққан поездларнинг тўқнаш келиши натижасида юзлаб одамлар вафот этди ва жароҳатланди), денгиз кемаларининг чўкиши, ҳамма марқадаги самолётларнинг ерга ёки денгизга кулаши мумкин. Техник ёки табиий носозликлар фалокатларни келтириб чиқаради, лекин бундай ҳоллар террористларнинг иши деб белгиланмайди. Ҳар ҳафта бутун жаҳон жуда ҳам аянчли ҳодисалар билан бирга ўн ва ўндан ортиқ одамлар ўлими билан тугаётган фалокатларни эшитиб ларзага келади. Лекин, бундай ҳодисалар ташиш ҳажмининг кам фоизини ташкил этади. Агар бундай бўлмаганда ҳеч ким бирор бир ерга бормасди, хавфдан кўрқиб уйда ўтирар эди. Бундан ташқари, ҳар бир турист саёҳатга отланаётганда, албатта, у билан ҳеч нарса содир бўлмайди, - деб ҳисоблайди.

Ҳар бир транспорт турида йўловчиларни ташиш қоидалари мавжуд ва шу билан бирга йўловчи ва уларнинг юқларини суғурталовчи институтлар ташкил этилган. Ҳаво ва денгиз, автомобиль ва темир йўлларида ташиш ҳақида Бутунжаҳон Конвенцияси қабул қилинган. Бунда хавфсизлик қоидалари асосий ўринни эгаллайди.

Белгиланган қоидаларни туристлар томонидан бузилиши

Шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, туристлар ўрнатилган қоидаларни бузишади ва бунинг натижасида ёмон вазиятларга тушиб қолишади. Экскурсияларда эътиборсизлик туфайли гуруҳдан қолиб кетишади, хатарли

парвозларда иштирок этадилар, тўлқин кучли бўлган ҳолларда ҳам денгизда чўмилишади. Туристларга бир ўзлари ёки йўл кўрсатувчисиз бориш тавсия этилмаган ҳудудларга, кўнгил очар муассасаларга боришади, маҳаллий аҳоли билан муомилада бўлишади ва турли касалликларни юктириб олишади.

15. 2. Туристик саёҳатлар хавфсизлигини таъминлаш чора - тадбирлари

Туристик саёҳатлар хавфсизлигини таъминлаш чора - тадбирлари ҳақида гапирганда, аввало, Ўзбекистон Республикасининг "Туризм тўғрисида"ги Қонунда белгилаб берилган моддаларга диққатни қаратмоқ лозим. Айниқса, қонуннинг 18 ва 19 моддаларида бу ҳақда аниқ кўрсатмалар берилган. Жумладан, 18 - модда "Туристларнинг хавфсизлиги кафолати", - деб номланиб, унда шундай дейилади: "Ўзбекистон Республикаси ҳудудида туристларнинг хавфсизлиги давлат томонидан кафолатланади. Туризм соҳасидаги ваколатли давлат органи манфаатдор вазирликлар ва идоралар билан биргаликда туристларнинг ҳимоя қилинишини ҳамда хавфсизлигини таъминлаш дастурини ишлаб чиқади ва унинг бажарилишини ташкил этади.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари туризм соҳасида барча туристик йўналишлар бўйича туристларнинг ҳимоя қилинишини ва хавфсизлигини таъминлаш минтақавий дастурларини ишлаб чиқадилар ва уларнинг бажарилишини ташкил этадилар.

Туристик фаолият субъектлари туристларнинг хавфсизлигини таъминлаш, улар жароҳатланганда, касалланганда ва бошқа ҳолларда тиббий ва ўзга хил ёрдам кўрсатиш юзасидан аниқ чора - тадбирлар ишлаб чиқадилар".

Ушбу моддаларни шарҳлайдиган бўлсак, дарҳақиқат, ҳар бир давлат ўз ҳудудида туристларнинг хавфсизлигини таъминлаш учун кафолат беради. Бунда туристларга етказиладиган ҳар қандай - жисмоний, моддий ва маънавий зарар бўлмаслиги керак. Турист эркин, сиёсий бўҳронлардан ҳоли, борилган мамлакат ички ишларига аралашмайдиган сайёҳдир. Ҳозирги вақтда туристларни террористлар томонидан гаровга олиш, уларни кўрқитиш ва турли зарарлар етказилишини оммавий ахборот воситалари томонидан эшитиб турамиз. Бу каби салбий ҳолатларни олдини олиш ва уларга қарши кўрашиш, чора - тадбирлар ишлаб чиқиш ҳар бир давлатнинг олдида турган муҳим сиёсий вазифадир.

Форс - мажор ҳолатлари рўй берганда ҳам давлат кафолати энг муҳим масала бўлиб қолади. Зилзила, сув тошқини ва бошқа табиий офатлар олдини олиш ва муҳим тадбирлар кўриш лозим.

Сиёсий аҳамиятга молик вазиятларда, хусусан, чегара ҳудудларидаги туристик марказларга туристларни киритиш ёки киритмаслик ҳам ўта нозик масаладир. Масалан, Афғонистон билан чегарадош бўлган Термиз шаҳрига археологик ёки меъморий мақсадларда уюштириладиган саёҳатларни таъқиқлаб қўйиш фақат Ўзбекистон ҳукуматининг ваколатига киради. Чунки,

бу масала сиёсий аҳамиятга эгадир. Турист ҳаёти дахлсиз бўлиб, у албатта ҳимояга муҳтож. Бунда давлат энг асосий вазифани бажариши керак. Худди шундай ҳолатларни ҳар бир чегарадош давлатлар мисолида ҳам кўриш мумкин.

"Ўзбектуризм" МК ваколатли давлат органи сифатида алоқадор давлат ташкилотлари билан биргаликда; шунингдек, вилоят, шаҳар ва туман ҳокимликлари ўз ҳудудларидаги туристик йўналишларда; туристик корхона ва ташкилотлар эса ички имкониятларидан келиб чиққан ҳолда туристларни ҳимоя қилиниши ва хавфсизлигини таъминлаш юзасидан ўз дастурларини ишлаб чиқиб, унинг бажарилиши устидан назорат олиб боришлари лозим.

Қонуннинг 19 - моддаси "Туристларнинг хавфсизлигини таъминлаш чора - тадбирлари", - деб номланиб, унда "туристик фаолият субъектлари туристларнинг хавфсизлигини таъминлаш мақсадида:

- туристларнинг сафарда хавф - хатардан ҳоли бўлишлари учун шарт - шароитни, сафар, сайр, экскурсия йўллари, мусобақалар ўтказиладиган жойларнинг ободлигини таъминлашлари;

- туристларга жароҳатланиш ва бахтсиз ҳодисалардан сақланиш ҳамда уларнинг олдини олиш усулларини ўргатишлари, биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш юзасидан йўл - йўриқ беришлари, шунингдек, белгиланган йўналишнинг хусусияти ва туристларнинг хатти - ҳаракатига боғлиқ ҳолда юзага келиши мумкин бўлган хавф манбалари ҳақида уларнинг ўзини хабардор қилишлари;

- туристларнинг саёҳатлар, сафарлар, мусобақалар, бошқа туристик тадбирларга тайёргарлиги устидан назоратни амалга оширишлари;

- фалокатга учраган туристларга тезкор ёрдам кўрсатишлари;

- автомобиль, тоғ, чанғи, велосипед, сув, мотоцикл, пиёда сафар, ғор туризми ва туризмнинг бошқа махсус турларини ташкил этиш ва ўтказишда хавфсизликнинг алоҳида талабларини ишлаб чиқишлари ва амалга оширишлари шарт.

Туристлик саёҳатларни туристлар ҳаракатланишининг фаол шаклларида фойдаланган ҳолда ташкил этишга ихтисослашган туристик фаолият субъектлари туристларнинг хавфсизлигини таъминлаш, экстремал вазиятларда уларга ёрдам кўрсатиш ва уларни ҳимоя қилиш мақсадида хизмат кўрсатишни кўзлаб қидирув - қутқарув хизматлари билан шартномалар тузадилар. Қидирув - қутқаруув хизматлари қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ташкил этилади", - дейилган.

Таянч иборалар

- Хавфсизлик чоралари
- Атроф - муҳит таъсири
- Жисмоний толиқиш
- Моддий - маънавий зиён

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Туристларнинг ҳаётига таъсир этувчи омиллар деганда нимани тушунаси?
2. Туристлар ҳаётига атроф - муҳит қай тарзда таъсир этади?
3. Жисмоний толиқиш, асабий ва рухий омиллар қайсилар?
4. Биологик омиллар нима дегани?
5. Шахсий хавфсизлик ва хавфсизлик буюмлари деб нималарни тушунаси?
6. Нурланиш ва кимёвий омиллар қандай?
7. Ёнғин хавфини таърифлаб беринг?
8. Туристларни ташишдаги хавфсизлик чора - тадбирлари ҳақида нималарни биласиз?
9. Туристлар томонидан хавфсизлик қоидалари қай тарзда бузилади?
10. Ўзбекистон Республикасининг "Туризм тўғрисида"ги Қонунида туристларнинг хавфсизлигини таъминлаш юзасидан нима дейилган?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 - йил 27 - июлдаги "Ўзбектуризм" МКни ташкил этиш тўғрисида"ги Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 - йил 2 - июндаги "Буюк ипак йўли"ни қайта тиклашда Ўзбекистон Республикасининг иштирокини авж олдириш ва Республикада халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора -тадбирлар тўғрисида"ги Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 - йил 15 - апрелдаги "2005 - йилгача бўлган даврда Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида"ги Фармони.
4. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1999 - йил 20 - августда қабул қилган "Туризм тўғрисида"ги Қонуни.
5. Основы туристской деятельности (Учеб.пособие). Составитель Ильина Е.Н. -М.: Советский спорт, 2000 г.
6. Биржаков М.Б. Введение в туризм. Санкт - Петербург, 2000 г.
7. Бгатов А.П. Туристские формальности. Учебное пособие. 2004.
8. Воронкова Л.П. История туризма и гостеприимства. Учебное пособие. ГРИФ. 2004.

16 - боб. Туристик суғурта

16. 1. Суғурта ҳақида тушунча
16. 2. Туристик суғурта ва унинг турлари

16. 1. Суғурта ҳақида тушунча

Суғурта ўз моҳияти жиҳатидан фаолиятнинг алоҳида соҳасидир. Бахтсиз ходиса, табиий офат, иш билан шуғулланган кишиларнинг эҳтиёт чораларини кўрмаганлиги ва бошқа сабаблар туфайли зиён кўрилиши мумкин. Бу ҳилда зиён кўрилганда муҳофаза қилишнинг анча самарали ва зарур шакли бор, бу - суғуртадир. Суғурта иқтисодий муносабатлар таркибига киради ҳамда махсус маблағ фондини яратиш тадбирларини ўз ичига олади. Мазкур маблағ фондидан эса турли воқеалар юз берганда, агар бу воқеалар хусусида суғурта шартномасида ўзаро келишиб олинган бўлинса, етказилган зарарнинг ўрнини қоплаш ва зиён кўрган томонга ёрдам бериш мақсадида фойдаланилади.

Ижтимоий фаоллик ва иш фаолияти ғоятда авж олган ҳозирги шароитда суғуртанинг зарурлигига шак - шубҳа йўқ, чунки суғурта турмуш ва фаолиятнинг турли жабҳаларида рўй бераётган зарар кўришлар ўрнини жадал қоплашнинг энг қулай воситасидир. Масалан, бундай ходисалар ишлаб чиқариш жараёнида, маҳсулотни ташиш ва ундан фойдаланишда, транспортда бахтсиз ходисаларга дуч келишда, турли хил табиий офатлар оқибатида рўй бериши мумкин.

Суғурта фаолияти махсус қонунлар воситасида аниқ белгилаб кўйилади. Одатда суғурта жараёнлари акциядорлар компаниялари томонидан амалга оширилади. Суғурта шартномавий муносабат ҳисобланиб, томонлардан бири ўзига етказилган зарар учун шартномага кўра ҳақ ундириб олади. Суғурта шартномаси суғурта қилувчи билан суғурта қилинувчи ўртасидаги битим бўлиб, у суғурта қилишнинг мазкур тури шартларига мувофиқ ҳар икки томон ўртасидаги мажбуриятни тартибга солиб туради. Бошқа шартномалар каби суғурта шартномасида ҳам томонларнинг ўзаро розилиги ва қонуний ҳуқуқини ифодаловчи муайян шартлар бўлиши зарур.

Юридик кучга эга бўлган суғурта шартномасини тузишдан аввал, бошқа ҳамма шартномаларда бўлгани каби қўйилган шартларни қабул қилиб, шартнома тузиш ҳақидаги таклифга берилган розилиқ (оферт акцепти) ёки суғурта қилувчининг таклифига суғурта қилинувчининг розилиги бўлиши шарт. Суғурта компаниясининг суғурта шартномасида назарда тутилган мажбурияти у вакил қилган агентнинг шу хусусдаги оғзаки тасдиғи билан дарҳол кучга кириши мумкин, чунки бу агент одатда ишонч ҳуқуқига эга. Шартнома меморандум шаклида агент томонидан расмийлаштирилади, бу вақтинчалик ҳужжат ҳисобланади. Ана шу ҳужжатга кўра суғурта компанияси зиммасига ҳужжат расмийлаштирилишдан то суғурта полиси (суғурта қилдирилганлик тўғрисидаги ҳужжат) берилишига (ёки уни беришдан воз кечишга) қадар бўлган давр учун суғурта жавобгарлиги юклатилади. Бу ҳилдаги меморандум вақтинчалик суғурта гувоҳномаси деб аталиши мумкин. Суғурта қилишнинг бу босқичида суғурта қилинувчининг оғзаки розилиги кифоядир. Аммо, шунга қарамай, суғурта қилинувчи ҳар ҳолда кейинчалик бирон - бир ишқал чиқмаслиги учун тегишли ҳужжат берилишини талаб қилмоғи лозим. Суғурта

шартномаси ёзма равишда битилган расмийлаштирилган битим бўлиб, у суғурта полиси деб аталади. Суғурта полиси икки хил: қиймати кўрсатилган полис ёки очик полис бўлиши мумкин. Қиймати кўрсатилган полисда суғурта тўловининг ҳажми ва у қайси муддатда тўланиши аниқ - равшан кўрсатилади (агар шартномада бошқа шартлар қўйилмаган бўлса). Очик полисда эса суғурта шартларига кўра суғурта ҳақи етказилган зарар ҳисоб - китоб қилинганидан сўнг тўланиши қайд этилади. Қиймати кўрсатилган полисга ҳаётни суғурта қилиш мисол бўлса, очик полисга эса автомобилларни суғурта қилиш мисол бўла олади.

Турли фалокатли ҳоллар сабабли, суғурталаш таклиф этилади. Суғурталанган шахсларга бундай ҳолларда ёрдам кўрсатилади ва ҳаражатларнинг ҳаммаси ёки айрим қисмини суғурта компанияси ўз зиммасига олади. Ривожланган мамлакатларда яшайдиган кишилар ўз ҳаётларини суғурта қиладилар. Россияда аҳоли тиббий суғуртага эга. Ҳозирги кунда Россияликлар фақат Россия ҳудудида текин хизматдан фойдаланадилар. Бу имконият фақат Россия фуқароси учундир. Хорижий давлатлар фуқаролари тиббий хизмат доирасидаги келишувларга қараб даволанадилар. Масалан, Россияда Буюк Британия фуқаролари учун ва хорижга чиқувчи фуқаролар учун ҳам келишувга асосан бундай имкониятлар бор. Бу суғурта тиббий хизмат ҳаражатларини тўсатдан касал бўлганда, бахтсиз ходисага учраганда ва ҳаётини тўлиқ химоялашда хизмат қилади.

Шунингдек, депозит суғурта таклиф қилинади. Бу саёҳатга маълум сабабга кўра чиқа олмасликда, виза олмаганда, юк йўқолганда, шахсий пуллар ёки кредит карта йўқолганда, гуруҳдан қолиб кетилганда ва бошқа ҳолларда хизмат қилади. Туристлар учун жароҳатланиш юқори бўлган ҳолларда, масалан, тоғ спортида, чўл туризмида, сув ости ва устидаги туризмларда алоҳида суғурта тури ишлатилади.

Туризм суғуртаси мажбурий эмас. Агар турист бораётган жойда бу нарса қонун билан белгиланган бўлса, унда бу суғурталар мажбурий ҳисобланади. Франция, Германия ва АҚШда тиббий хизмат суғуртаси мажбурий ҳисобланади. Туристлар учун ва бошқа суғурталанган кишилар учун алоҳида халқаро хизмати - emergency services лар мавжуд. Бу хизматга зарурат туғилганда телефон орқали хабар берилади ва оператор кимга ва қаерга мурожаат этишни айтади ёки авария ҳолларида операторнинг ўзи керакли жойга хабарни етказди.

Суғурта хизмати кенг тарқалган Россияда бирорта турист хорижга суғурталашсиз чиқмайди. Ривожланган мамлакатларда ҳаётни суғурталаш оддий ҳолга айланган.

16. 2. Туристик суғурта ва унинг турлари

Ўзбекистон Республикаси "Туризм тўғрисида"ги Қонунининг 20 - моддаси

"Туристларни суғурта қилиш", - деб номланиб, унда: туристларни суғурта қилиш мажбурийдир ва у туристик фаолият субъектлари томонидан суғурта фаолияти олиб бориш ҳуқуқига эга бўлган тегишли суғурта ташкилотлари билан тузиладиган битимлар асосида амалга оширилади, - дейилади.

Бирор жойга ёки мамлакатга қатновчи турист маҳаллий аҳолига қараганда кўпроқ ноқулай омилларга дуч келади. Шунинг учун аввалам бор туристнинг соғлиғи суғурталанади. Кейин эса мол - мулки суғурталанади. Туристнинг бир кунлик туристик суғуртаси ўртача бир ярим долларга тўғри келади. Дунёдаги туристлар сони тахминан ярим миллиард деб оlinиб, саёҳат 5 - 7 кун давом этса, туризмнинг суғурталаш соҳасида айланаётган маблағи ҳажмини баҳолаш қийин эмас. Туризм ривожланган мамлакатларда махсус тезкор хизмат гуруҳлари ташкил этилган бўлиб, туристга бирор қор ҳол бўлса у телефон орқали ўзининг шахсий номерини айтади ва унга зарур бўлган ёрдам кўрсатилади. Туризм статистикасига қараганда, суғурта тўлаш ҳолати ҳар бир 100 та туристнинг биттасига тўғри келади. Шу ўринда таъкидлаб ўтиш керакки, туристлар билан рўй берган ҳар қандай ҳолатлар суғурта компанияси томонидан тан оlinмайди ва унга суғурта пули берилмайди.

Ҳозирги вақтда туризм соҳасида суғурта тизими 10 дан ортиқ суғурта хизматини таклиф этади. Шулардан энг муҳимларига тўхталиб ўтамиз:

1. Шахсий суғурта. Инсоннинг ҳаёти, сийҳат - саломатлиги, меҳнат қобилияти ана шу суғурта муносабатларининг объекти ҳисобланади. Бунга қуйидагилар киради:

- ҳаётни суғурта қилиш;
- бахтсиз ходисалардан суғурта қилиш;
- тиббий ҳаражатлар ва касаллик юзасидан суғурта қилиш.

2. Мол - мулкни суғурта қилиш. Турли хил моддий бойликлар суғурта муносабатлари объектига киради. Масалан:

- денгиз суғуртаси, шу жумладан юкларни, кемаларни ва ҳоказоларни суғурта қилиш;
- ёнғиндан ва бошқа хавф - хатардан (табiiй офатдан) суғурта қилиш;
- бузиб кириш йўли билан ўғирлик қилишдан, бошқа ёвуз ният билан ёки ғайри қонуний йўл билан учинчи шахс томонидан амалга оширилган ҳаракатлардан суғурта қилиш;
- автомобиль транспорти воситаларини суғурта қилиш;
- техникавий хавф - хатардан (қурилиш - монтаж ишларидаги ва ҳоказо хавф - хатардан) суғурта қилиш;
- ойна синишидан суғурта қилиш ҳамда суғуртанинг бу борадаги бошқа махсус турлари;
- ижара ишларини суғурта қилиш ҳамда суғуртанинг бу борадаги бошқа турлари.

3. Масъулиятни суғурта қилиш. Етказилган зарар ўрнини қоплаш бўйича зиммага оlinган масъулият бу суғурта муносабатларининг объекти

хисобланади.

Бунга қуйидагилар киради:

- иш билан таъминловчиларнинг масъулиятини суғурта қилиш;
- умумфуқаро масъулиятини суғурта қилиш;
- автомобиль хўжалиги соҳасида ишловчи фуқаролар масъулиятини суғурта қилиш;
- ишонч ва кафиллик масъулиятини суғурта қилиш.

Шуни ҳам айтиш керакки, фақат тижорат ишларининг ўзида 200 дан ортиқ суғурта турлари мавжуддир.

Хулоса

Мазкур мавзу ҳам алоҳида аҳамиятга эгадир. Унда суғурта ҳақида умумий маълумот, суғурта фонди, суғурта шартномаси, хорижий давлатлардаги суғурталаш тизими, туристик суғурта ва унинг турлари (шахсий суғурта, мол - мулкни суғурта қилиш, масъулиятни суғурта қилиш), Ўзбекистон республикасининг "Туризм тўғрисида"ги Қонунида туристик суғурталаш ҳақидаги модда ҳақида фикрлар билдирилади. Ўйлашимизча, Ўзбекистонда ҳам туристик суғурта хорижий давлатлар каби юксак даражага кўтарилади.

Таянч иборалар

- Туристтик суғурта
- Суғурта фонди
- Суғурта шартномаси
- Туристтик суғурта турлари

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Суғурта ва туристик суғурталаш, - деганда нимани тушунасиш?
2. Суғурта фонди нима?
3. Суғурта шартномаси қай тарзда тузилади?
4. Туристтик суғурта турларини айтиб беринг?
5. Шахсий суғурта ҳақида нималарни биласиз?
6. Мол - мулк суғуртаси нима учун керак?
7. Масъулиятни суғурта қилиш нима дегани?
8. Хорижий давлатларда туризм суғуртасининг ўрни қандай?
9. Ўзбекистон республикасида туристик суғурталашни қандай тасаввур қиласиз?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон республикасининг "Туризм тўғрисида"ги Қонуни.

2. И. Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохатларни чуқурлаштириш йўлида. - Т., Ўзбекистон, 1995.
3. Ж. Рўзиев. АҚШда тадбиркорлик: ижтимоий - иқтисодий ва ҳуқуқий масалалар. -Т., Фан, 1991.
4. М. Биржаков. Введение в туризм. С. Пб.: Издательский Торговый дом. -М., Герда, 2000.
5. Бгатов А.П. Туристские формальности. Учебное пособие. 2004.
6. Воронкова Л.П. История туризма и гостеприимства. Учебное пособие. ГРИФ. 2004.

17 - боб. Туристик ҳужжатлар

17. 1. Туристик фирмадаги услубий таъминот
17. 2. Асосий туристик ҳужжатлар мажмуаси

17. 1. Туристик фирмадаги услубий таъминот

Туроператор томонидан ташкил қилинган туристик маҳсулот (тур), унинг фирмадаги мажбурий услубий таъминотини назарда тутди. Услубий таъминот махсус технологик таъминот тайёрлов кўринишида бўлади, унда бутун тур ёзилади, яъни, турни ишлаб чиқаришда туристларга кўрсатиладиган барча хизматлар баён этилади. Бу эса фирмадаги ишчиларни аниқ, оператив ва хатосиз ишлашлари учун керак, шу билан бирга турни ҳар доим назорат қилиш, уни ривожлатириш, юксалтиришга хизмат қилади.

Турни технологик ҳужжатлаштириш йиғмаси ва мундарижаси меъёрий ҳужжатлар билан белгиланган. Тур ва унинг технолик ҳужжатлари меъёрий талабларга жавоб бериши шарт ва истёъмолчи ҳуқуқига қаратилган бўлиши керак. У тур маҳсулотни сертификациялаш давомида кузатилади. Технологик тур ёки йўналиш туристик папканинг ичида бўлади.

Ҳар бир турда технологик ҳужжатлар тўплами бўлиши шарт ва улар қуйидагилардан иборат бўлади:

1. Туристик саёҳатнинг йўналиши бўйича технологик харита;
2. Туристик саёҳат йўлланмасига қисқача ахборот варақа (бланка)си ("Тур йўлланма" ТУР - 1 шаклидаги одатий йўлланма варақаси). Бу ҳақда 17. 2. мавзуимизда алоҳида тўхталиб ўтамиз;
3. Брон (бандлаш) варақаси;
4. Мижоз - турагент ўртасидаги шартнома варақаси;
5. Йўналишнинг ахборот - информацион матни (автобус турлари учун);

6. Турнинг технологик хусусиятлари ёзмаси (буюртма бериш муддати, транспортга буюртма, билетлар, экскурсиялар, меҳмонхоналар ва овқатланиш жойларини бандлаш; йўналиш бўйича транспорт қатнови графиги, кутиш ва транспорт алмаштириш мумкинлиги ва ҳоказо);

7. Йўналиш бўйича маълумот (справочний) материаллари;

8. Турист учун мўлжалланган реклама вариантлари ва буклетлари;

9. Прайс лист (каталоглар). 17. 2. мавзуимизда тўхталиб ўтамиз.

Автомобиль турларида Ўзбекистон транспорт вазирлиги тасдиқлаган йўналиш жадвали ва хизмат кўрсатиш технологиясидан ташқари автобуснинг техник маълумотлари, километраж ва автойўл хусусиятлари, автойўлдаги таъқиқлаш ва чегаралаш, йўл ёқасида дам олиш ва овқатланиш шаҳобчалари, сантўхташ ва ҳоказолар тўғрисида автомобиль йўналиши паспорти (хорижий турларда йўл ҳаракат варақаси) тузилади.

17. 2. Асосий туристик ҳужжатлар мажмуаси

1. Туристик саёҳатнинг йўналиши бўйича технологик харита - турдаги кўргазмали, энг керакли маълумотлар ва ахборотлар мажмуасидир. Баъзи ҳолларда йўналишнинг ўзига хос хусусиятлари ва туристик хизматга қараб маълум бир пунктлари қолдирилиши мумкин. Шунингдек, у туристик корхоналарнинг йўналиш бўйича ҳақиқий имкониятини кўрсатади ҳамда назорат қилиш ва уни кузатишга имконият яратади.

2. Туристик саёҳат йўлланмасига қисқача ахборот варақа (бланка)си туристик саёҳат йўлланмаси ёки ваучернинг ажралмас қўшимчаси бўлиб, у туристларга мўлжалланган йўналиш бўйича ўзида зарурий ва қўшимча маълумотлар бўлинмаларига эга бўлади.

Ахборот варақаси қуйидаги маълумотларни сақлайди:

- туристик саёҳат кўриниши ва тури, саёҳат пайтидаги хизмат дастурининг асосий мажмуаси, йўналишнинг узунлиги ва вақти, унинг (поход) бўлими, поход категорияси ва бошқа маълумотлар бўйича кўрсатма;

- саёҳат трассаси ёзуви, тўхташ шаҳобчаси, тўхташ вақти ва ҳар бир хизмат шаҳобчасидаги жойлашув шароитлари (бино тури, хонадаги жойлар сони, унинг сантехник жиҳозлари);

- саёҳат ҳудудининг қисқа ёзуви (эътиборга лойиқ жойлари, жой рельефининг хусусиятлари ва ҳоказо), ҳар бир шаҳобчасидаги хизмат кўрсатиш дастури;

- қўшимча тўловга кўрсатиладиган хизматлар мажмуи;

- спорт иншоотлари, майдонлар, авто тўхтов жойлари, йўловчи йўллари, сув ҳавзалари, атракционлар, болалар ўйнаш майдончалари (хонаси), кутубхона, кинозал ва ҳоказоларнинг мавжудлиги ва қисқа характеристикаси;

- туристик саёҳат бошланадиган туризм ташкилотининг манзили ва унга етиб бориш манзили;

Кўшимча маълумотлар мажмуасига турнинг йўналиши бўйича қуйидагилар киради:

ёш бўйича чегирмалар, ота - она ва бола, оилавий қабул ҳақида маълумот;
походли тур саёҳат бўйича махсус маълумот;

- маълум тур ёки йўналиш спецификаси ва хусусиятлари бўйича маълумот ва тавсиялар.

"Тур йўлланма" ТУР - 1 шаклидаги туристик йўлланма қатъий ҳисоб асосидаги варақа бўлиб, мижозга бўлажак тур ҳақида тўла маълумот бериб, маълум реквезитлар мажмуаси йиғмаларидан иборат бўлади. Бу йўлланма шакли одатий бўлиб, у тур корхоналарга йўлланмаларни кўпайтирганда уларни тўлдириш имкониятини яратади ва бошқа зарурий маълумотлар билан тўлдирилади. Бу аниқ ҳисоб китобли варақа бўлиб, аҳоли билан нақт пул ҳисоб - китобида касса машиналарсиз амалга оширилиши мумкин. Йўлланма ёзилган (берилган) куни ва уни сотилган куни уни бухгалтер ҳисоб - китоб счёти(рақам)ларида кўрилади. Йўлланма берилганда йиртилган талони тур маҳсулотнинг сотилганлиги ҳақидаги маълумотни ва кунини тасдиқловчи ҳужжат сифатида қолади ва ҚҚС (кўшилган қиймат солиғи) бўйича енгилликлар қўлланишига асос бўлади. Нақт пул билан ҳисоб - китоб қилинганда йўлланма асоси (корешоғ) бошқа ҳужжатлар билан сақланади.

Нақд пулсиз ҳисоб - китобларда корхонада берилган йўлланма асослари ва сақланиши ташкил қилиниши шарт. Йўлланмаларнинг солиқ инспекциясида қайд қилиниши ва унинг номерланиш қоидаси қонун томонидан белгиланган.

3. Брон (бандлаш) варақаси тур операторга туристик маҳсулотни ташкиллаштириш учун турист ёки туристлар гуруҳининг вакили бўлган кишининг аниқ буюртмасидир. У дастлабки шартнома сифатидаги келишув сифатида ёзма равишда расмийлаштирилади.

4. Мижоз - турагент ўртасидаги шартнома варақасининг асосий мажбуриятига қуйидагилар киради:

- тур оператор (сотувчи) ҳақида, туризм фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи лицензия ҳақида, корхонанинг ҳуқуқий манзили ва банк реквизитлари ҳақидаги маълумотлар;

- туристик маҳсулотни сотиш учун зарур ҳамда турист (харидор) ҳақида маълумот;

- қабулдаги тур оператор (сотувчи ҳамкори), шу жумладан, лицензия, ҳуқуқий манзили, банк реквизитлари ва алоқа телефонлари ҳақида маълумот;

- туристик маҳсулотнинг истеъмолчилар хусусиятлари, ташриф дастури ва саёҳат йўналиши, туристларнинг хавфсизлик шароитлари ва туристик маҳсулотнинг сертификацияси;

- саёҳатни бошланиш ва тугаш санаси ҳамда вақти, унинг давомийлиги;

- туристларни кутиб олиш, кузатиш ва ҳамроҳлик қилиш тартиблари;

- томонларнинг ҳуқуқи, мажбурияти ва жавобгарлиги;

- туристик маҳсулотнинг чакана нархи ва уни тўлаш тартиби;

- гуруҳдаги туристларнинг энг кам (минимал) миқдори;
- гуруҳ йиғилмаганлиги сабабли, саёҳат бўлмаслигини туристга етказиш вақти;

- шартномани ўзгартириш ва тугатиш шартлари, бу саволлар бўйича келиб чиққан низоларни мувофиқлаштириш ва зарарларни қоплаш тартиби;

- турист томонидан даъво хати тур оператор ёки тур агентга туристик маҳсулотнинг сифати бўйича шартнома муддати тугаганидан кейин 20 кун ичида ёзма равишда тақдим этилиши керак ва тақдим этилган кундан 10 кун ичида қониқтирилмоғи лозим.

Шартноманинг бошқа шартлари томонларнинг келишувига асосан аниқланади. Калкуляция, ёки тур нархининг ҳисоб - китоби, брон (бандлаш) варақасида кўрсатилган усул бўйича чиқарилади. Бунда тур нархи ҳар қайси алоҳида хизмат тан нархини қўшиб ва меъёрий белгиланган фойда (у тур оператор учун умуман 15 - 20 % тур таннархини ташкил этади) фоизи қўшиш билан чиқарилади. Йўналиш ёзмаси эркин шаклда ёзилиб, йўналиш бўйича менежер, мутахассислар ва гидларнинг ишини енгиллаштириш учун, ҳамда тур агент билан қилинган шартномага илова сифатида ахборот варақасига қўшимча қилинади. Йўналиш ҳаракат графиги жадвал кўринишида тузилиб, ҳар бир келиш ва жўнаш санаси ва вақти кўрсатилади.

5. Йўналишнинг ахборот - информацион матни (автобус турлари учун). Йўналиш харита - жадвал йўналишли ҳамда халқасимон бўлиб, йўналишларнинг йўли яққол кўрсатиш учун тузилади.

6. Турнинг технологик хусусиятлари ёзмаси транспортга буюртма бериш муддати, чипта, музейларга экскурсия, меҳмонхоналарда жойни бандлаш, овқатланиш ҳамда виза, суғурта тузиш қоидалари ва муддатлари, транспорт алмаштириш, кутиш, қабул пайтидаги гидларнинг ёки хорижий намоёндаларнинг иши ва ҳоказолар ҳақидаги эслатмалар.

Ишни енгиллаштириш учун кўрсатиладиган хизматалар рўйхати бўйича махсус бланк (варақа)лар тайёрланади. Бунинг ҳаммаси шу турни ўтишини назорат қилувчи хизматчиларни оператив ишлаши учун зарур.

Туристлар учун эслатма матни алоҳида зарурий ҳолларда тузилади, масалан, махсус турлар ташкил қилишда (саёҳат, спорт анжомлар бўйича, саёҳат вақтида хавфсизликни ҳамда соғлиқни сақлаш ва ҳоказолар) ёки туристларни эпидемик мамлакатларга йўналтирилганда тузилади. Хавфли инфекция (ҳалера, вабо, безгак, юкумли касалликлар) ҳафви бор мамлакатга бораётган ҳар бир туристга тур оператор имзоси ва тур фирманинг муҳри босилган эслатмалар берилади. Бундай эслатмаларни туристларда бўлиши аэропортлардаги божхона назорати пайтида текширилади.

7. Йўналиш бўйича маълумот (справочний) материаллари - турнинг хусусиятларини ёритувчи ҳар - хил справочниклар, буклетлар, транспорт ҳаракати жадвали, музейлар ишлаши, меҳмонхоналар манзили ва уларга бориш йўли ва бошқа маълумотлардир.

8. Туристлар учун мўлжалланган реклама вариантлари ва буклетлари саёҳат бўйича тур оператор ҳақидаги маълумот ва имкониятлар рекламаси (зарурий реквезитлар кўрсатилган ҳаракат йўналиши бўйича тизимлаштирилган реклама).

9. Прайс лист. Ҳар қайси тур оператор ва компания учун прайс лист энг зарурий ҳужжатлардан бири ҳисобланади. Тур агентлар билан ҳамкорликдаги муваффақиятлар кўп жиҳатлар билан ундаги ахборот қанчалик аниқ ва саводли ёзилганлигига боғлиқ бўлади. Прайс лист, варақалар, буклетлар, каталоглар кўринишида бўлиши мумкин (кенгайтирилган нархлар мажмуаси). Ҳар қандай вазиятда ҳам бу туристик хизматлар нархи ҳақидаги ахборотдир.

Варақаларда ахборот қисқа ёзилади, нархлар эса қисқа вақтга кўрсатилади.

Кенгайтирилган нарх тавсияси ҳажмли нашр (каталоглар, буклетлар) кўринишида бўлиб, нафақат турнинг таклиф қилинадиган мавсумий нархлар рўйхати, балки тавсия ва аниқловчи характерга эга ахборот, турни расмийлаштириш учун зарур ҳужжатлар рўйхати, виза ва бандлаш ҳужжатлаштириш қоидалари (бандлаш варағини қўшимча қилиш билан), авиа учишлар жадвали, автомобилларнинг ижараси шартлари ва нархлари тўғрисида маълумот ва отелларнинг хусусиятлари, маълумотлар йиғилмасидир.

Хулоса

Мазкур мавзуда туристик ҳужжатлар масаласининг баъзи томонлари ёритилади. Туристик фирмадаги услубий таъминот махсус технологик ҳужжатлар кўринишида мужассамлаштирилган бўлиб, у турнинг тўла ёзмаси (описание), туристларга кўрсатиладиган хизмат, унинг ишлаш жараёнлари ва хизматларидан иборатдир. Бу фирма ходимларини аниқ ва оператив ишлашлари ҳамда тур мажмуасини доимо назорат қилиш, уни бажарилиши ва такомиллаштирилиши учун керак. Тур технологик ҳужжатлари мажмуаси ва таркиби меъёрий ҳужжатларда кўрсатилган бўлади. Ҳамма технологик ҳужжат "тур папкаси"га жамланади. Бу тур операторнинг шу мажмуада тўхтовсиз ишлаши учун хизмат қилади ва туристик маҳсулотнинг мослашувчанлик тамойилига риоя қилиши учун ҳамда ҳар бир фирма ишчиси қайси бир сабаб билан йўқ бўлганда йўналиш менеждерини осонгина ва сифатли алмаштириш учун хизмат қилади.

Таянч иборалар

- Туристик ҳужжатлар
- Туристик фирмадаги услубий таъминот
- Асосий туристик ҳужжатлар мажмуи
- Тур технологик ҳужжатлар тўплами

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Туристик ҳужжатлар деганда нимани тушунасиз?
2. Туристик фирмадаги услубий таъминот нималардан иборат?
3. Асосий туристик ҳужжатлар мажмуи ҳақидаги фикрингиз қандай?
4. Тур деб нимага айтилади?
5. Турнинг технологик ҳужжатлари тўпламида нималарга эътибор берилади?
6. Йўналишнинг технологик харитаси нима?
7. Туристик саёҳат йўлланмасидаги ахборот варақаси нима?
8. Мижоз - турагент ўртасидаги шартнома ҳақидаги фикрингизни ифодалаб беринг?
9. Туристлар учун зарурий ҳолларда (масалан, эпидемия ҳудудлари учун) тузиладиган эслатма матни нима учун керак?
10. Реклама вариантлари ва буклетлари ҳақида нималарни биласиз?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1999 - йил 20 - августда қабул қилган "Туризм тўғрисида"ги Қонуни.
2. Основы туристской деятельности (Учеб. пособие). Составитель Ильина Е.Н. -М.: Советский спорт, 2000 г.
3. Биржаков М.Б. Введение в туризм. Санкт - Петербург, 2000 г.
4. Гуляев В.Г. Правовое регулирование туристической деятельности. -М.: 1998 г.
5. Г.Назарова, М.Мирзаев. Туризм ҳуқуқи. Талкин. -Тошкент, 2003 й.
6. Tourism and Poverty Alleviation - Recommendations for Action.WTO. 2004.
7. Rural Tourism in Europe: Experiences, Development and Perspectives.WTO. 2004.

Хулоса

Мазкур ўқув қўлланмага яқун ясаб шуни айтиш мумкинки, "Туризм асослари" фани мутахассислик фанларининг деб очаси - алифбосидир. Биз ушбу фанда туризм фаолиятида эндигина бошланадиган ва учрайдиган масалаларни - мавзуларни, ҳатто тушунчаю атамаларни ўрганиб чиқишга ҳаракат қилдик. Хусусан, туризм тушунчаси ва унинг тарихи масаласи - бу жуда катта ва долзарб аҳамиятли мавзудир. Инсоният тарихи, саёҳати, дам олиши - ушбу мавзунинг асосини ташкил этади. Ўтмишда минглаб одамлар турли мақсадларда ўзга ҳудудларга бориб, саёҳатчи деган номга мушарраф бўлганлар. Бунга тарих гувоҳ. Қанчадан - қанча саёҳатлар, экспедициялар, кўчиб юришлар, савдогарлик, зиёратчилик тарихи манбаалари туфайли улар ҳақида маълумотга эга бўламиз. Халқлар ўтмиши, меросидан эса унга ажойиб жавобларни оламиз.

Бирон - бир адабиёт йўқки, унда шу сингари маълумотлар тўлиқ ҳолда берилган бўлсин. Биз ҳам имкони қадар ўрганиладиган масалаларга ўтмишдан манбаалар излаб топишга ҳаракат қилдик.

"Туризм асослари" фанини ёритиш жараёнида туризмнинг мақсадларига алоҳида аҳамият қаратдик. Чунки, мақсадсиз туризм бўлмайди. Уни ўрганиш муҳим масала ҳисобланади. Шунингдек, туризмнинг ташкилий тузилиши ва асосий категориялари мавзуси мазкур фан нуқтаи - назаридан қаралганда лозим бўлган мавзулар қаторига киритилди. Ички ва халқаро туризм, режали ва ҳаваскор туризм, якка ва гуруҳли туризм ҳақида машғулотлар олиб боришга ҳам эътибор қаратилди.

"Туризм асослари" фанида туризм турлари ва асосий кўринишлари мавзусига ўзига хос тарзда ёндашилди. Туризмнинг қандай турлари бор, - деган саволга ушбу мавзудан жавоб олишимиз мумкин. Унда республикамызда туризмнинг асосан қайси турлари раванқ топганлиги баён этилади.

Ўқув қўлланмада турист тушунчасининг моҳиятини очиқ беришга ҳам ҳаракат қилинган.

Маълумки, туризм фаолияти қатор соҳалар билан биргаликда ташкил этилади. Масалан, меҳмонхоналар, ресторанлар, транспорт ва бошқалар. Туристик индустрия мавзусида ушбу масалалар ўрганилишига эътибор берилган.

Биламизки, республикамызда туризм инфратузилмаси буткул юқори даражага эришмаган ва бу жараён доимий жараёндир. Қўлланмада бу ишга алоҳида ёндашилган.

Ўқув қўлланмада туристик хизматлар мавзусига алоҳида ўрин ажратилган. Туризм турли хизматлардан ташкил топади : ташиш, жойлаштириш, овқатлантириш ва бошқалар. Бу энг муҳим мавзуларимиздан биридир.

Турист саёҳати давомида борилган жойда бирон - бир совға сотиб олади. Бу туристик товарлар мавзусида акс эттирилган.

Туризм бозорида туристик (тур) маҳсулот сотилади. Мазкур тур маҳсулот тушунчаси нимани англатади ва тур маҳсулотни янгилаш жараёнлари ҳақида нималарни билишимиз кераклиги ҳам ўқув қўлланмадан жой олган.

Шуларни алоҳида такъидлаб ўтиш керакки, туристик ресурслар бўлмаса, туризм ҳам бўлмайди. Тур ресурслар - туризмнинг юраги, қон томиридир. Табиий иқлим, тарихий - маданий, маиший ресурслар шулар жумласидандир. Булар-ни эътиборга олиб туристик ресурслар мавзуси киритилган.

Шунингдек, ўқув қўлланмада экология ва туризм, миллий парк ва резервациялар, туристик саёҳатлар хавфсизлигини таъминлаш, туристик суғурта, туристик ҳужатлар мавзуларини ҳам имкони қадар ёритиб беришга ҳаракат қилинган.

Ўйлаймизки, "Туризм асослари" ўқув қўлланмаси мутахассислар учун муҳим манбаа бўлиб қолади ва келгусида янгиланишда давом этади.

Атамалар луғати

1. Туризм - жисмоний шахсининг доимий истиқомат жойидан соғломлаштириш, маърифий, касбий - амалий ёки бошқа мақсадларда борилган жойда (мамлакатда) ҳақ тўланадиган фаолият билан шуғулланмаган ҳолда узоғи билан бир йил маддатга жўнаб кетиши.

2. Турист - Ўзбекистон республикаси ҳудуди бўйлаб ёки бошқа мамлакатга саёҳат қилувчи (доимий истиқомат жойидан туризм мақсадида жўнаб кетган) жисмоний шахс.

3. Туристик фаолият - саёҳат ва улар билан боғлиқ хизматларни ташкил этиш борасидаги фаолият.

4. Экскурсия фаолияти - туристик фаолиятнинг тарихий ёдгорликлар, диққатга сазовор жойлар ва бошқа объектлар билан таништириш мақсадида олдиндан тузилган йўналишлар бўйича экскурсия етакчиси ҳамроҳлигидаги 24 соатдан ошмайдиган экскурсияларни ташкил этишга доир қисми.

5. Туристик ресурслар - тегишли ҳудуднинг табиий - иқлим, соғломлаштириш, тарихий - маданий, маърифий ва ижтимоий - маиший объектлари мажмуи.

6. Туристик фаолият субъектлари - белгиланган тартибда рўйхатга олинган ва туристик хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ фаолиятни амалга ошириш учун лицензияси бўлган корхоналар, муассасалар, ташкилотлар.

7. Туристик индустрия - туристик фаолиятнинг туристларга хизмат кўрсатишни таъминловчи турли субъектлари (меҳмонхоналар, туристик комплекслар, кемпинглар, мотеллар, пансионатлар, умумий овқатланиш, транспорт корхоналари, маданият, спорт муассасалари ва бошқалар) мажмуи.

8. Тур - муайян йўналиш бўйича туристик хизматлар мажмуи (жой бандлаш, жойлаштириш, овқатлантириш, транспорт, рекреация, экскурсия хизматлари ва бошқа хизматлар) билан таъминланган аниқ муддатлардаги туристик саёҳат.

9. Туристик хизматлар - туристик фаолият субъектларининг жойлаштириш, овқатлантириш, транспорт, ахборот -реклама хизматлари кўрсатиш борасидаги, шунингдек, туристларнинг эҳтиёжларини қондиришга қаратилган бошқа хизматлар.

10. Туристик гуруҳ раҳбари - туристик фаолият субъектининг вакили бўлган ва унинг номидан иш кўриб, туристларга ҳамроҳлик қилувчи, туристик хизматлар кўрсатиш шартномаси шартларининг бажарилишини таъминловчи жисмоний шахс.

11. Гид (экскурсия етакчиси) - тур қатнашчиларига туристик хизматлар кўрсатиш шартномаси доирасида экскурсия -ахборот, ташкилий йўсиндаги хизматлар ва малакали ёрдам кўрсатувчи жисмоний шахс.

12. Лицензия - туристик фаолиятни амалга оширишга бўлган ҳуқуқни тасдиқловчи махсус руҳсатнома.

13. Сертификат - туристик хизматлар сифатини ва уларнинг муайян

стандартга ёки бошқа меъёрий ҳужжатга мувофиқлигини тасдиқловчи ҳужжат.

14. Туристтик йўлланма (ваучер) - туристнинг ёки туристлар гуруҳининг тур таркибига кирувчи туристик хизматларга бўлган ҳуқуқини белгиловчи ва бундай хизматлар кўрсатилганлигини тасдиқловчи ҳужжат.

15. Туристтик индустрия (саноат) - туристларга хизмат кўрсатиш билан шуғулланувчи ташиш, жойлаштириш, овқатлантириш субъектлари.

16. Туризм инфратузилмаси - иншоотлар мажмуи, йўллар, муҳандислик ва коммуникация тармоқлари, суғурта, банк ва бошқа тармоқлар.

17. Туристтик товарлар - туристик совғалар, харидлар.

18. Туристтик (тур) маҳсулот - туризм жараёнида амалга ошириладиган хизматлар ва харажатлар йиғиндиси.

19. Туристтик суғурта - туристларнинг ҳаётини мажбурий суғурталаш.

20. Туристтик (тур) йўналиш - туристларни туризм фаолиятини амалга оширишлари учун олиб борилган йўналиш.

Европа ва Россия ўқув адабиётлари таҳлили

"Туризм асослари" ўқув қўлланмасини ёритиш жараёнида М.Б. Биржаковнинг "Введение в туризм", И.Б. Власова, И.В. Зорин, Е.Н. Ильиналарнинг "Основы туристской деятельности" каби адабиётлардаги мавзулар таҳлил этилди. Хусусан, Россия туризм тизими, туризм атамалари ўрганилди ва ўринсиз, республикамизга тўғри келмайдиган томонлари ёритилмади. Ижобий томонларидан таржималар қилиниб, намуналар келтирилди.

Тавсия этиладиган адабиётлар

I. Ўзбекистон Республикаси қонунлари

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т.: Ўзбекистон, 2003. -36 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг "Туризм тўғрисидаги" қонуни.
//Ўзбекистоннинг янги қонунлари. -Т.: Адолат, 2000. - б.131 - 140.

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 - йил 2 - июндаги "Буюк Ипак йўли"ни қайта тиклашда Ўзбекистон Республикасининг иштирокини авж олдириш ва республикада Халқаро туризмни ривожлантириш борасидаги чора - тадбирлар тўғрисида"ги фармони. //Халқ сўзи, 1995. 3 - июнь.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбектуризм" МКни ташкил этиш тўғрисида"ги фармони. //Халқ сўзи, 1992. 28 - июль.

III. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорлари

5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 - йил 8 - августдаги “Туристик ташкилотлар фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида” ги қарори. // Халқ сўзи, 1998. 9 - август.

IV. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари

6. Каримов И. Мамлакатимиз тараққиётининг қонуний асосларини мустаҳкамлаш фаолиятимиз мезони бўлиши даркор. // Халқ сўзи, 2006. 25 - февраль.

7. Каримов И. Эришилган ютуқларни мустаҳкамлаб, янги марралар сари изчил ҳаракат қилишимиз лозим. // Халқ сўзи, 2006. 11 - февраль.

8. Каримов И. Инсон, унинг ҳуқуқи ва эркинликлари ҳамда манфаатлари - энг олий қадрият. // Халқ сўзи, 2005. 9 - декабр.

9. Каримов И. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. -Т.: Ўзбекистон, 2005. - 92 б.

10. Каримов И. Ўзбекистон халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. - Т.: Ўзбекистон, 2005. - 160 б.

11. Каримов И. Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар деб ҳисоблашар эди. - Т.: Ўзбекистон, 2005. - 62 б.

12. Каримов И. Биз танлаган йўл демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. - Т.: Ўзбекистон, 2003. - 318 б.

13. Каримов И. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. -Т.: Ўзбекистон, 2000. - 350 б.

V. Дарсликлар

14. Алиева М.Т., Умаржанов А. Туристик мамлакатлар иқтисодиёти. Дарслик. - Т.: Молия, 2005. - 339 б.

15. Алиева М.Т., Салимова Б.Х.. Мехмонхона менежменти. Дарслик. - Т.: Молия, 2005. - 275 б.

16. Кабушкин Н. И.. Менеджмент туризма. - М.: Новое знание, 2005. - с. 644.

17. Биржаков М.Б. Введение в туризм. - СПб.: Издательский Торговый Дом «Герда», 2004, - 444 с.

18. Елизаров Ю. Ф. Экономика организаций. Учебник - М.: Экзамен, 2005 - 496 с.

19. Одинцов А.А. Менеджмент организации. Введение в специальность. Учеб. пособ. - М.: Экзамен, 2004, - 397 с.

20. Козырев В.М., Зорин И.В., Сурин А.И. и др. Менеджмент туризма. Экономика туризма. Учебник (серия менеджмент туризма) (ГРИФ). - М.: Финансы и статистика, 2004. - 253 с.

21. Александров А.Ю. Международный туризм. Учеб. Изд. Гриф. Мо. - М.: аспект. Пресс, 2004. - с. 400

22. Сенин В.С. Организация международного туризма. - М.: Финансы и статистика, 2004. - 400 с.
23. Гуляев В.Г. Правовое регулирование туристской деятельности. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 304 с.
24. Янкевич В.С. Маркетинг в гостиничной индустрии и туризме. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 415 с.
25. Валдайцев С.В., Воробьев П.П. Инвестиции. Учебник. - М.: ТК Венби, издательство Проспект, 2003. - 300 с.
26. Бутуров И.Н. Маркетинг и менеджмент иностранного туризма. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 107 с.
27. Medlik, Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality. Printed and bound in Great Britain by Biddles Ltd -3rd ed, 2003. - 256 p.
28. Brassington, F. and Pettit, S. Principles of Marketing. 2nd ed, Prentice-Hall, 2002. - 255 p.
29. Wright, L.T. and Crimp, M. The Marketing Research Process. 5th ed., Financial Times/Prentice-Hall, 2002. - 240 p.
30. Richard Sharpley and David J. Telfer, Tourism and Development: Concepts and Issues, Printed and bound in Great Britain by Cambrain Printers Ltd. 2002. - 300 p.
31. Middleton, Victor T.C., Marketing in travel and tourism. Printed and bound in Great Britain by MPG books Ltd, Bodmin, Cornwall -3rd ed., 2001. - 350 p.
32. Stephen J Page, Paul Brunt, Graham Busby and Jo Connell, Tourism: a modern synthesis, Printed in Italy by G. Canale & Co 2001. - 240 p.
33. Villas F., Béchamel L. International Tourism. An Economic perspective. Chippenham, 2001. - 400 p.

VI. Ўқув қўлланмалар

34. А. Бекмуродов, М. Болтабоев, Б. Амонбаев, М. Тошхўжаев. Ўзбекистон иқтисодиётини либераллаштириш йилларида. 1 - қисм. Макроиктисодий сиёсат ва иқтисодий ислохатлар. Т.: ТДИУ. - 2005, 59 б.
35. А. Бекмуродов, Р. Хакимов, Б. Сафаров, Г. Захидов. Ўзбекистон иқтисодиётни либераллаштириш йилларида. 2 - қисм. Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохатлар ва фермерлик ҳаракати. Т.: ТДИУ. - 2005, 66 б.
36. А. Бекмуродов, С. Сатторов, Ж. Тўраев, Қ. Солиев, С. Рўзиев. Ўзбекистон иқтисодиётини либераллаштириш йилларида. 3 - қисм. Кичик бизнес ва тадбиркорлик ривожига - давр талаби. Т.: ТДИУ. - 2005, 66 б.
37. А. Бекмуродов, Р. Тожиев, Х. Қурбанов, М. Алимардонов. Ўзбекистон иқтисодиётини либераллаштириш йилларида. 4 - қисм. Молия ва банк тизимидаги ислохатлар самараси. Т.: ТДИУ. - 2005, 62 б.
38. А. Бекмуродов, Ш. Тоиров, Э. Махмудов, М. Исаков, Н. Тўраев. Ўзбекистон иқтисодиётини либераллаштириш йилларида. 5 - қисм. Ташқи иқтисодий сиёсат савдо ва инвестициялар оқимлари. Т.: ТДИУ. - 2005, 62 б.

39. Алиева М.Т., Хўжаев Ў.Х., Норчаев. А.Н. Туризм ривожланишини прогностлаш. Ўқув қўлланма. -Т.: ТДИУ. - 2006. - 214 б.
40. Ирматов М.М., Алиева М.Т. ва бошқалар. Туризмни режалаштириш. - Т.: Молия, 2005. -167 б.
41. Алиева М.Т., Хўжаев Ў.Х. Халқаро туризмда сармоя сиёсатни шакллантириш. - Т.: Молия, 2005. - 210 б.
42. Мирзаев. Р. Солнце путешествует по миру чтобы рассеять. - Т.: Ипак «Шарк», 2005. - 230 с.
43. Мирзаев Р. Туристические жемчужины Узбекистана. - Т.: Ипак «Шарк», 2005. - 38 с.
44. Алиева М.Т., Мирзаев М. ва бошқалар. Туризм ҳукуқи. Ўқув қўлланма. - Т: Талқин, 2003. - 245 б.
45. Косолонов А.Б. Теория и практика экологического туризма. Учебное пособие. - М.: Финансы и статистика, 2005. - 253 с.
46. Жукова. М.Ж. Менеджмент в туристском бизнесе. Учебное пособие. - М.: Финансы и статистика, 2005. - 288 с.
47. Жукова М.Ж. Индустрия туризма: менеджмент организации. - М.: Финансы и статистика, 2004. - 200 с.
48. Ушаков Д.С. Технология выездного туризма. Учебное пособие. - М.: Финансы и статистика, 2005. - 240 с.
49. Сапожникова. Е.Н. Страноведение. Теория и методика туристского изучения стран. - М.: Финансы и статистика, 2005. - 240 с.
50. Александров А.Ю. Международный туризм. Учебное пособие для ВУЗов. - М.: Аспект Пресс, 2004. - 470 с.
51. Юрьев А.П. Планирование туризма. Учебное пособие. - Донецк, 2004. - 288 с.
52. Дурович А.П. Маркетинг в туризме. Учебное пособие 3 - е изд., стереотип., (ГРИФ). - М.: Финансы и статистика, 2004. 496 с.
53. Воронкова Л.П. История туризма и гостеприимства. Учебное пособие. - М.: Финансы и статистика, 2004. - 304 с.
54. Чудновский А.Д., Жукова М.А., Сенин В.С. Управление индустрий туризма. - М.: Финансы и статистика, 2004. - 437 с.
55. Здоров А.Б. Экономика туризма. - М.: Финансы и статистика, 2004. - 266 с.
56. Балабанов И.Т. Балабанов А.И. Экономика туризма. Учебное пособие. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 176 с.
57. Дурович А.П. Реклама в туризме. Учебное пособие. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 254 с.
58. Соколова М.В. История туризма. Ученое пособие. - М.: Финансы и статистика, 2002. - 352 с.
59. Travel Guide Uzbekistan - Tashkent: National Company Uzbekturizm 2003. - 10p.

60. Gee Ch. Y., Makens J.C., Chey D. The Travel Industry. 3d. Wdit. - New York John Wiley Sons Ine. 2003. - 250 p.
61. Lundberg D., Krishnamurthy M. - Tourism Economics. New York: John Wiley Sons Ine. 2003. - 210 p.
62. Hospitality, Tourism and heisure Management: Issues in Streegy and Culture. London, 2003. - 265 p.
63. Opperman, Martin and Kye - Sung Chon. Successful Tourism Management: Fundamentals of Tourism - New Delhi: Sterling Publish. Private LTD., 2002. - 258 p.
64. Tourism, Crime and International Security Issues / md. By Abraham Pizam and Yoe / Mans Fold. Chichester; John Wiley Sons, 2001 - 269 p.
65. Bonifase, Priseilla. Managing Quality Cultural Tourism - London, 2001 - 223 p.

VII. Илмий манографиялар, мақолалар ва бошқа асарлар

66. Перспективы развития международного туризма. Материалы V - Международной научно - практической конференции студентов и молодых ученых. - Донецк. 2002.
67. Туристик фаолиятда солиқ муаммолари ва уларни тартибга солиш. Халқаро илмий - амалий анжуман. -Т.: 2002.
68. Халқаро бозорда миллий туризм. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. 2001. № 1 - 2.
69. Халқаро туризмнинг Испания иқтисодиётидаги аҳамияти. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. 2001. № 7 - 8.
70. Халқаро туризм иқтисодий ривожланиш воситаларидан бири. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. 2001. № 11 -12.

VII. Ўзбекистон Республикасида чоп этилган

71. Мирзаев. Р. Солнце путешествует по миру чтобы рассеять тени. - Т.: Ипак «Шарк», 2005. - 236 с.
72. Мирзаев. Р. Туристические жемчужины Узбекистана. - Т.: Ипак «Шарк», 2005. - 86 с.

VIII. Докторлик, номзодлик ва магистрлик диссертациялари

73. Файзиева Ш. Р. Ўзбекистонда туризм ривожланишининг иқтисодий механизмини такомиллаштириш. Номзодлик диссертацияси. - Тошкент, 2006.
74. Норчаев. А.Н. Халқаро туризм ривожлантиришнинг иқтисодий ўсишга таъсири. Номзодлик диссертацияси. - ТДИУ, 2004. - 120 б.
76. Хакимов Д.С. Ўзбекистонда миллий туризм моделининг шаклланиши. 2005. - 107 б.
77. Ибоббеков Ф.Б. Ўзбекистонда туризм индустриясининг ривожлантириш истиқболлари. 2005. - 96 б.

IX. Илмий - амалий анжуманлар маърузалари тўплами

78. Алиева М.Т. Развития индустрии туризма. «Международные Плеха-

новские чтения», 19 апреля РЭА. им. Г.В. Плеханова, 2006.

79.Алиева М.Т. Развитие инфраструктуры туризма в Узбекистане. Материалы VII - Международной научно -практической конференции студентов и аспирантов. Донецк, 2004.

80. Норчаев А.Н. Tourism as a dynamic branch of the economy of Uzbekistan. Материалы VII - Международной научно -практической конференции студентов и аспирантов. Донецк, 2004.

81. Норчаев А.Н. The Uzbek model of tourism. Материалы VII - Международной научно - практической конференции студентов и аспирантов. Донецк, 2004.

82. Норчаев А.Н. Туризм индустрияси менежменти. Республика илмий - амалий анжуман. - Т.: 2003.

83. Алиева М.Т. Тенденции развития туризма в Узбекистане. «Пятнадцатые международные Плехановские чтения», 27 апреля РЭА.им. Г.В.Плеханова. 2002.

Х. Газета ва журналлар

84. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. № 2, 2004.

85. «Туркистон» газетаси. 2003.

XI. Статистик маълумотлар тўплamlари

86.Tourism: 2020 vision, Madrid, 1997, 21 p.

XII. Интернет сайтлари

www.peugeotufa.ru <<http://www.peugeotufa.ru>> - цены услуг

www.basheexpo.ru - выставки, конференции

www.interunion.ru <<http://www.interunion.ru>> - туристские ассоциации

www.world-tourism.org - Всемирная туристская организация

www.wttc.org - Всемирный Совет по путешествиям и туризму

www.interunion.ru <<http://www.interunion.ru>> - туристские ассоциации

www.world-tourism.org - Всемирная туристская организация

www.tag-group.com - Консультативная группа по вопросам туризма (TAG)

www.e-tours.ru - деловые туры, выставки, конференции

www.travel-library.com - Электронная библиотека путешествий

www.uzbektourism.uz - Ўзбектуризм МК

XIII. Виртуал кутубхона электрон дарсликлари ва ўқув қўлланмалари

87. Алиева М., Норчаев А. Туризм менежменти. Электрон дарслик. 2005

88. Алиева М., Қутлимуратов Ф. Туризм иқтисоди. Электрон дарслик. 2005

89. Алиева М. Туризмда сармоя сиёсати. Электрон дарслик. 2005.

XIV. Битирув малакавий ишлари (бакалавриат учун)

90. Акқулов А. "Испанияда халқаро туризм ривожланиши ва унинг иқтисодийётга интеграциялашуви". 2005 й. - 85 б.

91. Сидикова С. "Ўзбекистон Республикасида туроператор фаолиятини

ривожлантириш". 2005 й. - 97 б.